

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Osmanlı Dönemi BALKANLAR'DA Kültürel ve Sosyal Hayat

CULTURAL AND SOCIAL LIFE IN THE BALKANS IN
THE OTTOMAN EMPIRE ERA

Osmanlı Devleti yaklaşık 550 yıl hüküm sürmüş ve sosyo-kültürel bakımdan Balkanlar'da kalıcı bir miras bırakmıştır. Osmanlı Devleti Balkanlar'ı sahip olduğu üstün kültürden dolayı ve bölgeye Anadolu'dan göçürülen nüfusun taşıdığı yaşam tarzından kaynaklı etkilemiş ve Balkan toplumlarının kültürel hayatında önemli bir değişimin yaşanmasına vesile olmuştur. Balkan toplumları, dinlenen müzikten, yenen yemekten, konuşulan dile kadar birçok açıdan Osmanlı Devleti'nden etkilenmişlerdir.

Osmanlı Dönemi Balkanlar'da
Kültürel ve Sosyal Hayat

EDİTÖRLER / EDITED BY
Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Doç. Dr. Abidin TEMİZER

gece
kitaplığı

CULTURAL AND SOCIAL LIFE IN THE BALKANS IN
THE OTTOMAN EMPIRE ERA

Osmanlı Dönemi BALKANLAR'DA Kültürel ve Sosyal Hayat

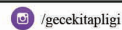
EDİTÖRLER / EDITED BY
Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Doç. Dr. Abidin TEMİZER

gece
kitaplığı

gece
kitaplığı

www.gecekitapligi.com

**OSMANLI DÖNEMİ BALKANLAR'DA KÜLTÜREL VE
SOSYAL HAYAT**
*CULTURAL AND SOCIAL LIFE IN THE BALKANS IN THE
OTTOMAN EMPIRE ERA*

EDİTÖRLER / EDITED BY

Prof. Dr. Zafer GÖLEN & Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Ankara 2018

gece
kitaplığı

Yayın Koordinatörü • Yaşar HIZ
Yayın Koordinatörü/ Broadcaste Coordinator • Yaşar HIZ
Genel Yayın Yönetmeni / General Publishing Director • Aydın ŞİMŞEK
Editörler / Edited by • Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Doç. Dr. Abidin TEMİZER
Kapak Tasarım / Cover Design • Selin TEMANA
İç Tasarım / Interior • Gürkan GÖÇER
Birinci Basım / First Edition • © Şubat 2018 / February 2018-ANKARA
ISBN: 978-605-288-240-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the publisher's permission.

Yayıncı / Publisher

Gece Kitaplığı

Adres /Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ ANKARA

Tel / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-posta: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Binding

Bizim Büro Matbaa

Sanayi 1. Cadde Sedef Sk. No: 6/1

İskitler - Ankara

Sertifika No: 26649

Tel: 0312 229 99 28

**OSMANLI DÖNEMİ BALKANLAR'DA KÜLTÜREL VE
SOSYAL HAYAT**
*CULTURAL AND SOCIAL LIFE IN THE BALKANS IN THE
OTTOMAN EMPIRE ERA*

EDİTÖRLER / EDITED BY

Prof. Dr. Zafer GÖLEN & Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Ankara 2018

gece
kitaplığı

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

1970’de Almanya’nın Hilpoltstein kentinde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini Samsun/Bafra’da tamamladı. 1987 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümüne kaydoldu. 1991 yılında üniversiteden mezun olan Gölen, aynı yılın Kasım ayında Adana Kadirli Yoğunluk Ortaokulunda Tarih öğretmeni olarak göreve başladı. 1995 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi’ne araştırma görevlisi olarak atandı. 1996 yılında Yüksek Lisansını, 2001 yılında doktorasını tamamladı. 2010’da doçent, 2015’de profesörlüğe yükseltildi. Akademik çalışmalarını Balkan Tarihi üzerine yoğunlaştıran Gölen’in *Baruthane-i Amire; Çanakkale’den Cumhuriyet’e Cumhuriyetten Geleceğe; Tanzimat Dönemi Bosna Hersek İsyanları; Tanzimat Döneminde Bosna Hersek; Şark Meselesi ve Milli Mücadele* adlı basılı 5 kitabı bulunmaktadır. Gölen ayrıca *Burdur Kitabı-I, II, III, IV; Kuva-yı Milliye’den Cumhuriyete Burdur; Balkan Tarihi-I-II, Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 3 Cilt*, adlı 8 kitabın da editörlüğünü yapmıştır. Gölen’in çoğunluğu Bosna Hersek’le ilgili olmak üzere yurtiçi ve yurtdışında yayınlanmış 60’ın üzerinde makale ve tebliği vardır. Zafer Gölen evli, İlayda ve İlber adlı iki çocuk babasıdır.

Doç. Dr. Abidin TEMİZER

1981 yılında Van'ın Gürpınar ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Van'da tamamladı. Lisans Eğitimini 1999-2003 yılları arasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümünde aldı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümünde 2007 yılında Yüksek Lisans eğitimini “Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)” başlıklı tezi ile; Doktora Eğitimini 2013 yılında “Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)” başlıklı tezi ile tamamladı. 2005-2008 yılları arasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi, 2009-2014 yılları arasında Balıkesir Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Bölümü'nde Okutman olarak çalıştır. 2014 yılı Mayıs ayında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne Yardımcı Doçent olarak atanan Temizer, 2015 yılında doçentliğe yükseltildi. Abidin Temizer'in çalışmaları Karadağ ve Balkan tarihi üzerine yoğunlaşmaktadır. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*; *Şefik Avni Özüdoğru'nun Serbest Fırka Hatıratı*, *Türk İnkılabı Tarihi* adlı üç kitabı bulunmaktadır. *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar*, *Balkan Tarihi I-II*; *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 3 Cilt*, *South-East European Diplomacy: 100 Years Since the Balkan Wars* isimli kitaplara da editörlük yapmıştır. Karadağ, Sırbistan, Romanya ve Samsun ile ilgili yurtiçinde ve yurtdışında yayımlanmış çok sayıda makale ve bildirisi bulunmaktadır. Abidin Temizer evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

KISALTMALAR / ABBREVIATIONS /-V-

ÖN SÖZ / PREFACE /-VII-

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD /-XI-

I. BÖLÜM /CHAPTER I

BALKANLAR'DA KÜLTÜREL HAYAT *CULTURAL LIFE IN THE BALKANS*

Aurel MOTOTOLEA / -1-

Between Art and Handicraft: Buckles (*Pafta*)
of Oriental Influence from Dobrudja

Nihada DELIBEGOVIĆ DŽANIĆ - Sabina
SKENDEROVIĆ / -35-

What Does Conceptual Blending have to do
with Customs and Traditions Related to
Parenthood and Upbringing? Cognitive-
Linguistic Analysis of Customs Related to
Customs and Upbringing

Emina BERBIĆ KOLAR / -63-

Popularization of the Cultural Heritage in the
Context of Slavonian Dialect

Mucize ÜNLÜ / -81-

Meşrutiyet Döneminde Makedonya'da
Tiyatro

*The Theatre in Macedonia during the
Constitutional Period*

Mustafa ALKAN - Gökhan YURTOĞLU / -107-

Mevlevî Tarikati'nin Rumeli'de Yayılması ve
Mevlevîhâneler

*The Spread of the Mevlevî Order in Rumelia
and the Mevlevîhânes*

II. BÖLÜM /CHAPTER II

BALKANLAR'DA SOSYAL HAYAT

SOCIAL LIFE IN THE BALKANS

Fatma ÜREKLİ - Muzaffer ÜREKLİ / -141-

Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yardım
Kampanyaları ve Toplumsal Dayanışma
Üzerine Değerlendirme

*An Assessment on the Aid Campaigns and
Social Solidarity During the Greco-Ottoman
War*

İbrahim YILMAZÇELİK-M. Rezan EKİNCİ /215-

Cevdet Paşa'ya Göre Balkanlar'da Sosyal
Hayat Üzerine Bazı Tespitler

*Some Findings Related to Social Life in
Balkans According to Cevdet Pasha*

Neslihan ÜNAL - Gülsüm TÜTÜNCÜ / -263-

İstanbul ve Selanik Yahudi Cemaatlerinin
Gelişim Dinamiklerinin Karşılaştırmalı
Analizi

*Comparative Analysis of Developmental
Dynamics of Jewish Congregations in
Istanbul and Thessaloniki*

Gürsoy ŞAHİN / -341-

XX. Yüzyılın Başlarında Manastır
Vilayeti'nde Suç ve Asayişe Dair Bazı
Tespitler

*Some Observations about the Crime and
Public Order in Manastir (Bitola) Province
at the Beginning of the XXth Century*

KISALTMALAR / ABBREVIATIONS

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT. NZD.	: Sadaret, Nezâret ve Devâir Evrakı
A.MKT. UM.	: Sadaret Mektubî Kalemi Umûm Vilâyât
A.MTZ (04).	: Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
AE. SAMD. III	: Ali Emiri III. Ahmed
BEO.	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.ADL.	: Cevdet Adliye
C.AS.	: Cevdet Askeriye
C.DRB.	: Cevdet Darphane
C.ML.	: Cevdet Maliye
Der.	: Derleyen
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezâreti Şifre Evrakı
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
e.t.	: Erişim Tarihi
Ed.	: Editor
H.	: Hicri
H. H.	: Hatt-ı Hümayûnlar:
Haz.	: Hazırlayan
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HR.TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ.DH.	: Dâhiliye Nezareti İradeleri

VI | KISALTMALAR / ABBREVIATIONS

İ.HR.	: Hariciye Nezareti İradeleri
İ.MSM.	: Mesâil-i Mühimme İrâdeleri
İ.MVL.	: Meclis-i Vala İradeleri () : 1037/30.
İA	: İslam Ansiklopedisi
İE.MDN.	: İbnülemin Meadin
KK	: Kamil Kepeci
KKA	: Kuyud-ı Kadime Arşivi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ML.VRD.	: Maliye Nezareti Varidat Kalemî
MVL.	: Meclis-i Vala
p.	: Page
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
TFR.I.A.	: Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı
TFR.I.ŞKT.	: Rumeli Müfettişliği Arzuhaller
TKGM	: Tapu ve Kadastro Genel
Müdürlüğü	
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Kalemî
Y.A.RES.	: Yıldız Sadâret Resmî Maruzât
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Askerî Maruzât
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Mâbeyn
Başkitâbeti	
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

U**BTAK** (Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Komitesi) bir grup bilim insanı tarafından Balkan Tarihi araştırmacılarını bir çatı altında toplamayı ve ortak bilgi birikimi üretmeyi hedefleyen akademik-sivil bir oluşumdur. UBTAK kendine dört temel misyon belirlemiştir. Bunlardan ilki UBTAS (Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu) adı altında sempozyumlar düzenleyerek bu vesile ile Balkan Tarihi araştırmacılarının birbirlerini tanımalarını, çalışmalarından haberdar olmalarını sağlamaktır. İkincisi Balkan Tarihi hakkında spesifik konularda bilgi üretimine katkı yapmak ve özellikle Balkan tarihi yazımında Osmanlı arşivlerini ön plana çıkarmak, üçüncüsü sempozyumlarda sunulan bildirileri mutlaka kitap haline dönüştürmek, dördüncüsü ise Balkan Tarihi araştırmacılarının çalışma sahalarını tanımalarını sağlamaktır. Bu yüzden UBTAK teorik çalışmalara olduğu kadar saha tetkiklerine de önem veren bir oluşumdur. UBTAK'ın en güçlü yanı da budur. UBTAK her etkinlik sonrası gerçekleştirdiği zengin sosyal programlarla araştırmacıları saha ile buluşturmuştur. Bu sebeple Balıkesir'de yapılan UBTAK etkinliklerinin ilki hariç tamamı bir Balkan ülkesinde gerçekleştirilmiştir. Şimdiye kadar Türkiye, Karadağ, Romanya ve Bosna Hersek ve Slovenya'da sempozyumlar yapılmış, bundan sonra da geleneğe bağlı kalarak düzenli olarak herhangi bir Balkan ülkesinde UBTAK etkinlikleri yapılmaya devam edilecektir. UBTAK ekibi olarak bizim en büyük bahtıyarlığımız, Balkan ülkelerindeki meslektaşlarımızın da UBTAK oluşumuna sahip çıkmaları ve özellikle UBTAS'ın kendi ülkelerinde gerçekleşmesi için gösterdikleri çaba olmuştur.

UBTAK'ın bir başka özelliği ise düzenlediği sempozyumlarda katılımcıların kabul ettiği ve takdirlerini toplayan katı bilimsel tutumudur. Sempozyuma gönderilen bildiri özetleri önce düzenleme kurulu tarafından gözden geçirilerek, sempozyuma davete layık bulunanlar alanında uzman iki hakeme gönderilir, tebliğ özetlerinin hakemler tarafından onayından sonra araştırmacılar sempozyuma davet edilir. Tebliğ sunumları gerçekleştirildikten sonra, tam metinler yayınlanmadan önce yeniden iki hakem tarafından incelenir. Hakem raporlarının olumlu olmasından sonra ilgili tebliğ sempozyum kitabına girmeye hak kazanır. UBTAS'ı diğer birçok sempozyumdan ayıran hususlardan biri de budur. UBTAS'da sunulan bildiriler, ilk sempozyumdan itibaren Türkiye'nin önde gelen yayınevleri tarafından kitap olarak basılmıştır. 2016 yılından itibaren sempozyum kitapları basılı yayımın yanında, sempozyum web sitesinde kitabın pdf'i ücretsiz olarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Böylece dünyanın herhangi bir yerindeki araştırmacılar kitaplarımıza istediği yerden kolayca ulaşabilecektir. Sempozyum kitapları ayrıca dünyanın sayılı üniversitelerinin kütüphanelerinde de bulunmaktadır.

UBTAK'ın en zayıf yanı ise maalesef ekonomik bir kaynaktan yoksun olmasıdır. Tamamı akademisyenlerden oluşan UBTAK, bir etkinliği her yönü ile yapacak malî kaynaktan yoksundur. Ancak bu problem başta TTK, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü gibi kurumların verdikleri destek ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada birçok meslektaşımız da kendi masraflarını karşılamak suretiyle sempozyuma destek vermişlerdir. Tüm destekçi devlet kurumlarına ve meslektaşlarımıza teşekkür etmek bizim için bir vazifedir.

UBTAK tarafından organize edilen 2017 UBTAS Selovenya'nın Bled kentinde “*Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi ve Balkanlar'da Gündelik Yaşam*” teması ile gerçekleştirilmiştir. Sempozyuma TTK, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Ljubljana Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü katkı sunmuşlardır.

2017 UBTAS açılış töreni 27 Eylül 2017’de gerçekleştirilmiştir. Açılış töreninin ardından UBTAS Balkan Tarihine Katkı ve Hizmet Ödülleri takdimine geçilmiştir. Balkan Tarihine Katkı Ödülü UBTAS seçici komitesi tarafından her yıl düzenli olarak, Balkan Tarihi alanında öncü çalışmalar yapmış profesör unvanlı akademisyenlere takdim edilmektedir. Balkan Tarihine Hizmet Ödülü ise akademisyen olmayan, ancak Balkan Tarihinin aydınlatılması için her aşamada görev üstlenmiş kişi ya da kişilere verilmektedir. Balkan Tarihine katkı ödülleri 2016 yılına kadar, Montenegro Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Šerbo Rastoder’e, Romanya Bilimler Akademisi’nden Prof. Dr. Ioan Scurtu’ya, Bükreş Üniversitesi’nden Prof. Dr. Mihail Maxim’e, Erciyes Üniversitesi’nden Prof. Dr. Mehmet İnbaşı’ya Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi’nden Prof. Dr. Zafer Gölen’e verilmiştir. 2017 yılı UBTAS Balkan Tarihine Katkı Ödülü’ne ise Ege Adalarına ilişkin yaptığı çalışmalardan ve Balkan tarihi üzerine yaptırdığı doktora tezlerinden dolayı Gazi Üniversitesi’nden Prof. Dr. Necdet Hayta layık bulunmuştur. Balkan Tarihine Hizmet Ödülü ise Balkan Tarihi alanında yapılan çalışmalara verdiği desteklerden dolayı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanı Sayın Zeynel Abidin Tükoğlu’na takdim edilmiştir.

Sempozyuma, Türkiye, Slovenya, Bosna-Hersek, Karadağ, Romanya, Hırvatistan, Bulgaristan, Sırbistan'dan 65 bildiri sunulmuştur. Sunumlar 2 ayrı salonda 28-29 Eylül 2017, sosyal program ise 30 Eylül 2017 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Sunumlar Türkçe, İngilizce ve Balkan dillerinde gerçekleştirilmiş olup, her salonda simultane çevirileri yapılmıştır.

Sempozyuma Osmanlı dönemi Balkanlar'da ekonomik hayat ve gündelik yaşam ile ilgili tebliğler sunulmuştur. Bu kitapta hakem değerlendirme sürecinden geçmeyi başaran ve Osmanlı dönemi Balkanlar'da kültürlerl ve sosyal yaşamı konu edinen 9 makaleye yer verilmiştir.

Sempozyuma katkılarından dolayı başta Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Adem Korkmaz, Ljubljana Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ivan Svetlik, TTK Başkanı Sayın Prof. Dr. Refik Turan, TİKA Başkanı Sayın Dr. Serdar Çam, TİKA Başkan yardımcısı Sayın Prof. Dr. Birol Çetin, TİKA Zagreb Koordinatörü Sayın Haşim Koç, Tapu Kadastro Genel Müdür Vekili Gökhan Kanal, TKGM Arşiv Daire Başkanı Sayın Zeynel Abidin Türkoğlu ve Yunus Emre Enstitüsü Başkanı Sayın Prof. Dr. Şeref Ateş olmak üzere bildiri sunarak katkıda bulunan meslektaşlarımıza katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Zafer Gölen

Doç. Dr. Abidin Temizer

Burdur 2018

HAKEM KURULU/ *REFeree BOAD*

Prof. Aleksandar KADIJEVIĆ, Ph.D.; Belgrad University, Serbia

Prof. Alena ĆATOVIĆ, Sarajevo Univesity, Bosnia and Herzegovina

Prof. Ali Fuat ÖRENÇ, Ph.D.; İstanbul University, Turkey

Prof. Božidar JEZERNIK, Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia

Prof. Ekrem ČAUSEČIĆ, Ph.D.; Zagreb University, Croita

Prof. Ema MILKOVIĆ, Belgrade University, Serbia

Prof. Ewa KARPINSKA, Ph.D.; University of Lodz, Poland

Prof. Ioan Aurel POP, Ph.D.; Babeş-Bolyai University, Romania

Prof. Mehmet İNBAŞI, Ph.D.; Erciyes University, Turkey

Prof. Mehmet Yavuz ERLER, Ph. D, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Prof. Nenad MOACANIN, Ph.D.; Zgreb University, Croita

Prof. Osman KÖKSAL, Ph.D.; Eskişehir Osmangazi University, Turkey

Prof. Redzep ŠKRIJELJ, Ph.D.; Novi Pazar State University, Serbia

Prof. Sabina BAKŠIĆ, Ph. D.; Sarajevo University, Bosnia and Herzegovina

Prof. Šerbo RASTODER, Ph.D.; Montenegro University, Montenegro Assoc.

Prof. Abdullah Şevki DUYMAZ, Ph.D.; Süleyman Demirel University, Turkey

Assoc. Prof. Aşkın KOYUNCU, Ph.D.; Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey

Assoc. Prof. Bilgin ÇELİK, Ph.D.; Dokuz Eylül University, Turkey

Assoc. Prof. Damir MATANOVIĆ, Ph.D.; University of Osijek, Croatia

Assoc. Prof. Emina BERBIĆ KOLAR, Ph.D.; University of Osijek, Croatia

Assoc. Prof. Gürsoy ŞAHİN, Ph.D.; Afyon Kocatepe University, Turkey

Assoc. Prof. Hatice ORUÇ, Ph.D.; Ankara University, Turkey

Assoc. Prof. İbrahim SERBESTOĞLU, Ph.D.; Amasya University, Turkey

Assoc. Prof. Mucize ÜNLÜ, Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey

Assoc. Prof. Nihada DELİBEGOVIĆ DŽANIĆ, Ph.D.; Tuzla University, Bosnia and Herzegovina

Assoc. Prof. Selim ASLANTAŞ, Ph.D.; Yunus Emre Institute in Belgrade, Serbia

Asst. Prof. Bülent AKYAY, Ph.D.; Trakya University, Turkey

Asst. Prof. Camelia Elena CĂLIN, Ph.D.; Golesti Museum, Romania

Asst. Prof. Dimitar V. ATANASSOV, Ph.D.; Sofia University, Bulgaria

Asst. Prof. Dušan MLACOVIČ, Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia

Asst. Prof. Esra ÖZSÜER, Ph.D.; İstanbul University, Turkey

Asst. Prof. Eyüp KUL, Ph.D.; Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey

Asst. Prof. İsmail AVCI, Ph.D.; Balıkesir University, Turkey

Asst. Prof. Jędrzej PASZKIEWICZ, Ph.D.; Poznań Adam Mickiewicz University, Poland

Asst. Prof. Kornelija STARČEVIĆ, Ph.D.; Zagreb University, Croatia

Asst. Prof. Said OLGUN, Ph.D.; Siirt University, Turkey

Asst. Prof. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU, Ph.D.; Adnan Menderes University, Turkey

Asst. Prof. Uğur ALTUĞ, Ph.D.; Çankırı Karatekin University, Turkey

Asst. Prof. Vahit Cemil URHAN, Ph.D.; Trakya University, Turkey

Hasan BELLO, Ph.D.; Albania Historical Society, Albania

Kujtim NURO, Ph.D.; Toronto, Canada

Roxana COMAN, Ph.D.; The Bucharest Municipality Museum, Romania

I. BÖLÜM /*CHAPTER I*

**BALKANLAR'DA KÜLTÜREL
HAYAT**

CULTURAL LIFE IN THE BALKANS

BETWEEN ART AND HANDICRAFT: BUCKLES (*PAFTA*) OF ORIENTAL INFLUENCE FROM DOBRUDJA

Aurel MOTOTOLEA*

Abstract

The article presents a category of artefacts specific to late Middle Ages, namely buckles – *pafta* of Oriental shape and decoration, mostly those belonging to the collections of the museum in Constanta, but not only. The analysed pieces are mostly coming from the central area of Dobrudja, intensely inhabited during the Ottoman rule (17th – 18th centuries), fact proven by archaeological research. We notice an increased presence of this kind of buckles in Dobrudja only after the region was conquered by the Ottomans. These buckles (*pafta*) have analogies mainly in the areas controlled by the Turks between the 16th and 18th centuries, respectively South of Danube (Serbia, Macedonia, Bulgaria), but also at Brăila (Romania), Hotin and Cetatea Albă (Ukraine). They are serial products and were probably bought and used by people without much financial power, but connected to the urban environment or provincial markets. The typological evolution and spatial distribution suggest the presence of some provincial handicrafts centres, as well as the existence of trade relations between different areas. Unfortunately, until now there are no certain proves to attest the existence of production centres on Dobrudjan territory, although they may be postulated. The way they were made proves the existence of some craftsmen specialized, not necessarily in the production of buckles, but in that of ornaments in general. The patterns and the execution of this category of artefacts go beyond mere craftsmanship (typical for serial products), in some cases being closer to the art of jewellers.

Keywords. Dobrudja, belt buckle, Late Middle Ages, commercial exchanges, Balkan art.

* (Curator) Museum of National History and Archaeology
Constanța, Romania, e-mail: aurelmototolea@yahoo.com

Archaeological collections of the National History and Archaeology Museum Constanța include also a large variety of adornments and clothing accessories, dated in the late Middle Ages, which are constantly enriched by donations and acquisitions, casual discoveries or by systematic archaeological research; these pieces come mostly from Constanța county. The present paper presents a small category of artifacts – belt buckles – *pafta* of Oriental influence, the realization of this type of pieces being, in our opinion, somewhere between art and craft.

Having a wide spread as part of everyday clothing, *pafta*-belt buckles (commonly *pafta*) are objects typical for the 17th-18th centuries, bearing the cultural mark specific to the late Middle Ages and are a common element of the traditional female costume¹. It is found in the south-western European region and, especially, in the Balkans, over a long period of time, between the 19th – 20th centuries². The name is most likely of Turkish

¹ The belt buckles (*pafta*) were used both by men and women but, over time, we notice that they were used mainly by women. It is believed that they had a more practical role at men, while in the case of women, traditionally, have been worn only by married women, being an engagement or wedding gift (only married women could wear jewelry made of metal). Another attribute is the one as means of protecting female reproductive organs against evil forces, having an apotropaic role, see Росица, Христова, „Средновековни пафти от Карнобатско”, Тракия и Хемимонт IV-XIV век, Варна, том 1, 2006, p.110.

² Svetlana, Reabțeva, Piese de podoabă și de vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural - istorice (secolele XIV – XVII), Brăila 2014, p.127. G.

origin (also having a possible Iranian influence) and is similar in most Balkan languages: *pafta* (Romanian and Albanian), *naфma* (Bulgarian), *naфme* (Serbian).³ The way of making the buckles is simple: they are composed of two similar, symmetrical pieces, which differ only by the elements of the buttonholes - the hook or the link. The back of both components is provided with metal flanges, welded or riveted to the piece for insertion and support of the belt or cord.

The earliest known buckles come from Bulgaria, but it is difficult to establish a certain chronology and typology, as long as the elements of a reliable dating are missing, many of them not being discovered in clear archaeological contexts.⁴ There is no unanimous opinion on the moment of their appearance or the category of population that

Atanasov claims that this kind of pieces appear much earlier, in the 9th – 10th centuries (archaeological discoveries in Pliska and Madara, in northeastern Bulgaria), according to И. А., Дружинина, „Погребение с пряжками-пафтами из адыгского могильника Грузинка Ха”, Краткие сообщения, Института Археологии, Выпуск 232, Москва 2014, p.84, beginning to be used in the time of the Second Bulgarian Tsardom - see Péter, Langó, „Bulgarian connections of the Find-horizon of the 10th century in the Carpathian basin: a case-study”, Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube, Sofia – Piliscsaba 2014, pp.157-163. Nevertheless, the buckles-pafta are not part of the female costume which appear represented in church mural paintings from the 12th – 14th centuries, see Петър, Димитров, „Метални украси от Велики Преслав”, българско е-Списание за археология, 2, 2012, p. 103. Moreover, the first mural scenes where buckles appear, adjacent to the costume, date in Bulgaria from the 19th century (Р. Христова, *ibid.*, p.109).

³ S. Reabŭeva, *ibid.*, p.141.

⁴ *Vide supra* note 3, as well as П. Димитров, *ibid.*, p. 103.

used to wear this type of buckles, nor of their semantic significance. It is accepted, however, that they are objects specific to the Balkan area, given that in the western fashion, in the 14th – 15th centuries, the buckle-pafta is not present in the form and meaning understood today.⁵

In Romanian space, the pafta is attested on the territory of Wallachia since the 14th century.⁶ But, its use is visible from the 17th century, when it became an ordinary fashion accessory in the Romanian Principalities during the Phanariote rule, characterized by the increased influence of the neo-Greek culture and the assuming of a Constantinopolitan, Greek-Oriental cultural model.⁷ This cultural impact will be felt both vertically, in the most profound layers of society, and horizontally, on most areas of everyday life.

We present some categories of buckles in the collections from the Museum in Constanța,

⁵ Anita K., Baráth, *The belt in the late-medieval Hungary. A comparison of archaeological and pictorial evidences*, MA Thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest 2013: the author studies the female and male costumes represented in places of worship from Hungary, Slovakia and Transylvania, geographical area adjacent to the Balkan space, but also to the Western culture.

⁶ M. M., Popescu, *Podoabe medievale în Țările Române*, București 1970, p.34: it is about the golden pafta (which has a Western workmanship) discovered in the grave of voivodes from Curtea de Argeș ("Sfântul Nicolae Domnesc" Church).

⁷ Alexandru, Alexianu, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, Volume: 2, București 1987., p.60-63; Irina, Spirescu, *De la Orient la Occident. Decorația interioară a reședințelor domnești și boierești (1774 – 1914)*, București 2010, p.20; p.25-26; Carmen, Tănăsioiu, *Podoabe din trecut. Colecția de paftale a Muzeului de Artă Națională a României*, București 2015, p.12.

which we assume they have an Oriental influence both in terms of shapes and way of decoration.

Although there have been attempts to systematize the multitude of types of existing pafta-buckles, most depending on their shape, we preferred a personal grouping, respecting the same shape and decoration criteria⁸. The pieces presented are divided into five main groups (hemispherical, leaf-shaped, disc-shaped, rectangular, diverse forms) which, in turn, depending on the location or type of the decorative element, were divided into four subgroups (when the case, with subtypes): central, radial decoration, all over the surface or without decoration.

The pieces presented come mainly from the central area of Dobrudja, but also from the seaside (Vadu / Ghiaurchioi) or the Danube area. These types of pafta-buckles date from the 17th – 18th centuries, in some cases their dating being supported by monetary discoveries but, generally, the chronology is established based on typology and analogies with other finds.⁹ Some of the belt

⁸ Various ways of grouping proposed in the specialized literature: circular, oval (M. M. Popescu, *ibid.*, p.35); elongated, round, webbed, rectangular (S. Reabțeva, *ibid.*, p.145); round leaf/round/rectangular/leaf (Владимир, Прокопенко, Краткая история застёжек-крючков на Востоке (часть II - Восточная Европа) etc.

⁹ See Custurea, Gabriel, „Raport de cercetare. Sondajul arheologic de salvare de la Ester (județul Constanța)”, Materiale și cercetări arheologice, București 1983, fig.5/3, dated based on the coin minted by Mahmud I (1730 – 1754) at Constantinople; Custurea, Gabriel, „Raport de cercetare. Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester-Târgușor”, Materiale și cercetări arheologice, București 1986, fig.2/1, dated Ahmed III (1703 – 1730) and fig.2/2,

buckles were found in tombs, most of them being located in the pelvis area¹⁰, which might indicate, besides some other ritual elements, the Christian religion of the deceased¹¹.

None of the pieces presented in the annexes has inscriptions (they also lack in the case of similar published pieces). Execution techniques are the same known from other epochs: mold casting, stamping, punching, welding / affixing, enamel¹². The materials used are bronze and copper; in rare cases are silver-plated. The lack of metallographic analysis and of a database makes it impossible to determine the origin of the parts, possibly the production center. There are mentioned some workshops for cheap accessories and jewelry in Brăila, in the 17th – 18th century¹³. In the 18th century, jewelers are attested at Baba(dag) and

dated Mustafa III (1757 – 1774). It is known that coins are used for a while even after they are no longer into circulation, which does not help too much at setting the *post quem* date of burials; nevertheless, in the presented cases, we may state that were made during the 18th century.

¹⁰ See G. Custurea, „Raport de cercetare ... 1983” and G. Custurea, „Raport de cercetare ... 1986”, *passim*.

¹¹ Although it is attested that the buckles-pafta were used by both Christian and Muslims, see Елица, Манева, Од средновековните појасни гарнитури до пафти, Годишен зборник број, 65, 2011, p.87.

¹² Until present, no molds used in the casting process have been found.

¹³ Ionel, Căndea, N. Dinu, C., Apetrei, „Raport de cercetare. Brăila, județul Brăila”, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Volume: 38, București 2004, p.60: the hypothesis is supported by de groupe discovery of two bronze buckles, together with a chain fragment made of the same material, a button, a bronze bar etc.

Varna¹⁴. It is, however, justified to assume the existence of local craft centers, given in many cases the lack of accuracy and finesse of the execution, which may indicate a more modest quality of the craftsman or the imperfection of the mold. In other cases, however, one can notice the precision of the achievement and the care for detail, the execution of the pieces being closer to the artistic act than to the craftsmanship. The pieces presented in the annexes are generally serial products intended for sale to categories of buyers without special artistic claims and, especially, financial possibilities¹⁵. The pieces have typological analogies with discoveries made in various points of Dobrudja (Enisala, Isaccea, Peceneaga - Tulcea county; Ostrov, Târgușor, Ester, Vadu, Pazvant (Cheia) – Constanța county), all dated between the 17th – 19th centuries (Figure 1), as well as with discoveries from other parts of Romania (Brăila, Retevoești, Piuia Petrii), Republic of Moldova (Costești), Ukraine (Kartal – Orlovka, Akkerman - Cetatea Albă, Hotin), Serbia (Vranje), Macedonia (Vodoča), Bulgaria (Karnobat, Vetren, Sofia, Tîrnovo, Gabrovo, Veliki Preslav, Silistra, Nesebar)¹⁶.

¹⁴ Arhiva Dobrogei, 1, 1916, București, p.99: La Motraye, collector of ancient coins, tell us that „because, as soon as some (coins) made of silver or gold are found, are taken to the jewelers from Baba or from Varna, who melt them for their works”.

¹⁵ The influence of new cultural models penetrates to the deepest social strata, without being fully assimilated regarding the concepts, but only the outer forms, see also I. Spirescu, *ibid.*, p.25-26.

¹⁶ At Silistra and Nesebar, hemispherical pafta with radial decoration. I did not have access to the bibliography, but I

It is worth mentioning, in this context, a discovery made in the northwestern Caucasus (Gruzinka, Krasnodar region, Russia), graveyard 10, tumulus 42, respectively a pair of pafta-buckles dated in the 17th century – beginning of the 18th century, probably arrived here by trade or the movement of people. The pieces are of the Balkan type, although the descriptions of the 19th century European authors mention the pafta-buckle in the traditional port of the Circassian women¹⁷. At the same time, it is necessary not to forget the *kawkaz-kuşak* Tatar belt, which has similarities of shape and construction with the leaf-shaped pafta but differs substantially from it; is a Caucasian variant with Slavic influences entering the European space on this route¹⁸. It seems much more likely a common origin of these types than a mutual influence in a late epoch, perhaps from a neighboring space, the Iranian one, initially being the representation of a bird's wing, and not at all of a leaf¹⁹.

The buckles' decoration follows their form, being subordinate to it. A very common element is

personally saw the pieces in the exhibitions of the archeology museums in the respective localities.

¹⁷ И. А., Дружинина, *ibid.*, p.84.

¹⁸ Maria, Magiru, Dobrogea. Studiu etnografic. Volume 3: Turcii și tătarii, Muzeul de Artă Populară, Constanța 2008, p.58.

¹⁹ James W., Alan, Nishapur: Metalwork of the Early Islamic Period, The Metropolitan Museum of Art, New York 1982., p.104/187 and p.105/187; it can be dated to the 11th century, based on the decorative motifs. At Tepe Madraseh – in the northern part of current Iran, towards the Caucasus Mountains, excavations revealed pieces of early Islamic influence, dated between the 8th – 13th centuries.

the rosette, a stylized floral motif, and an ancient solar symbol²⁰. Ancient traditions in the use of rosettes for the decoration of buckles were continued and developed in the 17th-19th centuries. It is generally placed in the center, but is also part of the general decoration, on the body of the pieces²¹. It has between 6 and 10 „petals”, sometimes being represented „in negative”²². It may also feature a small orifice (chaton) on the top, dedicated to the colored paste insertion, to enhance the aesthetic effect²³. In some cases, a rosette-shaped plate is to mask the buttonhole. A few buckles, included by us in the category of the ones with radial decoration (with analogies at

²⁰ Ivan, Evseev, Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale, Timișoara 1994, p.61. We may consider the rosette as a geometric representation of the Sun.

²¹ There is no hiatus in their use as a decorative element, between antiquity and the Middle Ages. They are constantly found in the Balkan area, becoming, alongside the cross, one of the symbols of the aristocracy, as it results from ecclesiastical wall paintings from the 10th century (portrait of Tsar Simeon) or 14th century (King Constantin with Princess Irina), in Bulgaria (see P. Христова, *ibid.*, p.109).

²² Mihai, Camilar, Maria, Camilar, „Simboluri sacre în universul casei tradiționale din Bucovina”, Ianus, Volume: 4, 2001: the most frequent is the one with six arms, perhaps because of an easier technical execution. The seven-arm rosette (more rare) originally corresponded to the seven extra-cosmic dimensions, but most likely, the original meaning is lost, leaving the perpetuation of the original forms without the mystical connotation.

²³ It is noteworthy that the hemispherical pafta with radial decoration seen in Nesebar (Bulgaria) preserved the multicolored enamel in all orifices and slots, proof that almost all the buckles of this kind were decorated with enamel; in our case, it was partially preserved only on the surface of rectangular buckles.

Karnobat²⁴, Bulgaria – although, possibly, much older²⁵) have a representation of rosettes that do not respect the consecrated canon, filling almost the entire surface of the piece; we have to do with a stylization, abstraction and repetition of the decoration on the whole surface²⁶. The presence and frequent use of this decoration element must not act as a surprise, in a historical period and a geographic area intensely linked with the Oriental world²⁷. The representation of the rosette is not made only on buckles, but also represents a decoration element for other categories of clothing accessories or jewelry (such as, for example, the earring with pendant discovered at Enisala)²⁸. Another element that is often part of the decoration is represented by metallic "pearls" (buttons), used mainly for the delimitation of the edge of the piece, but also on its body, forming, alone or in combination with other elements, different patterns.

²⁴ P. Христова, *ibid.*, p.108-109: the author considers that this type has analogies in Bulgaria from the 10th to the 14th century.

²⁵ Although even later dates are proposed for this type, in the first half of the 19th century (vezi Carmen, Tănăsioiu, *ibid.*, p.67, poz.98).

²⁶ Features specific also to Islamic art, according to Linda, Komaroff, „Metalwork”, *Encyclopædia Iranica* 2014, *passim*.

²⁷ I. Spirescu, *ibid.*, p.60: the rosette is a decorative element characteristic of Oriental art.

²⁸ Ghe., Mănuclu-Adameşteanu, „Aspecte ale ritului şi ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala”, Peuce, Volume: 9, 1984: medieval necropolis "La Biserică", earring with pendant, that has as decoration a rosette with 8 petals, gilded silver; dated in the 15th – 16th centuries (Annexes, fig.22/22).

A small number of buckles have as decoration combinations of geometric and vegetal motifs, adjoined or overlapped, special categories in the ornamental repertoire being floral motifs (that of tulip being recognisable) and phytomorphic (the tree of life, the bouquet of flowers variant). In four cases one can notice the similar representation of the flower bouquet: either with two trefoil flowers, one in the extension of the other, or a group of three flowers from a bouquet, developing the ornament on the opposite side and to the sides. In at least one case, the flowers are identified as tulips. Although this flower is one of the most important symbols of the Islamic-Oriental world, due to its many mystical and literary connotations, buckles decorated in this manner, at least until now, are few²⁹.

One of the vectors for spreading these motives are the Armenians, who came with this Byzantine-Oriental cultural baggage from Cilicia,

²⁹ Jean, Boghossian, „Couleurs d'Orient. Arts et arts de vivre dans l'Empire ottoman”, Villa Empain, Fondation Boghossian, 2010, p.21: the Arabic name of this flower, *lalah* (in Turkish *lâle*), is written using the same letters as the name of Allah; the tulip is the flower that sprung up at the tomb of the Prophet, that is layed on the table for the Iranian New Year (it is celebrated on the day of spring equinox) etc. Also in this context, we must mention that the tulip is the symbol of the Ottoman Empire (C. Tănăsioiu, *ibid.*, p.22), and the Time of the Tulip (*Lâle Devri*), at the beginning of the 18th century, represents a time of cultural effervescence in the empire. For the leaf-shaped pafta, see the discovery from Novi Pazar, Bulgaria: П. Димитров, *ibid.*, p.94, fig. 1 (foto) + p.100, fig.3/6 (drawing).

namely the rosette, the webbed décor, the flower vase³⁰.

From the point of view of shapes, the buckles are grouped into five types: rectangular, hemispherical, leaf-shaped, disc-shaped, various forms (the subtypes being determined according to the layout of the decor).

Rectangular belt buckles can be compact (in which case they have the decoration stamped or hollowed into the material) or „fretted”, the decoration resulting from the removal of some pieces of material.

Belt buckles with different shapes require a separate study, the multitude of forms that may appear is practically within the imagination of the artist / craftsman. Although the shapes are varied, the decor still complies with the rules outlined above.

Disc-shaped belt buckles, their characteristic being a very low convexity, in few cases being the only element that differentiates them from the hemispherical ones. The predominant shape is the round or, rarely, round – leaf-like with serrated edges. This is the most diverse type in terms of decoration among the pieces described in the catalog.

Leaf-shaped belt buckle, whose origin is presumed in the Indo-Iranian area, is differently described in the specialized literature („almond

³⁰ Vitalie, Josanu, „Drumul „comercial moldovenesc” și autostrăzile zilelor noastre”, *Cadențe peste timp*, year II, no. 1 / 3, 2014, p.54.

kernel”, „cone”, „Turkish cucumber”, „tear”, Paisley)³¹. It appears relatively late in this area, probably towards the end of the 17th century, the form being quickly taken over and adapted by the Balkan craftsmen (under the influence of Byzantine tradition), acquiring amplitude and specific decoration³². It is the kind of pafta in whose genesis the Oriental influence cannot be called into question.

Hemispherical belt buckles are characterized by their convexity, more pronounced or reduced, depending on both the manner of manufacture and the size of the piece. The emphasis on convexity is a consequence of the influence of Oriental art, more active after the entry of these areas under Ottoman domination. Hemispherical shape (dome / calotte) is widely used in the Ottoman world, even if thinking only about the roof of mosques or Turkish baths (*hamams*)³³. That is why we consider possible the emergence of these variants, with a more pronounced convexity, by adapting the pre-existing, Byzantine-Balkan forms, after the establishment and, especially, after the accentuation of the Ottoman rule in these territories. It is worth noting, in pictorial representations of the Constantinopolitan society from the 16th – 18th centuries, the evolution of wearing belt buckles as a component accessory of the everyday costume. In the 16th century, when

³¹ [https://en.wikipedia.org/wiki/Paisley_\(design\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Paisley_(design))

³² C. Tănăsioiu, *ibid.*, *passim*.

³³ The dome is an element assumed by Turks from the art of Central Asia, where it developed under the influence of the canons of Islamic art; also, is a symbol of power in Islamic art, see Niki, Gamm, The dome - symbol of power, 2014.

the Rumi style was in vogue, designating the artistic influence of New Rome (and thus Byzantine) and even later (the 17th century), the *pafta* in the current acceptance of the term, does not appear in female costumes³⁴. Instead, beginning with the end of the 17th century and, especially, in the 18th century, it is often represented in the usual, mostly feminine but also masculine costume³⁵. It is a phenomenon of mutual influence and a Balkan-oriental synthesis, which begins long before the Ottoman occupation of the Balkan territories, of Byzantine and general Balkan artistic tradition³⁶. This synthesis is highlighted especially in the case of the floral and vegetal decoration, which in the Balkan-Ottoman representation is characterized by a cursive, rounded, rich floral geometry, reflecting the symbiosis of the cultures that have interacted in this part of Europe³⁷.

³⁴ see Baroness Orlova K. D. Khazarina, „Ottoman Turkish Garb. An Overview of Women's Clothing”, College of Three Ravens, 2008; Frédéric, Hitzel, „Turcophilia revealed. Ottoman art in private collections”, Exhibition catalogue published on the occasion of the 14th International Congress of Turkish Art, Paris 2011, p.87.

³⁵ F. Hitzel, *ibid.*, p.83; Artan, Tülay, „The Anatolian Seljuks and the Ottoman Empire”, Mothers, Goddesses and Sultanas: Women in Turkey From Prehistory to the End of the Ottoman Empire, Brussel 2005, p.202, 203, 207, 214; B., Прокопенко, *ibid.*, fig.7-12.

³⁶ This tradition is preserved intact in many parts of the Balkan world until late in the 17th century, for example in Serbian workshops, see Dumitru, Țeicu, *Arta minoră medievală din Banat, Muzeul Banatului Montan, Timișoara 2009, passim.*

³⁷ S. Reabțeva, *ibid.*, p.145: generally, at the Lower Danube, the Oriental influence is obvious in the decoration of female belt buckles.

a. Hemispherical pafta

a.1 Hemispherical pafta with central decoration – Figure 2; ESTER. 18th century.

a.1.1 Hemispherical pafta with central decoration – subtype "with accolade" – Figure 3; *passim*, TÂRGUȘOR area. 18th century.

a.2 Hemispherical pafta with radial decoration – Figure 4; *passim*, CONSTANȚA county. 18th century.

a.2.1 Hemispherical pafta with radial decoration – subtype "with accolade" – Figure 5; VADU / GHIAURCHIOI. Beginning of the 18th century.

a.3 Hemispherical pafta with decoration on the whole surface – Figure 6; VADU / GHIAURCHIOI. End of the 17th century – beginning of the 18th.

a.3.1 Hemispherical pafta with decoration on the whole surface – subtype "with accolade" – Figure 7; *passim*, CONSTANȚA county. End of the 17th century – beginning of the 18th.

a.4 Hemispherical pafta without decoration - Figure 8; ESTER. First half of the 18th century.

b. Leaf-shaped pafta

b.1 Leaf-shaped pafta with central decoration – Figure 9; *passim*, TÂRGUȘOR area. 18th century.

b.2 Leaf-shaped pafta with decoration on the whole surface – Figure 10; *passim*, TÂRGUȘOR area. 18th century.

c. Disc-shaped pafta

c.1 Disc-shaped pafta with central decoration – Figure 11; ESTER. First half of the 18th century.

c.2.1 Disc-shaped pafta with radial decoration – – subtype "with accolade" – Figure 12; *passim*, TÂRGUȘOR area. 18th century.

c.3 Disc-shaped pafta with decoration on the whole surface – Figure 13; *passim*, TÂRGUȘOR area. 18th century.

c.3.1 Disc-shaped pafta with decoration on the whole surface – subtype "with accolade" – Figure 14; *passim*, CONSTANȚA county. 18th century.

c.4 Disc-shaped pafta without decoration – Figure 15; *passim*, ESTER area. 18th century.

d. Rectangular pafta

d.1 Rectangular pafta with incised decoration – Figure 16, 17, 18; *passim*, TÂRGUȘOR - ESTER area. 18th century.

d.2 Rectangular pafta with „fretted” decoration – Figure 19, 20, 21; *passim*, TÂRGUȘOR - ESTER area. 18th century.

d.3 Enamel rectangular pafta – Figure 22, 23, 24; *passim*, TÂRGUȘOR - ESTER area. 18th century.

e. Belt buckles with various shapes – Figure 25 - 31; *passim*, CONSTANȚA county. 18th – beginning of the 19th century.

Beginning with the end of the 18th century, the tendency to enlarge the size can be noticed³⁸; the belt buckles of the 19th century - large, voluminous, with sophisticated execution in noble metals and with semi-precious stones - will emerge in the Balkan and Anatolian workshops³⁹. They will also change their destination, from an embellished clothing accessory (as we find it in the 17th century and, especially, in the 18th century) to a real piece of bridal trousseau or symbol of the social status, attributes that will remain until the first half of the 20th century⁴⁰.

It can be said that the Eastern influence belt buckles begin to be visible in this area, as the

³⁸ We may assume as a working hypothesis, without absolute certainty, that the smallest pieces are the oldest.

³⁹ For instance, the Macedonian *ploci*, see M. Magiru, *ibid.*, p.58; Alexandru, Guduvan, P. Petrescu, M., Marinescu, Arta populară a aromânilor din Dobrogea, București 1979, p.28; traditional costume of the Bulgarian and Gagauz populations (southern Republic of Moldova), see S. Reabțeva, *ibid.*, p.145; Mediha, Güler, Songül, Aral, „Konya kemer ve kemer tokaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E Mayıs- Haziran'14, 2014: in Konya, central region of Anatoliei, we notice the increase of size of belt buckles in the 19th century – beginning of the 20th, similar to what happened in the Balkan Peninsula, see the pieces presented at the pages 154 – 162.

⁴⁰ The type of *pafta* specific to the beginning of the modern period (two / three component part of rectangular / trapezoidal / round / leaf shape, the locking system with hinges - masked with a little slab, needle and chain, the elaborated technique and ornamentation with colored glass / enamel / semi-precious stones), with numerous variants and sub-variants, is commonly found in the Balkan and Anatolian space, but it belongs more to the field of ethnography, its research requiring an approach that goes beyond the boundaries of the archaeological approach.

representatives of this culture, respectively the Ottoman armies and the populations that followed, are advancing. An additional argument can be the spatial distribution of these pieces, most of them being discovered in the areas of direct dominance (Balkan provinces, Dobrudja, Brăila, southern Basarabia)⁴¹. In the other cases, it may be trade or movement of people, an intense trade activity with Oriental products being observed in the region since the beginning of the 16th century⁴².

So, we do not find at all impossible a rapid adaptation of the Balkan craftsmen to the requirements of the market, which begins to be subordinated to the Islamic-Ottoman lifestyle. Products that correspond to the preferences of the population - as the final beneficiary - ensure the continuance of the crafts and, implicitly, of business activities. The offer of these producers is adapted to the new demands; the findings reflect a generalization of wearing this type of clothing accessory, which has led to the use of financially accessible materials for a broader category of buyers and the imitation, sometimes with artistic claims, of some widespread types.

⁴¹ B. Прокопенко, *ibid.*: All this extended area (Balkans, southeastern area of the Carpathians and south of Ukraine) has strong cultural connections, with many reciprocal influences being noted.

⁴² Aurel, Stănică, „Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea”, Peuce, S.N., Volume: 2, 2004, p.200.

Bibliography

Alan, James W., Nishapur: Metalwork of the Early Islamic Period, The Metropolitan Museum of Art, New York 1982.

Alexianu, Alexandru, *Modă și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, Volume: 2, București 1987.

Baráth, Anita K., *The belt in the late-medieval Hungary. A comparison of archaeological and pictorial evidences*, MA Thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest 2013.

Boghossian, Jean (eds.), „Couleurs d’Orient. Arts et arts de vivre dans l’Empire ottoman”, Villa Empain, Fondation Boghossian, 2010, <http://www.villaempain.com/expos/expositions-passees/couleurs-dorient-arts-et-arts-devivre-dans-lempire-ottoman/> (resource on-line, accessed at 14.12.2015).

Camilar, Mihai, Camilar, Maria, „Simboluri sacre în universul casei tradiționale din Bucovina”, *Ianus*, Volume: 4, 2001, <http://ianus.inoe.ro/M%20Camilar.htm> (resource on-line, accessed at 22.06.2017).

Cândea, Ionel, Dinu, N., Apetrei, C., „Raport de cercetare. Brăila, județul Brăila”, *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Volume: 38, București 2004, pp. 59-61 + plate 14.

Custurea, Gabriel, „Raport de cercetare. Sondajul arheologic de salvare de la Ester (județul Constanța)”, *Materiale și cercetări arheologice*, București 1983, pp. 545-550.

Custurea, Gabriel, „Raport de cercetare. Cercetările arheologice din necropola aşezării medievale Ester-Târguşor”, Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti 1986, pp. 300- 304.

Evseev, Ivan, Dicţionar de simboluri şi arhetipuri culturale, Timişoara 1994.

Gamm, Niki, „The dome - symbol of power”,
<http://www.hurriyetdailynews.com/the-dome---symbol-of-power-.aspx?pageID=238&nID=60863&NewsCatID=438> (resource on-line, accessed at 16.07.2017).

Guduvan, Alexandru, Petrescu P., Marinescu, M., Arta populară a aromânilor din Dobrogea, Bucureşti 1979.

Güler, Mediha, Aral Songül, „Konya kemer ve kemer tokaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E Mayıs- Haziran'14, 2014, pp. 149-173
<http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/gsfed/article/viewFile/4210/3668> (resource on-line, accessed at 04.12.2015).

Hitzel, Frédéric (eds.), „Turcophilia revealed. Ottoman art in private collections”, Exhibition catalogue published on the occasion of the 14th International Congress of Turkish Art, Paris 2011.

Josanu, Vitalie, „Drumul „comercial moldovenesc” şi autostrăzile zilelor noastre”, Cadente peste timp, year II, no. 1 / 3, 2014, pp. 53-59.

Khazarina, Orlova K. D. Baroness, „Ottoman Turkish Garb. An Overview of Women's Clothing”, College of Three Ravens, 2008,

<http://www.katjaorlova.com/FemaleTurkishGarb.pdf>. (resource on-line, accesed at la 28.06.2017).

Komaroff, Linda, „Metalwork”, Encyclopædia Iranica 2014, <http://www.iranicaonline.org/articles/metalwork> (resource on-line, accesed at la 02.07.2017).

Langó, Péter, „Bulgarian connections of the Find-horizon of the 10th century in the Carpathian basin: a case-study”, Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Proceedings of the Bulgarian-Hungarian Meeting, Sofia, May 27–28, 2009, Sofia – Piliscsaba 2014, pp. 157–164.

Magiru, Maria, Dobrogea. Studiu etnografic. Volume 3: Turcii și tătarii, Muzeul de Artă Populară, Constanța 2008.

Mănucu-Adameșteanu, Ghe., „Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala”, Peuce, Volume: 9, 1984, pp. 355-362.

Popescu, M. M., Podoabe medievale în Țările Române, București 1970.

Reabțeva, Svetlana, Piese de podoabă și de vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural - istorice (secolele XIV – XVII), Brăila 2014.

Spirescu, Irina, De la Orient la Occident. Decorația interioară a reședințelor domnești și boierești (1774 – 1914), București 2010.

Stănică, Aurel, „Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea”, Peuce, S.N., Volume: 2, 2004, pp. 199-206.

Tănăsioiu, Carmen (eds.), Podoabe din trecut. Colecția de paftale a Muzeului de Artă Națională a României, București 2015.

Tülay, Artan, „The Anatolian Seljuks and the Ottoman Empire”, Mothers, Goddesses and Sultanas: Women in Turkey From Prehistory to the End of the Ottoman Empire, Brussel 2005, pp. 140-227

http://research.sabanciuniv.edu/23808/1/Artan,_T%C3%BClay_-_The_Anatolian_Seljuks_and_the_Ottoman_Empire.pdf. (resource on-line, accessed at la 18.12.2015).

Țicu, Dumitru, Arta minoră medievală din Banat, Muzeul Banatului Montan, Timișoara 2009.

Абызова, Е., Рябцева, С., „Пряжки-пафты из собрания Национального музея археологии и истории Молдовы”, Tyragetia. Serie nouă, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Volume: I [XVI], 2, 2007, pp. 95–105.

Димитров, Петър, „Метални украси от Велики Преслав”, българско е-Списание за археология, 2, 2012, pp. 93-121, http://beja.org/issues/2012-2-2/Be-JA_2-2_2012_93-121.pdf (resource on-line, accessed at la 12.12.2015).

Дружинина, И. А., „Погребение с пряжками-пафтами из адыгского могильника Грузинка Ха”, Краткие сообщения, Института Археологии, Выпуск 232, Москва 2014, pp.80-89,

<http://www.archaeolog.ru/media/ksia/ksia-232.pdf#page=80>. (resource on-line, accesed at la 13.12.2015).

Манева, Елица, Од средновековните појасни гарнитури до пафти, Годишен зборник број, 65, 2011, pp. 86-104, <http://zh.scribd.com/doc/279430166/sredovekovni-pafti-pdf#scribd>. (resource on-line, accesed at la 04.08.2017).

Христова, Росица, Средновековни пафти от Карнобатско, in: Тракия и Хемимонт IV-XIV век, Варна, том 1, 2006, pp.108-111.

Прокопенко, Владимир, Краткая история застёжек-крючков на Востоке (часть II - Восточная Европа), http://www.kitabhona.org.ua/costum_axess/obzorkruk2.html (resource on-line, accesed at la 06.08.2017).

[https://en.wikipedia.org/wiki/Paisley_\(design\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Paisley_(design))
(resource on-line, accesed at la 14.08.2017).

*** „Descrieri de călători în Dobrogea. Relațiunile unui colecționar de monete antice: La Motraye, Voyages, Haga, 1727, volume: 2”, Arhiva Dobrogei, Volume: 1, București 1916.

Figure 1: discovered *pafta* in Dobrudja

Figure 2

Figure 3

Figure 4

Figure 5

Figure 6

Figure 7

Figure 8

Figure 9

Figure 10

Figure 11

Figure 12

Figure 13

Figure 14

Figure 15

Figure 16

Figure 17

Figure 18

Figure 19

Figure 20

Figure 22

Figure 23

Figure 24

Figure 25

Figure 26

Figure 27

Figure 28

Figure 29

Figure 30

Figure 31

Figure 32

WHAT DOES CONCEPTUAL BLENDING HAVE TO DO WITH CUSTOMS AND TRADITIONS RELATED TO PARENTHOOD AND UPBRINGING? COGNITIVE-LINGUISTIC ANALYSIS OF CUSTOMS RELATED TO CUSTOMS AND UPBRINGING

Nihada DELIBEGOVIĆ DŽANIĆ*
Sabina SKENDEROVIĆ**

Abstract

This paper analyses several customs within the framework of conceptual blending theory. It is believed that their meaning arises in the blended space as a result of a series of mental gymnastics performed over the conceptual integration network. The processing of the hidden messages is largely unconscious, taking place in the integration network. It also observes the salient power the customs have, even among the educated members of society and the extent to which people observe them. Through the analysis of items used in the rituals it becomes clear how determined parents are to help their children have bright future and how desperation creates rituals for having children.

Key Words: Conceptual blending, customs, tradition

1. Introduction

In this paper we will analyse several customs within the framework of conceptual blending theory. The meaning of customs arise in the blended space as a result of a series of mental gymnastics performed over the conceptual integration network, producing a highly imaginative blend. The processing of the hidden messages is largely

* (Assoc. Prof. Ph.D.), University of Tuzla, Tuzla, Bosnia and Herzegovina, e-mail: nihada.delibegovic@untz.ba

** (Senior TA), University of Tuzla, Tuzla, Bosnia and Herzegovina.

unconscious, taking place in the integration network. It also observes the salient power the customs have, even among the educated members of society and the extent to which people observe them. The main aim of this paper is to investigate the presence/absence of conceptual blending in traditions which are concerned with parenthood and raising healthy and successful children¹.

2. Conceptual blending

The theoretical framework for this study is blending theory or conceptual integration theory.

¹ There have been numerous researches on how conceptual blending is pervasive in all fields of human action. Studies on application of conceptual blending in computer science, memes, jokes, vocabulary, advertisements and political thought have been conducted. Pereira. F.C. (2007), on the basis of his PHD thesis in which he analyzed computational system Divago and *Artificial Intelligence through Theory of Conceptual Blending* (CIT), presented computational approach to blending. Delibegović-Džanić and Omazić (2011) scrutinized political caroons utilizing CIT. Cánovas (2011) analyzed Greek mythology through CIT. Blending is found not only in the ancient art but in the contemporary art as well (Sondengaard: 1999). Turner and Fauconnier (1995) showed that noun compounds are product of blending. One of the studies that investigates how members of different cultures understand certain blends differently was St. Clair's analysis of blend "*John is a tiger*" as "metaphor can be understood in many different ways across cultures and the reason for this is simply that each culture provides its own generic space, its own recruited frames, and its own knowledge structures. These factors are all organized at the generic space level and impacts on how input spaces are to be blended" (St. Clair 2002: 15). It can be concluded that CIT can be utilized to explain complex conceptual phenomena in all areas of human action and that it is yet used in analysis of various aspects of human activity such as human rituals.

Conceptual integration theory, introduced by Fauconnier and Turner in 1993, has found its application in accounting for a wide range of phenomena of human thought and action. Conceptual blending is a powerful process which provides “global insight, human-scale understanding and, the new meaning”.² Fauconnier and Turner built blending theory on the foundations of Fauconnier’s mental space theory.³ The central idea behind blending as a basic cognitive operation is that it operates over a conceptual integration network, which comprises mental spaces and relations holding between them. “Building an integration network involves setting up mental spaces, matching across spaces, projecting selectively to a blend, locating shared structures, projecting backward to inputs, recruiting new structure to the inputs or the blend, and running various operations in the blend itself”.⁴

A conceptual integration network is composed of at least two input spaces, a generic space, and a blended space, although a single network can be composed of several inputs as well as blended spaces. The generic space captures the shared elements of both inputs and these elements from the generic space are in turn mapped onto the counterpart elements in the input spaces. The structure from the input spaces is projected into the

² Gilles Fauconnier and Mark Turner, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002, p.92.

³ Fauconnier (2007: 351) defines mental spaces as “very partial assemblies constructed as we think and talk for purposes of local understanding and action”.

⁴ G. Fauconnier and M. Turner, *ibid.* p. 44

blend, a new mental space. “Blends contain generic structure captured in the generic space but also contain more specific structure, and they can contain structure that is impossible for the inputs, [...]”.⁵ However, not all elements from the inputs are projected into the blend, which means that projections from the input spaces to the blend are partial. The emergent structure in the blended space is not copied from either input. Rather, the new structure within the blend is generated in three ways, namely through the processes of composition, completion, and elaboration, all of which operate unconsciously.

Blends and mental spaces can be represented in the form of a diagram (Fig. 1), in which circles represent mental spaces, points in the circles represent elements and lines stand for connections between elements in different spaces. Lines in the diagram represent neutral co-activations and bindings.

⁵ G. Fauconnier and M. Turner, *ibid.* p. 47

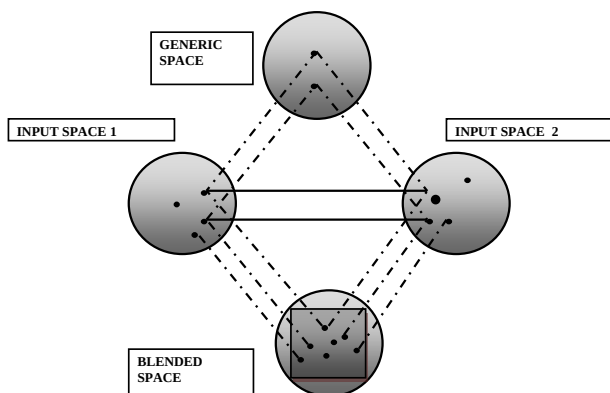

Figure 1. The basic diagram presenting a conceptual integration network⁶

However, not all elements from the inputs are projected into the blend, which means that projections from the input spaces to the blend are partial. The emergent structure in the blended space is not copied from either input. Rather, the new structure within the blend is generated in three ways, namely through the processes of composition, completion, and elaboration, all of which operate unconsciously.

Behind the possibilities for conceptual blending, there is an entire system of interacting principles. In order to explain one of the products of this system, it is necessary to tackle the entire system. This system rests on conceptual compression, which has an effect on a set of relations strongly influenced by shared social experience and fundamental human neurobiology.

⁶ G. Fauconnier and M. Turner, *ibid.* p. 46

These relations are also referred to as vital relations.⁷ In addition to vital relations, Fauconnier and Turner propose a set of optimality principles that further clarify the relations within the conceptual integration network.^{8,9} They claim that under these principles, blends function most efficiently, but also point out that satisfying one of these principles does not automatically involve satisfying the other ones. Coulson and Oakley suggest that these principles limit the spectrum of possible blending analyses and make conceptual integration theory less arbitrary¹⁰.

“Blending can be detected in everyday language, idioms, creative thought in mathematics, evolution of socio-cultural models, jokes, advertising, and other aspects of linguistic and nonlinguistic behavior”.¹¹ In that sense, conceptual

⁷ Fauconnier and Turner (2002) distinguish the following vital relations: Change, Identity, Time, Space, Cause – Effect, Part – Whole, Representation, Role, Analogy, Disanalogy: Property, Similarity, Category, Intentionality and Uniqueness.

⁸ These principles include: Topology Principle, the Pattern Completion Principle, Integration, the Maximization of Vital Relations Principle, the Intensification of Vital Relations Principle, the Web Principle, the Unpacking Principle, the Relevance Principle, the Compression Principle, and Metonymic Tightening (Fauconnier and Turner 2002).

⁹ Gilles Fauconnier and Mark Turner, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.

Gilles Fauconnier and Mark Turner, “Conceptual integration networks.” *Cognitive Science* 22.2, 1998, pp.133-187.

¹⁰ Seana Coulson and Todd Oakley, “Blending basics.” *Cognitive Linguistics* 11-3/4, Walter de Gruyter., 2000, p.186.

¹¹ Mark Turner and Gilles Fauconnier, “Conceptual integration and formal expression”. In *Metaphor and Symbolic Activity* 10, 1995, p.186.

integration theory has emerged as a powerful theory that can account for a wide variety of linguistic and non-linguistic phenomena. Therefore, it is not surprising that conceptual integration theory has found its application in the study of political cartoons¹².

Coulson claims that “[t]hough not all blends are humorous, blending does seem to be an inherent feature of humor”¹³. The key element for the creation of humor is the incongruity that arises in the blended space. Marín-Arrese explains it in the following way:

The creation and interpretation of the joke involves the construction of a blend where the integration of structure and elements from the two

¹² Conceptual integration theory has been successfully applied to humor in several papers written in recent years. Bergen (2004), Coulson (2002), Marín-Arrese (2003), and Delibegović Džanić and Omazić (2011) apply conceptual integration theory to the analysis of political cartoons. Furthermore, applying this theory, Lundmark (2003) studies puns in advertising, Kyratzis (2003) discusses humor in discourse among friends, while Coulson (2005) examines humor in discourse from talk radio. Berberović and Delibegović Džanić (2009) discuss the creation of humor in late-night political jokes poking fun at statements of politicians and political pundits and Delibegović Džanić and Berberović (2010) analyze late-night political jokes which contain modified idiomatic expressions that serve either as the punch line or as a basis on which the joke is built. Delibegović Džanić and Berberović (2014) analyze the role of modified phraseological units in political cartoons.

¹³ Seana Coulson, What's so funny: Conceptual blending in humorous examples, accessed October 12, 2010, <http://www.cogsci.ucsd.edu/~coulson/funstuff/funny.html>. 2002

input spaces yield an incongruity or a cognitive clash. The problem solving or resolution of the incongruity is realized by projecting backward to these input spaces.¹⁴

3. The importance of analyzing customs through the prism of linguistics

Fauconnier and Turner¹⁵ point out that both major and minor parts of human rituals may be crucial and it is irrelevant whether one believes or not in the efficacy of the ritual as the rituals evoke real emotions in both believer and non/believer. Taking this into consideration together with the fact that blending is a common cognitive process and that tradition and thought shape the language, it is not surprising that blending is present in different rituals. Neither is it surprising that some expressions came to existence through certain rituals involving conceptual blending. Not only conceptual blending is present in the rituals, but emotions and thought are blended as well.

Oral tradition is an important segment of any society and culture. It is influenced by customs and rituals and passed on from generation to generation. So, oral tradition, which shapes

¹⁴ Gilles Fauconnier and Mark Turner, "Conceptual integration networks." *Cognitive Science* 22.2, 1998, pp.133-187.
S. Coulson, *ibid*.

Juana I Marín-Arrese, Humour as ideological struggle: The view from cognitive linguistics, accessed August 16, 2009, <http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/JuanaMarinArrese.pdf>. 2003.

¹⁵ Gilles Fauconnier and Mark Turner, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.

language as well, is inseparable from culture and rituals of any nation and society. In his book devoted to tradition and lifestyle of Bosnians during his childhood and adolescence, Filipović¹⁶ recalls evening gatherings where traditional stories were told, traditional poetry recited and traditional songs commonly sung. During these gatherings anecdotes were told as well and some of them reflect the potential of tradition as source of long-lasting proverbs. For example, a famous Bosnian saying "svaka zгода i namišća" (which carries the meaning of situation when one has all the things imaginable and non-imaginable) was created by one man, who followed an old custom. Namely, in the past, gentlemen observed the custom to accommodate anyone who came to their home because they needed safe place to sleep before continuing their journey. This man, after he had seen that the gentleman who accommodated him, had heating even in the toilets, was so surprised that he, after returning to his village, told everyone "u kući bega Malića sva zгода i namišća, gdje vurunu tu i hala" and part of his sentence became a long/lasting saying^{17, 18}.

¹⁶ Muhamed Filipović. *Zapisi iz izgubljenog svijeta - Svjedočenja o jednoj specifičnoj kulturi i načinu života – Prilog kulturno-antropološkim studijama bošnjačkog svijeta*. Tuzla: OFF-SET, 2012.

¹⁷ Muhamed Filipović, *ibid.* p. 117

¹⁸ In addition to social gatherings as events used for development of language, many rituals have deep symbolic meaning and resulted in language modification. In the past during Bosnian ceremonial lunchtime number 41 had metaphysical meaning so it was important that there were exactly 41 meals during lunch. (Filipović 2012: 131). In Qur'an the word "Muslims" is used 41 times, and since

4. Customs through the prism of conceptual blending

Blending cause and effect is an important feature of rituals. In contrast to perception and bodily sensation in which we cannot distinguish between cause and effect at the level of consciousness, in human rituals we can perceive both the integration and cause and effect individually. There are numerous rituals that involve running of the blend¹⁹. In this paper we analyzed four customs related to parenthood and upbringing through the prism of conceptual blending. In each of the customs input spaces and their elements are identified and described. Then, cross-space mappings are established and the blend is depicted. The emergent structure within the blend is specifically identified as it crucial for each blend. Each blend is demonstrated in the form of diagram as well. Finally, vital relations applied in the creation of the blend are identified and described.

Filipović comes from a Muslim family and tradition, it is not surprising that this number was incorporated in some traditions. In general, numbers have been used with symbolic meaning through the history of mankind and some are incorporated into linguistic expressions.

¹⁹ Some rituals produce long-lasting expressions that become dictionary entries. An example of a ritual that resulted in a common idiomatic expression *born with silver spoon in your mouth* (which according to online Merriam-Webster dictionary was first used in 1801) is ritual of Europeans and Americans in which baby is fed with a silver spoon in order to evoke prosperity (Swetser 2000: 312).

4.1. Case study 1

Fauconnier and Turner²⁰ point out that major and minor parts of human rituals may be equally crucial and it is irrelevant whether one believes or not in their efficacy as they evoke real emotions in both believers and non-believers. Taking this into consideration, it is not a surprise that rituals related to a newborn baby are numerous as having a newborn arouses strong emotions in all members of the family and sometimes even non-believers perform the rituals wholeheartedly. One such ritual in the municipality of Gradačac is the selection of the right person to carry out the baby out of the hospital. To elaborate, in order to ensure that one's newborn will have a good personality and lead a successful life, one ought to choose a person who has outstanding personality traits and already has a fulfilling life. In some versions of the tradition it is even optimal that the baby is not touched or carried by individuals who have problematic past, psychological issues or non-desirable personal characteristics and habits generally not approved by the society. The tradition can be summarized as follows: *Your newborn will have personality like the person who carried him first or carried him out of the hospital.*

This custom creates a complex conceptual integration network. The blended space of the first integration network contains a newborn baby, which is a true blend of their parents. This blend serves as input for the second network, in which we

²⁰ Gilles Fauconnier and Mark Turner, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002, p.85.

have two input spaces, a generic space and blend. The first input space (I1) represents a newborn baby. In this input space important structural elements are: a very young human being, personal characteristics of the baby that they inherited genetically and personal characteristics to be developed in the future, shaped by upbringing and education. The second input space (I2) represents an adult. Crucial structural elements of this space that are relevant for the blend are: an adult human being, personal characteristics of the adult that they had inherited genetically and personal characteristics that the adult had already acquired in the past, influenced by upbringing, education, environment, etc. The generic space contains what both inputs have in common: a human being and both kinds of personality traits, those transmitted in the DNA as well as those acquired in a particular environment. The elements of the generic space map on each of the input spaces. Elements of generic space are present in the blend as well. However, each of the inputs projects certain elements into the blend, too. Namely, element from I1 that is mapped onto the blend are personal traits to be developed and element from I2 that can be found in the blend are both acquired and genetically transmitted personal traits of the adult. The blend develops emergent structure in which we perceive the newborn as an adult who has a fulfilled life, with the developed personal characteristics that are equal to personal characteristics, both inherited and acquired, of the person who carried the baby. In this sense, the education, upbringing and genetic material of the newborn is irrelevant in the blend. What is

important is who touched or carried the baby first as the baby will be like that person.

In the running of the blend there are several vital relations: *Change*, *Cause-Effect*, *Analogy*, *Identity*, *Time* and *Uniqueness*. Fauconnier and Turner²¹ pointed out that certain patterns exist in the combinations of relations and such is the case in this blend. To exemplify, *Analogy* is compressed into *Identity* and *Uniqueness*. In the input spaces we have two different persons with different genetic materials and traits (to be) developed by the upbringing and education during the lifetime. In the blend we have a unique person who carries genetic traits and acquired traits of a totally different person. In that sense, the person in the blend is identical to the person in I2 and yet he/she is unique, as he/she has his/her own life to live. Moreover, *Cause-Effect* is paired with *Intentionality* as well as with *Time* compression. In the input spaces times are the same but in the blend the baby is an adult in the future. Finally, the result of giving a particular person to carry one's baby is fulfilled or unfulfilled life. Therefore, it is of tremendous importance to give the child into the arms of a person successful in any possible aspect of life. The intention of parents is to provide their child with the best life possible and not to leave anything to sheer chance. The striking aspect of this ritual is that if the person who carried the baby had also been a participant, as the newborn, in the same ritual, he/she actually has the traits from the person who had carried him. This can go backwards for dozens of generations and we could conclude that those good traits are in fact traits of a

²¹ G. Fauconnier and M. Turner, *ibid.* p. 101

person who had lived hundreds of years ago. In that case, Beatrix Potter's quote "I hold that a strongly marked personality can influence descendants for generations" acquires a new meaning and genetic material we carry and education are utterly insignificant.

4.2. Case Study 2

The custom described in the previous section developed a new version of itself, as it often happens not only with the customs, but with the blends as well. To elaborate, with the appearance of TV sets in the municipality of Gradačac, the previous custom evolved.

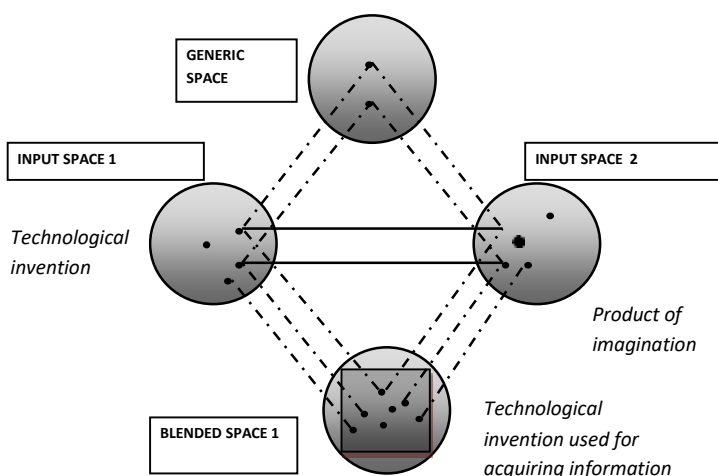

Figure 2. The first blend created in the case study 2

So, in addition to importance of giving a newborn into the right hands, it became important to place the child on the TV set as soon as he/she is brought home for the first time so that the child can

become wise and knowledgeable in the future. The ritual can be depicted in the following way: *If you put your newborn on the TV the first time he/she is brought home, the baby will be smart.* The blend that we run in this custom is slightly more complex than the previous one²². Firstly, there are two initial input spaces: one which denotes TV as an electrical appliance (IS1) and the other which denotes the domain of human superstition (IS2). The common element of both input spaces is placed in the generic space 1 (GS1): both the TV and superstition are human inventions. This common element maps on both input spaces. In the IS1 it is realized as the product of knowledge whereas in the IS2 it is realized as the product of imagination. In IS1 essential element is one of the defining features of TV, i.e. function of providing people with the latest news.

In IS2, however, element that is prominent is the common human tendency to assign supernatural powers to physical objects. In the blend itself, we find these two elements together which results in belief that TV is an appliance with extraordinary powers and is equal to an all-knowing genius. This blend is presented in the following diagram.

²² In this case there is a similar pattern like in the *Impotent Smoking Man* blend in which two input spaces, *Smoking Man* and *Impotent Man* space, are blended into *Impotent Smoking Man*, which becomes yet another input space. This space is subsequently blended with *Virile Cowboy* space and the final blend is *Impotent Smoking Cowboy* (Fauconnier and Turner 2002: 82). Similarly, in creation of this custom's blend there are initial input spaces whose interaction creates the first blend. This blend becomes an input space for the second blend, that of the custom.

Secondly, this blend (B1) is used as one of the input spaces (IS3) for the second blend (B2), i.e. the whole custom itself. The other input for B2 is the input space 4 (IS4) which represents a newborn. Elements of IS4 that are vital for the B2 are: the fact that a newborn is like a tabula rasa that needs to be filled with knowledge and the fact that we cannot be certain of the baby's future, skills and knowledge. In the generic space 2 we have common features of both input spaces IS3 and IS4 and these are abilities to obtain and transfer knowledge and information. More precisely, they are mapped in the IS3 as the ability to obtain and broadcast information while in the IS4 they are realized as ability to gather information and teach other people. As we run the B2, we perceive the newborn as an adult who is very knowledgeable, up-to-date and with bright future.

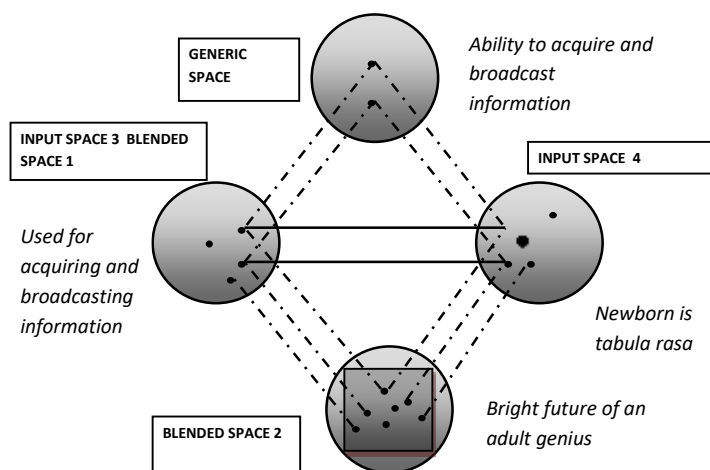

Figure 3. The conceptual integration network created in the case study 2

4.3. Case study 3

Being a parent implies taking care of children's present and future. Even though parents cannot completely have impact on the future, they inherently seek to secure their children's health, prosperity and success. There are many rituals that involve insuring that your child has success in the future and commonly they are related to parental tendency to become overly attached to everything generated by their children. For instance, not only do the parents keep their children's drawings, coloring or writing but they keep their tooth or the first forelocks well. In essence, parental need for deep connection with their children and need to ensure their future are merged. In the municipality of Gradačac, one such ritual involves saving your child's umbilical cord. Namely, in order to ensure academic success of your child, one keeps the child's umbilical cord for years so that the child can take it with him/her to school on the first day of school. Optimally, the umbilical cord should be kept safely so that no mouse can reach it as, a mouse represents bad luck and destruction. Therefore, the ritual can be condensed in this way: *If your child takes his/her own umbilical cord to school, he/she will be a good student.* In the running of the blend, there are two initial input spaces that produce the first blend, which serves as an input space for the final blend. In this sense, this blend is similar to the previous one.

Firstly, there are two initial input spaces. In the first input space (IS1) framework of superstition, ancient tendency of human beings to believe in the supernatural, is activated. Within this framework of

human beliefs very often there are various motivations, of different poles, such as motivation to help others or harm others. However, what connects both poles is in fact human endeavor to control their own future or future of others, for better or worse. Moreover, in order to have an impact on the future, a whole array of objects and animals are assigned supernatural characteristics. At times, even parts of animals and humans are assigned special powers. In IS1, elements that are activated from the wider framework of superstition are: endeavor to change the future of people, motivation to help people, ascribing extraordinary powers to human parts and the excessively credulous belief in the superstitious rituals. The second input (IS2) represents the very act of saving the umbilical cord. The IS2 involves special kind of participants, i.e. superstitious parents who are ready to keep the umbilical cord for years and whose eagerness to perform the ritual after the years of keeping the cord for the purpose of aiding their child to have a bright future and academic success. Elements form the generic space 1 (GS1) that are mapped on the IS1 and IS2 are endeavor to change the future in a positive way, the correlated motivation to help other people and firm belief in the efficacy of the ritual. Cross-space mappings connect the counterparts in the IS1 and IS2 so motivation of a superstitious ritual to have impact on the other people's future is related to parental need to secure their children's future, motivation to help others corresponds to parental instinct to help their children and finally, common superstitious belief in the efficacy of the rituals is correlated with the parental firm belief in the importance of saving

the umbilical cord. In the blend itself, there are some of the elements of GS1, IS1 and additional element from the IS2. More precisely, the process of attributing superpowers to human parts is transferred to the blend and consequently, the umbilical cord emerges as a human part endowed with special powers. Thus the umbilical cord saved in a box, away from mice, has similar powers of saved umbilical cord in specialist stem cell banks that store stem cells from the umbilical cord blood. Furthermore, motivation of parents who keep the umbilical cord in a box as well as their need to insure their children's future are equal to those of parents who keep it in modern specialized stem cell banks. Vital relations employed in this blend are intentionality and cause-effect. This blend is presented in the subsequent network.

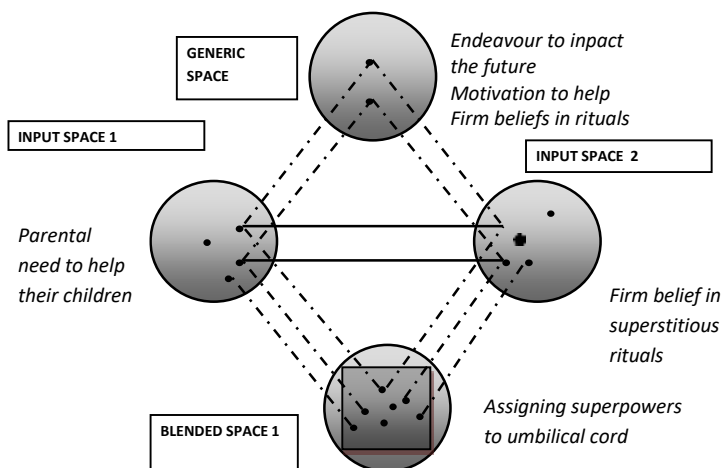

Figure 4. Conceptual integration network created in the first blend in the case study 3

The B1 becomes an input space for the final blend of the custom. This inputs space 3 (IS3) represents the Umbilical cord as a potent item. The input space 4 (IS4) represents the education of children. In the generic space 2 (GS2) common elements of IS3 and IS4 are child and parents. The umbilical cord is symbol of a child and a new life and therefore in IS3 they are the structural elements along with the element of supernatural power. In IS4 structural elements required for the final blend are student, parents and academic success. Cross-space mappings are easily perceived: child, whose umbilical cord was saved, from IS3 is counterpart of pupil in IS4, superstitious parents from IS3 are counterparts of pupil's parents and new life is counterpart of new stage in life, a beginning in terms of education.

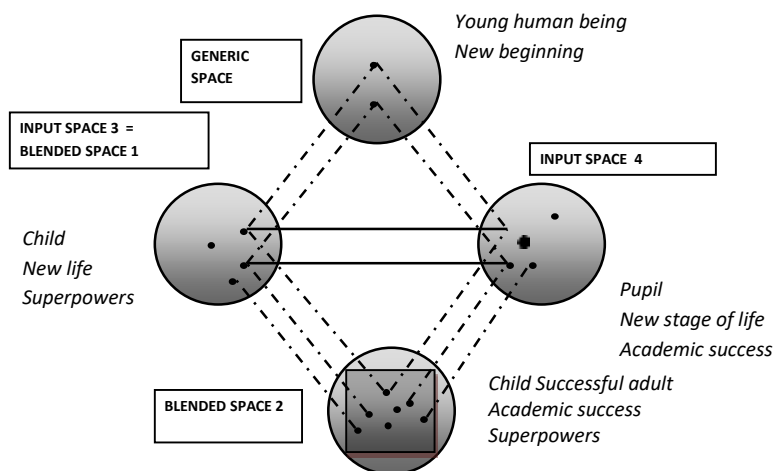

Figure 5. Conceptual integration network created in the case study 3

In the emergent structure these elements are present along with cord's supernatural power from IS3 and academic success from IS4. As we run the blend, we automatically perceive the pupil who carries his/her umbilical cord to school as a high-achiever with no struggles in terms of education. Moreover, not only do we visualize the child as a successful pupil in the first grade but as a successful, educated adult. Therefore, vital relations in the blend are intentionality and Cause-Effect. Other vital relations are Time-compression and Identity. Namely, from the moment of keeping the child's umbilical cord, parents are certain of their child's academic success. The child is already perceived as a successful, educated person. The final blend has the following network:

4.4. Case study 4

There is yet another ritual involving umbilical cord. Not only does this ritual reflect a woman's need to be a mother but it embodies the spirit of the community of mothers and mothers-to-be. However, despite its humane aspect, this ritual is slightly morbid. Namely, a woman who has kept her child's umbilical cord for some custom, like the one depicted in the previous section, she sacrifices this cord in order to help her female friend who cannot have children. In order to get pregnant, this woman needs to swallow the cord. Therefore, the custom can be summed up in the following way: *If an infertile woman swallows the umbilical cord of another woman's newborn, she will become parturient.*

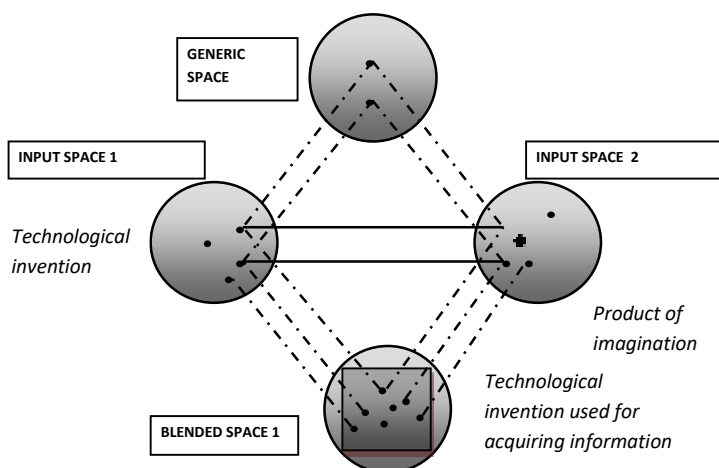

Figure 6. Conceptual integration network created in the first blend in the case study 4

This custom is also created through multiple blending. The first blend (B1) is similar to the first blend in the previous custom, i.e. its product is omnipotent umbilical cord. It is slightly different as it adds more power to the umbilical cord as the woman who keeps it believes that it can help her own child as well as other infertile women. There are two input spaces that are blended and the product is magic umbilical cord that helps everyone. The B1 becomes one of the input spaces (IS3) and it is blended with the input space 4 (IS4) which represents a desperate infertile woman who is willing to swallow dead skin to have her own children. In the final blend, the impossible becomes the possible. Namely, the infertile woman becomes fertile and that is the final blend in the custom (B2). In the generic space 2 (GS2), the crucial elements

are a superstitious woman, fertility, baby and mother-child connection. The creation of the B1 and B2 is depicted in the networks below.

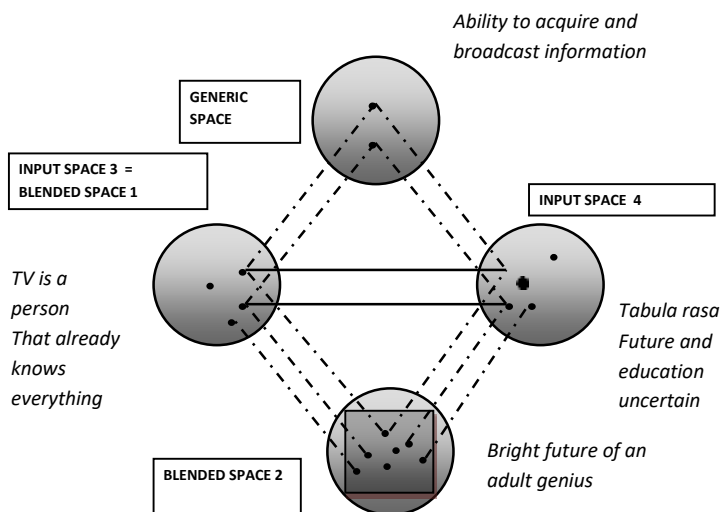

Figure 7. Conceptual integration network created in the case study 4

A peculiar aspect of this aspect is the fact that some of the women who had performed the ritual got pregnant after years of trying to have a child. It can be tentatively concluded that placebo effect could be activated in this ritual as some women cannot get pregnant due to the psychological pressure they feel. Only after performing the ritual is this pressure released. It is the ritual that makes them relaxed and more confident that they can be mothers.

5. Concluding remarks

The analysis of different customs within the framework of conceptual integration theory

presented in the paper shows that the meaning of the customs arises in the blended spaces as a result of a number of intricate mental processes performed over the conceptual integration network. The processing of the message of these blends is largely unconscious, taking place in the integration network. The study has shown that conceptual integration theory can be successfully applied to this field and provide some valuable insights. It can be claimed that, to some extent, conceptual integration theory can explain the meaning and motivation of customs related to parenthood and upbringing. The analysis highlights the determination of parents to secure bright future for their children. Also, it sadly underlines irrationality of women in their wish to become mothers. It is within the community of mothers and mothers-to-be that these rituals are often created as a kind of mutual support. It has also been shown that, with the progress of technology, these rituals might develop into adapted versions of themselves.

6. Bibliography

Berberović, S. and Delibegović-Džanić N. (2015). *Politički humor i javni diskurs: kognitivnolingvistička analiza*. Tuzla: OFF-SET

Cánovas, C. P. (2011). *The Genesis of the Arrows of Love: Diachronic Conceptual Integration in Greek Mythology* in *American Journal of Philology*, Vol. 132, Number 4 (Whole Number 528), pp. 553-579

Delibegović-Džanić, N. and Omazić, M. (2011). *Conceptual Blending in Political Cartoons*. Tomović N. And Vujić J. Eds. *English language*

and Literature studies: Image, Identity, Reality. Belgrade, Faculty of Philology, University of Belgrade, pp. 51-64.

Coulson, S. and Oakley, T. (2000). *Blending basics. Cognitive Linguistics* 11.3-4, pp. 175-196

Evans, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics.* Edinburgh: Edinburgh University Press

Evans, V. and Green, M. (2006) *Cognitive linguistics. An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.

Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces.* New York: Cambridge University Press.

Fauconnier, G. (1997). *Mappings in Thought and Language.* Cambridge University Press

Fauconnier, G. and Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities.* New York: Basic Books.

Filipović, M. (2012). *Zapisi iz izgubljenog svijeta - Svjedočenja o jednoj specifičnoj kulturi i načinu života – Prilog kulturno-antropološkim studijama bošnjačkog svijeta.* Tuzla: OFF-SET

Geeraerts , D. and Cuyckens , H. (eds.) (2007). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press

Grady, J., Oakley T. and Coulson, S. (1999). *Conceptual Blending and Metaphor.* In Steen, G. and R. Gibbs (eds.) *Metaphor in cognitive linguistics.* Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Lakoff, G. (1986). *A Figure of Thought. in Metaphor and Symbolic Activity* , Vol. 1, Issue 3, pp. 215-225.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lakoff, G. (1991). *Metaphor And War: The Metaphor System Used To Justify War In The Gulf* *Peace Research Journal*, Vol. 23, No. 2/3 (May 1991), pp. 25-32. Canadian Mennonite University

Lakoff, G. (1993). *The Contemporary Theory of Metaphor*. in *Metaphor and Thought* (2nd edition), ed. Ortony A., Cambridge University Press.

Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Geeraerts , D. and Cuyckens , H. (eds.) (2007). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* , Oxford: Oxford University Press

Pereira, C. F. (2007). *Creativity and Artificial Intelligence: A Conceptual Blending Approach*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.

Reddy, M.J. (1979) *The Conduit Metaphor A Case of Frame Conflict in Our Language about Language* in A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* , pp. 284-297, Cambridge University Press

Sondengaard, M. (1999) *Blended Spaces in Contemporary Art*. Paper presented at Beyond

Babel: 18th Annual Conference of the Western Humanities Alliance

St. Clair R. N. *Metaphorical Blends, Recruited Frames and Metaphors across Cultures*

Swetser, E. (2000). *Blended Spaces and Performativity in Cognitive linguistics*, Vol. 11, pp. 305-333

POPULARIZATION OF THE CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF SLAVONIAN DIALECT

Emina BERBIĆ KOLAR*

Abstract

Slavonian dialect is one of the Croatian Stokavian dialect. The Slavonian dialect speeches are geographically located in Slavonian Posavina, Slavonian Podravina, the Croatian Danube Region and in some places outside the Croatian state borders. Although the study of this dialect has attracted certain attention recently, there many aspects left uncovered. The aim of this paper is to highlight the value and importance of the Slavonian dialect as an old Stokavian dialect that belongs to the immaterial cultural heritage of the Republic of Croatia, especially its protected speeches of Siče and Stari Perkovci. The aim of this paper is to encourage the popularization of dialectology, in particular of the Slavonian dialect at all linguistic levels: phonological, morphological, syntactic, formative and lexical. Old Stokavian speeches to which the Slavonian dialect belongs are also rich in loanwords, especially of Ottoman origin that will be specially referred in this paper.

Keywords: popularization, Slavonian dialect, Republic of Croatia, linguistics, loanwords of Ottoman origin

Introduction

The Republic of Croatia is a country characterized by a distinctive dialects. Croatian language has three basic dialects, different from each other and from the standard language. Croatian dialects are “štokavian”, “kajkavian” and “čakavian”. Their names are derived from the form for the interrogatory pronoun “what,” which is *što*,

* (Assoc. Prof. Ph.D.); University of Osijek, Croatia, Faculty of Education, e-mail: ebkolar@foozos.hr

kaj or *ča*. Each of these dialects is subdivided into sub dialects, the sub dialects into the dialectal subgroups, and dialect subgroup into local speeches (village dialects). Dialectological study is based on local speeches - the village dialects¹

It is important to emphasize that Croatia is a rather small country with the population of 4, 5 million. In such a small country with small population, there is plenty of linguistic diversity. The village being differentiated from another village by its linguistic expression is an established idea, and the entire book might have been written on the diversity of Croatian dialects. It is this dialectical diversity that is specific for Croatian language.

Part of the program of the Croatian Ministry of Culture is safeguarding of specific Croatian dialects as intangible cultural heritage. In “štokavian” area, precisely in Slavonia as one of the Croatian eastern regions, the dialect of the village Siče is preserved, and the preservation of the dialect of the village Stari Perkovci is still in the process. Our intention is to describe our linguistic field research in these villages, especially in the village Siče because it is currently the only preserved Slavonian dialect.

Intangible cultural heritage, protected speech of Slavonian dialect

The importance of protecting particular Croatian dialects is best illustrated by the fact that those dialects are close to extinction. Those

¹ Moguš, Milan, *Čakavsko narječje, Školska knjiga, Zagreb, 1977.*

dialects are characterized by an abundance of linguistic specificities.²

Croatian Ministry of Culture and Croatian dialectologists are aware of these facts and therefore, in recent years certain Croatian dialects have undergone the process of protection. These dialects protected so far are: the dialect of Bednja, the dialect of Hum na Sutli, the dialect of village Vidonje, the dialect of Susak island, the dialect of Posavian village Siče, the Istrian-Roumanian dialects and the dialect of Žminj.

The paper deals with the linguistic field research of Siče dialect. The dialect of Posavian village Siče is protected by the Decision of the Ministry of Culture on the basis of Article 12 paragraph 1 of the Act on the Protection and Preservation of Cultural Property (Official Gazette no. 69/99, 151/03 and 157/03) and Article 9 of the Ordinance on the Republic of Croatia Cultural Property Register (Official Gazette no. 37/01).

The decision prescribes the following: "It is hereby decreed that the dialect of the Posavian village Siče be proclaimed an intangible cultural heritage as defined in Article 9 paragraph 1 first indent of the Act on Protection and Preservation of Cultural Property. The following safety measures are decreed for the protection of the abovementioned cultural property:

² Szabó-Gilinger, E., Sloboda, M., Šimičić, L. & D. Vigers. Discourse coalitions for and against minority languages on signs: linguistic landscape as a social issue. In: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Gorter, D., Marten, H. F. & L. Van Mensel (eds.). Palgrave Macmillan. 263-280, Hampshire, 2011.

- to promote the function and status of the property in the society, and to include property protection in programme planning;

- to ensure property sustainability via education, identification, documentation, scientific research, preservation, protection, promotion, value amplification, the possibility of conveying the tradition to the descendants via formal and informal education, and revitalization of the abandoned segments of the property;

- to make the public aware of it and to support the protection and preservation of the property by identifying the globalization process and social transformation in order to avoid the danger of extinction, destruction or commercialization of the property, and to prompt tolerance between people;

- to encourage the drafting of a regional dictionary and grammar;

- to include the cultivation of the mother tongue into the curriculum in elementary and secondary schools.

(The Decision on protection of the dialect of the Posavian village Siče, 2008.)

Slavonian dialect and its popularization in the context of the Croatian language

The tasks based on abovementioned Decision have encouraged us to conduct a field research on protected dialects. Awareness of the need to study the old and archaic dialects has already been present before. A few years ago, Professor Ljiljana Kolenić has introduced a course called *Slavonian dialect* to our Faculty of Teacher Education in Osijek and its dislocated department in Slavonski Brod. From the beginning, prof.

Kolenić has been assisted by Emina Berbić Kolar who has meanwhile finished her Ph.D on the topic *Slavonian dialects*. It is the first year course based solely on the field study and field research. Our goal through this course has been to create a sense of care for the mother tongue in future teachers, so they might convey the same feeling to their prospective students. The results that we get every year from students are very good and give us the encouragement for further work and development of this course.

We must emphasize that the Ministry of Science, Education and Sports of the Republic of Croatia, in line with aspirations of the Ministry of Culture to protect and preserve Croatian dialects, has issued a document called the National Curriculum Framework. Part of that document is titled “The Croatian language and its idioms”. This part of the National Curriculum Framework is extremely important for the Croatian dialectologists and Croatian dialectology.³ Clearly, Croatian schools pay the greatest attention to Croatian standard language. However, on the basis of this document, the importance of respecting and fostering the native idiom has been put forward. It is prescribed that the students should be encouraged to express themselves creatively and without constraint in their mother tongue. Certainly, it is very important and encouraging since a student coming to elementary school at the

³ Šimičić, L. & A. Sujoldžić. Cultural Implications of Attitudes and Evaluative Reactions Toward Dialect Variation in Croatian Youth. *Collegium Antropologicum* 28 (Suppl. 1): 97-107, 2004.

age of 6 or 7 is expressing himself much better and more freely in his mother tongue, than in the standard language he has not sufficiently mastered yet. One of the most important principles in teaching Croatian language is the principle of regionality. This principle is fully respected in such approach to the organic idioms.⁴

Since we have got the opportunity to address the only protected dialect of our region, we decided to give students the chance to take part in such an important project. We divided students into groups and took them to field research. Before we started with the field study, we had to introduce te students to the basic features of Slavonian dialect as a whole, and then to the dialect of Siće, as one of them.

Features of Slavonian Dialect

Slavonian dialect is one of the “štokavian” Croatian dialects. The people usually refer to it as “Šokački” because Šokci, the Croatian ethnic group, are using this dialect. Slavonian dialect is spoken over almost the entire area of Slavonian Posavina and Podravina, Croatian part of Baranja in the Danube region. It is also spoken in several places outside the Croatian border: in Bosnia and Herzegovina around Orašje, Hungary (on the other side of the border, near the river Drava) and in Serbia (western Danube region of Bačka). This is the dialect spoken exclusively by the Croats.

„The characteristics of the Slavonian dialect are:

⁴ Stanford N. James, Whaley Lindsay, *The Sustainability of Languages*, Common Ground, Illinois, 112-116, 2010.

1) Preservation of specific ancient accent, so-called curved accent (Croatian acute) marked by „~“: *pomãžu, sačũva*.

2) Non-“ijekavian” reflex of the Common Slavic *jat* vowel. According to the reflex of the *jat* vowel, the speeches of Slavonian dialect can be divided into:
a. Ikavian in Western and Eastern Slavonian Posavina from Nova Gradiška to Kobaš and around Vrbanja (*dite-diteta*);

b. “Ikavian”-“Jekavian” in the central part of the Slavonian Posavina to Bebrina and Banovci and west of Slavonski Brod, to Gunja, and Rajevo Selo (*dite-djeteta*)

c. “Ekavian” in Slavonian Podravina from Vukosavljevica, west from Virovitica to Aljmaš and Erdut (*dete-deteta*);

d. “Ikavian”-“Ekavian” in the Danube region of Baranja (*dite- deteta*);

e. dialects with non-replaced *jat*. That is the pronunciation of ancient Croatian *jat* as hermetic *e*, where *e* is moved toward *i* by pronunciation. This dialect is spoken in Našice area.

3.) “Šćakavism”. The speeches of Slavonian dialect are “Šćakavian”, which means the old clusters **stj* and **skj* are pronounced as *šć*: *šćucat, gušćer, prišć, šćedit, kršćen, šćipat*.

4.) Absence of the consonant *h*. The speeches of Slavonian dialect are not pronouncing the consonant *h* as well as the most of the “Štokavian” dialects.

Šokci are saying *lad, ladovina, gra, rana, rast* (instead of *hlad, hladovina, grah, hrana, hrast*). The consonant *h* can be substituted by the consonant *v* or *j*: *suvo, snaja* (instead of *suho, snaha*).

5.) Losing the last part of infinitive form of the verb. Šokci usually say: *dijat, šćipat, divanit, ubost, dojt* (without *-i* at the end).

6.) Specific hipokoristici of male genus ending with *-a*. It is well known that the short vowel with the falling accent in Slavonian dialect comes at the first syllable: *Mata, Mija, Andra, Iva, Joza, Tuna*.

7.) Comparative adjectives differ from the standard language. Where the standard Croatian language prescribes *-i*, there is *-ji* in Slavonian: *nižji, gorji, višji, bržji*.

8.) Use of imperative is accompanied by the word *neka* instead of *nemoj*: *neka to dirat*. Imperative can also be accompanied by the word *ajde:ajde idi*.

9.) Past participle is often formed with *-t*: *poradito, naselito, posadito*.

10.) Typical half-compounds like *bab-Jela* where the first part does not inflect, and the second part does: *bab-Jela, bab-Jele; bać-Mata, bać-Mate; strin-Eva, strin-Eve*.

11.) There are still visible Turkish and German loanwords in the lexic, but it has to be emphasized that there are also Croatian words which could be called

archaic or which can have different meaning from the one in standard Croatian language.⁵

Siče speech

Since we have done a research on the protected speech of Siče in Posavina region, we have introduced the students to Ivšić's division of the speech of Posavina, which is the sub dialect of the dialect of Slavonia. Stjepan Ivšić, one of the best Croatian dialectologists, has divided Posavian speech into nine groups based on their accent. He has placed the speech of Siče in the fourth group, and described as follows: "IV group says: *vodě, sačŭvam, ostô, nosili, ôtac, kazăli, rukôm, i kazivô*. This is the dialect of the following villages: Brod, Varoš, Slobodnica, Kaniža, Podvine, Glogovica, Dubovik, Crni Potok, Grabarje, Bukovle, Vrba, Zadubravle, Klakarje, Garčin, Oprisavci (and some other villages between them) and of the west Selca, Siče, Magića Mala, Komarnica, Štivica, Vrble.... In this group the speech of Siče and Magića Mala could be singled out with their specificities: *vodě, sačŭvam, ostâl, nosili, ôtac, kazăli, rukôm, and kazivâl*.⁶

We have thoroughly studied the literature on the speech of Siče in order to compare the earlier data to ours. Therefore, we wanted to present the temporal changes of Croatian dialect (the speech of Siče).

⁵ Berbić Kolar, Emina-Kolenić, Ljiljana, *Slavonski dijalekt u školi*, Magyar Tannyelvű Tanítkepző Kar, Szabadka, 2009.

⁶ Ivšić, Stjepan, *Današnji posavski govor*, Rad 196, 124-254 i Rad 197, 9-138., Zagreb, 1913.

After the theoretical introduction into the linguistic research, we went to the site. For this purpose, we have created the map of the Croatian Posavina region together with students, and specifically marked the village of Siće on the map.

In the village we were welcomed by the designated speakers of this particular speech. The selection of the speakers in the linguistic research is extremely important, since their testimonies are the foundation for the success and the value of the entire work. The speakers have to be people with a good voice apparatus, elderly, congruous in presentation and speech, equally represented (men and women), and must be indigenous to the village researched. Our speakers were: Marija Mačković, b. Janković, born in 1925.; Marija Glavičić, b. Smičić, born in 1930.; Ana Čupić, b. Grabrić, born in 1936. and Stjepan Šimunović, born in 1937. All of them are literate, and have completed four grades of elementary school. They made an effort to present their speech in the best possible manner. The students have talked to them about the past, their childhood, customs, names of the dishes, cakes, various items, asked them for the common names, surnames, nicknames, names for the parts of the village etc. After recording the speakers, the students have had specific linguistic tasks. One group of students was dealing with phonology, the other with morphology, third group with syntax, fourth group with word formation and last group with lexicology. Naturally, they did these tasks alongside with the usual historical part about the village that is the introduction to the work.

Based on their testimonies, we have come to the following linguistic conclusions:

- a) At the phonological level, they have recognised the preservation of the *final – l*: *učil, posāl, nâgal, čûl*. Thereby, we have introduced the students with the fact that this is the only village of the “Štokavian” area preserving final *l* at the end of the past participle masculine singular. This is very important in the dialectological research and it has great significance for researchers of Croatian language in general; the reflex of the *jat* in long syllable is “Ikavian” (*tîlo, cînit, cîdit, lipa, mlîko*), and in the short syllable “Jekavian” (*tjelesā, pjevat, đēca*). This speech has a rather interesting accentuation, since this speech is one of the ancient “Štokavian” dialects, the fact that represents archaic accentuation by itself. Namely, this speech has five accents, four standard accents and fifth, so-called curved accent (acute): *vodě, dāla, posāl, učil, škripĩ, seljāčko, dōjde...* The accents can be placed on all syllables of the word, as well as on the last syllable: *gorĩ, škripĩ, kirijāl*. This dialect also holds pre-accentual length: *glāvā, jājcě*; as well as post-accentual length: *sūsĩ, grādĩ, cĩdĩ*.
- b) At the morphological level, they have recognized Nom.sg. of the noun *mati* which reads *māt*: (mine) *māt, māt* (lunch). We have recorded Gen. sg. of the e-types of nouns with zero suffix: *iz škol*, but this is probably the reduction of post-accentual vowel. In the acc.sg. of

the e-type nouns suffix –e can occur: (za te) *stvâre*. The loc.sg. of the e-type nouns has the suffix –e from the former *jat*, which means non-palatal change ⁷ has prevailed: *u Gradiške, u zîme, u kàce*. The Gen. pl. of the a-type noun appears with the zero morpheme, i.e. prolonged root–ovØ/-eØ: *zecêv, zidôv, zmajêv, (godinu) dãn, đâkov, kônjev, jûtar*. Apart from the a-type nouns, zero morpheme occurs in the plural Genitive of the e-type nouns: *cûr*. In the Loc.pl. of the e-type noun, the old –a sequent occurs (from –ah) comparing to the standard suffix –ama: *na slikã*, and in the a-type nouns,

^{7 7} In the past, nouns in Croatian language had five different forms for every gender. These changes were divided into major transitions in masculine, feminine and neuter and so-called consonant transitions of the masculine, feminine and neuter. Today, from those fifteen inflections there remain only three that are no longer divided by gender, but by the suffix in the genitive singular. Major transitions had two alternatives: the main transition of the nouns to the non-palatal consonant and the main transition of the noun to the palatal consonants. In the feminine gender those two transitions merged into a single transition, therefore, one transition prevailed for the palatal and non-palatal basis, and the other one is lost. In the literary language, which is based on the new štokavian” dialect, palatal transition prevailed, and in the old “štokavian” dialect (Slavonian dialect) non-palatal transition prevailed. The old suffix for the non-palatal transition was ě, and for the palatal transition –i. Although we are talking about “Ikavian”-“Jekavian” reflection of the jat in the speech of Šiće, there is a jat suffix –e, and not –i or –je, which we would expect given the jat reflex.

the suffix –i comparing to the standard suffix –ima: *na ramenĩ*.

c) At the syntactic level, they have recognized that simplified and short sentences are frequently used: *Učili smo mĩ sve. Učili smo mĩ i zèmljopis i pòvjest i svè. Òna nije bila nĩkaki đák. Ònda se cùre i ponāvljale*. Temporal and object sentences are very often complex: *Kad učitelj ũđe u škòlu, svi se dignèmo i moljĩmo Očenaš. Mòraš znāt ko je stvorijo nèbo i zèmlju*.

d) At the level of sentence formation, they have recognized common use of the diminutives for the usual, common words: *sòmići, trpezĩca, štāgljić, jājce*. The suffix –ača is often used for the names of the different kinds of brandies: *jabukovāča, kruškovāča, šljivovāča*.⁸

e) The students have written down the words and forms of the words they would not personally use in standard Croatian language, or which they would use rarely. They singled out: *pèljat, jājčè, vlāsi, vřtal, trpezĩca, kirijāt, stòše (madraci), čòrda...*

f) At the lexical level there are many foreign words, especially Turkish loanwords that are the remains of the Ottoman rule: *đèrz, pèndžer, komšĩnica, pèškir, tepsĩja*.

⁸ Babić, Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, HAZU, Zagreb, 1991.

Based on the conducted linguistic field research, we have realised that the speech of Siče village is definitely one of the most archaic idioms of the Posavina region, on all linguistic levels. Siče speech is also specific for its features which are shared with some other Croatian dialects although geographically far away from non-“štokavian” areas.

It is located in western Posavina and belongs to the old “štokavian” Posavian speech which forms the old Slavonian “štokavian” speech together with Podravian speech. It has been scientifically researched only by Stjepan Ivšić in 1913. After his work, there was there was no systematic study of this local speech in the contemporary Posavian dialect. This speech is certainly a living monument to the history of Croatian language, and even to the history of Slavic languages. It is particularly interesting that young people live in this village as well, and they speak indigenous Siče speech. For example, there is young Ivan Čupić (age 17) that writes and performs plays on Siče speech, as well as his sister, Kristina Čupić (23 years). This speech is extremely important for Croatian language, its history and dialectology. Students have become aware of this idea, they have become familiar with the linguistic features of Siče speech and with village customs, so this field work enriched their knowledge and experience. This was confirmed by the presentation of their field work in public forums. The forums were organized in multimedia form – from the PowerPoint presentations, video and audio presentations, live performances, presentations of folk music, plays with situations

from the country life, to dance pieces in which they asked the audience to join them and dance. In this way we combined the fieldwork from a linguistic discipline, dialectology, with other approaches, ethnology, sociology, natural history, geography, history. With this type of presentation, the students have popularised dialectology as a profession, combined traditional and contemporary, and presented the complexity of Siče speech

Summary

The paper deals with the linguistic field research of the protected speech of Siče, Posavian village. The village is located in the west Posavina region and represents a living linguistic monument of the Croatian language. Students of the Faculty of Teacher Education Osijek, of its dislocated department in Slavonski Brod, have dealt with literary description of this speech as part of the Slavonian dialect course. Based on the collected data at all linguistic levels, they concluded that this speech was rightly protected as intangible cultural heritage in 2008 and that it is extremely valuable and important for the Croatian language, its history and dialectology. Furthermore, it is important to include this kind of research and field work in the primary and secondary school curricula in order to preserve these precious languages, and to serve it to the teachers as an excellent template for methodical study of Croatian dialectology.

Bibliography

Anić, Vladimir-Goldstein, Ivo, *Rječnik stranih riječi*, Novi liber, Zagreb, 2000.

Babić, Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, HAZU, Zagreb, 1991.

Babić, Brozović, Pavešić, Škarić, Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU, Zagreb, 1991.

Berbić Kolar, Emina, *Govori slavonskoga dijalekta brodske kraja*, doktorski rad, Osijek, 2009. (U rukopisu)

Berbić Kolar, Emina-Kolenić, Ljiljana, *Slavonski dijalekt u školi*, Magyar Tannyelv Tanítkezése Kar, Szabadka, 2009.

Bilić, Anica, *Stereotip raspojasane Slavonije*, Vinkovci, Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci, 2006.

Brozović, Dalibor, *Narječja hrvatskog jezika*, u knjizi Hrvatski leksikon br. 2., Naklada Leksikon i Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb, 1977.

Finka, Božidar-Šojat, Antun, *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*, Radovi Centra za znanstveni rad 5-131., Vinkovci, 1975.

Ivšić, Stjepan, *Današnji posavski govor*, Rad 196, 124-254 i Rad 197, 9-138., Zagreb, 1913.

Ivšić, Stjepan, *Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta I, 359.-378., Zagreb, 1951.

Katičić, Radoslav, *Sintaksa hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, 1991.

Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.

Kolenić, Ljiljana, *Govor mjesta Ilače*, Književna revija 5/6, Osijek, 1996.

Kolenić, Ljiljana, *Slavonski dijalekt*, Croatica, 101-117., Zagreb, 1997.

Kolenić, Ljiljana, *Morfološko-tvorbene osobine ilačkoga govora u okviru slavonskoga dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik 11, 41-47., Zagreb, 1999.

Kolenić, Ljiljana-Berbić Kolar, Emina, *Govor Starih Perkovaca*, Šokačka rič 5, 83-92, Vinkovci, 2007.

Menac Mihalić, Mira, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Moguš, Milan, *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

Moguš, Milan, *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.

Moguš, Milan, *O problemima naše povijesne dijalektologije*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 9, 11-23., Zagreb, 1995.

Rješenje o zaštiti govora posavskoga sela Siče iz 2008.

Sekereš Stjepan, *Govor Nove Gradiške i okolice*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XIX/1, 173.-248., Novi Sad, 1976.

Stanford N. James, Whaley Lindsay, *The Sustainability of Languages*, Common Ground, Illinois, 112-116, 2010.

Szabó-Gilinger, E., Sloboda, M., Šimičić, L. & D. Vigers. Discourse coalitions for and against minority languages on signs: linguistic landscape as a social issue. In: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Gorter, D., Marten, H. F. & L. Van Mensel (eds.). Palgrave Macmillan. 263-280, Hampshire, 2011.

Šimičić, L. & A. Sujoldžić. Cultural Implications of Attitudes and Evaluative Reactions Toward Dialect Variation in Croatian Youth. *Collegium Antropologicum* 28 (Suppl. 1): 97-107, 2004.

Zirdum, Andrija, *Počeci naselja i stanovništvo broskog i gradiškog kraja 1968.-1991.*, Slavonski Brod, 2001.

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MAKEDONYA'DA TİYATRO

The Theatre in Macedonia during the Constitutional Period

Mucize ÜNLÜ*

Özet

II. Mahmut döneminde tiyatro açısından bazı gelişmeler yaşanmış olmakla birlikte Batı tarzı tiyatro anlayışının yerleşmesi Tanzimat'la birlikte olmuştur. Saray çevresinin yaklaşımı, elçilik ya da başka sebeplerle Avrupa'ya giden görevliler, Türkiye'deki elçilikler ve Türkiye'ye gelen yabancı sahne sanatçıları Batı tarzı tiyatro anlayışının benimsenmesinde etkili olmuştur. Ahmed Vefik Paşa, Ziya Paşa, Ahmed Fehim, Âli Bey, Mazhar Paşa bu alandaki gelişmelere önemli katkı sağlayan isimlerdendir. Tiyatronun işlevinin eğlendirmek mi eğitmek mi olduğu tartışmaları uzun süre devam etmişse de Meşrutiyet dönemi yazarları tiyatroyu toplum için gerekli ve halkın eğitimi için zorunlu bir araç olarak görmüşlerdir.

Tanzimat döneminde başlayan tiyatro alanındaki gelişmeler 1880'li yılların ortasında kesintiye uğramışsa da II. Meşrutiyet'in ilanıyla yeniden etkinlik kazanmıştır. İzmir ve İstanbul başta olmak üzere Bursa, Adana, Edirne, Kırklareli, Trabzon gibi şehirlerde ve Balkan vilayetlerinde tiyatro kumpanyaları temsiller vermişlerdir. Zaman zaman tiyatro toplulukları hakkında şikâyetlerin ortaya çıkması ve bazı tiyatro oyunlarının yasaklanması gibi sorunlar yaşanmışsa da bu dönemde Üsküp, Selanik gibi büyük merkezlerde tiyatro binaları inşa edilmiş, çeşitli kazalarda mektep ya da hastaneler yararına tiyatrolar düzenlenmiştir. Yine bu yıllarda Balkan şehirlerindeki mektepler yararına İstanbul tiyatrolarında oyunlar sergilenmiştir. Bu bildiride Meşrutiyet döneminde tiyatro alanındaki gelişmelerin Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerindeki yansımaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro tarihi, Makedonya, Meşrutiyet Dönemi, Sansür.

* (Doç. Dr.); Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü, Samsun, Türkiye, e-mail: mucizeunlu@hotmail.com

Abstract

Although there had been some developments about the theatre during the reign of Sultan Mahmud II, the establishment of western style theatre occurred during the Tanzimat period. The attitude of the high officials, the officials who went to Europe as ambassadors or for other missions, the embassies in Turkey and the foreign theatre artists who visited Turkey had effective on the adoption of western style theatre. Ahmed Vefik Paşa, Ziya Paşa, Ahmed Fehim, Âli Bey, Mazhar Paşa were some of the names who contributed these developments. The debate over whether or not the theatre’s function is to entertain or educate had continued for a long time. Nevertheless, authors of the Constitutional Period regarded the theatre as a necessary for society and obligatory instrument for the education of public.

The developments in the field of theatre started in the Tanzimat period were interrupted in the mid-1880s, however they reactivated with the declaration of the Second Constitution. The theatre companies performed in the cities like Izmir and İstanbul in particularly, Bursa, Adana, Edirne, Kırklareli, and Trabzon and in Balkan provinces. Although there had occurred some issues like complaints about the theatre companies and banning of some theatre plays, in this period the theatres built in big cities like Salonika and Skopje and exhibited theatre plays in several districts for benefit schools and hospitals. Again in these years some theatre plays acted in İstanbul for the benefit of schools in Balkan cities. In this study, the reflections of the theatre developments during the Constitutional period will be tried to be revealed in the provinces of Salonika, Kosovo and Monastir.

Keywords: History of theatre, Macedonia, Constitutional Period, Censor

Giriş

Batı tiyatrosunun Türkiye’ye girişi III. Selim döneminde olmuştur. Daha önceki padişahların da ilgisi olmakla birlikte bu dönemde opera sahnelenmiş, Avrupalı tiyatro oyuncular, soytarılar, gözbağcı ve benzerleri temsiller vermiş ve Avrupalı sanatçılar, temsiller vermek üzere

saraya davet edilmişlerdir¹. II. Mahmut döneminde tiyatroya ilgi daha da artmıştır. Ünlü besteci Gaetano Donizetti'nin kardeşinin bir bando kurmak üzere 1828'te İstanbul'a gelişi, bir bando ve bir de Muzika-i Hümayun kurulması tiyatro açısından önemli gelişmelerdir. II. Mahmut'un kitaplığında çok sayıda tiyatro eserinin bulunması tiyatroya yakın ilgi duyduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilir².

Padişahların tiyatroya ilgileri II. Mahmut döneminden sonra da sürmüştür. Sultan Abdülmecit, İtalyan topluluklarını sık sık saraya çağırarak temsiller verdirmiştir. 1840'ta İstanbul'da Naum Tiyatrosu kurulmuş ve saraydan destek gören bu tiyatro bir nevi imparatorluk tiyatrosu olmuştur³. 1846 yılında gençlere sahne sanatını öğretmek için sarayda bir okul açılmış ve buradan yetişen Türk gençleri operalar sahnelemeye başlamışlardır⁴. Naum Tiyatrosu'nda bir oyunu Sultan Abdülmecit'in de izlemesi padişahın genel eğlence yerlerine gittiği dedikodusunu beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine Abdülmecit, 1859'da

¹ Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1972, s. 21.

² Metin And, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul 1985, s. 1609, 1618.

³ And, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", s. 1618; And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, s. 26.

⁴ Refik Ahmet Sevensil, *Meşrutiyet Tiyatrosu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 177.

Dolmabahçe Sarayı’nda bir tiyatro binası yaptırmıştır⁵.

Batı tiyatro anlayışının yerleşmesinde padişahlar kadar yüksek devlet görevlilerinin de katkısı olmuştur. Tiyatroya ilgi gösteren devlet görevlileri gösterimlerde hazır bulunmuşlar, bazı temsiller onların himayesinde verilmiştir⁶. Avrupa’ya elçilik ya da başka nedenlerle gidenler tiyatro konusunda görgü ve bilgilerini arttırmışlar ve geri döndüklerinde bu alandaki çalışmalara katkı sağlamışlardır. Tiyatro çalışmalarını duyurma, eleştirme ve Avrupa’daki tiyatrolar hakkında bilgi vermek suretiyle basın da tiyatronun gelişmesinde etkili olmuştur. Türkiye’de Batı tiyatrosunun gelişmesinde etkisi göz ardı edilemeyecek bir diğer unsur da Levantenlerdir. Yahudi, Rum ve Ermenilerden önce bunların Batı tiyatrosunun tanınmasında büyük katkısı olmuştur. Yabancı tiyatro, bale ve opera toplulukları bu azınlığın gereksinimi için Türkiye’ye gelip temsiller vermişler, bu topluluklardaki Noci, Asti, Merlo, Meydanier gibi sahne adamları Türk tiyatro toplulukları için yol gösterici olmuştur.

İlk Türk tiyatro topluluğu olan Osmanlı Tiyatrosu’ndan önce tam bir tiyatro topluluğu olmamakla birlikte, Kasparyan ve Hekimyan tarafından kurulan topluluklar vardı. 1868’de Osmanlı Tiyatrosu kendini duyurmaya başlamış, 1870’de Âli Paşa’nın desteği ve aldığı tekel imtiyazı sayesinde bir çeşit devlet tiyatrosu niteliği

⁵ Cevdet Kudret, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Edebiyatı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1985, s. 394, 396.

⁶ And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, s. 1609.

kazanmıştır⁷. İlk dönemde Batı tiyatrosu için oyuncu bulmakta güçlük çekilmiştir. Ermeni azınlığı bu işe daha önce başlamışsa da Türkçeyi iyi konuşan, profesyonel oyuncu bulma sıkıntısı sürekli yaşanmıştır⁸. Batılı anlamda ilk Müslüman Türk profesyonel tiyatro oyuncusu kabul edilen Ahmet Necip Efendi, yönetici, yetiştirici, sahneyekor ve dekorcu olarak ilk Türk tiyatro adamı kabul edilen Ahmet Fehim Efendi, İstefan Eşkiyan ve Mardiros Minakyan bu dönemin ünlü isimleri arasında yer almışlardır⁹.

1870 yılı tiyatroları teşvik etme ve ulusal bir tiyatro kurma fikri bakımından önemli bir tarihtir. 1869'da bir tiyatro kurma girişiminden sonuç alınamayınca bu tarihte Osmanlı Tiyatrosu'na on yıllık bir tekel verilmiştir¹⁰. Ancak Sultan Abdülaziz döneminin ikinci yarısında Tanzimat'la gelen iklim giderek bozulmuştur. "Vatan Yahut Silistre"nin 1 Nisan 1873 gecesindeki ilk gösteriminde oyunda sık sık geçen "Yaşasın Vatan" seslerine seyirciler de katılmış, Namık Kemal alkışlar arasında sahneye çıkarılmıştır. Olaydan sonra bu tiyatro ile bağlantılı olan yazarlar tutuklanmış ve sürgün edilmişlerdir. Tiyatronun yöneticisi Güllü Agop da kısa bir süre tutuklu kalmıştır. II. Abdülhamit dönemi başlarında "Vatan Yahut Silistre" pek çok kez oynanmış olmasına rağmen zikredilen olaydan sonra tiyatrodaki kısıtlama ve sıkıdenetim giderek artmıştır¹¹.

⁷ And, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", s. 1609-1615.

⁸ Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul 2015, s. 73.

⁹ And, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", s. 1611-1613.

¹⁰ And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, s. 85.

¹¹ And, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", s. 1611.

II. Abdülhamit devlet işlerinden artan zamanlarında eğlenmek ve dinlenmek için Yıldız kompleksi içinde yaptırdığı tiyatrodaki oyunlar seyrederek, opera müziği dinlerdi. Kendisi Avrupa’da yazılmış ve oynanmış piyesleri burada sahneye koydurmuş, Avrupa’nın belli başlı şarkıcılarını İstanbul’a getirtmiş ve bu tiyatrodaki sefirler ve özel dostları için konserler verdirmiştir¹². Bununla birlikte daha önceki tarihlerde de sansür uygulamaları olmasına rağmen II. Abdülhamit döneminde tiyatro sansürü artmıştır. Tiyatro oyunları hem Zaptiye Nezareti hem de Maarif Nezareti’ne bağlı Encümen-i Teftiş ve Muayene tarafından sansür edilmiştir. Maarif Nezareti tarafından hazırlanan tiyatro sansürü yönetmeliği de sansürün geniş ölçüde işlemesine imkân vermiştir. Bazı oyunlar tümüyle yasaklanırken bazılarının da basılmasına ya da oynanmasına şartlı olarak izin vermiştir. Sansür memurları tiyatrolara giderek metinsiz oynanan tulûat fasıllarını da denetlemişlerdir. Avrupa’dan gelen oyunlar Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü’nce sansür edilmiştir¹³.

İstanbul’da Beyoğlu, Taksim, Galata, Aksaray, Bayezit, Vezneciler, Şehzadebaşı, Sultanahmet, Üsküdar, Kadıköy tiyatrolarının bulunduğu önemli merkezlerdir. İstanbul’dan sonra tiyatro açısından ikinci önemli merkez İzmir’dir. Ahmet Vefik Paşa’nın Bursa ve Ziya Paşa’nın Adana’da kurduğu tiyatrolar dışında Edirne’de eski

¹² Kemal Karpat, *İslâmın Siyasallaşması*, Çev: Şiar Yalçın, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2001, s. 293, 300.

¹³ Alpay Kabacalı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 614-615.

bir mahkeme konağında, Kırklareli’de bir Rum okulunun salonunda, Trabzon’da Meydan-ı Şarkî’de yazlık tiyatrodaki temsiller verilmiştir¹⁴.

II. Meşrutiyet Döneminde Tiyatro

1908 yılı tiyatro bakımından önemli bir yıldır. Meşrutiyet’in ilanının daha ilk haftalarından itibaren tiyatro etkinlikleri artmış, yeni tiyatrolar açılmış ve önceki dönemde yasaklanmış oyunların oynanmasına başlanmıştır. Tiyatro, halkın Meşrutiyet’in ilanı karşısındaki coşku ve sevincini gösterme alanlarından biri olmuştur¹⁵. Ahmet Fehim Efendi hatıralarında İstanbul’un hürriyet havası içinde çılgına döndüğünü, her köşe başında önüne gelenin Vatan piyesi diye saçma sapan şeyler oynadığını, Selanik’e gittiğini, orada da durumun farksız olduğunu yazmıştır¹⁶.

Tiyatronun güncel politikanın içinde olduğu, neredeyse bütün gösterilerin “millileşme süreci”, “hürriyet”, “Türkleşmek” sözcükleriyle bütünleştiği¹⁷ bu dönemde genellikle millî menfaatler ve halk yararına temsiller verilmiş, savaş yıllarında ordu ve donanmaya yardım toplamak için geceler düzenlenmiştir. Sahne-i Heves, Osmanlı Trajedi Kumpanyası, Osmanlı Komedi Kumpanyası, Vatan Tiyatrosu Kumpanyası, Mürebbi-i Hissiyat Cemiyeti, Milli Osmanlı Dram Kumpanyası, Donanma Heyet-i Temsiliyesi gibi pek çok tiyatronun kurulduğu bu dönemde

¹⁴ And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, s. 1608, 1621.

¹⁵ And, *Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*, s. 67, 115.

¹⁶ Sevengil, s. 13.

¹⁷ Günver Güneş, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir’de Tiyatro Yaşamı”, *OTAM*, S.18, (2005), s. 154.

Burhanettin Bey (Tepsi), Ahmet Fehim Efendi, Reşat Rıdvan Bey, Muhsin Ertuğrul, Mınakyan, Binemeciyân, Kamil Bey gibi bazı ünlü oyuncular da kendi adlarına tiyatro toplulukları oluşturmuşlardır¹⁸. Bu dönemde çok sayıda tiyatro kurulmuş olmasına rağmen çoğu amatör nitelikteki bu toplulukların bir iki tanesi dışındakiler kısa ömürlü olmuştur¹⁹.

Tiyatro alanında Meşrutiyetin ilanıyla başlayan hızlı gelişmeler bir süre sonra yavaşlamıştır. Sultan Abdülhamit döneminde denetim ve kısıtlamalara rağmen Yıldız Sarayı’nda yerli ve yabancı sanatçılar yıllarca tiyatro oynamışken yerine geçen V. Mehmet Reşat’ın tiyatroya karşı özel bir ilgisinin olmaması nedeniyle saraydaki sahne çalışmaları durmuş ve padişah için bir tiyatro topluluğu bulundurulmasına gerek kalmamıştır. Tiyatro hayatını sekteye uğratan bir diğer etken de savaşlar olmuştur. Balkan Savaşları döneminde tiyatroların çoğu kapanmış, I. Dünya Harbi yıllarında ise tiyatro hayatı hemen hemen durmuştur²⁰. Buna rağmen Batılı anlamda bir tiyatro ve bu tiyatroya sanatçı yetiştirmek için okul açılması bu sırada gerçekleştirilmiştir. İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa, bir konservatuar kurulması için Fransız tiyatro adamı André Antoine’ı Türkiye’ye çağırarak ve 1914 yılında Dârülbîdâyi-i Osmânî kurulmuştur²¹. Okul olarak kurulup 1916’da daha çok profesyonel bir tiyatro topluluğu konumuna ulaşan Dârülbîdâyi-i Osmânî, Meşrutiyet döneminin Türk tiyatrosuna en büyük

¹⁸ And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, s. 1617-1621.

¹⁹ Güneş, s. 154.

²⁰ Sevensil, s. 27, 102-104; Güneş, s. 159.

²¹ And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, s. 1617-1621.

katkısı olarak değerlendirilir²². Bir diğer önemli katkı ise Türk kadınının sahnede yer alması adımlarının atılmış olmasıdır²³. Muhafazakâr çevrelerin tepkileri ve tiyatronun iki saatte verebileceği eğitici gücün din kürsüsünden beş dakikada verilebileceği tartışmaları sürmesine rağmen bu dönemde yazarlar tiyatroyu gerekli ve halkın eğitimi için zorunlu bir araç olarak görmeye devam etmişlerdir²⁴.

II. Meşrutiyet Öncesinde Makedonya’da Tiyatro

Bu dönemde vilayât-ı selâse olarak adlandırılan Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerini kapsayan Makedonya, stratejik önemi haiz bir konumdadır. Makedonya’nın denizyolu ile dünyaya açılmasını sağlayan Selanik Limanı, bölgenin önemini arttırmakta²⁵, Selanik, Drama, Serez, Üsküp, Gevgili gibi yerler dokuma imalathaneleri, madenleri, tarımsal bitkileri ile tanınmaktadır. Selanik, aynı zamanda askerî ve idarî bir üs, transit bir liman ve imalat sahası durumundadır. Bölgede XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ekonomik ve toplumsal değişim,

²² Aslında 1909’da tiyatro topluluklarının başıboşluğu karşısında Comédie Française örneğine göre ulusal bir tiyatro kurulması düşünülmüş, Müze-i Hümayun müdürü Hamdi Bey ile ayandan Recaizade Ekrem’in başkanlıklarında bir topluluk kurulmuştur. Sahne-i Osmaniye adını alan bu ilk ciddi kuruluş 31 Mart olayı yüzünden hayata geçirilememiştir. And, *Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*, s. 122, 125.

²³ Sevengil, önsöz.

²⁴ And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, s. 1612.

²⁵ Mehmet Ak, “Makedonya’da Eşkıyalık ve Bulgar Asi Çakalarof”, *Mediterranean of Humanities*, I/1, 2011, s. 14.

1870’lerden itibaren demiryollarının yapımıyla birlikte hızlanmıştır²⁶.

Osmanlı İmparatorluğu’nun İstanbul ve İzmir’den sonra kültür, sanayi ve ticaret alanında en gelişmiş liman kenti ve batıya açılan penceresi durumunda olan Selanik, modern fikirlerin rahat gelişme imkânı bulduğu bir şehirdir²⁷. Dolayısıyla Makedonya coğrafyasında tiyatro konusunda en fazla faaliyet görülen şehirlerden biri Selanik olmuştur. 1884 yılında yeni bir topluluk kurarak Gedikpaşa Tiyatrosu’nu kiralayan ve aynı yıl bu tiyatroyu kapatarak küçük bir toplulukla Kadıköy’de temsiller veren Fasulyeciyan, Ramazandan sonra ufak bir toplulukla Selanik’e gitmiştir²⁸. Ahmet Fehim, Minakyan ve Binemeciyan’ın yer aldığı bir grubun da 1896’da İzmir’de temsiller verdikten sonra Selanik’e gittikleri bilinmektedir. Buradaki tiyatroyu Ahmet Fehim “*Yahudi’nin tiyatrosu, züğürtçe yapılmış, fakat cicili bicili idi. İki kat locası, ötesine berisine yerleştirilmiş heykelleri, yaldızlı kartonpiyerleri vardı. Binanın bir tarafı ise gazino idi. Hülâsa Eden Tiyatrosu, Selanik’in Tahtakalesine yerleştirilmiş, bir kuş kafesiydi*” şeklinde tasvir etmiştir. Bu tiyatrodaki haftanın bir günü kadınlar için temsiller verilmektedir²⁹. Aynı dönemde Selanik’e suflör

²⁶ Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, Bahar 2014, S. 69, s. 7.

²⁷ Süleyman Kani İrtem, *Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2004, s. XIII.

²⁸ *Ahmed Fehim Bey’in Hatıraları*, Hazırlayan: Hafi Kadri Alpman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 28-29.

²⁹ *Ahmed Fehim Bey’in Hatıraları*, s. 123-126. 1903 yılı başlarında Selanik kalesi yakınında bulunan tiyatronun tamire muhtaç halde olduğu tespit edilmiş ve yeniden inşası için izin

Sadık idaresinde bir tulûat kumpanyası da gitmiştir. Bu iki grup İskeçe, Gümölcine ve Kavala'da temsiller vermişlerdir. Yunan Savaşı'nın çıkması üzerine bölgeden ayrılmışlardır³⁰.

1884'ten sonra arttığı belirtilen tiyatro üzerindeki sıkı denetim ve sansür örneklerine Makedonya coğrafyasında da rastlanır. 1882 yılı sonlarında Piriştine'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta mülhakatla iletişim halinde oldukları, o zamana kadar bölgeye tiyatro grupları ve oyuncularının gitmediği, bundan sonra da iradede belirtildiği üzere bu konuda dikkatli davranılacağı bildirilmiştir³¹. Benzer mahiyette bir yazışma, Manastır Vilayeti ile de gerçekleştirilmiştir. Vali tarafından gönderilen telgrafta, ehemmiyeti haiz olan bu vilayette daima bu tür gruplara dikkat edildiği, o zamana kadar tiyatro oynanmadığı, iane biletlerinin kısa sürede bertaraf edildiği belirtilerek her tarafa gerekli tembihatın yapıldığı bildirilmiştir³².

1902 yılının ilk aylarında Asır Gazetesi'nde Selanik'te bulunan Şevki Efendi idaresindeki tiyatro kumpanyası tarafından “Kızıl Sihirbaz” adlı

talebinde bulunulmuştur. BOA, Y.MTV. 238/114, 16 Şevval 1320/16 Ocak 1903. Bulgar çeteleri Makedonya genelindeki eylemlerinde Selanik'te de birçok yeri yakıp yıkmışlardır. 1903 yılı Nisan ayında komita mensupları tarafından dinamitlenerek havaya uçurulan yerler arasında Alhambra Tiyatrosu da vardır. Hasip Saygılı, “1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2013, S. 39, s. 73; Ak, s. 18.

³⁰ Ahmed Fehim Bey'in Hatıraları, s. 129, 132.

³¹ BOA, DH.ŞFR. 115/62, 22 Teşrin-i evvel 1298/ 3 Kasım 1882.

³² BOA, DH.ŞFR. 129/22, 4 Mart 1301/ 16 Mart 1885.

bir piyesin gösterime konulacağı ilan edilmiştir. Ancak kayıtlara bakıldığında Matbuat İdaresi’nce tasdik edilen piyesler arasında böyle bir oyunun olmadığı anlaşılmıştır. Vilayete tasdik edilmeyen piyeslerin gösteriminin engellenmesi, gösterilmek istenenlerin ise tasdik için Matbuat Müdüriyeti’ne gönderilmesi bildirilmiştir³³. Yaklaşık bir ay sonra Selanik Valisi Hüseyin Hilmi Paşa, Dahiliye Nezareti’ne çektiği telgrafta Selanik’e giden İtalyan ve Fransız kumpanyalarından bahsetmiş ve bu kumpanyaların piyeslerinin gösterimi için ruhsat talep ettiklerini ancak sansür memurlarının yetkileri olmadığını belirterek zorluk çıkardıklarını yazmış ve bu duruma son verilerek tasdik işlemlerinin başlatılmasını istemiştir³⁴.

Benzer sıkıntı aynı sıralarda Manastır’da da yaşanmıştır. Şehirde bulunan Yunan tiyatro kumpanyasının Dahiliye Nezareti’nden izin aldığı oyunlarının oynanmasına mahalli idarece engel çıkarılması üzerine Yunan Sefareti devreye girmiştir. Ülkenin her tarafında serbestçe oynanan oyunların Manastır Vilayeti’nde de oynanmasına engel olunmaması için ilgililere gerekli emrin verilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti vilayete Matbuat-ı Dahiliye İdaresi’nce tasdik edilmiş oyunların oynatılmasında beis olmadığını bildirmiştir³⁵. Birkaç ay sonra Manastır’a gitmiş olan bir Osmanlı tiyatro kumpanyası daha önce vilayetçe tasdik edilerek defalarca sahnelenmiş olan bazı piyesleri gösterime koymak istemiştir. Durum valilikçe merkeze

³³ BOA, *DH.MKT.* 466/2, 3 Zilhicce 1319/ 13 Mart 1902.

³⁴ BOA, *DH.ŞFR.* 282/71, 3 Nisan 1318/ 16 Nisan 1902.

³⁵ BOA, *DH.MKT.* 509/51, 5 Safer 1320/ 14 Mayıs 1902.

iletildiğinde zikredilen piyeslerin Matbuat İdaresi'nce tasdik edilmeden gösterilemeyeceği cevabı verilmiştir³⁶.

Gösterim için tasdike sunulan oyunlara genelde izin verilmekle birlikte temsilinde bir şekilde sakınca görülenlerin gösterimi engellenebilmiştir. Baneska Köyü ile Razlık Kasabası Bulgar okullarının ihtiyaçlarını karşılamak için öğretmenler, okullarında paskalya yortusunun 3. günü tiyatro gösterilmesi için izin talebinde bulunmuşlardır. Ancak gösterimi için izin talep edilen ve incelenmek üzere gönderilen iki Bulgarca piyes incelendiğinde içeriği zararlı bulunmuş ve Selanik Vilayeti'ne bu oyunların temsilinin uygun olmadığı bildirilmiştir³⁷. Bu konudaki hassasiyet Makedonya coğrafyası ile sınırlı değildir. 1903 yılında Varna belediye bahçesindeki tiyatrodaki Bulgar “fesad erbabı” tarafından Selanik’te gerçekleştirilen olayları tasvir eden bir oyun oynanmıştır. Osmanlı yönetimi, aynı tiyatrodaki “Erbab-ı İhtilâl” başlığı altında Bulgar “fesadenin” Osmanlı askerleri ile çatışmalarını ve attıkları bombaların yıkıcı tesirini gösteren bir başka oyun daha oynanacağını öğrenince Bulgar Emareti nezdinde teşebbüse geçmiştir. Bu teşebbüsten sonra Osmanlı yönetimine ilgili yerlere gerekli uyarıların yapıldığı ve Varna’da Dram Kumpanyası tarafından gösterime konulmakta olan “fesad-engiz” oyunların engellendiği bilgisi verilmiştir³⁸. Diğer taraftan tetkik için Yanya

³⁶ BOA, *DH.MKT.* 554/86, 15 Rebiülahir 1320/ 22 Temmuz 1902.

³⁷ BOA, *DH.MKT.* 959/51, 8 Rebiülahir 1323/ 12 Haziran 1905.

³⁸ BOA, *Y.PRK.MK.* 17/111, 19 Zilkade 1321/ 6 Şubat 1904.

Vilayeti’nden gönderilen Rumca tiyatro piyesi kontrol edilmiş ve gösteriminde sakınca görülmeyerek tasdik edilmiştir. Ancak bu piyesin bir köyde gösterileceği anlaşılmışta uygunsuz durum vukuuna meydan verilmemesi için ilgili memuriyetin uyarılması istenmiştir³⁹. Bu örneklerden tiyatro oyunlarının tasdiki ve tasdik edilen oyunların tekrar ruhsata tabi tutulması hususunda bölgesel faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

1906 yılbaşı gecesinde Manastır’da bir Rum’a ait gazinoda bir saksının içine biri Osmanlı, diğeri Yunan bandırası şeklinde olan mukavvadan iki küçük bayrak resmi konulmuştur. Gazinocunun çırağı, bunu gören bir polis müdürünün küfrederek resimleri kaldırttığını ve kendisini darp ettiğini iddia ederek şikâyetçi olmuştur. Ancak olaylara şahit olan gazinocu küfür olayını tasdik etmemiş, başka şahitlik eden de olmamıştır. Sözü geçen müdür ise küfür etmediğini belirterek Rumlarla Bulgarlar arasındaki husumetin her geçen gün şiddetlendiği Manastır’da bir Osmanlı gazinosunda Yunan bayrağı bulundurularak propaganda yapılmasının uygun olmadığını, bu durum Bulgar ve Ulahların saldırılarına sebep olabileceğinden bayrak resminin kaldırılmasını istediğini ifade etmiştir. Saksının bir tarafında da Osmanlı bayrağı bulunduğundan ve polis müdürü iki resmi de kaldırttığından gazinocu çırağının ifadesi maksatlı bulunmuştur. Bir ay sonra Selanik’te bulunan Yunanlı bir tiyatro kumpanyasının Manastır’a giderek Rumca tiyatro oynatmasına vilayetçe ruhsat verilmeyince bunda yukarıda bahsi geçen polis

³⁹ BOA, *DH.MKT.* 677/29, 20 Zilhicce 1320/ 20 Mart 1903.

müdürünün etkili olduğu düşünülmüştür. Oysa gerekçe benzer olmakla birlikte kararın müdürle ilgisi yoktur. Oyunculara Rumlar, Bulgarlar ve Ulahlar arasında husumetin şiddetlendiği bu günlerde gösteri gerçekleştirmelerinin olaylar çıkmasına sebebiyet verebileceği, bunun daha önce yaşanan olaylarla sabit olduğu belirtilerek Manastır'a gitmekten vazgeçmeleri bildirilmiştir. Yunan ve Rum çetelerinin köylerde büyük vahşete sebep oldukları bir sırada Yunanlı bir tiyatro kumpanyasının yararı için şehrin asayişinin bozulması uygun görülmemiştir⁴⁰.

Selanik ve İzmir gibi vilayetlere gösterimde bulunmak üzere giden tiyatro kumpanyalarına ait piyesler, önce Zaptiye Nezareti'nce incelenmekte, daha sonra Matbuat İdaresi'nce kontrol edilerek tasdik edilmekteydi. Bu işlemler hayli zaman aldığından yabancı tiyatro kumpanyalarının şikâyetine sebep olmakta ve sefaretler devreye girmekteydi. Söz konusu kumpanyaların oyuncularını piyesleri onaylanıncaya kadar otel ücreti, tiyatro kirası gibi masraflar yapmak durumunda kaldıklarından ilerde zarar ve ziyan talebinde bulunabilirlerdi. Matbuat Müdürü, bu konudaki sorunu gidermek adına bir öneri getirmiştir. Önerisinde vilayetlerde birer komisyon kurularak mahalli durum ve mevcut siyasi şartlar göz önünde bulundurulmak kaydıyla piyeslerin bu komisyonda incelenip onaylanarak gösterimlerine ruhsat verilebileceğini belirtmiştir. Hem işleri kolaylaştıracak hem de mevcut şikâyetlerin tekrarlanmasını önleyecek olan bu öneri yerinde bulunmuş ve oyunların mahallerinde dikkatle

⁴⁰ BOA, *TFR.1.MN*. 86/8561, 5 Muharrem 1324/ 1 Mart 1906.

incelenerek gösterimlerine izin verilmesi vilayetlere yazılmıştır⁴¹. Bu doğrultuda Selanik’te de tiyatro oyunlarının tetkiki için vilayet mektupçusu, maarif müdürü, umur-ı ecnebiye müdürü, sansür memuru ve polis müdüründen oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun talebi üzerine vilayete yasaklanan Fransızca, İtalyanca, Almanca ve Rumca piyeslerin isimlerini içeren defter gönderilmiştir⁴².

Tiyatro oyunlarının tetkiki ve temsili için ruhsat alınması konusundaki hassasiyet bu uygulamadan sonra da devam etmiştir. Bloga Sava Mektebi’nde fakir Ortodokslar yararına mektep öğrencileri tarafından tiyatro oynatılmıştır. Geceye Hristiyan halktan 200’ü aşkın kişinin yanı sıra Rusya ve Avusturya konsolosları da katılmışlardır. Gösteri sırasında ve sonrasında herhangi bir uygunsuz durum yaşanmamıştır. Ancak ne polis idaresine ne de mutasarrıflığa program hakkında bilgi verilmemiştir. Durum anlaşıncı ilk etapta gösterimin durdurulması düşünülmüşse de bunun yanlış yorumlanarak yeni olaylara sebep olabileceği ihtimaline karşı bu düşünceden vazgeçilmiştir. İlgili birimlere bilgi vermeden ve izin almadan tiyatro düzenleme ve toplanma cüretinde bulunanlar hakkında işlem yapılmadığı takdirde ileride benzer durumlar yaşanabileceğinden sorumlular hakkında kanuni işlem yapılmasına karar verilmiştir⁴³. Hassasiyet bu bölge ile sınırlı değildir. Daha önce benzer bir olay Edirne’de de yaşanmıştır. Alyans İsrailiyet Mektebi yöneticileri ve birkaç

⁴¹ BOA, *DH.MKT.* 1046/54, 5 Zilkade 1323/ 1 Ocak 1906.

⁴² BOA, *DH.MKT.* 1046/54, 5 Zilhicce 1323/ 31 Ocak 1906.

⁴³ BOA, *TFR.1.KV.* 196/19557, 30 Rebiülevvel 1326/ 2 Mayıs 1908.

Musevi'nin teşvik ve öncülüğünde 12 Mart 1907 gecesi mahalli yönetimin izni alınmadan “muzırır” bir oyun gösterime konmuştur. Sırf Musevi ailelerinden oluşan izleyicilerin bulunduğu bu gösteride nutuklar atılmış ve para toplanmıştır. İzinsiz olarak oyun oynattırılması ve yardım toplanmasına tevessül edilmesi uygun görülemeyeceğinden Edirne Vilayeti'ne geceyi düzenleyenler ve onlara göz yuman zabıta memurları hakkında gerekli muamelenin yapılması bildirilmiştir⁴⁴.

1907 yılında Üsküp'te tiyatro binası inşa etme sürecinde yaşananlar tiyatro konusuna bakışı göstermesi bakımından anlamlıdır. Zaman zaman Üsküp'e giden tiyatro topluluklarını teftiş ve nezaret altında bulundurmak ve yabancılar tarafından tiyatro inşası için yapılan başvuruları sona erdirmek için belediye adına bir baraka inşa edilmiş ve isteyen kumpanyalara kiralanması kararı alınmıştır. O sırada Üsküp'te 90.000 kuruş sarf edilerek bir tiyatro binası inşasına dair irade çıkmıştır. Ancak Üsküp'ün imarına katkı sağlayacak pek çok şey yapılabilecekken ve bataklık halinde birçok cadde ve sokak varken belediyenin tiyatro inşasına başlaması ve bunun için büyük miktarda masraf yapılması pek de isabetli bulunmamıştır. Rumeli Müfettişliği'nden tiyatro binası inşa etme gerekçeleri ve aynı dönemde yapılan yol, kemer, geçit gibi diğer bayındırlık hizmetlerinin miktarı hakkında ayrıntılı bilgi istenmiştir. Müfettişlik, Vali Şakir Paşa zamanında başlanıp, Vali Mahmut Şevket Paşa tarafından tamamlanan tiyatro binasından dolayı belediyenin

⁴⁴ BOA, *DH.MKT.* 1046/54, 27 Mart 1322/ 9 Nisan 1906.

zarar etmediğini belirten bir rapor hazırlamıştır. Rumeli Müfettişi ayrıca belediyenin yolların düzenlenmesi, gureba hastaneleri ve mektepler inşası konularına da önem verdiğini ve belediye gelirlerinin sarfı konusunda hassasiyet gösterildiğini ifade etmiştir. Buna rağmen tepkiler üzerine bina ikiye bölünmüş, birisi tiyatroya tahsis edilirken diğerinin otel işlevi de görececek bir gazino yapılması kararlaştırılmıştır. Tiyatro binası giderek gelişen Üsküp şehrinin en işlek yeri olan Taşköprü civarındadır⁴⁵.

II. Meşrutiyet Döneminde Makedonya’da Tiyatro

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte canlanan tiyatro çalışmaları İstanbul’da yoğunlaşmış, özellikle 1908 yılı Eylül ve Ekim aylarında Minakyan, Benliyan, Heveskâran ve Burhanettin toplulukları çok sayıda temsiller vermişlerdir. Bu canlanmanın etkisi Makedonya’da da görülmüştür. Meşrutiyetin ilanının ilk aylarında Ahmet Fehim Topluluğu’nun Selanik, Üsküp ve Manastır’da temsiller verdiği ve 1908 yılı Ramazan ayını Selanik’te geçirdiği bilinmektedir⁴⁶. Meşrutiyet’in ilanının ardından Enver ve Niyazi kruvazörleri yararına Vatan piyesini oynamaya başlayan Reşat Rıdvan ile İbnürrefik Ahmet Nuri de Harbiye, Tophane, Kuleli ve Daruşşafaka mekteplerindeki

⁴⁵ Mucize Ünlü, “II. Abdülhamit Döneminde Üsküp’te İmar Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara 2012, s. 176-177.

⁴⁶ And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, s. 1622; Sevengil, s. 19.

gösterilerinden sonra Selanik'e gitmişler ve bu piyesi orada da temsil etmişlerdir

1910 yılında Ahmet Fehim ve Burhanettin yönetiminde Rumeli turnesi yapılmıştır. İsmail Galip Arcan, sahne hayatının ilk yıllarına denk gelen bu turne ile ilgili olarak İstanbul'daki babasına yazdığı mektuplarda gittikleri Rumeli şehirlerini detaylı olarak anlatmıştır. Mektuplardan ikisi 17 Kasım ve 6 Aralık tarihlerinde Serez'den gönderilmiştir. Burhanettin Bey ve kumpanyası, 1912 yılı Haziran ayı başında da Rumeli vilayetlerine turneye çıkmış, Muvahhit, Kemal Dâveri, Şadî, Galip Beyler ve Arşaluis Hanım'ın yer aldığı temsiller özellikle Manastır'da rağbet görmüştür⁴⁷. Yerli topluluklar Makedonya dışındaki Rumeli topraklarında da tiyatro faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Filibe'de verilen Molière temsilleri büyük ilgi görmüş, Bulgarların tiyatroyla ilgilenmelerinde etkili olmuştur⁴⁸. Arşak Haçaduryan da bir grup kurarak Bulgaristan'a gitmiş, Türk halkının ve Türkçe bilen Bulgarların yoğun olduğu kasabalarda temsiller vermişlerdir⁴⁹.

II. Meşrutiyet öncesinde tiyatro konusunda görülen denetim ve kısıtlamalar ve buna yol açan gelişmelere bu dönemde de rastlanmıştır. 1910 yılı ortalarında 31 Mart Vakası'nı tasvir etmek üzere Selanik'te Heveskârân Tiyatro Kulübü tarafından Eden Tiyatrosu'nda gösterim yapılırken “şeriat isteriz” şeklinde sözler sarf edilmiş, bir kişi kürsüye çıkarak ayet okumuş, Kur'an-ı Kerim lu'biyyat makamında okunarak İslâm dininin alenen küçük

⁴⁷ Sevensil, s. 62, 100.

⁴⁸ And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, s. 57.

⁴⁹ Sevensil, s. 266-267.

düşürülmesine cüret edilmiştir. Beyânü’l-Hakk Mecmuası’nda “Selanik Cemiyet-i İslâmiyesi’nden Açık Mektup” başlığıyla yazılmış olan makalede bu konuya yer verilmiştir. Meşihat de rahatsızlığını dile getirince tiyatrolarda Kur’an-ı Kerim ve hadis okunması, şeriat lafzının kullanılması gibi durumlara meydan verilmemesi için umumi bir tebligat yayınlanmıştır. Selanik Valisi Dahiliye Nezareti’ne konu ile ilgili olarak daha önce kendisi tarafından haber alınan aynı tür bir oyunun engellendiğini, sonradan oyunun isminin değiştirilerek tekrar gösterileceği öğrenilince bunun da engellendiğini, bundan sonra da tebligatın gereğinin yapılacağını bildirmiştir⁵⁰.

Mevcut belgelerden yerli tiyatro kumpanyalarından ziyade yabancı kişi ve grupların faaliyetlerinin yakın takibe alındığı anlaşılmaktadır. Meşrutiyetin ilk aylarında Kosova Vilayeti’ne, Radovişte’ye giden, Sırlardan oluşan bir tiyatro grubu ile ilgili olarak “müsta’cel” ibaresiyle bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Balkan devletleri halkından bazı kişilerin tiyatro ve muzıkacılık yapmak üzere kazalarda bulunmalarının kesinlikle uygun olmadığı belirtilerek gösteri yapmalarına izin verilmeden memleketlerine iade edilmeleri istenmiştir. Yapılan incelemeler sonunda Radovişte’de bulunan tiyatro topluluğunun Osmanlı tebaasından ve Üsküp, Prizren, Köprülü, İştîp halkından olup dördü erkek, ikisi kadın altı kişiden oluşan basit bir çalgıcı takımı olduğu anlaşılmıştır. İçlerinden sadece biri Sırp’tır. Kendisine bölgeyi terk etmesi bildirilmesine rağmen dikkate

⁵⁰ BOA, *DH.EUM.THR.* 34/34, 11 Mayıs 1326/24 Mayıs 1910; *DH.MUI.* 97-2/6, 22 Cemaziyelevvel 1328/ 1 Haziran 1910.

almayınca güvenlik güçleri tarafından bölgeden çıkarılmıştır. Diğerleri ile ilgili nasıl muamele yapılması gerektiği sorusuna, yerli ahaliden olan bu tür çalgıcıların sanatlarını icra etmelerinin engellenmemesi cevabı verilmiştir⁵¹.

Bu dönemde verilen temsiller daha önceki dönemde ve diğer bölgelerde olduğu gibi çoğunlukla bir kurum ya da topluluk yararına düzenlenmiştir. Selanik'te Terakki Mektebi yararına Vali Hasan Fehmi Paşa'nın himayesinde Oden Tiyatrosu'nda, Fransız kumpanyası tarafından sahnelenen piyes⁵² ile 19 Ocak 1910'da Kalkandelen'in Varoş-ı Atik Mahallesi kız okulundaki fakir öğrenciler yararına sergilenmek istenen "Anlaşılmaz" ve "Kumarcı" adında iki tiyatro oyunu, bu tür temsillere örnek olarak verilebilir⁵³.

Makedonya İçin İstanbul'da Gerçekleştirilen Tiyatro Etkinlikleri

Bölgede yerli ve yabancı kumpanyalar tarafından gerçekleştirilen birçok temsilin yanında İstanbul'da da Makedonya'nın çeşitli yerlerindeki okullar yararına etkinlikler düzenlenmiş, toplanan paralar mekteplere ve yardıma muhtaç olan hayır kurumlarına dağıtılmıştır. Epir Maarifperver Cemiyeti tarafından her yıl Maarif Nezareti'nin izniyle balo düzenlendiği bilinmektedir. 24 Şubat 1899 akşamı Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda

⁵¹ BOA, *TFR.I.KV.* 202/20144, 12 Haziran 1324/ 25 Haziran 1908.

⁵² *Asır Gazetesi*, Nr. 27, 18 Teşrin-i Sani 1311/ 13 Cemaziyelahir 1313, s. 2.

⁵³ TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Ankara 2005, s. 237.

Manastır Vilayeti’nde yedi köydeki Rum mekteplerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla temsil verilmesi için izin talep edilmiştir. Rum Patrikhanesi’nden izin talep eden cemiyet üyelerinin tanınan, muteber kişiler olduğu öğrenilince ve İstanbul Belediyesi ve Zaptiye Nezareti gösterimin sahnelenmesinde bir sakınca olmadığını bildirince temsiller gerçekleştirilmiştir⁵⁴.

13 Aralık 1906 günü Manastır’da Naslic Kazası Çotil Köyü Rum mektebinin bütçe açığını kapatmak için yine Odeon Tiyatrosu’nda gösteri düzenlenmiştir⁵⁵. Yaklaşık bir yıl sonra aynı okul yararına sekiz dokuz yıldır gösterilen bir tiyatro oyunu tekrar sahnelenmek istenmiştir⁵⁶. İncelemeler sonucunda mektebin ruhsatı olduğu ve gelirinin masraflarını karşılamaya yetmediği anlaşılmış ve 30 Ocak 1908 akşamı oyunun gösterilmesine izin verilmiştir. Tiyatronun gösterimi sırasında Zaptiye Nezareti adına bir görevlinin hazır bulunması, gösterimden sonra hâsılatı beyan eden onaylı pusulasının verilmesi, belirtilenden fazla bilet basılmaması, hâsılatın % 10’unun Darülaceze için ayrılması ve biletlere Hamidiye Hicaz Demiryolu’na ait ilmühaberlerden iliştilirilmesi istenmiştir⁵⁷. 1910 yılı başlarında da Ohri Kasabası’nda yaptırılacak okul binası için Tepebaşı Tiyatrosu’nda Muzıka-yı Hümayun mensupları tarafından veliaht Yusuf İzzettin

⁵⁴ BOA, *DH.MKT.* 2280/15, 18 Teşrin-i Sani 1315/ 30 Kasım 1899.

⁵⁵ BOA, *ZB.* 72/20, 24 Ramazan 1324/ 11 Kasım 1906.

⁵⁶ BOA, *ZB.* 72/20, 7 Teşrin-i Sani 1323/ 20 Kasım 1907.

⁵⁷ BOA, *ZB.* 29/143, 18 Şevval 1325/ 24 Kasım 1907.

Efendi'nin himayelerinde bir konser ve tiyatro temsili verilmiştir⁵⁸.

Sonuç

Türkiye’de Batı tiyatrosu benimsenmeden önce Türk toplumuna özgü, kökeni yüzyıllar öncesine dayanan geleneksel bir tiyatro vardı. Bu gelenek “köylü tiyatrosu geleneği” ve en önemli türleri kukla, karagöz ve ortaoyunu olan “halk tiyatrosu geleneği” şeklinde günümüze kadar yaşamıştır⁵⁹. III. Selim döneminden itibaren Batı tiyatrosu Türkiye’ye girmiş ve Tanzimat döneminde önemli gelişme göstermiştir. Bu dönemde zararsız eğlencelerin en iyisi olarak görülen tiyatro, okuma-yazma bilmeyen halkı eğitmek için önemli bir araç olarak görülmüştür. Batılılaşma sürecinde birçok alanda yaşanan ikilem tiyatro alanında da kendini göstermiştir⁶⁰. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde çoğu amatör nitelikte, tiyatro yönetimi ve sahne düzeni bakımından çağın şartlarına pek de uygun olmayan nitelikte olsa da çok sayıda tiyatro topluluğu kurulmuştur⁶¹.

Meşrutiyet döneminde tiyatro alanında yaşanan gelişmeler tiyatrocuların önemli faaliyet sahalarından biri olan Selanik’i de içine alan Makedonya’da da görülmüş, özellikle Selanik ve Manastır ön plana çıkan şehirler olmuştur. Selanik’te daha 1870’li yıllarda vilayet matbaasında, II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında da

⁵⁸ Sevengil, s. 28.

⁵⁹ And, *Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*, s. 11-12.

⁶⁰ Esen Çamurdan, *Tanzimat Dönemi Türk Tiyatrosu*, Habitus Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 9, 122.

⁶¹ And, “Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu”, s. 1621-1622.

Sanayi Mektebi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Yeni Asır matbaalarında çeşitli tiyatro eserleri basılmıştır. Ayrıca Manastırlı Mehmed Rıfat, Selanikli Abdi Tevfik ve Selanikli Hilmi gibi tiyatro yazarlarının eserleri İstanbul’daki matbaalarda yayınlanmıştır.

Bölge, XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar devam eden Makedonya Sorunu dolayısıyla önemli gelişmelerin yaşandığı hassas bir noktadadır. Farklı dil, din ve kökenden toplulukların farklı beklentiler içinde olduğu bu coğrafyanın hassasiyeti tiyatro faaliyetlerine de yansımıştır. Tiyatro konusunda ülke genelinde 1870’li yıllarda başlayıp II. Abdülhamit döneminde yoğunlaşan bir denetim, kısıtlama ve sansür olmakla birlikte Makedonya’daki tiyatro faaliyetlerinin sıkı şekilde takip edilmesinde mevcut belgelerden hareketle bölgenin konumu ve demografik yapısından kaynaklanan hassasiyetinin önemli derecede etkili olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmîyye Müdiriyyeti Tahrîrât Kalemi (DH.EUM.THR.)

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.)

Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.1.KV.)

Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
(TFR.1.MN.)

Yıldız Mütenevvi Mârûzât Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perâkende Müfettişlik ve Komiserlikler
Marûzâtı (Y.PRK.MK.)

Zaptiye Nezâreti (ZB.)

Sürelî Yayınlar

Asır Gazetesi

Hatıra-Tetkik Eser-Makaleler

Ahmed Fehim Bey'in Hatıraları; Hazırlayan:
Hafî Kadri Alpman, Tercüman 1001 Temel Eser,
İstanbul 1977.

Ak, Mehmet; “Makedonya’da Eşkıyalık ve
Bulgar Asi Çakalarof”, *Mediterranean of*
Humanities, I/1, 2011, s. 13-31.

And, Metin; “Tanzimat ve Meşrutiyet
Tiyatrosu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye*
Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul
1985, s. 1608-1622.

And, Metin; *Başlangıcından 1983’e Türk*
Tiyatro Tarihi, İstanbul 2015.

And, Metin; *Tanzimat ve İstibdat Döneminde*
Türk Tiyatrosu, Türkiye İş Bankası Kültür
Yayınları, Ankara 1972.

Bayraktar, Kaya; “Makedonya Sorunu ve
Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, Bahar
2014, S. 69, s. 1-28.

Çamurdan, Esen; *Tanzimat Dönemi Türk*
Tiyatrosu, Habitus Yayıncılık, İstanbul 2015.

Güneş, Günver; “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir’de Tiyatro Yaşamı”, *OTAM*, S.18, (2005), s. 151-170.

İrtem, Süleyman Kani; *Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

Kabacalı, Alpay; “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 607-616.

Karpat, Kemal; *İslâmın Siyasallaşması*, Çev: Şiar Yalçın, Bilgi Üniv.Yay., İstanbul 2001.

Kudret, Cevdet; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Edebiyatı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1985, s. 388-408.

Saygılı, Hasip; “1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski’nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2013, S. 39, s. 69-94.

Sevengil, Refik Ahmet; *Meşrutiyet Tiyatrosu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.

TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Ankara 2005.

Ünlü, Mucize; “II. Abdülhamit Döneminde Üsküp’te İmar Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara 2012, s. 165-186.

MEVLEVÎ TARİKATI'NIN RUMELİ'DE YAYILMASI VE MEVLEVÎHÂNELER*

The Spread of the Mevlevî Order in Rumelia and the Mevlevîhânes

Mustafa ALKAN* & Gökhan YURTOĞLU**

Özet

Mevlevîlik, Mevlânâ Celaled-din-i Rumi'nin vefatından sonra Sultan Veled zamanında kendine özgü kuralları ve törenleri olan sistemli bir tarikat olarak ortaya çıkmıştır. Merkezi Konya Âsitânesi olan bu tarikat, 13. ve 14. yüzyıllarda Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Karaman, Balıkesir ve İzmir gibi Anadolu'nun önemli merkezlerine yayılmıştır. 15. yüzyılda Konya, Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Bu yüzyıldan itibaren Mevlevîlik, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde gelişmeye devam etmiştir. Bu tarikat, II. Murad devrinde başkent Edirne'de teşkilatlanmıştır. Mevlevîlik, Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin genişlemesine paralel olarak bu coğrafyada da yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mevlevîliğe karşı hoşgörülü tutumu, Mevlevîliğin Mısır'dan Belgrad'a kadar geniş bir coğrafyada yayılmasına zemin hazırlamıştır. II. Murad'ın döneminden bu yana Mevlevîler, Rumeli'de çok sayıda zâviye kurmuştur. Bu zaviyeler, Mevlevîhane olarak da adlandırılmaktadır. Mevlevîhâneler ile Osmanlı merkezi otoritesi arasında derin ilişki ağı vardır. Mevlevîler, halk arasında hem İslâm'ı hem de Osmanlı merkezi otoritesinin meşruluğunu güçlendirmiştir. Doğal olarak bu durum, Osmanlı merkezi otoritesi tarafından hoş karşılanmıştır. Böylece Mevlevîler, Osmanlı coğrafyasında birçok Mevlevîhâne kurabilmişlerdir. Osmanlı merkezi otoritesi de, bu Mevlevîhânelere vakıflar yoluyla destek vermiştir. İlk bulgulara göre başkent Edirne'den sonra, Selânik, Üsküb, Filibe, Belgrad, Budin (Budapeşte) ve Saraybosna'da

* Bu çalışma Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) desteğinde olan 52/2017-01 numaralı "Konya Mevlâna Külliyesi" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

* (Prof. Dr.); Gazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

** (Arş. Gör.); Gazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

mevlevihâneler kurulmuştur. Bu çalışmada konuyla ilgili çeşitli arşiv belgeleri incelenecektir. Böylece Rumeli'de mevlevî kültürü mevlevihâne, şehir ve vakıf bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Mevlevîlik, Mevlevihâne, Şehir, Vakıf

Abstract

Mevlevi Order emerged as a systematic order with his own rules and ceremonies after the death of Mawlana Jalaluddin Rumi, in the time of Sultan Veled. This sect, which is Konya Dervish Lodge the center, has spread to important centers of Anatolia such as Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Karaman, Balıkesir and İzmir in the 13. and 14. centuries. Konya, was seized by the Ottomans in the 15. century. After this century Mevlevism continued to develop under the Ottoman Empire. This sect was organized in the capital Edirne during the reign of Murat II. Mevlevîyeh spread also in this geography parallel to the expansion of the Ottoman State in Rumelia. Moreover, the tolerant attitude of the Ottoman State towards Mevlevism has laid the foundation for spreading of the Mevlevism from Egypt to Belgrade a wide geographical area. Since the time of Sultan Murat II Mevlevis have established many lodges in Rumelia. These lodges are also called Mevlevihane. There is a deep network of relations between Mevlevis and Ottoman central authority. The Mevlevis strengthened the legitimacy of both Islam and the Ottoman Central Authority. Naturally, this situation was welcomed by the Ottoman Central Authority. Thus, Mevlevis were able to build many Mevlevihane in the Ottoman geography. The Ottoman central authority has also provided support to these Mevlevihane through foundations. According to the first findings, after the capital Edirne, Mevlevi inns were established in Salonika, Uskub, Plovdiv, Belgrade, Budin (Budapest) and Sarajevo. In this study, various archive documents related to the subject will be examined. Thus Mevlevi culture in the Rumeli will be discussed in the context of Mevlevihane, city and Waqf.

Key Words: Rumelia, Mevlevi Lodge, Mevlevihane, City, Waqf

Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî'nin adına nispet olunan tarikata “Mevlevî tarikatı”, bu tarikata mensup kişilere “Mevlevî”, Mevlevî tarikatına mahsus tekkelere/zâviyelere de “Mevlevîhâne” denilmektedir. Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vefatından sonra, halîfesi Çelebi Hüsameddin (ö.1284) ile oğlu Sultan Veled (ö.1312) zamanlarında âdab ve erkânı ile sistemli bir tarikata dönüşmüştür. Konya Âsîtânesi'nden sonra ilk Amasya, Kırşehir ve Erzincan'a gönderilen halifeler vasıtasıyla zâviyeler kurularak yayılmaya başlamıştır. Bu tarikat, daha sonra 13. ve 14. yüzyıllarda Karahisar-ı Sâhib (Afyon), Kütahya, Manisa, Karaman, Antalya ve İzmir gibi, o zaman, Anadolu'da siyasî merkez olan şehirlerde yayılmıştır.¹ Mevlevîlik, merkezinde bir mevlavîhânenin yer aldığı külliye inşâ edilerek teşkilatlandırılmıştır. Genel olarak mevlavîhâneler, iki şekilde kurumlaşmıştır. Bunlardan ilki 1001 günlük eğitim ile çile çıkarılıp “dede” olunabilen ve *âsîtâne* olarak isimlendirilen Mevlevî tekkeleridir. Diğer ise “âyende ve revendeye it'âm-ı taâm ittiren” daha çok bir misafirhâne statüsünde olan ve Mevlevî tekkelerinden daha küçük Mevlevî *zaviyeleridir*. Bu cümleden olarak ilk merkez Konya'dan sonra Karahisar-ı Sâhib, Manisa, Kütahya, Kastamonu, Eskişehir, Bursa, Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş, Bahariye, Gelibolu, Yenişehir (Larissa), Halep ve Kahire mevlavîhâneleri, Mevlevîliğin başlıca âsîtâneleri kabul edilmiştir. Şermin Barihüda Tanrıkorur, “Diğer Mevlavîhânelerin Listesi” isimli makalesinde Osmanlı hâkimiyet sahası içerisinde

¹ Ş. Barihüda Tanrıkorur, “Mevleviyye”, *DİA*, 29, (2004), s. 468-475.

Kahire'den Peçuy'a (Peç) kadar 129 adet mevlevîhâne tespit etmiştir.² Dolayısıyla yukarıda sıralanan Konya Mevlânâ Âsitânesi'nden başka âsitâne statüsündeki 15 mevlevîhâne (Mevlevî Dergâhı/ Tekkesi) hâriç tutulursa, bu mevlevîhânelerin 114'ü âsitânelerden daha küçük olan zâviye statüsündedir. Mevlevîhâneler, yönetim mekanizması ve sahip oldukları unsurlar açısından birbirlerine benzemektedirler. Bu benzerliği, diğer mevlevîhânelerin, Konya'daki Mevlânâ Âsitânesi'ni örnek alarak teşkilatlanmış olmalarıyla açıklamak mümkündür.³

Konya Mevlânâ Âsitânesi'nde Mevlânâ'nın soyundan gelenlerin postnişîn olduğu Çelebilik Makamı bulunuyordu. Postnişîn olan Çelebi Efendiler, görev yaptıkları mevlevîhânelerde en üst yetkili konumundaydılar. Konya Mevlânâ Âsitânesini idarî olarak “*Sertarik Dede*” yönetiyordu. *Aşçı Dede*, *Türbedar Dede* ve *Neyzenbaşı* ise onun yardımcılığını yapıyorlardı. Ayrıca imam, hatip, mesnevîhân ve ferraş gibi diğer pek çok görevli vardı.⁴ Mevlevîhâneler, genel olarak, büyük bir avlunun içinde *Semâhâne*, *Türbe*, *Çilehâne*, *Derviş Hücreleri*, *Selamlık*, *Harem Dâiresi*, *Mutfak*, *Kiler*, *Meşkâne* ve *Kütüphâne* gibi temel birimlerden oluşuyordu.

² Ş. Barihüda Tanrıkorur, “Diğer Mevlevîhânelerin Listesi”, *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevilik*, (Editör: Nuri Şimşekler), Konya 2002, s. 237-240.

³ Rıza Duru, *Mevleviname* (Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevilik), T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2012, s. 9.

⁴ Haşim Karpuz, “Balkanlardaki Mevlevihanelerden Günümüze Kalanlar” *Dünyada Mevlânâ İzleri Sempozyumu*, (13-15 Aralık 2007), s. 429.

Semâhâne, Mevlevî dervişlerinin semâ yaptıkları bir alana sahip olan kible tarafında ise bir mihrabı bulunan aynı zamanda namaz kılınabilecek mescit hüviyetinde bir mekândı. **Türbe**, semâhâne dâhilinde veya külliye'nin avlusu içinde inşa edilmiş, mevlevîhânenin kurucusunun veya postnişîn şeyhlerin defnedildikleri kabirhâne'di. **Çilehâne**, külliye'nin loş ve küçük bir mekânıydı. Burada Mevlevî dervişleri riyazet ve çile doldurmak için yalnız başlarına ibadet ederlerdi. **Derviş hücreleri** ise bir ya da birkaç dervişin gündelik hayatlarını sürdürdükleri, içinde ocak ve dolabı bulunan odalardı. Bu odalar, aynı zamanda birer dersane niteliğinde olup dervişlerin yetiştikleri yerlerdi. **Selamlık dâiresi**, şeyhin mevlevîhânede bulunduğu ve gelen misafirlerini ağırladığı yerdi. Burada bir yemek sofası ile hademe ve müritler için bir kahve ocağı da bulunuyordu. **Harem (Çelebi) dâiresi** ise şeyh ve ailesinin eviydi (menziliydi). Külliye içinde harem dâiresinin ayrı bir kapısı da bulunabilirdi. **Matbâh-ı Şerîf** (mutfak), mevlevîhânelerin en önemli birimlerindendi. Öyle ki, Mevlevîler tarafından burası hem yemeğin hem de dervişlerin piştiği mekân olarak düşünülmüştü. Her mevlevîhânede ayrı bir birim olarak inşa edilen mutfak ve kilerlerin içerisinde aşçıların ve kilercilerin yatması için hücreler de yapılmıştı. **Meşkhâne** ise bazen matbâhın bir bölümünde bulunan ve Mevlevî adaylarının dönme tâlimi yaptıkları, döşemesine çivi çakılmış tahta tabanlı bir yerdi.⁵ Bunların dışında bazı mevlevîhânelerde kütüphane, hamam, fırın, muvakkithane, cem

⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 498, 516.

(sohbet) odası, su kuyusu, sarnıç, şadırvan gibi diğer bazı birimler de vardı.⁶ Bütün bu birimlerin her birinin bir görevlisi vardı. Konya Mevlânâ Âsitânesi gibi büyük dergâhlar kalabalık bir personele sahipti. Bu personel, âsitânenin gündelik hayatının aktörleriydi. Abdülbaki Gölpınarlı, “Konya’da Mevlânâ Dergâhının Arşivi” isimli makalesinde Konya Mevlânâ Külliyesi’nin dergâh, câmi ve matbahının görevlilerini şu şekilde sıralamaktadır;

“Dergâhta:

“Müderriş, muîd, imam, şeyh, müderriş-i Mesnevî, Mesnevihan, müezzin, emîn-i çerâgî, çerâgî, pâsuban, ferrâş, hânende, na’athân, şagird-i Mesnevî, hâfız-ı kütüb, aşırhân, bevvâb, semâzen, buhûrî, külahdûz, bekçi-i türbe, destârî, ferrâş-ı helâ, mirkaatî, fethhân, tâlî-i âyet-i şerîf, der yevm-i mukabele, ihlashân, va’iz, eczâhânlar, devrhânlar”,

Câmide:

“Hatîb, imam-ı evvel, imam-ı sâni, sermahfil, müezzin, devrhân, muarriş, muvakkıt, ferrâş, sırâcî, kayyım, mirkaatî, temcîdhân, bevvâb-ı tâbhane, mushafhan-ı türbe, türbedar, tâlî-i Kur’an-ı Azîm, bâğban”,

“An cemâat-ı hademe-i Mevlevihâne:

Reis-i nâyzen, deffâf, nâyî, dümbelekzen, duâcı ba’de’s-semâ”

Hademe-i matbah:

*Vekîl-i harç, kâtib-i kilâr, kilârî, anbârî, tabbâh, nakıyb-i nân, mühürdâr, kendümküb, emîn-i kurban, ferrâş, bevvâb-ı matbah, nakıyb-i aş, mi’mâr-ı evkâf, keyyal, habbâz, baltakeş-i heyne”.*⁷

⁶H. Karpuz, a.g.e., s. 430.

⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, “Konya’da Mevlânâ Dergâhının Arşivi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 17, sayı: 1-4, (1955), s. 159-160.

Konya Mevlevî Âsitânesi'nin giderlerini karşılamak için Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti hâkimiyetlerinde pek çok vakıf kurulmuştur.⁸ Mevlânâ Âsitânesi'nin bu personel yapısı, mevlevîhânelerin hem fizikî olarak birçok kurumu bünyesinde barındıran tesisler bütünü olduğunu, hem de pek çok kişinin bir teşkilât yapısı doğrultusunda görev yaptığı, sistemli müesseseler bütünü olduğunu göstermektedir. Osmanlı coğrafyasında sistemli müesseseler bütünü olan mevlevîhâneler, Osmanlı hâkimiyet sahasında zaman içinde yayılmıştır. Bu yayılışın, Osmanlı fetihleri ile bir paralellik arz ettiği düşünülmektedir. Nitekim Osmanlıların, Rumeli'de hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için yeni ülkeler fethetmek kadar, fethedilen ülkelerde otoritelerinin meşruiyetini sağlayacak unsurlara da önem vermiş oldukları bilinmektedir. Âşık Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'da "Abdalân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm ve Ahiyân-ı Rûm"⁹ olarak tasnif ettiği zümreler, Osmanlı yönetim çevreleri tarafından yeni fethedilen ya da fethedilecek bölgelere yönlendirilmiştir. Söz konusu zümreler arasında; Yesevî, Haydarî, Kalenderî, Hurûfî, Bektaşî ve Melamî meşrep tarikat mensuplarını görmek mümkündür. Osmanlılar bu zümreleri, fetihlerde ve fethedilen topraklarda kendi otoritelerinin meşruiyetini sağlamak ve sağlamlaştırmak için koruyup kollamış, askerlerin

⁸ Alâüddin Bey bin Mirzâde Hali Bey Vakfıyesi, H. 776, VGMA, Defter nu: 579, s. 361, sıra: 158; Sadr-ı 'Azam Piri Mehmed Paşa ibn Mehmed Cemalüddin Aksarayî Vakfıyesi, H. 2 B 927, VGMA, Defter nu: 747, s. 481, sıra: 315.

⁹ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s.205.

ve halkın nazarında önemli yere sahip olan pek çok şeyhe ve dervişe fethedilen yeni topraklarda mülkler vermiş, vakıflar kurmuş veya kurulan vakıfları vergiden muaf tutarak pragmatik bir siyaset takip etmiştir. Bu zümreler de zamanla buralarda tekke veya zaviyeler kurarak nüfuz ve nüfuslarını artırma yoluna gitmişlerdir. Mevlevîlerin hedef kitlelerinin daha çok okumuş, şehirli ve yönetici elit kitlelerin olduğu söylenebilir. Mevlevîlik, Rumeli'de Edirne'den Peçuy'a kadar zamanla yayılmış ve mevlevîhâneler yoluyla teşkilatlanmıştır. Bunlar günümüz ülke sınırlarına göre şöyle tasnif edilebilir;

Türkiye'de İstanbul [Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş (Bahariye) ve Üsküdar], Gelibolu, Tekirdağ ve Edirne'de, **Bosna- Hersek**'te Saraybosna ve Mostar'da, **Kosova**'da Priştine ve İpek'te, **Ukrayna**'da Hotin'de, **Arnavutluk**'ta Tiran, Akçahisar ve Elbasan'da, **Sırbistan**'da Belgrad ve Niş'te, **Makedonya**'da Üsküp, Kriva Palanka (Eğridere) ve Manastır'da, **Yunanistan**'da Atina, Larissa, Selanik, Edessa, Serez, Gümülcine ve Dimetoka'da, **Bulgaristan**'da Filibe Vidin, Belgradçık ve Tatar/Pazarcık, **Macaristan**'da Peçuy ve Peşte'de mevlevîhâneler kurulmuştur.

Türkiye: Osmanlı Devleti'nde ilk mevlevîhânelerin 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren kurulmaya başladığı bilinmektedir. Buna göre, Osmanlı Devleti'nde ilk mevlevîhâne, Sultan II. Murad tarafından –her ne kadar Sadrazam Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulup desteklendiği görüşü ileri sürülmüşse de- Edirne'de¹⁰ yapımı 1435 yılında tamamlanan

¹⁰ VGMA, Defter nu: 776, s. 232, sıra: 185.

Muradiye Camii'nin yanında inşa edilmiştir.¹¹ Evliya Çelebi'ye göre burası önce iki kubbeli bir mevlevîhâne olarak inşa edilmiştir. Ancak içinde kan döküldüğü için bu Mevlevihane camiye çevrilmiş, daha sonra bu caminin dış avlusunda yeni bir mevlevîhâne inşa edilmiştir.¹² Edirne Mevlevîhanesini II. Murad'ın kurmuş olduğu iddiasını destekleyen 9 Nisan 1605 tarihli bir mühimme belgesi bulunmaktadır. Bu belgeye göre, mevlevîhânedeki görevlilerin vazife ücretleri Sultan [II.] Murad Han Vakfı tarafından karşılanmaktadır¹³ Yine Edirne valisine gönderilen 20 Mart 1857 tarihli bir belgeye göre Edirne Mevlevîhânesi'nde şeyhlik yapan Osman Efendi'nin Mevlevîliğe aykırı davrandığı gerekçesiyle yerine Eşref Dede Efendi'nin şeyhliğe getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Bu mevlevîhâne'yi 1441'de İzmir'de kurulan Tire Mevlevîhânesi takip etmiştir. Bunu İstanbul'un fethinden sonra Vezneciler'deki Akataleptos Manastırı Kilisesi'nden camiye dönüştürülen Kalenderhâne Camii'nin bir süre Mevlevî zâviyesi olarak kullanılması tâtip etmiştir. İstanbul'un ilk Mevlevî Âsitânesi ise, 1491 (H. 897) yılında, II. Bayezid'in izniyle dönemin vezirlerinden İskender Paşa'nın av arazisi üzerinde inşa edilen **Galata**

¹¹ İsmet Kayaoğlu, "Anadolu'da İlk Mevleviler", *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevilik*, (Editör: Nuri Şimşekler), Konya 2002, s. 162.

¹² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III, (Haz: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı,), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999. s. 253.

¹³ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya nu: 75, Gömlek nu: 452, s. 219, sıra: 452.

¹⁴ BOA, A.MKT. MHM. Dosya nu: 108, Gömlek: 72, s. 1-2.

(Kulekapı) **Mevlevîhânesi**'dir.¹⁵ Galata Mevlevî Âsitânesi, uzun asırlar İstanbul Mevlevîliği'nin çekim merkezi olmuş, giderleri için pek çok vakıf kurulmuştur.¹⁶ Galata'yı yüz yılı aşkın bir zaman sonra, Sümbül Efendi aracılığıyla Mevlevîliğe intisap eden Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmed Efendi tarafından inşa edilip 1597 yılı Recep ayında hizmete açılan **Yenikapı Mevlevîhânesi** takip etmiştir.¹⁷ Yenikapı'dan çeyrek asır sonra, yâni 1621-22 yıllarında Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa, **Beşiktaş Mevlevîhânesi**'ni tesis etmiştir. İki buçuk asır sonra bu mevlvihânenin yerine Çırağan Sarayı yapılıncaya mevlvihâne, 8 Şubat 1875 tarihinde Eyüp'ün Bahariye sahilinde yeniden inşa edilip, **Bahariye Mevlevîhânesi** adıyla hizmete açılmıştır.¹⁸ Beşiktaş Mevlevîhânesi'den sonra 1623-31 yılları arasında Fırincızâde Şeyh Sırrî Abdi Dede tarafından Beyoğlu'nda **Kasımpaşa**

¹⁵Ş. B. Tanrıkorur, "Mevlevîyye", (2004), s. 469; Fâtih Sultan Mehmed'in Vakfiyesi'nde yer alan "Vezâîfû'z-zâviyeti'l-ma'rûf bi Kalenderhâne" kısmında yüklenen mesnevî okuma sorumluluğu dikkat çekmektedir. Bk. Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri, VGM Yayını, İstanbul 1993, s. 60-61.

¹⁶ Velîyüddin oğlu İskender Paşa Vakfiyesi, 12 M 897, VGMA, Defter nu: 573, s. 104, sıra: 19; Galat Gümrüğü Kâtibi Hacı İbrahim Efendi Vakfiyesi, 6 Ş 1175, VGMA, Defter nu: 626/2, s. 622, sıra: 658; Ahmed Çelebi ibn Abdurrahman Çelebi Vakfiyesi, 27 Ca 1195, VGMA, Defter nu: 628, s. 509, sıra: 271.

¹⁷ Kâtib-i Yeniçeriyân Dergâh-ı Âli Mehmed Efendi ibn İskender Paşa Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 628, s. 685, sıra: 390.

¹⁸ Pars Tuğlacı, "Bahariye (Beşiktaş-Maçka) Mevlevîhânesi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1983, 975-981; Mustafa Bey bin Murad Bey Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 625, s. 116, sıra: 118; Nevşehirli İbrahim Paşa bin Ali Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 38, s. 80, sıra: 1/1.

Mevlevîhânesi kurulmuştur.¹⁹ İstanbul'daki son melevîhâne olan **Üsküdar Mevlevîhânesi**'ni Sultanazâde Numan Dede Bey, 1792-93 yıllarında Üsküdar'ın İmrahor Semtinde yaptırmıştır.²⁰ Bu melevîhâne İstanbul'daki âsitane statüsünde olmayan tek melevîhânedir. Burasını İstanbul'a gelip giden melevîlerin konaklama yeri olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.²¹ İstanbul'un dışında Rumeli'deki en önemli melevîhâne Gelibolu Mevlevîhânesi'dir. Bu melevîhâneyi ilk postnişini olan Kara Hasan Ağazâde Mehmed Hakiki Dede (ö.1653) ölümünden az önce kurmuştur. Burası İstanbul'dakilerden sonra Rumeli'de yer alan iki âsitânedен biridir.²² Gelibolu Mevlevî Âsitânesi dışında Tekirdağ'da da bir Mevlevî zaviyesinin varlığı kayıtlara yansımıştır.²³

Bosna-Hersek: Türkiye dışında Rumeli coğrafyasındaki en eski melevîhâne Bosna-Hersek sınırları dâhilinde Saraybosna'da kurulmuştur. Bu

¹⁹ Erdem Yücel, "Kasımpaşa Mevlevihanesi", *TTOK Belleteni*, LXVII/346 (1981), s. 38-42; Ataullah Efendi oğlu Ali Efendi Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 631, s. 123, sıra: 89 (9 R 1239).

²⁰ M. Baha Tanman, "Üsküdar Mevlevîhânesi", *DİA*, 42, (2012), 372-374; Hatice Sultan Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 745, s. 361, sıra: 132 (Gurre-i Ra. 1226).

²¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2006, s. 311.

²² VGMA, Defter, nr. 174, sıra 2268-2269; Fatıma Ferruha Hanım İbneti Mehmed Reşid Efendi Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 573, s. 70, sıra: 8 (8 S 1293); Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *DİA*, 14, (1996), s. 6; Osman Ülkü, "Gelibolu Mevlevihanesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, (Erzurum 1998), s.188.

²³ Selami Şimşek, "Anadolu ve Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi Tekirdağ'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, (2007), s. 400.

Mevlevî zâviyesini, 1462 yılında Sancak Beyi Gazi İsa Bey'in yaptırdığı kabul edilmektedir.²⁴ Gazi İsa Bey'in tahsis ettiği zengin vakıflar²⁵ sayesinde bu zâviye, maruz kaldığı yangın ve çeşitli yıkımlara rağmen günümüze kadar ulaşmıştır.²⁶ İsa Bey Zâviyesi'nin bitişğine Hacı Mahmud isimli birisi tarafından yaklaşık 150 yıl sonra yeni bir mevlevîhâne daha inşa edilmiştir. Evliya Çelebi burayı “*Milaçka Nehri kenarında bir cennet bağı gibi zeminde semâhâne meydanlı, yetmiş-seksen fukara odalı, mutribân mahfilli, aşevi olan, sağlam vakıflı Cemaleddin-i Rumî Tekkesi*” olarak tarif etmektedir.²⁷ II. Viyana Kuşatması sonrası, 1697 yılında, Saraybosna, Savoy Dükü Prens Eugen tarafından işgal edildi. Bu sırada şehir ve mevlevîhâne büyük bir taribata uğramıştır. Bu yüzden mevlevîhâne, yeniden tamir ve termim edildiği 1782 yılına kadar kullanılamamıştır.²⁸ 24 Eylül 1756 tarihli bir belgeye göre Saraybosna Mevlevîhânesi'nin şeyhi Süleyman Efendi iken

²⁴ Salih Trako, “Sarayev’da Mesnevi Dersleri ve Mesnevihanlar Üzerine”, *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi* (3-5 Mayıs 1987), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987, s. 144.

²⁵ Gazi İsa Bey bin İshak Bey, H. 866, VGMA, Defter nu: 629, s. 456, sıra: 653-54.

²⁶ Munib Maglajlić, “Mevlevî’s Tarikat in Bosnia”, *Second International Mevlânâ Congress*, (3-5 May 1990), Selçuk Üniversitesi Yayınları, (Konya 1990, s. 160; H. Mustafa Eavcı, “Balkanlar’da Mevlevîlik ve Saraybosna’da İsa Bey Mevlevîhanesi”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (Tiran Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003), IRCICA, İstanbul 2006, s.365- 373.

²⁷ Evliya Çelebi, 2001, s. 226.

²⁸ Serdar Ösen, “Balkanlarda Mevlevîliğin Yayılması ve Kurulan Mevlevîhaneler”, *Yeni Türkiye* (Balkanlar Özel Sayısı), 67, (Ankara 2015), s. 1799.

onun vefat etmesi ile yerine Derviş Muhammed'in vazifelendirildiği anlaşılmaktadır.²⁹ 14 Eylül 1780 tarihinde ise İsa Bey Mevlevîhanesi'nin şeyhi Osman Efendi olarak görülmektedir. Mevlevî şeyhi Osman Efendi'nin gönderdiği arzuhale binaen merkezden Bosna valisine ve Saraybosna kadısına gönderilen hükümde harap olan İsa Bey Mevlevî zaviyesinin keşfinin yapılarak vakıflarının hesabının İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir.³⁰ Bu tarihten sonra da 1836³¹ ve 1860 yıllarında çeşitli tamirata uğrayan mevlevîhâne 1924 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. Bosna Hersek'te Saraybosna haricinde Mostar'da da bir mevlevîhâne bulunmaktadır. Bu mevlevîhâneyi ise Mostarlı Şeyh Fevzi Efendi (ö. 1747) kurmuştur.³²

Makedonya: Bugün Makedonya Cumhuriyeti olarak bilinen, geçmişte Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyâleti içinde yer alan ilk mevlevîhâneyi -Üsküb'de- Rumeli Beylerbeyi Gazi İsa Bey'in kurduğu kabul edilmektedir.³³ Üsküb Mevlevîhanesi'nin kuruluş tarihi 1463-69 yıllarına tekabül etmektedir. Evliya Çelebi, bu mevlevîhânenin Melek Ahmet Paşa'nın emriyle Mevlevî Tekkesi'ne dönüştürüldüğünü yazmaktadır.³⁴ 1675³⁵ ve 1902 tarihli arşiv belgelerinde Üsküb Mevlevîhanesi'nin bânisi olarak Zeynel Abidin Efendi isimli biri

²⁹ BOA, AE.SOSM.III, Defter nu: 15, Gömlek: 991.

³⁰ BOA, C.EV, Dosya nu: 160, Gömlek: 7996.

³¹ BOA, C.EV, Dosya nu: 144, Gömlek: 7161, s. 1-3.

³² H. Karpuz, 2007, s. 430-431.

³³ Gazi İsa Bey bin İshak Bey Vakfıyesi, H. 866, VGMA, Defter nu: 629, s. 456, sıra: 653-54.

³⁴ Evliya Çelebi, 2001/ 5, s. 301.

³⁵ BOA, C.EV, Dosya nu: 513, Gömlek: 25909.

geçmektedir. Buradan Zeynel Abidin Efendi'nin Üsküb Mevlevîhânesi'nin ikinci bânisi olduğu anlaşılmaktadır. 30 Mart 1785 tarihli bir belgede Üsküb Mevlevîhânesi'nin evkafında kayıtlı olan bahçe, bağ, değirmen ve saire müsakkafatına müdahalenin men edilmesi ile ilgili bir kayıt bulunmaktadır.³⁶ 1909 yılında tamirattan geçirildiği düşünülen mevlevîhâne, 1954 yılına kadar faaliyetini sürdürmüş, ancak 1955 yılında yıkılmıştır.³⁷ Bazı araştırmalara göre, Makedonya sınırları dâhilinde Manastır ve Kriva Palanka'da mevlevîhânelerin bulunduğu yazılmış³⁸ ise de, bu mevlevîhâneler hakkında Türk arşivlerde kayıtlara rastlanılamamıştır.

Kosova: Bugünkü Kosova sınırları dâhilinde İpek ve Priştine Mevlevîhâneleri bulunmaktaydı. Haziran 1739 tarihli bir arşiv vesikasına göre İpek Mevlevîhânesi'nin şeyhlik vazifesi Muhammed Efendi tarafından yürütülmektedir. Aynı belgeden Dukakin ve İskenderiyye Sancaklarının mutasarrıfı olan Hudaverdi Paşa'nın İpek Mevlevîhanesi'ne üç adet yaylak vakfettiği anlaşılmaktadır.³⁹ 1760 ve 1761 tarihli arşiv vesikalarına göre İpek Mevlevîhânesi, aynı zamanda Hüdaverdi Paşa Mevlevîhânesi olarak da isimlendirilmektedir. Bu tarihlerde mevlevîhânenin şeyhlik ve mütevellilik vazifesi Seyyid Ebubekir tarafından yürütülmektedir.⁴⁰

³⁶ BOA, C.EV, Dosya nu: 599, Gömlek: 30211.

³⁷ Ösen, 2015, s. 1799-1802.

³⁸ Tanrıkorur, 2002, s. 237-240.

³⁹ BOA, AE.SMHD.I, Defter nu: 92, Gömlek: 6361.

⁴⁰ VGMA, Defter nu: 661, Gömlek: 36, s. 71; VGMA, Defter nu: 661, Gömlek: 53, s. 105.

Priştine Mevlevîhânesi ise hâlen çalışmaya muhtaçtır.

Arnavutluk: Arnavutluk'ta Akçahisar, Elbasan ve Tiran Mevlevîhâneleri bulunmaktaydı. Anlaşıldığı üzere Fatih Sultan Mehmed'in aldığı mühim ve sarp bir yerdeki kale olan Akçahisar, kaza yapılmış daha sonra mevkiî daha düz olan Tiran önem kazanmıştır.⁴¹ Tiran'da 1892 ve 1894 yıllarında 47 adet Tekke veya zaviye kayıtlıdır.⁴² Akçe Hisar'da ise aynı yıllarda 26 tekke bulunmaktadır.⁴³ Yine 1891 yılına ait Manastır Salnamesinde Elbasan'da 5 adet tekke bulunduğu kaydedilmiştir.⁴⁴ Ancak tüm bu kayıtların içerisinde herhangi bir mevlvîhânenin olup olmadığı tespit edilememiştir.

Sırbistan ve Ukrayna: Sırbistan sınırlarında Belgrad ve Niş Mevlevîhâneleri ile Ukrayna sınırları dâhilinde de Hotin Mevlevîhânesi'nin bulunduğu kayıtlara yansımıştır. Evliya Çelebi, Belgrad'da 17 tekkenin arlığından bahsetmekte, ancak bunların içerisinde Mevlvî zaviyesi olup olmadığı belirtilmemiştir.⁴⁵ Niş'te Mehmed Vehbi Efendi'nin gönderdiği bir istidaya göre, Niş halkının "Aziziye" adıyla bir Mevlvîhâne

⁴¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk)*, IV, Seçil Ofset, İstanbul 2000, s. 403.

⁴² *İşkodra vilayeti Salnamesi* 1310/1892, s. 119; *İşkodra vilayeti Salnamesi* 1312/1894, s. 124.

⁴³ *İşkodra vilayeti Salnamesi* 1310/1892, s. 91; *İşkodra vilayeti Salnamesi* 1312/1894, s. 96.

⁴⁴ *Salname-i Vilayet'i Manastır*, Manastır Vilayet Matbaası, Manastır 1305/1888, s. 205.

⁴⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V, (Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 191-201.

inşâ etmek istediği bir kayda yansımıştır.⁴⁶ Ayrıca Niş'te eski Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa Cami'nin tâmir edilmesi ve câmi avlusuna bir Mevlevîhâne inşâsı izni verilmiş olduğu başka bir kayıta görülmüştür⁴⁷.

Yunanistan: Osmanlı hâkimiyeti altındayken Yunanistan coğrafyasında sekiz mevlevîhânenin kurulmuş olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; Selanik, Edessa (Vodina), Serez⁴⁸, Gümülcine⁴⁹, Dimetoka⁵⁰ ve Atina⁵¹ Mevlevî zaviyeleridir. Selanik Mevlevî Zâviyesi, 1605 yılında, Hacı Mehmed oğlu Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından kurulmuştur.⁵² Selanik Mevlevîhânesi, 1646 yılında yangından zarar görmüş, bunun üzerine merkezden Selanik kadısına gönderilen bir hükümle mevlevîhânenin vakfının akarları belirlenerek tamir ve termiminin buradan karşılanması istenmiştir.⁵³ 1858 yılında mevlevîhânenin şeyhlik vazifesini yürüten Yakup Çelebi Efendi görevinden azledilerek yerine Ali

⁴⁶ BOA. H. 4.02.1280, MVL.422-4.

⁴⁷ BOA. H.14.01.1277, MVL. 915/78.

⁴⁸ Hacı Mehmed bin Hüsam Vakfıyesi, 7 C 1106, VGMA, Defter nu: 624, s. 257, sıra: 207.

⁴⁹ VGMA, EV.MH, Defter nu: 2523, Gömlek: 228, s. 202.

⁵⁰ VGMA, EV.THR, Defter nu: 64, Gömlek: 51; Dimetoka'da 1874 yılı Edirne vilayet Salnamesi'nde 2 adet hankah kaydedilmiştir. Bunlardan birinin mevlevîhane olup olmadığı net değildir. Bkz. *Salname-i Vilayet-i Edirne*, Edirne Vilayet Matbaası, Edirne 1291/1874, s. 134.

⁵¹ VGMA, EV.THR, Defter nu: 21, Gömlek: 57.

⁵² Hacı Mehmed oğlu Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa Vakfıyesi, VGMA, Defter nu: 625, s. 116, sıra: 118 (24 N 1013).

⁵³ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya nu: 91, Gömlek: 338, s. 108, sıra: 338.

Efendi getirilmiştir.⁵⁴ Sâbık Yakup Çelebi Efendi'nin biriken maaşları ancak 1861 yılında ödenebilmiştir.⁵⁵ Kayıtlara göre 1927 yılında yıkılan Selânik Mevlevîhânesi, âsitane statüsünde değilse de, Mevlevîliğin çekim merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Yenişehir (Larissa) Mevlevîhânesi ise âsitane statüsündedir.⁵⁶ Yenişehir/Larissa Mevlevîhânesi'nin ne zaman kurulmuş olduğu açıklığa kavuşmuş değildir. Selanik Mevlevîhânesini de kuran Hacı Mehmed oğlu Ekmekçizâde Defterdar Ahmed Paşa 13 Şubat 1605 (Hicrî 24 Ramazan 1013) tarihli vakfiyesinde Yenişehir'de Gazi Ömer Bey Câmî-i Şerifi'nin yanına yeni inşa ettirdiği zâviyede şeyh olan “*Kutbü'r-Rabbani ve'l-Gavsü's-Samedanî eş-Şeyh es-Seyit Abdulkadir Geylani hazretlerinin*” halifelerinden es-Seyyid Yahya Efendi ve dervişleri için tahsisat ayırmıştır.⁵⁷ Muhtemelen Ahmed Paşa'nın yaptırdığı bu zâviye, 1676 yılında Hoca Ahmed Efendi adlı bir başka hayırsever tarafından tamir ve termim edilip mevlevîhâneye dönüştürülmüş olmalıdır. Yenişehir Mevlevî Âsitânesi, 19. yüzyılın sonlarına kadar faaliyetini sürdürmüş, Yenişehir'in Yunanistan'ın eline geçmesiyle bölgedeki Müslümanlar üzerindeki baskıların artması üzerine faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır.⁵⁸ Yenişehir Mevlevîhânesi, 23 Ekim 1897 yılında harap olmuş ve işlevini kaybetmiştir. Buranın enkazının satılmasıyla elde

⁵⁴ BOA, A.MKT.MHM, Dosya nu: 150, Gömlek: 17.

⁵⁵ BOA, A.MKT.NZD, Dosya nu: 344, Gömlek: 43, s. 1.

⁵⁶ A. Gölpınarlı, 2006, s. 307.

⁵⁷ Hacı Mehmed oğlu Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 625, s. 116, sıra: 118 (24 N 1013).

⁵⁸ Ösen, 2015, s. 1806.

edilecek meblağ ile Bursa Yenişehir'de bir mevlevîhânenin kurulması için hüküm gönderilmiştir.⁵⁹

Bulgaristan: Bulgaristan sınırları dâhilinde Filibe, Vidin, Belgradçık ve Tatar/Pazarcık şehirlerinde mevlevî zâviyeleri kurulmuştur. Filibe Mevlevîhânesi'nin ne zaman inşa edildiği tartışmalıdır. Bulgar araştırmacılar, İtalyan seyyah Veranti'nin *Buda'dan Adrianopola* adlı eserinde 1553 yılındaki Filibe ziyaretinde mevlevîhânedен bahsedişine, Türk araştırmacılar da, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde 1652 yılındaki Filibe ziyaretinde Mevlevîhânedен bahsetmeyişine dayalı olarak görüş belirtmişlerdir.⁶⁰ Solak-zâde el-Hac Ahmed Bey bin Abdullah, 15 Aralık 1712 tarihli vakfında Mevlevîhâne Şeyhi Şeyh es-Seyyid Mustafa Efendi ve dervişler için tahsisat ayırmıştır.⁶¹ 27 Ekim 1728 tarihli bir vesikaya göre Filibe Mevlevîhânesini Hacı Kethüda isimli birinin bina eylediği kayıtlıdır.⁶² 6 Kasım 1848 tarihli bir başka vesikaya göre de harap vaziyette olan Filibe Mevlevîhânesi'nin yerine yeni bir Mevlevîhânenin inşa edilmesi için Maliye Nâzırına bir buyruldu yazılmıştır.⁶³ Ayrıca Filibe'de Rumeli Valisi Hakkı Paşa'nın yaptırdığı bir Mevlevî zaviyesi olan Şeyh Mahmud Zaviyesi de bulunmaktadır. 18 Aralık 1852 tarihli bir vesikada bu mevlevîhânenin şeyhlik

⁵⁹ BOA, Defter nu: 1028, Gömlek: 77042.

⁶⁰ Aydan Yumerov, "Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe ve Filibe Mevlevîhanesi", *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, (Bahar 2014), s. 203.

⁶¹ Solak-zâde el-Hac Ahmed Bey bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 737, s. 153, sıra: 59.

⁶² BOA, AE.SAMD.III, Defter nu: 99, Gömlek: 9828.

⁶³ BOA, A.MKT.MVL, Defter nu: 11, Gömlek: 32.

vazifesini Hasan Efendi yürütmektedir. Şeyh Mahmud Mevlevî Tekkesi'nin şeyhi Hasan Efendi'nin mevlevîhânenin tamiri ve taamiyesi için bir arzuhal kaleme almıştır.⁶⁴ Filibe Mevlevîhânesi'nin şeyhleri arasında İstanbul Yenikapı Mevlevîhânesi'nin şeyhliğini de yapan Peçevizâde Ahmed Dede de bulunmaktadır.⁶⁵ Cami, medrese, imâret ve derviş hücreleri gibi kısımlardan oluşan mevlevîhâne, 19. yüzyılda ciddi bir tamirattan geçilmiş ve bu yüzyılın sonlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Günümüzde ise restoran olarak kullanılmaktadır.⁶⁶

Vidin Sancağında kayıtlı iki mevlevîhânenin bulunduğu kayıtlara yansımıştır. Bunlardan birisi Vidin'in merkezinde, diğeri Vidin'e bağlı Belgradçık kazasındadır. Osmanlı Evkâf Nezâreti kurulduktan sonra nezâret, bu iki mevlevîhânenin için işlemlerini birlikte tâkip etmiştir. Bu itibarla iki mevlevîhânenin işlemlerinin zaman zaman karışıklığa sebep olduğu görülmüştür. 16 Mart 1850 tarihinde Vidin Mevlevîhânesinesi için 300 gurusluk bir taamiye tahsis edilmiştir.⁶⁷ 9 Mayıs 1866 tarihli bir vesikaya göre taamiye bahası 212 guruşa gerilemiş⁶⁸ fakat mevlevîhânedeki fukara-i dervişana aylık 200 gurus tahsis

⁶⁴ BOA, C.EV, Dosya nu: 550, Gömlek: 27765.

⁶⁵ Gülberk Bilecik, "Filibe Mevlevîhânesi", *Mevlânâ Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu* (30 Eylül-01 Ekim 2006), Maksad Yayınları, İstanbul 2007, s. 146; Ayrıca bk. Mehmet Z. İbrahimgil- Hamza Keleş, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, I, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2016, 618.

⁶⁶ Yumerov, 2014, s. 203-204.

⁶⁷ VGMA, EV.MH, Defter nu: 247, Gömlek: 86.

⁶⁸ VGMA, EV. MH, Defter nu: 1187, Gömlek: 25.

edilmiştir.⁶⁹ Evliya Çelebi, Vidin'de 7 adet zaviyenin varlığını şahitlik etmekte, ancak Vidin Mevlevîhânesi hakkında bilgi vermemektedir.⁷⁰ Belgradçık Mevlevîhânesi, hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak bu mevlvîhânenin Yusuf Hamdi Efendi Mevlevî Dergâhı Vakfı ile desteklenmiş olduğu görülmüştür. Bu kapsamda Belgradçık Mevlevîhânesi için 100 kıta tarla, çayır, koru ve benzeri yerlerin vakfedilmiş olduğu kayıtlara yansımıştır.⁷¹ Ayrıca 24 Mayıs 1884 tarihli bir vesikaya göre de Mevlevîhânenin şeyhi Abdülfettah Efendi'dir.⁷²

Macaristan: Bir buçuk asırdan fazla Osmanlı hâkimiyetinde kalan ve bugün Macaristan coğrafyasında bulunan Peçuy ve Peşte'de de Mevlevî zâviyelerinin varlığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Peçuy Mevlevîhânesi'nin 1665 yılında Gazi Hasan Paşa tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.⁷³ 1663 yılında Peçuy'a gelen Evliya Çelebi, mevlvîhânenen bahsetmekte, burada haftada iki kere sema yapıldığından, semâhâne meydanından, mutribler mahfilinden, mevlvîhânenin mutfâğa, kilere, bir bağa ve yetmiş-seksen kadar odaya sahip olduğundan ve buranın Hasan Paşa Camii'nin bitişiğinde yer aldığından bahsetmektedir.⁷⁴ Uzun yıllar faaliyetine devam

⁶⁹ VGMA, EV.MH, Defter nu: 1184, Gömlek: 35.

⁷⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6 (Haz. S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY, İstanbul 2002, s. 97-100.

⁷¹ VGMA, EV.MKT, Defter nu: 1308, Gömlek: 153; Ayrıca bk. İbrahimgil- Keleş, 2016/II, s. 1304-1305.

⁷² VGMA, EV.MKT, Defter nu: 1308, Gömlek: 152.

⁷³ Gabor Agoston, "16.-17. Asırlarda Macaristan'da Tasavvuf ve Mevlvîlik", *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi* (3-5 Mayıs 1987), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987, s. 227.

⁷⁴ Evliya Çelebi, 2002/6, s. 256.

etmiş olan Peçuy Mevlevîhânesi'nden günümüze - hâlen müze olarak kullanılan- câmi ulaşabilmiştir⁷⁵. Peşte Mevlevîhânesi'nin ise öncelikle mekânda araştırılma zarureti vardır.

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı coğrafyasında tespit edilebilen Konya âsitânesi ile birlikte 16'sı âsitane, 114'ü zaviye statüsünde toplamda 130 mevlevîhâne kurulduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Mevlevîliğin Osmanlı topraklarında yayılmış organize bir tarikat olduğunu göstermektedir. Osmanlı coğrafyasındaki söz konusu bu 130 mevlevîhânenin pâyitaht İstanbul'dakilerle beraber 6'sı âsitane, 30'u zaviye statüsünde toplam 36 Mevlevîhânenin Rumeli coğrafyasında kurulduğu görülmüştür. Mevlevîhânelerin Osmanlı Devleti sınırları içinde yayılışı, Mevlevîliğin tarikata dönüştükten sonra Anadolu'da ilk âsitâne Konya'dan sonra, önce Afyonkarahisar, Karaman, Kütahya, Tire, Manisa, Kastamonu, Balıkesir ve İzmir gibi dönemin beylik siyasi merkezlerini, sonra Aksaray, Niğde, Çorum, Eskişehir, Antalya ve Uşak gibi önemli kültür merkezlerini takip ettiği görülmüştür. Rumeli'de de Gelibolu, Edirne, Yenişehir (Larissa) ve İstanbul'dan sonra Üsküp, Saraybosna, Mostar, Selânik, Serez, Filibe, Vidin, Niş ve Peçuy gibi diğer Rumeli şehirlerinde de yayılmıştır. Her ne kadar araştırmalara ismen yansımış ise de Atina, Dimetoka, Edessa, Gümölcine, Manastır, Priştine, Tiran, Belgrad, Peşte, Hotin, Tatar/Pazarcık ve Kriva Palanka mevlevîhâneleri hakkında Osmanlı arşivlerinde kayıtlara ulaşılammıştır. Bu şehirlerin

⁷⁵ Agoston, 1987, s. 227.

bazılarında Bektaşî, Kadirî veya Rufaî tarikatlarına ait zâviye kayıtları vardır. Bu itibarla, her bir mevlevîhâne üzerine müstakil çalışmalar yapma zaruretinin ortada durduğunu belirtmek gerekir.

Mevlevîliğin, öncelikle siyasî merkezlerde sonra kurumsal olarak oturmuş şehirlerde teşkilatlanması, “*Türkiye Selçuklu Beylikleri*” olarak isimlendirilen 20 civarındaki beylik siyasî teşekküllerinin merkezlerinde, sonra Edirne, Bursa ve İstanbul gibi Osmanlı pâyitahtları ile zaman içinde, Rumeli'nin diğer önemli şehir merkezlerinde yayılması, bu tarikatın hedef kitlelerinin, pâyitaht ile taşradaki şehirli, tahsilli ve yönetici yâni elit kesimler olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Bu bir yönüyle, merkezi otorite ile Mevlevîlik tarikatı arasında derin ve sağlam bir ilişkinin olduğunu da göstermektedir. Ayrıca tarikatları, yöneticilerin halk kitlelerini etkilemek ve onların üzerlerinde kendi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için pragmatik olarak, kullandıkları bilinmektedir. Dolayısıyla daha ilk dönemlerden itibaren, fethedilen bölgelerde, Osmanlı yönetim çevrelerinin tasvip ettiği, “*Kolonizatör Türk dervişlerinin*” mensup olduğu tarikatların faaliyetlerine hoşgörü ile yaklaşıldığı, onların mülkler veya vakıflar tahsis edilerek desteklediği bilinmektedir. Bunlara ek olarak, tarikatların katı kuralcı olmayan, hoş görülüküşatıcı din anlayışları fetih bölgelerindeki halkların İslâmlaşmasının hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti, yeni fethedilen bölgelerin ahalileri üzerinde, merkezî otoritelerini sağlamlaştırmaya yönelik propagandayı da söz konusu tarikatlar üzerinden yapmış, bu uygulamanın Balkanlarda Osmanlı

fetihlerini hızlandırdığı açıktır. Bu sebeplerle fetih sürecinde başta padişahlar olmak üzere, devlet ricâli, tarikatların devlet içerisindeki nüfus ve nüfuzunu artırmak gayretlerini, zamanında mülk veya vakıf tahsisatlarıyla veya onları bazı vergilerden muaf tutarak ödüllendirme yoluna gitmiş, bu tarikatların halklar üzerindeki tesirlerini artırmış, fetihlerden sonra ise, Osmanlı şehirleşme sürecinde, ahî teşkilâtları ile mevlevîlik gibi, şehirli karakteri ön planda olan tarikatları da, Osmanlı Lonca teşkilâtlanması sürecinde ön plana çıkarıldıkları söylenebilir. Nihayet mevlevîhâneler için, Osmanlı merkezî otoritesi tarafından hem kuruldukları coğrafyada kendisinin meşruiyetini ikmal eden, hem de kurulduğu mekânlarda kendilerinin tasvip ettiği İslam anlayışını yayan merkezler olarak bakıldığı görülmüştür. Bu sebeple Osmanlı merkezî otoritesi kendi hâkimiyet sahası içerisinde tespit edilebilen sayıları 130'a ulaşan mevlevîhânelerin tesisinde herhangi bir zorluk çıkarmadığı gibi mevlevîhâneleri çeşitli ve zengin vakıflarla destekleyerek ve kuruldukları bölgelerde onları vergilerden muaf tutarak ödüllendirmiş ve sayılarının artmasında doğrudan rol oynamış olduğu görülmüştür. Mevlevîlerin de Osmanlı merkezî otoritesinin kendilerine karşı bu olumlu tutumundan azami derecede faydalanmış oldukları söylenebilir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVNS.MHM.d, Dosya nu: 75, Gömlek: 452

A.DVNS.MHM.d, Dosya nu: 91, Gömlek: 338

A.MKT. MHM. Dosya nu: 108, Gömlek: 72.

A.MKT.MHM, Dosya nu: 150, Gömlek: 17.

A.MKT.MVL, Defter nu: 11, Gömlek: 32.

A.MKT.NZD, Dosya nu: 344, Gömlek: 43.

AE.SAMD.III, Defter nu: 99, Gömlek: 9828.

AE.SMHD.I, Defter nu: 92, Gömlek: 6361.

AE.SOSM.III, Defter nu: 15, Gömlek: 991.

C.EV, Dosya nu: 144, Gömlek: 7161.

C.EV, Dosya nu: 160, Gömlek: 7996.

C.EV, Dosya nu: 513, Gömlek: 25909.

C.EV, Dosya nu: 550, Gömlek: 27765.

C.EV, Dosya nu: 599, Gömlek: 30211.

C.EV, Defter nu: 1028, Gömlek Nu: 77042.

MVL. H. 4.02.1280, Dosya nu: 422 Gömlek:4

MVL. H. 14.1.1277, Dosya nu: 915,
Gömlek:78

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiyeler

Ahmed Çelebi ibn Abdurrahman Çelebi Vakfiyesi, 27 Ca 1195, VGMA, Defter nu: 628.

Alâüddin Bey bin Mirzâde Hali Bey Vakfiyesi, H. 776, VGMA, Defter nu: 579.

Ataullah Efendi oğlu Ali Efendi Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 631.

Fatıma Ferruha Hanım İbneti Mehmed Reşid Efendi Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 573.

Galat Gümrüğü Kâtibi Hacı İbrahim Efendi Vakfiyesi, 6 Ş 1175, VGMA, Defter nu: 626/2.

Gazi İsa Bey bin İshak Bey, H. 866, VGMA, Defter nu: 629.

Hacı Mehmed bin Hüsam Vakfiyesi, 7 C 1106, VGMA, Defter nu: 624.

Hacı Mehmed oğlu Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 625.

Hatice Sultan Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 745.

Kâtib-i Yeniçeriyân Dergâh-ı Âli Mehmed Efendi ibn İskender Paşa Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 628.

Mustafa Bey bin Murad Bey Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 625.

Nevşehirli İbrahim Paşa bin Ali Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 38.

Sadr-ı 'Azam Pirî Mehmed Paşa ibn Mehmed Cemalüddin Aksarayî Vakfiyesi, H. 2 B 927, VGMA, Defter nu: 747.

Solak-zâde el-Hac Ahmed Bey bin Abdullah Vakfiyesi, VGMA, Defter nu: 737.

Veliyüddin oğlu İskender Paşa Vakfiyesi, 12 M 897, VGMA, Defter nu: 573.

Muhtelif Vesikalar

VGMA, Defter nu: 661, Gömlek: 36.

VGMA, Defter nu: 661, Gömlek: 53.

VGMA, Defter nu: 776.

VGMA, Defter nu: 174.

VGMA, EV. MH, Defter nu: 1187, Gömlek:25.

VGMA, EV.MH, Defter nu: 1184, Gömlek:35.

VGMA, EV.MH, Defter nu: 247, Gömlek:86.

VGMA, EV.MH, Defter nu: 2523, Gömlek:228.

VGMA, EV.MKT, Defter nu: 1308, Gömlek:152.

VGMA, EV.MKT, Defter nu: 1308, Gömlek:153.

VGMA, EV.THR, Defter nu: 21, Gömlek:57.

VGMA, EV.THR, Defter nu: 64, Gömlek: 51

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Edirne, Edirne Vilayet Matbaası, Edirne 1291/1874.

Salname-i Vilayet-i İşkodra, İşkodra Vilayet Matbaası, 1310/1892.

_____, 1312/1894.

Salname-i Vilayet-i Manastır, Manastır Vilayet Matbaası, Manastır 1305/1888.

Telif-Tetkik Eserler

Agoston, Gabor, “16.-17. Asırlarda Macaristan’da Tasavvuf ve Mevlevîlik”, *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi* (3-5 Mayıs 1987), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.

Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk)*, IV. Cilt, Seçil Ofset, İstanbul 2000.

Bilecik, Gülberk, “Filibe Mevlevihânesi”, *Mevlânâ Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu* (30 Eylül-01 Ekim 2006), Maksad Yayınları, İstanbul 2007.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III, (Haz: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı,), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V, (Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VI, (Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

_____, Duru, Rıza, *Mevleviname (Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevilik)*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2012.

Eavcı, H. Mustafa, "Balkanlar'da Mevlevîlik ve Saraybosna'da İsa Bey Mevlevîhanesi", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (Tiran Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003), IRCICA, İstanbul 2006.

Gölpınarlı, Abdülbaki, "Konya'da Mevlânâ Dergâhının Arşivi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 17, Sayı:1-4, Yıl: 1955.

_____, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2006.

İbrahimgil, Mehmet Z.- Hamza Keleş, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, I, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2016.

Karpuz, Haşim, "Balkanlardaki Mevlevihanelerden Günümüze Kalanlar" *Dünyada Mevlânâ İzleri Sempozyumu*, (13-15 Aralık 2007).

Kayaoğlu, İsmet, "Anadolu'da İlk Mevleviler", *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevilik*, (Editör: Nuri Şimşekler), Konya 2002.

Maglajlıc, Munib, "Mevlevi's Tarikat in Bosnia", *Second International Mevlânâ Congress*, (3-5 May 1990), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1990.

Ösen, Serdar, "Balkanlarda Mevleviliğin Yayılması ve Kurulan Mevlevihaneler", *Yeni Türkiye* (Balkanlar Özel Sayısı), c. 67, (2015), 1799-1815.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Şimşek, Selami, “Anadolu ve Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi Tekirdağ’da Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, (2007), 251-310.

Tanman, M. Baha, “Üsküdar Mevlevihânesi”, *DİA*, 42, (2012), 372-374.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda, “Gelibolu Mevlevihânesi”, *DİA*, 14, (1996), 6-8.

_____, “Diğer Mevlevihânelerin Listesi”, *Konya’dan Dünya’ya Mevlânâ ve Mevlevilik*, (Editör: Nuri Şimşekler), Konya 2002.

_____, “Mevleviyye”, *DİA*, 29, (2004), s. 468-475.

Trako, Salih, “Sarayevo’da Mesnevi Dersleri ve Mesnevihanlar Üzerine”, *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi* (3-5 Mayıs 1987), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987, 143-146.

Tuğlacı, Pars, “Bahariye (Beşiktaş-Maçka) Mevlevihânesi”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1983, 975-981.

Ülkü, Osman, “Gelibolu Mevlevihanesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, (Erzurum 1998), 188-196.

Yumerov, Aydan, “Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe ve Filibe Mevlevihanesi”, *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, (Bahar 2014), 193-213.

Yücel, Erdem, “Kasımpaşa Mevlevihanesi”, *TTOK Belleteni*, LXVII/346 (1981), 38-42.

Ekler

Ek 1: Rumeli'deki Mevlevihaneler

Nu	Adı	Bulunduğu Ülke	Bulunduğu Şehir	Kurucusu	Kuruluş Yılı
1	Edirne Mevlevihânesi	Türkiye	Edirne	Sultan II. Murad	1435
2	Galata Mevlevihânesi	Türkiye	İstanbul	?	1491
3	Yenikapı Mevlevihânesi	Türkiye	İstanbul	Malkoç Mehmed Efendi	1597
4	Beşiktaş-Bahariye Mevlevihânesi	Türkiye	İstanbul	Ohrili Hüseyin Paşa	1621-22
5	Kasımpaşa Mevlevihânesi	Türkiye	İstanbul	Fırıncızâde Şeyh Sırrı Abdi Dede	1623-31
6	Üsküdar Mevlevihânesi	Türkiye	İstanbul	Sultanzâde Numan Dede Bey	1792-93
7	Gelibolu Mevlevihânesi	Türkiye	Çanakkale	Kara Hasan Ağazâde Mehmed Hakiki Dede	XVII. Yüzyıl
8	Tekirdağ Mevlevihânesi	Türkiye	Tekirdağ	?	?
9	İsa Bey Zaviyesi	Bosna Hersek	Saraybosna	İsa Bey	1462?
10	Hacı Mahmut Zaviyesi	Bosna Hersek	Saraybosna	Hacı Mahmut	XVII. Yüzyıl
11	Mostar Mevlevihânesi	Bosna Hersek	Mostar	Mostarlı Şeyh Fevzi Efendi	XVIII. Yüzyıl
12	Piriştine Mevlevihânesi	Kosova	Priştine	?	?
13	İpek Mevlevihânesi	Kosova	İpek	Hüdaverdi Paşa?	XVIII. Yüzyıl
14	Hotin Mevlevihânesi	Ukrayna	Hotin	?	?
15	Tiran Mevlevihânesi	Arnavutluk	Tiran	?	?

16	Elbasan Mevlevihânesi	Arnavutluk	Elbasan	?	?
17	Akçahisar Mevlevihânesi	Arnavutluk	Akçahisar	?	?
18	Belgrad Mevlevihânesi	Sırbistan	Belgrad	?	?
19	Niş Mevlevihânesi	Sırbistan	Niş	?	?
20	Üsküp Mevlevihânesi	Makedonya	Üsküp	İsa Bey/Zeynel Abidin	1463-69
21	Manastır Mevlevihânesi	Makedonya	Manastır	?	?
22	Kriva Palanka Mevlevihânesi	Makedonya	Kriva Palanka	?	?
23	Selanik Mevlevihânesi	Yunanistan	Selanik	Ekmekçiza de Ahmet Paşa	1615
24	Edessa (Vodina) Mevlevihânesi	Yunanistan	Edessa (Vadina)	?	?
25	Serez Mevlevihânesi	Yunanistan	Serez	?	?
26	Gümülcine Mevlevihânesi	Yunanistan	Gümülcine	?	?
27	Dimetoka Mevlevihânesi	Yunanistan	Dimetoka	?	?
28	Atina Mevlevihânesi	Yunanistan	Atina	?	?
29	Larissa Mevlevihânesi	Yunanistan	Larissa	Hoca Ahmet/ Ekmekçiza de Ahmet Paşa	XVII. Yüzyıl
30	Filibe Mevlevihânesi	Bulgaristan	Filibe	Hacı Kethüda?	1728-29
31	Vidin Mevlevihânesi	Bulgaristan	Vidin	?	XIX. Yüzyıl?
32	Belgradçık Mevlevihânesi	Bulgaristan	Belgradçık	Yusuf Hamdi Efendi?	XIX. Yüzyıl?
33	Tatar Mevlevihânesi	Bulgaristan	Tatar/Pazar cık	?	?

34	Peçoy Mevlevihânesi	Macaristan	Peçoy	Gazi Hasan Paşa	1665?
35	Peşte Mevlevihânesi	Macaristan	Peşte	?	?

Ek 2: Rumeli'de Mevlevihânelerin Haritası

I. BÖLÜM /*CHAPTER I*

BALKANLAR'DA SOSYAL HAYAT

SOCIAL LIFE IN THE BALKANS

OSMANLI-YUNAN SAVAŞI'NDA YARDIM KAMPANYALARI VE TOPLUMSAL DAYANIŞMA ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

An Assessment on the Aid Campaigns and Social Solidarity During the Greco-Ottoman War

Fatma ÜREKLİ* & Muzaffer ÜREKLİ**

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek büyüyen Girit bunalımı, Berlin Kongresi sonrasında Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden kendi lehine sınır düzenleme talepleri, nihayet kuzeye ve Ege adalarına doğru sürekli olarak genişleme teşebbüsleri, iki devleti savaşın eşiğine getirmişti. Rum isyancıların Müslüman nüfusa karşı saldırılarından dolayı eşini ve evladını kaybeden, bulunduğu topraklardan göç etmek zorunda kalan, ekonomik sıkıntıya düşen çok sayıda Osmanlı vatandaşı çaresiz kalmıştı. Müslüman ve Türk nüfusa reva görülen zulümler, Osmanlı toplumunu derinden yaralamış ve savaş ile karşılık verilmesi beklentisini artırmıştı. Nihayet, Yunanistan'ın Girit, Epir ve Makedonya üzerinde artan müdahaleleri ve saldırıları, artık savaşı kaçınılmaz kılmıştı. İşte bu ortam içerisinde Osmanlı-Yunan Savaşı, bundan tam 120 yıl önce, 18 Nisan 1897'de fiilen başlamış ve kısa zamanda Türk ordusu zafer kazanmıştı.

1897-1898 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Osmanlı toplumu açısından önemli hususiyetlerinden birisi de, sağlık ve sosyal hizmetler alanında farklı gelişmeler olduğu, yeni yöntem ve tekniklerin uygulandığı bir dönem olmasıdır. Bu dönemde sosyal yardım faaliyetlerinde merkezi bir teşkilatlanma ile Osmanlı toplumu seferber edilmiştir. Muhacirler, dul ve yetimler, şehit aileleri, yaralı ve gazilere yardım için ülke genelinde kampanya başlatılmış; yardım komisyonları oluşturulmuş, muhtelif organizasyonlar düzenlenmiş ve yapılan

* (Prof. Dr.); Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

** (Doç. Dr.); Beykent Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

yardımlar giderek uluslararası bir mahiyet almıştır. Sultan II. Abdülhamid'in himayesinde İstanbul'da kurulan merkezi yardım komisyonunun şubeleri Selanik, Bosna-Hersek ve Edirne'den, Diyarbakır, Halep, Basra, Mısır, Yemen'e kadar birçok yerde etkili faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yunanlıların dul ve yetimlerine destek olmak amacıyla da düzenlenen kampanyalar ile Teselya muhacirleri, Epir ve Girit'teki Rumlar için iane toplanmıştır.

Bu araştırma çerçevesinde, özellikle şehit aileleri ve gazilere yönelik toplumsal dayanışma hassasiyeti ile ortaya çıkan bazı suiistimaller de değerlendirilirken aynı zamanda, dönemin icra ekibinin sosyal politika unsurları ve sosyal devlet anlayışı-ışleyişine de ışık tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Yunan Savaşı, Girit, Teselya, Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı, Şehit Çocukları ve Malûl Gaziler, İane Sergisi, Yardım Kampanyası, Selim Melhame Paşa.

Abstract

The factors such as the question of Crete with its intensifying nature since the second half of the nineteenth century, post-Berlin Congress border demands of Greece in its favour from the Ottoman Empire and finally Greece's continuous expansionist attempts toward the north and the Aegean islands brought the two states on the brink of a war. Many Ottoman citizens - who lost their couples and children as a result of Greek rebellious attacks against the Muslim population, were forced to leave their lands and faced economic difficulties – became desperate. The tyranny against the Turkish population profoundly affected the Ottoman society and increased the expectations of armed response. Finally, Greece's interventions and attacks on Crete, Epirus and Macedonia rendered the eruption of war inevitable. Thus, the Greco-Ottoman War virtually started 120 years ago on 18 April 1897 under this milieu and ended with a swift Ottoman victory.

One of the most significant points of the 1897-1898 Greco-Ottoman War concerning the Ottoman society was the fact that this period witnessed certain developments on the areas of health and social services and application of new patterns and techniques. During this period, the Ottoman society was mobilised through a centralised organisation of social aid

activities. In order to assist the immigrants, widows, orphans, martyrs' families, injured people and war veterans; a nationwide campaign was inaugurated, aid commissions were created, several organisations were held and thus the aid attempts were gradually internationalised. The central aid commission was established in Istanbul under the patronage of Sultan Abdulhamid II and its branches ranging from Thessaloniki, Bosnia-Herzegovina and Edirne to Diyarbakır, Aleppo, Basra, Egypt and Yemen efficiently carried out their activities. Through the campaigns aiming to assist the Greek widows and orphans, donations were accumulated for the Greeks of Thessalia, Epirus and Crete as well.

Under the framework of this paper, some abuses exploiting the social solidarity toward the martyrs' families and war veterans will be evaluated along with the concentration on the social policy elements of the policy executors and social state understanding and mechanism of the time.

Key Words: Greco-Ottoman War, Crete, Thessalia, Sultan Abdulhamid II, Yıldız Palace, Martyrs' Children and War Veterans, Donation Exposition, Aid Campaign, Selim Melhame Pasha.

Giriş

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Tarihi Seyri

Osmanlı idaresi altında yaşayan milletlerden ilk bağımsızlığını kazanan Yunanlılar olmuştur. Yunanlıların bağımsızlık mücadelesi, 1821'de Mora ve adalarda, Girit'te başlamış, bu süreçte Avrupa devletlerinin desteğini alarak 1830 Londra Protokolü ile bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bağımsız Yunanistan'ın hem sınırları hem de statüsü yine Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmıştı (1832). Osmanlı Devleti'nde ayrıcalıklı bir statüye sahip olan Girit Rumları ise adanın bu dönemde Yunanistan'a bağlanmaması

üzerine yeni bir isyan başlatmışlarsa da bu isyan kısa sürede bastırılmıştı¹.

Bağımsızlığını alan Yunanistan, Avrupa'yı saran milliyetçilik akımlarının etkisi altında, devamlı olarak Osmanlı Devleti aleyhine genişleme girişimleri içindeydi. Bu süreçte, Girit'teki Rumları isyana teşvik etmekte ve asilere her türlü yardımı da yapmaktaydı. Böylece Girit, Yunanistan Devleti'nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren, Türk-Yunan ilişkilerinde bir çekişme konusu halini almıştır. Epir ve Teselya'yı kontrolüne almak isteyen Yunanistan ayrıca, Çarlık Rusya'sından gördüğü yardımlarla özellikle Ege denizinin kilidi durumundaki Girit'i kendine bağlamak için haksız ve hukuk dışı girişimlerde bulunmaktaydı. Yunanistan'ın bu tür girişimleri zamanla iki tarafı bir savaşın eşiğine getirmiştir. Meselenin çözümüne yönelik Osmanlı hükümeti tarafından ada yönetiminde yapılan bazı düzenlemeler ve yeni yapılanmalar ise bir sonuç vermemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı da Giritli Rumların

¹ İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların Yunanistan topraklarındaki genişlemeleri hızlanmış; Atina ve Mora Yarımadası'ndan sonra 1571'de Kıbrıs ve 1669'da Girit alındığında İyonya Adaları hariç günümüzdeki Yunanistan'ın tümü Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmiştir. Girit meselesi hakkında bkz. Cemal Tükin, "Girit", *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, s.88-89; Cemal Tükin, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar", *Belleten*, IX/34 (1945), s.163-206; Mehmed Salâhi, *Girit Meselesi (1866-1889)*, Yayına Haz: M. Aktepe, İstanbul, 1967, s.3-4; A. Nühket Adıyeke, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)" *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1/3, İzmir 1993, s.335-346; A. Nühket Adıyeke-Nuri Adıyeke, "Türk Denizcilik Tarihi Açısından Girit Savaşı ve Önemi", *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul, 2006, s.15-26.

Yunanistan'a katılma isteği ve ümidini arttırdığından yeni bir ayaklanmayı sebep almıştır. Avrupa devletlerinin bu duruma müdahalesi üzerine adada yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.

1878 Ayastefanos Antlaşması'na, Girit Adasında ıslahat yapılmasına dair bir madde koyan Rusya, meselenin devletlerarası bir boyuta taşınmasına yol açmış oldu. Bundan sonra Girit üzerinde bir İngiliz-Rus rekabeti doğurmuş, İngiltere Rusya'nın adaya tek taraflı karışmasını önlemek isteyen İngiltere, Girit sorununu Berlin Konferansı'na getirmiştir. Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesine de, Girit'te 1868 Nizamnamesi esaslarına göre ıslahat yapılmasını ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda Avrupa devletlerine bilgi vermesi esası konuldu. Böylece, Osmanlı Devleti bundan sonra, adada yeni değişiklikler yapmak zorunda kaldı. Müteakiben, Halepa mevkiinde bir mukavelenâme imzalandı (23 Ekim 1878). Mukavele ile adaya, Avrupa devletlerince belirlenen bir Hristiyan vali atanması, Genel Meclis'e daha çok yetki verilmesi, yönetimdeki Rumların Türklerden sayıca fazla olması ve Türkçe ile birlikte Rumcanın da resmi dil sayılması kararlaştırıldı. Bu sözleşme, Osmanlı Devleti'nin uluslararası sorun yaşadığı bir dönemde, Yunanistan'ın fırsatları kendi lehine nasıl kullandığına ve Girit'i bağımsızlığa götürecek sürecin önemli adımının nasıl atıldığına dair ilginç bir örnektir². Osmanlı Devleti'nin zor günlerinde yapılan ve Rumlara serbest bir idare bahşeden bu sözleşme ile de kesin bir sonuç elde edilememiş;

² Mahir Aydın, *Girit Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 18-19.

Rumların Yunanistan'a katılma düşüncesini ortadan kaldıramamıştır. Halepa Sözleşmesi ile Girit, daha büyük boyutta bir Avrupa meselesi haline gelmiştir. Girit'e beş yıl süreli olarak görevlendirilen Hristiyan valilerden kimisi Osmanlı Devleti aleyhinde bir tutum içinde olmuş, kimisi de bir bahane ile adadan ayrılmışlardır. Nitekim Avrupa devletlerinin baskıları ile Teselya'nın Yunanistan'da Kuzey Epir'in Osmanlı Devleti'nde kalacağı şekilde bir sınır çizildi (1881).

Ne var ki Yunanistan'ın kendisine göre uygun bulduğu ortamlarda yaptığı girişimler bundan sonra daha büyük bir Osmanlı Yunan bunalımının doğmasına neden olmuştur. 1885'te Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi üzerine doğan Balkan bunalımını fırsat bilen Giritli Rumlar harekete geçmişler; Girit'i kendisine bağlamak isteyen, Yunanistan da ada Rumlarını bu esnada isyana kışkırtmıştır. Halepa Fermanı'nın iyi uygulanmadığını ileri süren Girit Rumları 1888'de yeniden ayaklanarak adanın Yunanistan'a bağlanmasına karşı çıkan Türk halkına saldırmışlardır. Bu dönemde Girit valisinin yetkilerinin arttırıldığı dikkat çekmektedir.

1895'ten sonra adada geniş çaplı başlayan isyan adeta bir Müslüman-Hristiyan savaşına dönüşmüş, iç kısımlar tamamen isyancı Rumların kontrolünde olup, Türkler ise kenar şehirlerde bulunmaktaydı. Osmanlı hükümeti tarafından bu defa da verilen bir takım yeni haklar iç savaşı önleyememiş, merkezden askerî kuvvet sevkıyatı ise meseleyi daha da büyötmüştür; Yunanistan'dan çok sayıda gönüllü ve asker adaya çıkmıştır, Osmanlı Devleti aleyhine bir tutum içinde olan

Avrupa hükümetleri, Türk askerinin adaya çıkmasına karşı bir tutum içinde olup buna engel olmaktadır. Yunanistan ise, Teselya sınırından askerî yığınağa hız vermektedir³.

Esasında, stratejik konumu dolayısıyla, Doğu Akdeniz'in kapısı, payitaht İstanbul ile imparatorluğun Kuzey Afrika toprakları arasında bir atlama taşı, bir köprü durumunda olan Girit, Osmanlı Devleti açısından çok önemliydi. Diğer taraftan 1882'de Mısır'a yerleşen İngiltere, Girit ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Yunan veliahdının bir Alman prensesi ile evlenmesi, Girit meselesinde Almanya'yı da ister istemez Yunanistan tarafına kaydırmıştı.

Bu dönemde İstanbul'da ve diğer vilayetlerde Ermenilerin ayaklanmaları da Avrupa'da Osmanlı aleyhine bir kampanyayı başlatmış ve neticede Avrupa devletlerinin müdahalelerine yol açmıştır. Ermeni meselesinin Osmanlı hükümetini güç duruma düşürmesinden faydalanmak isteyen Yunanistan, Girit'e asker çıkarmaya kalkışmıştır. Böylece Girit Rumları yeniden ayaklanarak Müslümanlara saldırması üzerine başlayan silahlı çarpışmalar bütün adaya yayılmıştır.⁴

Kısaca, 1878'den 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na kadar geçen dönem, son derece karmaşık ve zor bir süreçtir. Bir yanda Girit'i bırakmak istemeyen Osmanlı Devleti, öte yanda Girit'i Yunanistan'a bağlamak isteyen ada Rumları ve bu bağlanma sürecini, Avrupa politikasının hassas dengesi üzerine oturtmaya çalışan büyük devletlerin

³ Selim Sun, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Ankara 1965, s. 24.

⁴ Cemal Tukin, "Girit", s. 90.

müdahaleleri söz konusuydu. Yunanistan'ın Girit'teki çete faaliyetlerini ve gelişmeleri dikkatle takip eden Sırbistan ve Bulgaristan, mevcut sınırların korunmasına yönelik bir politika sergiliyordu.

Nitekim merkez Hanya'da başlayan son Girit ayaklanması kısa sürede adanın her yanına yayılmıştır. Nisan 1896'da Hanya yakınlarında kamp kuran isyancılar, Yunan bayrağını çekerek Girit'i Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilân etmişlerdir. Bunun üzerine Avrupa'nın büyük güçleri, bir taraftan donanmalarını Girit'e gönderirlerken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nden, olayları yatıştırıcı önlemler almasını; Yunanistan'dan da silah yardımını kesmesini istemişlerdir⁵. Büyük devletlerin uyarısını hiçbir şekilde dikkate almayan Yunanistan, Giritli Hristiyanlara destek vererek çok sayıda köyün Müslüman ahalisini kuşatmış ve katliam yapmaya başlamışlardır (28 Ocak 1897). Savunmasız bir şekilde camide toplananlar da dışarı çıkartılmış ve katledilmişlerdir. Müslüman - Hristiyan çatışmalarına dönen ve giderek büyüyen olaylarda katliamlar artmıştır, Atina'daki İhtilâl Komiteleri de, bir taraftan olayların büyümesi için çalışmakta ve bir taraftan da Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi için tahrik edici faaliyetler içindeydi. Bu ortamda Yunan halkı da Osmanlıya savaş açılmasını ister hale gelmişti. Tahriklerin bir sonucu

⁵ Bu hususta 24 Haziran 1896 tarihli Avrupa devletlerinin notası için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, Yay: Bekir Sıtkı Baykal, C. III, Ankara 1987, s. 56.

olarak, Girit sularına Yunan filosunun gönderilmesi de savaşın ilk kıvılcımı olmuştur⁶.

Osmanlı Devleti'nin, Yunanlıların bu hareketlerini büyük devletler nezdinde iki defa protesto etmesi üzerine, İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya'nın, Yunanistan'a verdiği ortak notada, Girit'in kesinlikle Yunanistan'a ilhak ettirilmeyeceği, Osmanlı hâkimiyetinde kalacağı, muhtariyetle idare edileceği ve Yunan kuvvetleri altı gün içinde adadan çekilmediği takdirde şiddetli tedbirlere başvurulacağı bildirilmişti⁷.

Girit ayaklanması sonrasında Yunanistan'ın Teselya sınırlarında karışıklık çıkardığı, çete faaliyetlerini artırdığı ve askerî hazırlıklara giriştiği bu dönemde, Osmanlı Devleti de hazırlıklarını sürdürmekteydi. Bölgedeki gelişmeleri dikkatle takip eden Sultan II. Abdülhamid, uluslararası bir mahiyet alan Girit meselesini esasında, savaşa girmeden diplomatik yollarla çözmek istemekte, Avrupa kamuoyunun kazanılmasına çalışmaktaydı⁸. Bu esnada, savaş isteği yönünde bir algı oluşmaması hususunda Osmanlı basını kontrol altında tutarak, yayınlanan haberleri yönlendirmekteydi. Bununla birlikte padişahın savaşı önlemeye yönelik tutumu bir fayda sağlamamıştır. Zira Yunanistan, meselenin savaş olmadan çözümü yolundaki çabalara yanaşmak istemiyordu. Yunanistan'ın bu niyetini iyi bilen Abdülhamid, bir taraftan diplomatik teşebbüsleri sürdürürken, bir taraftan da seferberlik emrini

⁶ Âdem Ölmez, *93 Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, Ankara 2013, s. 96.

⁷ Cemal Tukin, "*Girit*", s.91.

⁸ Adem Ölmez, *a.g.e*, s. 104.

vermişti; ordu hazırlanmakta ve askerî tedbirler atılmaktaydı⁹.

Yunan subayları komutasındaki gönüllü Yunan birliklerinin Makedonya’da ayaklanma çıkarmak amacıyla Osmanlı sınırlarına silahlı saldırıda bulunmalarının ardından, Yıldız Sarayı’nda savaş ilanı konusunda müzakereler başlatılmıştır. Padişah, Yıldız Sarayı’nda vükela heyetini toplamış, Yunanlıların tecavüzleri ve savaş ilanı konusunda saatlerce süren müzakereler neticesinde savaş kararı almıştır. Meclis-i Vükela’nın savaş ilanına dair mazbatası “Tebliğat-ı Resmîye” başlığı altında gazetelerde yayınlandığında, savaşın kazanılacağı inancını taşıyan Osmanlı halkı ise Yunanlılara bir ders verilmesini istemekte; orduda görev almak ve hizmette bulunmak üzere gönüllülerin sayısı da artmaktaydı.

17 Nisan 1897’de Yunanistan’a savaş kararının tebliğ edilmesinden sonra Yunanistan’daki Osmanlı elçisi Asım Bey İstanbul’a çağırılmış, İstanbul’daki Yunan elçi ve konsoloslarının ülkeyi terk etmeleri bildirilmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanistan

⁹ Müşir Ethem Paşa’nın Alasonya Komutanlığı’na tayini, bölgedeki askerî hazırlıkların düzenli bir şekilde yapılmasına imkân sağlamıştı. Savaş cephesindeki Osmanlı kuvvetleri biri Alasonya ordusu, diğeri Yanya ordusu olmak üzere iki grup halinde kurulmuştu. (Ölmez, *a.g.e.*, s. 99, 105.) Bölgenin coğrafi özelliklerinden dolayı savaşın iki cephede yapılması kaçınılmazdı. Teselya ve Epir olmak üzere Pindos dağlarıyla doğal olarak ikiye ayrılmış bir bölgede savaş ağırlıklı olarak iki cephede cereyan etmiştir. Savaşan devletlerin harekât planına göre; Osmanlılar, Teselya cephesine, Yunanlılar ise Epir cephesine daha ziyade önem vermişlerdir.

vatandaşlarının, tüccarların on beş gün içinde ülkeden ayrılmaları istenmiştir¹⁰. Böylece, 18 Nisan'da başlayan Türk-Yunan Savaşı baştan sona Türk kuvvetlerinin üstünlüğü altında cereyan etmiştir. Müşir Edhem Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri bütün cephelerde başarılı olmuş; Çatalca, Yenişehir, Dömeke, Yanya ve diğer cephelerde Yunan ordusu mağlup edilmiş, kasaba ve köyler birer birer Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiş, 16 Mayıs'ta Dömeke zaferi kazanılmıştır¹¹.

Mağlup Yunan ordusu hızla geri çekilmeye başlamış, Yunan hükümeti çaresiz, halk ise dehşet içinde kalmıştır. Çünkü, önünde düşman ordusu kalmayan Türk askerinin Yunanistan'ı baştanbaşa işgal etmesine ve başkent Atina'yı ele geçirmesine bir engel bulunmuyordu. Bu esnada, Yunanistan'da iktidar değişikliği olmuş, yeni hükümet Avrupa devletlerinden ve özellikle Rusya'dan mütareke hususunda vasıta olmalarını istemeye başlamıştı. Yunanlıların ağır hezimete uğramasını istemeyen Avrupalı devletler, savaşın bir an önce sona erdirilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı ve müdahalede bulunmuşlardır. Yunanlıların kurtarıcısı bu defa da Avrupa devletleri olmuştur.

Yunanlıları bu güç durumdan kurtarmak isteyen devletlerin başında Rusya gelir. Rus Çarı II. Nicola, Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği mektupta, padişahın insanî duygularına ve barışseverliğine vurgu yaparak savaşı durdurmasını rica etmiştir. Ateşkes şartlarının oluştuğuna kanaat

¹⁰ Adem Ölmez, *a.g.e.*, s. 110.

¹¹ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, III, s. 80-83; ayrıca bkz. Osman Senaî, *Osmanlı Yunan Seferi ve Dömeke Meydan Muharebesi*, İstanbul 1314-1315.

getiren padişah, Türk ordusunun nihaî taarruza hazırlandığı sırada harekâtın durdurulmasını ve mütareke yapılması emrini vermiştir. 20 Mayıs 1897’de yapılan ateşkesi müteakiben barış müzakereleri başlatılmıştır. İstanbul’da Tophane Kasrı’nda Hariciye Nazırı Tevfik Paşa başkanlığında Avrupa devletlerinin elçilerinin katılımıyla 4 Haziran da başlayan barış müzakereleri, çok uzun sürmüş ancak 4 Aralık 1897’de tamamlanarak anlaşma imzalanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti, büyük askeri başarısına rağmen anlaşmadan aynı zaferle çıkamamıştır. Girit meselesi başta olmak üzere, Ege meselelerine köklü bir çözüm getirilmemiştir. Yunanistan’ı ezdirmek istemeyen Avrupa devletlerinin baskıları üzerine muharebe meydanlarında kazanılan zafer, ne yazık ki barış masasında devam ettirilememiş; Türk ordusunun kontrolüne aldığı yerlerden çekilmek zorunda bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti, Girit konusunda taviz verilmesine tepki gösteremediği gibi menfaatlerini de koruyamamıştır. Halbuki, Almanya ve Avusturya’nın, savaşın ilerleyen safhasında diğer devletlerden ayrı düşmesini Osmanlı Devleti kendi yararına değerlendirerek etkili bir strateji geliştirebilirdi. Girit’te 1896 yılında patlak veren ayaklanmanın ortaya çıkardığı siyasî buhranda, büyük devletlerin ve bilhassa İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya’nın tavırları, adanın Yunanistan’a ilhakını zaruri kılmaktan ibaret olduğunu zaten göstermişti. Girit meselesini aralarında görüşen İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, adanın Yunanistan’a katılmayacağını, ancak burada özerk bir yönetim kurulacağını duyurarak Türk askerinin adadan çekilmesini istemişler, kabul edilmediği

takdirde kuvvete başvuracaklarını da ilan etmişlerdir. Yalnız, Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkının simgesi olmak üzere dört büyük devletin bayrağı ile yanında Türk bayrağının da göndere çekilmesi kararlaştırılmıştı.

Osmanlı Devleti, girmek mecburiyetinde bırakıldığı Osmanlı-Yunan harbini zaferle bitirdiği halde Girit'in muhtariyeti ilan edildi (18 Aralık 1897). Almanya ile Avusturya'nın katılmadığı bu karara göre, Girit adası Osmanlı hâkimiyetinde tarafsız ve muhtar bir vilayet oluyordu. Vilayetin başında padişahın onayıyla tayin edeceği bir vali bulunacak, Türk askeri adadan çekilecekti. Bundan sonra, adada Yunan askeri bulundurulmamakla beraber Yunan kralının oğlu Prens George fevkalade komiser olarak Girit'in başına getirilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti, buna şiddetle karşı çıkmışsa da Avrupa Devletleri'nin onayı ile prens adada görevine başlamıştır¹². Ne hazindir ki bu atamayı Osmanlı Devleti'ne, söz konusu devletlerin İstanbul'daki elçileri yerine, baş tercümanları bildirmişlerdir. Böyle bir bildirim şekli Osmanlı dış diplomasisi açısından büyük bir zafiyet ve tehdit içeriklidir¹. Neticede özerk yönetime geçilen Girit'teki 5 bin kişilik Türk askeri adadan çekilmiştir. İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan bayraklarıyla birlikte dalgalanan Türk bayrağı da, askerlerin gidişinden sonra indirilmiştir¹³. Bundan sonra buralarda muhafaza edilmesi gereken Türk şehitleri kabristanları ve Osmanlı yapıları kalmıştır. Bu tarihten sonra özerk Girit'e artık vali tayini söz konusu değildir. Girit, artık unutulmaya ve kaybının

¹² Cemal Tukin, "Girit", s.91-92.

¹³ Mahir, Aydın, *a.g.e.*, s. 27.

sineye çekilmesi süreci başlamıştır. Osmanlı kamuoyu bu acı gelişmelerden pek de haberdar değildi. Zira kontrol altında yayınlarını sürdüren basın, bu hususta halkı aydınlatıcı bilgiler yerine başka haberleri gündeme getiriyordu.

Bu savaş döneminde, Ethem Paşa ile maiyeti ve subayları, yağmacılığa karşı etkili tedbirler alarak asayişin sağlanmasına bilhassa önem vermişlerdir. Türk ordusu karargâhında bulunan muhtelif devletlerin ataşemiliterleri de harp sahnelerini ayrı ayrı inceleyerek, olumlu izlenimlerini raporlarla kendi hükümetlerine bildirmişlerdi. Bunlardan, Amerika'nın Atina ataşemiliteri harp sahasını gezdiğinden iyi intibalarla Atina'ya dönmüştü. Hazırlanan raporlarda, Türk askerinin kahramanlığından takdirle bahsedilmekte, özellikle işgal edilen köy kasaba ve şehirlerde, Türk askerlerinin halka karşı asil ve müşfik tavırlarının övgüyle anlatıldığı dikkati çekmektedir¹⁴.

Öte yandan Osmanlı ordusu sefer halinde bulunmanın verdiği sıkıntıları yaşadığından, barışın bir an evvel yapılması zaruri görülüyordu¹⁵. Tophane Kasrı'nda başlayan barış görüşmelerinin uzun sürmesi ve anlaşma yapılmasının gecikmesi, Osmanlı hükümetinin ekonomik yükünü arttırmıştır. Selimiye Kışlasında bulunan Yunan esirlerinin zaruri giderleri ve yemek paraları için de maaş ödenmekteydi. Osmanlı ordusu, Teselya'da ekonomik ve iklim şartlarından kaynaklı güç şartlar içindeydi; yağışların artması ile piyade taburlar

¹⁴ Ziya Şakir, *II. Abdülhamid'in Gizli Siyaseti ve Yunan Zaferi*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 153.

¹⁵ Adem Ölmez, *a.g.e.*, s.184.

zarar görmüş ve hayvanlar telef olmuştu. Askerlerin zaruri ihtiyaçları için haftalık 43 bin liraya ihtiyaç duyuluyor dolayısıyla ordunun aylık masrafı nakliye dâhil 300 bin lirayı geçmekteydi. Ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak meblağın tamamının merkezden gönderilmesinde sıkıntılar çekiliyordu.

Barış müzakerelerinin sürdürüldüğü bu dönemde, *Standard* gazetesinin İstanbul muhabiri, Sultan II. Abdülahmid'in Yıldız Sarayı'nda önemli devlet ricalinden büyük bir zatla olan müzakerelerini gazetesine bildirmiş ve *Saint James* gazetesi de bu müzakereyi "Meydan Okuyan Padişah" başlığı altında yayınlanan ve padişahın fikirlerini yansıtan haber mealen şöyledir:

"Bugünkü Osmanlı zabitanının er oğlu er olan ecdadlarının tam evlâdları olduklarını gördüğümden dolayı fevkalhad memnun ve mesrurum. Zaten ben kalben muharebeyi arzu ediyordum. Fakat Avrupa'da bir muharebe-i umumiyyeye sebep olmak korkusuyla onu ilan etmekte tereddüd eyliyordum. Her taraftan muharebeye tergib ve teşvik olunuyordum. Fakat ben, rical-i devletimin ilan-ı harb hususunda olan şiddet-i rağbetini bir derece zabta muvaffak oldum ki Avrupa hükümetlerinden artık Yunan'a zahir olacak bir devletin adem-i vücudundan ve yalnız devletim Yunanla muharebe edeceğinden emin olduğum bir vakitte harbi bila-tereddüd ilan ettim. Muzaffer olduğum halde Avrupa el-yevm beni hem akçeden, hem de feth ve zabettiğim araziden mahrum etmek istiyor.! Fakat ben, son derece ve kemal-i metânetle muavenet edeceğim...¹⁶."

¹⁶ BOA, Y.PRK.TKM, nr. 39/52

Savaşın sona ermesinden sonra, başarının en önemli payının padişaha verilmesinin bir göstergesi olarak Sultan II. Abdülhamid, “Gazi” unvanını almıştır. Savaş meydanlarında kazanılan zafer her ne kadar barış esnasında kaybedilmişse de, mütarekeden itibaren padişah, ülke genelinde bir zafer havasının hissedilmesine yönelik organizasyonların yapılmasını desteklemiştir. Bu dönemde padişah, savaşta hizmeti geçen komutanları, subayları taltif ederek hediyeler vermiş, yaralıların tedavilerinin en iyi şekilde yapılmasını istemiş, şehit çocukları ve iş göremeyecek durumda bulunan gazilerin hayatlarını rahat sürdürebilmeleri için, Yıldız Sarayı merkez olmak üzere teşkilatlı ve sistemli yardım kampanyaları başlatmıştır.

Savaşta Hizmeti Görülenlerin Taltifleri

Ethem Paşa’ya gösterdiği kahramanlık, sadakat ve cesareten dolayı “Gazi” unvanını veren Sultan Abdülhamid, bu zaferin hatırası olmak üzere kumandanlara birer “seyf-i iftihar” takdim etmiştir. Bu kılıçların kabzaları kıymetli taşlarla işlenmiş olup devirleri üzerinde altın suyu ile yazılmış Fetih suresinin ilk ayeti ile başlayan yazı şöyleydi;

“Bismillâhirrahmanirrahim. İnna fetahnâ leke fethân mübinâ bi’inayetullâh-i teâlâ”. Yunanistan ile edilen muhârebe-i galibânede ibrâz eylediği meâsir-i sadâkat ve şecâatine nişâne-i takdir ve bi'l-intikâl evlâd ve ahfâdına yâdigâr-ı mefhâret olmak üzere Osmanlılarca en büyük alâmet-i zafer ve medâr-ı temâyüz

*olan iş bu seyf muharebâta daha birçok
galebat-ı celîleye vâsıta-i muvaffakiyat
olmak duasile taraf-ı eşref-i
padişâhânemden paşaya ihsan
buyurulmuştur”¹⁷.*

Kumandanlara bu kılıçlar verilmekle beraber savaşta yararlılıkları görülen ümera ve zabitanın rütbeleri terfi ettirilmiş, nişan ve madalyalar verilmiştir. Bu savaşa mahsus olmak üzere ihdas edilen “Yunan Muharebe Madalyası” beratları ile takdim edilmiştir. Tophane meydanındaki Tophane Kasrı adıyla bilinen beyaz köşkte barış müzakereleri devam ederken, Abdülhamid de, Yıldız Sarayı’nın önünde muhteşem bir merasimle zaferin gururu içerisinde, yaralı gazilere harb madalyalarını vermiştir¹⁸. Bu merasim için, 17 Ağustos 1897’de Yıldız Sarayı civarında başlatılan hazırlıklarda muhtelif yerlere zafer takları yapılmış ve büyük bayraklarla donatılmıştır. Hastanelerdeki yaralı zabıt ve neferler, faytonlarla Yıldız’a getirilerek talimhane meydanındaki pavyonlara misafir edilmişler, kendilerine yiyecek ve içecek ikram edilmiştir. Padişahın mabeyn dairesine gelmesinden sonra merasim başlamıştır. Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa tarafından okunan, padişahın nutkunda; ordunun ifa etmiş olduğu büyük hizmete karşı padişah, takdir ve teşekkürleri bildiriyordu.

“*Sevgili Asker Evlâtlarım*” hitabıyla başlayan padişahın nutku mealen şöyleydi: “*Emelimiz sulh ve müsalemetin muhafazası ve kan dökülmemesi*

¹⁷ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 154-155; Adem Ölmez, *a.g.e.* s. 183-184.

¹⁸ Vecihi ve Rüfekâsı, *Musavver Tarih-i Harb*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1315 (1897), s. 298-299.

olduğu halde, Yunanlılar böyle hareket etmeyip memleketimize tecavüz etmek istediler... hukukumuzu muhafaza etmek, toprağımızı çiğnetmemek üzerimize farz-ı ayn oldu. Allah'a güvendik muharebeye giriştik yüz bin kere hamd ve şükür olsun Allah'ın inâyeti ve Peygamberimizin ruhanî imdadları ile muzaffer olduk. Bu muharebede askerlerimin gösterdiği eşsiz gayret ve cesaret büyük memnuniyet vericidir, ne kadar iftihar ettim hele muzafferen girdikleri yerlerde görülen hüsnü hareketleri ve muameleleri yine herkesin takdirini kazandı, bunun için de memnun ve bahtıyırım. Yunan Muharebesi'nde kazanılan zaferin iftihar vesilesi ve hatırası olması için bir madalya yaptırım. İstikamet ve sadakât ve şecâatinizi bihakkın takdiren üzeri kelimatillâhi ile müzeyyen olan iş bu sancak altında birer tane veriyorum”¹⁹. Nutuktan sonra, Edirne müftüsü Hacı Mehmed Fevzi Efendi ordunun daima galip ve muzaffer olması için bir dua ettikten sonra, madalyaların dağıtılması merasimine geçilmiş ve bu merasim parlak bir resmi geçitle sona ermiştir. Aynı günün akşamında, yine yaralı gazilerin zabitan ve efradına, ikinci fırka karargâhında bir ziyafet verilmiş ve ertesi gün isteyenlerin, memleketlerine ya da kıtalarına gönderilmesine başlanmıştır.

Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yardım Faaliyetleri ve Yaralıların Tedavileri

Sultan II. Abdülhamid'in, saltanatı süresince, hayır işlerine önem verdiği; gerek Hazine-i Hassa ve vakıflar vasıtasıyla, gerekse himayesi altında düzenlenen iane kampanyaları ile toplanan yardımların afetzedelere, savaş mağdurlarına

¹⁹ Vecihi ve Rüfekâsı, a.g.e. s. 300.

verilmesini sağlamış, sistemli ve teşkilatlı yardımlaşma geleneğini başlatmıştır. Yıllardır devam eden Girit Meselesi ve Yunan Savaşı nedeniyle zor durumda kalanlara yardım sağlanması hususunda muhtelif organizasyonları himayesi altında gerçekleştirmiştir.

1877-1878 savaşı sırasında yardım komisyonları oluşturularak toplanan aynı ve nakdi bağışlar, şehit aileleri, yaralı gazilere ve göçmenlerin ihtiyaçları için kullanılmıştır. Mecruhîn-i Askerîyeye İane Cemiyeti Osmanîyesi adıyla kurulan ve nizamnamesi de hazırlanan cemiyetin, yardımların toplanması ve ulaştırılmasında önemli hizmeti olmuştur. Yaralı askerler ile şehitlerin dul ve yetimlerine yardım amacıyla Moris Adası'nda da bir komite kurulmuş ve topladığı bağışları merkeze göndermiştir²⁰. Fakat 1894'te İstanbul'u etkileyen büyük depremin ardından başlatılan yardım kampanyası teşkilatlı ve geniş kapsamlıdır²¹. İlk defa Padişahın himayesi altında düzenlenen merkezi bir yardım kampanyası, sonraları adeta norm haline gelmiş, farklı olağanüstü durumlarda aynı sistemle iane toplanmıştır. Padişahın himayesi altında, İstanbul'da şehremininin başkanlığında kurulan merkezi iane komisyonunun şubeleri de memleketin hemen her tarafında oluşturulmuştu. Dönemin basını da bu kampanyada etkili olmuş ve yardımların artması yönünde yayınlar yapmışlardır.

²⁰ BOA, Y.PRK.HR. nr. 1/63.

²¹ Bu depremde yardım organizasyonları ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999; Fatma Ürekli, *Belgelerle 1889/1894 Afetlerinde Osmanlı-Amerikan Yardımlaşmaları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007.

Ayrıca, ihdas edilen deprem madalyası ile hayırseverlerin taltif edilmesi de önemli olmuştur.

Nitekim, iane toplanılması faaliyetinin düzenli işleyişinin sağlanması için merkezî teşkilatlanmayı teşvik eden Sultan Abdülhamid, aynı şekilde sistemli bir yardım kampanyasını 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı döneminde de uygulamıştır. Şehit aileleri, malûl gaziler ön plana çıkartılarak halk topyekun, bu savaş mağdurları için seferber edilmiştir.

Bunun yanında Salib-i Ahmer Cemiyetleri de yardımlarda bulunmuştur. Hocabey’de eski Belediye Başkanı Maraçeli ile esnaftan bazıları, kiliselerin Yunanistan menfaatine iane toplaması izni talep etmişler, ancak Petersburg tarafından başlangıçta onaylanmamıştır (Mart 1897)²². Savaşta telef olan Yunanlıların dul ve yetimleri için iane toplanmasına Rusya hükümeti müsaade ederek teşvik etmiştir²³. Teselya ve Epir’deki Rumlara yardım için Rusya’nın bütün kiliseleri ve Rusya Kızılhaç Cemiyetleri bünyesinde yardım defterleri açılmıştır²⁴. Sivastopol’de kurulan bir Rum komitesinin Yunanlılar için topladığı yardımları yapanların ise oraya yerleşmiş olan Osmanlı tebaası olduğu anlaşılmıştır (Mart 1897)²⁵.

²² BOA, Y.A.HUS. nr. 369/18.

²³ Bu konuda Haziran 1897 tarihiyle Hocabey Baş Şehbenderliğinden gelen yazı için bkz. BOA, Y.A.HUS. nr. 372/90.

²⁴ BOA, Y.A.HUS. nr. 380/45.

²⁵ BOA, Y.A.HUS. nr. 370/30.

Yaralıların Tedavileri

Savaşta yaralıların tedavilerinin gecikmeden yapılması hususunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden başka askerî hastanelere ek olarak seyyar hastaneler açılmıştır. Cephelerdeki yaralanan subay ve askerler ateşkesin ardından yavaş yavaş İstanbul'a nakledilerek Gümüşsuyu, Hamidiye, Etfal ve Yıldız hastanelerinde tedavileri özenle sürdürülmüştür²⁶. Yaralı gazilerden İstanbul'a sevk edilmeksizin savaş mevkiilerindeki hastanelerde tedavi altında bulunanlar, malûl gazilere hak ettikleri maaşlarının gecikmeden ödenmesine çalışılmıştır²⁷. Özellikle cephelerde sağlık araç-gereçleri ve malzemelerinin noksanlığına rağmen, sağlık ekipleri hizmetlerini titizlikle göstermişlerdir.²⁸ Bu esnada ülke içinden toplanan sağlık malzemeleri ile nakdî bağışlar, padişahın yaptırdığı Yıldız Hastanesi'ne teslim edilmiştir.

Savaşta yaralanan askerlerin tedavileri için Yıldız Meydanı'nda yapılan hastaneye Şeyhülislam'ın damadı Operatör Cemil Bey görevlendirilmişti. Sultan II. Abdülhamid yaralı askerlerin tedavileri esnasında koğuşları gezmiş ve sık sık askerlerin hatırını sormuş, onları memnun ve hoşnut etmiştir²⁹. Ayrıca yaralı gazi askerler için lüzum görülen elbisenin dikilmesini ve tedavileri için lâzım gelen sargılarla keten ipliklerinin imâl ve hazırlanmasını saray haremine irâde buyurmuştur. Hatta yaraları nedeniyle bastonla gezmek

²⁶ BOA, Y.PRK.ASK. nr. 128/12.

²⁷ BOA, BEO. nr.1050/78698; nr. 1077/80728.

²⁸ Vecihi ve Rüfekâsı, *a.g.e.*, s.298.

²⁹ Sabuncuzâde Luis Alberi, *Sultan II. Abdülhamid'in Hal Tercümesi*, Haz: Mahir Aydın, 1997, s.92.

mecburiyetinde olanlara ise bizzat imal ettiği bastonlardan hediye etmiştir³⁰. Yaralı gazilerin tedavileri süresince hastanelerin yatak, mefruşat ve sair eksiklerinin giderilmesine, malzemelerinin yenilenmesine önem veren padişah, ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü bizzat temin etmiştir³¹.

O günleri yaşayan Sultan Abdülhamid'in kızı Şadiye Sultan bu hizmetleri kısaca şöyle anlatır: "...Babamın zaman-ı saltanatında yalnız bir tek harp hatırlıyorum. O da Yunan Harbidir. Bu benim çocukluk zamanıma rastlamıştır. Hatırladığıma göre, haremdeki dairelere top top bezler getirilip dağıtılmıştı. Yaralı askerler için gecelikler dikilirdi. Hizmetkârlarımızla beraber sabahın erken saatlerinden, gece uyku saatine kadar dikiş makinelerimizin başında bizden istenilen sayıda giyeceği yetiştirmeye çalışırdık. Bu hummalı faaliyet bütün muharebe müddetince devam etti. Ben de çamaşırlara düğme dikerdim. Aklımca büyük iş gördüğümü sanırdım. Babam aramıza gelir; Âferin evlâtlarım, Allah sizlerden razı olsun, vatan için çalışmak ne tatlıdır. Allah vatanımızı düşmanlardan muhafaza buyursun! derdi. Biz bu sözlerden kuvvet ve şevk alırdık, zaman kaybolmasın diye gözümüzü iğnemizden ve makinemizden ayırmaksızın onu dinlerdik. Vatan! Vatan! Babam bunu bizlere ne kadar çok söylemişti.

Bir Talimhâne Köşkü vardı. Geniş ve büyük bahçesindeki askerî kışlada maiyet bölüğü bulunurdu. Talimlerini gider seyrederdik. Yunan muharebesinde kışlanın bir kısmını hastane

³⁰ *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamid, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2007, s. 212.*

³¹ BOA, HH.İ.nr. 108/1; BOA, DH.MKT. nr. 2169/22.

yapmışlardı. Yaralı askerler geldikçe onlara nasıl ihtimam edeceğimizi bilemezdik. Babam bizzat buraya gelir, ‘Ahmetcik’lerini, ‘Mehmetcik’lerini okşar, hatırlarını sorardı. Yaralılara evlerimizden sigara, şeker ve sâire hediyeler gönderirdik. Babamın 33 yıllık saltanatında yalnız bir defa, böyle milletçe acı günler gördük, fakat bu da çok uzun sürmemişti ve neticede şanlı ordumuz Yunanlılara galebe çalmış, tâ Atina önlerine kadar ilerlemişti”³².

O zamanlar dokuz yaşlarında olan Sultan Abdülhamid’in kızı Ayşe Sultan da gördüklerini şöyle anlatmaktadır: “Bu harb müddetince Saray’da umumi bir telâş başlamış, başta Padişah olmak üzere hiç kimsede rahat ve huzur kalmamıştı. Babam, Harem’e pek az geliyor, bazen yemeği bile ayakta yiyip hemen Selâmlığa çıkıyor, masasının başına geçip şifre kâtiplerini huzuruna getirterek telgraflar çektiriyor, emirler veriyordu. Odasında duran haritanın üzerinde askerî harekâtı takip ediyor, paşalarla görüşüyor, bir dakika bile boş durmuyordu. Muzafferiyet haberleri geldikçe hemen secdeye kapanıp dua ediyor, musahiplerini, çıkan gazete ilâveleriyle bize gönderiyordu. Onlar da “Müjde, müjde! diyerek geliyorlar, biz de sevinçle Allah’a dualar ediyor, Efendimize tebrikler gönderiyorduk”. Babam İkinci Hazine’i, yaralı askerlerime çamaşır yetiştirsinler, dualar etsinler! diye günde iki-üç defa gönderiyordu. Eski kalfalar her tarafa şehitlerin ruhuna okuyor, gazilerin zaferine dualar ediyordu. Sarayın bahçesinde günde beş defa ezan okunuyordu. Buna ilâve olarak sabah ve akşam ‘İnnâ Fetahnâleke’ okunuyordu. Bütün

³² Şadiye Osmanoğlu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul 1966, s. 30-31.

dairelerde büyük masalar hazırlanmış, üzerlerine dikiş makineleri konmuş babamın hususi doktoru Cerrah Emin Bey'in getirdiği örnekler üzerine yaralılara sargılar sarılıyordu. Arabalar dolusu bezler getiriyorlar, dikilenleri alıp götürüyorlardı. Her zafer haberi geldikçe sevincimizden ağlıyorduk. Ben dokuz yaşlarında bir çocuk olduğum için büyük bir işe yaramıyordum. Ama, makinelerin başında oturuyor, düğme dikmek, bazı küçük el işleri yapmak ve sargı sarmakla uğraşıyordum. Bir taraftan da yaralılar geliyor, Yıldız Meydanı'nda onlara mahsus kurulan hastaneye yatırılıyordu. Tedavilerine Şeyhülislam'ın damadı Operatör Cemil Bey tayin edilmişti. Babam yaralıları birkaç defa ziyaret etmiş, bir ziyaretinde yaralıları hararetli görerek karlıklarla ayran dağıtılmasını emretmişti. Marangozhanede de yaralılar için karyolalar hazırlanmıştı. Harb zaferle bittiği zaman cümlemize gelen ferahlık her türlü tasvirin fevkinde idi. Şimdi sergi açılacaktı. Bu sergi için her taraftan hediyeler geliyordu³³.”

Savaş sırasında ve sonrasında, Rusya, İsviçre, Almanya Kızılhaç Cemiyetleri de yaralıların tedavileri hususunda yardım ve hizmette bulunmuştur. Petersburg Kızılhaç cemiyeti üyesi Conkovski, Petersburg'a gönderdiği telgrafta, İstanbul'da savaş yaralılarına yardım hizmetlerini ve yaşadıkları sıkıntıları bildirerek, doktorlar ve rahibelerin Yıldız'da 100 yaralının bulunduğu hastanede çalıştıklarını, sağlık heyetinin ise Beşiktaş'ta çok rahat bir şekilde yerleştiklerini,

³³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Selçuk Yayınları, Ankara 1984, s.103-104.

fakat Çatalca'daki çalışmalarından sonra çok yorulduklarını, ayrıca devam eden tifo salgınından çok muzdarip olduklarını ve bu sebeple de Moskova'ya dönmeyi düşündüklerini de belirtmiştir³⁴.

Savaş sırasında Teselya'nın bir kasabasında açılarak bir süre hizmet eden Rus Kızılhaç Cemiyeti'ne ait hastanede bir ay içinde 325 ameliyat yapılmıştır³⁵. Macar Salib-i Ahmer Cemiyeti, yaralı askerlerin tedavi masrafları için nakdî yardımda bulunmuştur. Almanya İmparatoriçesi Victoria'nın himayesindeki Almanya Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından gönderilen doktor ve sağlık personelinin oluşan heyetler, Yıldız Hastanesi'nde yaralı askerlerin tedavilerinde önemli hizmetleri olmuştur. Savaş sonrasında, Almanya Kızılhaç Cemiyeti'nin yardımları İstanbul'a, İsviçre Kızılhaç Cemiyeti'nin yardımları ise Selanik'e gönderilmiştir³⁶. Ayrıca Rusya imparatorunun annesi tarafından, yaralı Osmanlı askerlerine yardım amacıyla bir hastane yaptırılması için cerrahlardan oluşan sağlık ekibi gönderilmiştir. Fransız Salib-i Ahmer Cemiyeti, Yıldız Hastanesi'nde çalışmak üzere Fransız rahibeler göndermiş ve hastanelerin ihtiyaçlarının temini için nakdî yardımlar da yapmıştır. Yine Japonya'dan, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne nakdî yardımlar ulaştırılmıştır.

Yardım Kampanyaları ve Yardımlarda Teşvik Unsurları

³⁴ BOA, Y.MTV. nr. 162/50.

³⁵ BOA, Y.PRK.TKM. nr. 38/61.

³⁶ BOA, Y.MTV. nr. 155/189.

1896'da askeri ihtiyaçlara sarf edilmek üzere yardım toplanılması amacıyla oluşturulan Tesisat-ı Askerîye İane Komisyonu'nun yönetimi, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa ve Vahit Beyin uhdelerindeydi³⁷. İstanbul'da bulunan bu merkezi komisyonun şubeleri, ülkede muhtelif bölgelerde oluşturulmuş, şubelerdeki görevlilerin iane toplanması hususunda gayret ve titizlikle çalışması, yardımların düzenli olarak merkeze gönderilmesine itina edilmesi hususundaki padişahın iradesi vilayetlere tebliğ edilmiştir³⁸. Merkez komisyona ulaşan yardımların miktarlarını gösteren pusulalar aralıklarla Sadarete takdim edilmiştir³⁹.

Temmuz 1897'de, Tesisat-ı Askeriye İanesi hasılatından 100 bin lira, Teselya ve Yanya ordularına gönderilmiştir⁴⁰. Önceleri asker dul ve yetimlerine cûz'î miktarda maaş verilmekte iken, Tekaûd Sandığı oluşturulması ile maaşların geçinecek şekilde arttırıldığı gibi yine maaşların aydan aya ödenebilmesi için harbiye tazminatından bir miktar paranın sandığa ayrılması hususu da Yunanistan Hududu Genel Kumandanı ve Osmanlı Ordusu Müşiri Ethem Paşa'ya bildirilmiştir⁴¹. Osmanlıların, Teselya'yı ellerinde tuttukları süre içinde oluşturulan Teselya İane Cemiyeti etkili faaliyet içinde yardım toplamıştır⁴².

Sultan II. Abdülhamid'in himayesinde, *“Evlâd-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i*

³⁷ BOA, Y.PRK.BSK. nr. 48/28.

³⁸ BOA, Y.EE.KP. nr. 6/578.

³⁹ BOA, Y.A.HUS. nr. 365/52.

⁴⁰ BOA, BEO. nr.995/74590.

⁴¹ BOA, nr. Y.PRK.BSK. 53/94.

⁴² Adem Ölmez, *a.g.e.*, s.183.

Şahane” adıyla başlatılan yardım kampanyası adeta bir yardım seferberliğine dönüşmüş, saray mensupları, bakanlar, bürokratlar, memurlar, tüccar ve esnaf olmak üzere her kesimden her inançtan yerli ve yabancı kimseler katılmıştır.

Bu serginin düzenlenmesi ve güzelleştirilmesi için Luis Sabuncu, bir layiha hazırlamış ve bunda, Londra’daki gördüğü sergileri anlatmıştır. Yine, ziyaret ettiği 1871’de Paris, 1872 New York, 1889 Boston, 1883 Kalküta’da açılan sergilere dair intibalarını kaydetmiştir. Açılacak olan İane sergisinde muzıka ve büfe bulundurulmasını teklif etmiştir. Ayrıca, yerli mallardan sergiye eşya getirilir, satış hesabından bir kısmı sergi hesabına alıkonursa gelirin artacağına ve yerli malın tanınıp sürülmesine hizmet olacağını vurgulamıştır. Serginin yabancı memleket gazetelerine aksettirilmesini de istemiştir. Çünkü bu yapıldığı takdirde, eski eserlere meraklı olanların çoğunun ilgisi sergiye çekilecek ve görmeye geleceklerdir. Bu merakı arttırmak için de hazinede muhafaza edilen eşyadan bir kısmının da teşhir edilmek üzere sergi salonuna getirtilmesinin fayda sağlayacağına işaret etmiştir⁴³.

İane Sergisi Binası ve Tezyinat

Yıldız Sarayı civarında halkın gezinti yaptığı bahçede, birinin geliri şehit aileleri ve gazilere, diğerinin de Tesisat-ı Askeriyeye mahsus olmak üzere belirli bir süre devam etmesi planlanan iki şubeli bir sergi ve pazar yeri inşası kararlaştırılır.

⁴³ Sabuncuzade Louis Alberi, *Yıldız Sarayı’nda Bir Papaz*, Selis Kitap, 2007, s. 142-143.

Yıldız Sarayı karşısındaki Talimhane meydanında ve Hamidiye Camii yakınındaki saat kulesi karşısında, yapımına başlanan iane sergisi binasının masrafları padişah tarafından karşılanmıştır. İki tarafında iki kule görünümlü olan ve bodrum katı ile üst kattan oluşan binaya ortasında yer alan geniş bir merdivenden çıkılıyordu. Dış merdivenlerden çıktıktan sonra, serginin cümle kapısından geçilerek büyük bir sofaya giriliyordu.

İane Sergisi binasının tamamlanması ile depolardaki eşyalar buraya nakledilmiş, salonlara muntazam ve gösterişli bir şekilde yerleştirilmiştir. Açılış töreninin yapılmasını müteakiben, muhafaza, inzibat, muzıka ve bayiler ile ilgili düzenlemeleri komisyon tarafından yaptırılmıştır⁴⁴.

Sultan II. Abdülhamid'in Himayesinde İane Sergisi:

Serginin Açılışı ve Padişahın Nutku

26 Mart 1898 tarihli *Sabah* gazetesinin haberinde, padişahın himayesi altında oluşturulan serginin 25 Mart Cuma gününe tesadüf eden resmi açılışının parlak ve şaşalı bir merasimle yapıldığına vurgu yapılmakta, sergiden övgü ile bahsedilmektedir.

Padişah Hamidiyye Camii'nde Cuma namazını eda ettikten sonra, iâne sergisinin açılış merasimi için saltanat arabasıyla, maiyetinde Şehzade Burhaneddin Efendi, Mabeyn Müşiri Gazi Osman Paşa Şehzade Abdülkadir ve Ahmet Efendiler bulunduğu halde sergi binasına hareket

⁴⁴ BOA, nr. Y.PRK.KOM. nr. 9/38; İane Sergi Binasının görünüşü hakkında bkz. Ekler (Resim 2, Resim 3, Resim 4).

etmiştir. Padişah, sergiye vardığında, tüm devlet erkânı, hükümet üyeleri, vükelâ heyeti ve mabeyn ekâbir ve memurları, sefirler ve maslahatgüzarlar, sergi komisyonu heyeti üyeleri ile selâmlık resmine memur askerî ümerâ ile muteberân sergi alanında hazır bulunmaktaydılar. Padişahın sergiye dair yazılı açış nutku Sadrazam Halil Paşa tarafından okunmuştur⁴⁵.

Padişahın nutkunda; Yunanla savaşta devlet ve memleketimizin şanı için canlarını feda eden şehitlerin ailelerine ve malûl askerlerin maaşlarına zam yapıldığı gibi ayrıca maişetçe bir kat daha refah içinde olmalarını temin için bir iane sergisinin düzenlendiğini; daha önce Anadolu'daki kıtlık, İstanbul'da meydana gelen deprem ve büyük yangınlarla sellerden zarar görenler ve sair yardıma muhtaç kalanlar hakkında gösterilmiş olan insanî tavrın takdiri; sergi münasebetiyle Almanya İmparatoru, Avusturya İmparatoru, İran Şahı, Fransa Cumhurbaşkanına teşekkürlerinin beyanı ve ahalinin halis kalple devlet ve memleketine olan bağlılığını ispat ettiği vurgulanmakta olup tamamı şöyledir:⁴⁶

“Yunan Muharebesi’nde devlet ve memleketimizin hıfz-ı şânı için fedâ-yı can eden şühedâ-yı muhteremenin eytâm ve erâmiline ve aldıkları cerîhalardan müte’essiren ma’lûl kalan guzât-ı askeriyyeye nizâmen tahsis edilen maaşlara zamâ'im-i mahsûsa icrâ edildiği gibi başkaca bir mu'âvenet-i münâsibe îfâsını da tasavvur etdim. Bu emr-i hayr için tarafımızdan gösterilen misâle derakab imtisâl olundu. İşte bugün güşâd ettiğimiz bu

⁴⁵ Sabuncuzâde Luis Alberi, *a.g.e.* s. 94-95.

⁴⁶ BOA, Y.EE, 3/62; BOA, Y.PRK.KOM. 9/37.

sergiyi o sûretle te'sîs eyledik. Taht-ı Saltanat-ı Osmâniye'ye cülûsumdan beri her ne vakit bir âfetle zedelenmiş muhtâcîne mu'âvenet etmek istesem, ahâlimiz eserimize ıktifâ husûsunda bi-hakkın gayret ve müsâra'at ibrâzından gerü durmadı. Âfât-ı kevnîyyeden olarak mukaddemâ Anadolu'da zuhûr eden kıhtda ve İstanbul'da vukû'a gelen hareket-i arzda ve büyük yangınlarla seylâblarda musâb olan veya sâir sûretle muhtâc-ı mu'âvenet kalan bî-çâregân haklarında gösterilmiş olan mü'essir insâniyet ve fütüvveti lisân-ı takdîr ile yâd ederim. İşbu sergi münâsebetiyle cedd-i haşmetâneleri Almanya İmparatoru hazretlerinin ve Avusturya İmparatoru ve İran Şahı hazerâtiyla Fransa Hükümet-i Fahîmesi Reis-i Cumhuru cenâblarının da bezl-i âsâr-ı fütüvvet buyurduklarını hiss-i şükrân ile beyân eylerim. En ziyâde bâ'is-i memnûniyetim olan cihet, ecdâdımızdan mütevâris hasâ'is-i celîleden olan uluvv-i cenâbın fezâ'il-i insâniyenin delâ'il-i bâhiresini şimdiye kadar memleketimizde dâimâ müşâhedeyle muvaffakiyetimdir. Bundan dolayı bahtiyârim. Ahâlimin kalb-i hâlisini ve devlet ve memlekete muhabbet ve irtibâtını isbât ve te'yîd eden mahâsin-i ahlâkının hâlen ve istikbâlen ilâ mâ'sâ-Allâhü Te'âlâ müstemirr olacağında şübhem olmadığı için kendilerine hayır duâ ederim”⁴⁷.

Sadrazam tarafından padişahın nutku okunduktan sonra Mûzika-i Hümâyûn selâm havasını terennüm eylemiş ve orada hazır bulunanlar ve “padişahım çok yaşa” sözleriyle serginin hususi mevkiine Osmanlı zafer sancağı çekilerek Resmî açılış ilan edilmiş, uğur

⁴⁷ BOA, Y.EE, 3/62.

sayıldığından kurbanlar kesilmiştir. Padişah, serginin her tarafını ziyaret ederek bütün nadir ve nefis eşyayı müşahede ve takdir ettikten sonra sergide satış muamelelerinin başlamasını emretmiştir⁴⁸. Bu esnada, sergi için özel olarak hazırlanan albümlerden bütün vükela heyeti ve sefirler ile muteberana verilmiştir. Müteakiben, sergi binasının önünde parlak bir resmi geçit yapılmış ve cephedeki kardeşlerinin kazandıkları şereften mesrur ve müftehir olan Türk askerleri, bu resmi geçide o kadar büyük bir intizam göstermişlerdir ki, orada bulunanlar –yabancılar dahil- geçen kıt’aları alkışlara boğmuştur⁴⁹.

Aynı yardımların artması ve kısa zamanda deponun kıymetli eserler ve eşyalar ile dolması üzerine Sultan II. Abdülhamid, serginin idaresinin seçkin kimselerden oluşturulmasını istemiştir. Bu hizmette gayet istekli olan Selim Melhame Paşa, bu sorumluluğu üstlenmiştir⁵⁰.

Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame’nin başkanlığı altında kurulan iane sergisi komisyonu üyeleri ve sergi görevlileri şunlardır:

Ferik Sadeddin Paşa, Damad-ı şehriyari Ahmed Zülkifl Paşa, Dahiliye Müsteşarı Ahmed Refik Bey, Hariciye Teşrifatçısı İbrahim Rasih Bey; Sergi Tahrir İşleri Müdürü, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Mektupçusu Abdullatif Efendi, sergi müfettişi ve ambar memuru, Yahya Efendi, Fabrika-i Hümâyûn Müdürü Mirliya Nazım Paşa, Piyango Keşide Müdürü ve Orman Fenni Heyeti

⁴⁸ Sabuncuzâde Luis Alberi, *a.g.e.* s. 96-97.

⁴⁹ Ziya Şakir, *a.g.e.* s. 157.

⁵⁰ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/59.

üyesi Hamid Bey, Hazine Veznedarı Mehmed Efendi de, İane Sergisi veznedarlığına getirilmiştir.⁵¹ Ayrıca Piyango Keşide Mukayyidi olarak, Said Bey, Muzaffer Bey, İhsan Bey, Kemal Efendiler, sergi ambar muhafızları, Muharrem Bey, Arslan Bey. Sergi Matbaa Müdürü Nazım Efendi idi. Sergi Defter Mukayyidi, Süleyman Efendi; Polis Çavuşu Nuri Efendi; Bekçiler Hasan Ağa, Süleyman ve Osman Ağa'lardır⁵². Yalnız bazı görevlilerin hastalık vesair mazeretleri nedeniyle görevden alınarak yerlerine başkaları getirildiği de olmuştur⁵³. Hazine-i Hümayun görevlilerinden olup sergi dairesinde görevlendirilenlerin her birine aylık 300 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁵⁴ İane sergisi kapısında bulunan turnikeler için Hazine-i Hassa'dan görevlendirme yapıldı⁵⁵. Serginin hesap işlerinde istihdam edilen Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti muhasebe kâtiplerinin maaşlarına iane komisyonunun talebi üzerine zam yapılmıştır⁵⁶.

Bu arada, bazı ülkelerde iane sergisinin mahiyeti tam anlaşılamamış olduğundan, eserlerinin sırf bu sergide teşhir edilmesini isteyenlerden müracaat edenler de olmuştur⁵⁷. İane komisyonunun bu tür müracaatlara verdiği cevapta, sergiye teşhir için eser ve eşya kabul edilmediği,

⁵¹ BOA, Y.MTV. nr. 167/157.

⁵² BOA, Y.PRK.HH. nr. 31/48. Bu üyelere ipek mendil hediye edilmiştir.

⁵³ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/63.

⁵⁴ BOA, HH.İ. nr. 108/103.

⁵⁵ BOA, HH.İ. nr. 108/74.

⁵⁶ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/42.

⁵⁷ Mesela, Kaliforniya Üniversitesi'nden bir müracaatta bu sergide resimler, haritalar vesaireyi sergilemek istedikleri belirtilmiştir. (BOA, MF.MKT. nr. 385/30)

hayırseverlerin hediye olarak verdiği sanat eserleri ya da eşyaların kabul edildiği belirtilmiştir.

İane sergisine yardım olarak hususi kütüphanesini ve kitap ve risalesini bağışlayanlar olduğundan kıymetini takdir etmek üzere uzmanlardan üç kişilik heyet oluşturulmuştur⁵⁸. Ayrıca padişahın iradesi ile, iane sergisi binası bahçesinde jimnastik, idman, kılıç, kalkan vs. talimlerini icra etmek üzere, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye ve Bahriye ile Mühendishane-i Berri-i Hümayun Mektebi'nin subayları ve öğrencileri görevlendirilmişlerdir⁵⁹.

Bina için yapılan masraflar ile amele vesair ücretlerine dair tutulan defterlerde iane komisyonuna teslim edilmiştir. Sergi binası dairelerine konulan kanepe, koltuk, sandalye vesair mefruşat masrafları (5223 kuruş) ise hazineden ödenmiştir⁶⁰. Sergi mekânı, Pazar ve Salı günleri erkeklere, Perşembe günleri de kadınlara tahsis edilmiştir⁶¹.

Hususi bir mahiyetteki bu gösterişli sergide, padişah, hanedan üyeleri, devlet erkânı, yabancı devlet adamları, Osmanlı halkı tarafından hediye edilen kıymetli eşyalar teşhir edilmiştir. Serginin asıl büyük kısmı, bir baştan öbür başa uzanan bir salondan ibarettir. Bu salonun ortasındaki camekanlı sofanın sağındaki salon, Padişahın

⁵⁸ Maarif Nezareti encümen azasından Esad Efendi ve Halid Bey ile Sahaflar Kethüdasından oluşan heyet, anbarda bulunan kitapları, Mushaf-ı Şerifler de dahil olmak üzere nakdî kıymetlerini tespit etmişlerdir (BOA, MF.MKT. nr. 401/31)

⁵⁹ BOA, Y.PRK. ASK. nr. 138/68.

⁶⁰ BOA, HH.İ. nr. 109/49.

⁶¹ BOA, Y.PRK. KOM nr. 9/43.

gönderdiği hediyelere ayrılmıştır. Burada, vazoları, saksıları, sofrta takımları yanında padişahın bizzat yaptığı masa, yazıhane, sandalye, sigara sehpası ve diğer marangoz eşyaları bulunuyordu. Diğer salonda ise, Hereke Fabrikası'nın nefis kumaşları ve kıymetli halıları, Çini Fabrikası'ndan nadide çini ve porselenler yerleştirilmiştir. Duvardaki camekânlara da sefirlerin, yabancı ileri gelenlerinin ve Sanayi Mektebinden gönderilen eşyalar yerleştirilmiştir.⁶²

Yirmi bölüme ayrılan sergi binasında yer alan nefis sanat eserleri, kıymetli seccadeler, halılar, kanaviçeler, rengârenk nadide kumaşlar hoş bir manzara oluşturmuştur. Gazetelerde, sergi binasının bölümlerinin gözleri kamaştıran ve insanı hayran bırakan eşyalarla dolduğu, hepsinin de sanatkârane ve nefis bir şekilde tanzim edildiğinden söz edilir⁶³. “Oldukça latif ve gönüle hoş gelen yüce bir mekân” olarak anlatılan serginin en dikkat çeken bölümlerinden birisi de resim ve hat levhalarının bulunduğu kısımlar olup burada, devrin meşhur ressamlarının tablolarıyla eski hattatların eserleri teşhir edilmekteydi. Ressam Zonaro, Zekai Paşa ve birçok sanatçının tabloları vardı.

Sabah gazetesinin 29 Ağustos 1897 tarihli nüshasında, “asil bir millet tarafından düzenlenen iâne sergisi” ifadesiyle duyurulan sergi hakkında özetle şöyle bahsedilmektedir: “Serginin yapılacağı yerin düşünülmesi ve anlatılması zor olup, bina paha biçilmez eşyalarla, sanatkârane bir şekilde tertip ve tanzim edilmiştir. Sergideki bütün eşyalar ve halılar, sergiyi gezen dikkatli bir göz, büyük bir

⁶² Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.156-157.

⁶³ Sabuncuzâde Luis Alberi, *a.g.e.* s. 97.

hayal âleminde götürecektir seviyededir. Sergi geniş ve büyük bir salonda kurulmuş olup, salon, bir ucundan diğer ucuna kadar her çeşit, daha ziyade doğuda üretilenler olmak üzere kıymetli eşya ile donatılmıştır. Boydan boya cemekehanlarda padişah tarafından verilen nefis ve müzeyyen hediyeler, kıymetli giysiler, hat levhaları, duvarları doldurmuştur. Yanında yine hayırseverler tarafından bağışlanan resim tabloları, halılar, seccadeler, ipekli kumaşlar ve sayılamayacak kadar kıymetli el işi ürünler teşhir edilmektedir. Ayrıca, memleket imalatı olan mobilyalar uygun yerlere yerleştirilmiştir.

Serginin önüne, saray bahçıvanları tarafından nadide çiçeklerden oluşan tarhlar yapılmış ve ziyaretçilerin serbestçe dolaşabilecekleri bir mekân olarak düzenlenmiştir. Günün belirli saatlerinde de, Mabeyn muzıkası ile Bahriye ve Topçu Bandoları çalmakta ve etrafa zafer neşesi yayılmaktaydı. Sergi kapandıktan sonra bina tamamen yıkılmamış, değişik amaçlarla kullanılmıştır. Yıldız bomba hadisesi üzerine bomba sanıklarıyla ilgili soruşturma yapan “Olağanüstü Heyet” toplantılarını burada yapmıştır. 1908’de bir müddet Kumandanlık dairesi olarak kullanılmıştır. İkinci Fırka Kumandanlığı Dairesinin teşkil edilen Erkan-ı Harbiyesi ve Kalem Odalarını içine alacak genişliği taşımadığından, Hazine-i Hassa’ya ait olan bu sergi binası, Kumandanlık dairesi olarak kullanılmak üzere fırkanın komutan ve subaylarına tahsisi gerçekleştirilmiştir (2 Aralık 1908)⁶⁴.

Padişah yaverlerine mahsus olup iane sergisi görevlilerinin kalmaları için geçici olarak tahsis

⁶⁴ BOA, BEO.nr. 3447/298459; Y.MTV. nr. 313/71.

edilen odalar, sergi ile ilgili tüm çalışmalar tamamlandıktan sonra 1900 yılı başlarında, sergi görevlilerince boşaltılmıştır⁶⁵.

Halk arasında “Şevkat Sergisi” adıyla da anılan bu sergiye olan rağbet gazetelerde haber yapılmış; eşya hediye eden veya sergiden eşya satın alanların isimlerinin gazetelerde ilan edilmesi ve defterlere kaydedilmesi dışında, kıymetli eşyaların fotoğraflarının alınması ve resmi gazetelerde yayınlanması düşünülmüştür (Haziran 1897)⁶⁶.

Yıldız İane Sergisinin Kamuoyuna Duyurulması ve Kampanyada Basının Rolü

Savaşın sona ermesi ve akabinde 4 Haziran 1897’de Avrupa Devletleri Sefirleriyle İstanbul’da barış antlaşmasıyla ilgili görüşmelerin başlamasından iki hafta sonra 18 Haziran tarihinde serginin yapılması hususunda resmi bir tebligatın ilanı, padişahın bu konuya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir.

18 Haziran 1897 tarihli Cuma günü *Dersâdet Evrâk-ı Havadis* gazetesinde; Osmanlı Devleti’nde ilk defa uygulanan bu ilginç yardım kampanyası hakkında bilgiler “Tebliğat-ı Resmîye” başlığı ile verilmiştir. İlanda, Sultan Abdülhamid’in Girit olaylarında zarar görenlere ve Türk Yunan Savaşı’nda şehit olanların yetimlerine ve gazilere yardım için açılmasını planladığı serginin kamuoyuna duyurusu özetle şöyledir:

⁶⁵ BOA, Y.MTV. nr. 199/83.

⁶⁶ BOA, BEO, nr. 965/72.326.

“Yıldız Sarayı civarında ahaliye mahsus bahçede ayrılan uygun bir yerde, giderleri padişah tarafından karşılanmak ve hasılatı ise son savaşta şehit ve yaralı olan asker ailelerine yardım olarak verilmek üzere ve açılış tarihinden itibaren 6 ay devam etmesine ve gerektiği takdirde müddet daha uzatılmak suretiyle bir sergi açılmasına karar verilmiştir. Padişah hazretlerinin ihsan buyuracağı eşyalarla beraber, devlet ricalinin, hanedan üyelerinin, İstanbul tüccar ve esnafının ve ailelerinin Osmanlı Devleti ile ilişkili yabancı devlet temsilcilerinin hediye edecekleri eşyalar da sergiye katılacaktır. Bunun yanında Mekteb-i Sanayi’de imal edilecek eşyaların bir kısmı ve Mekteb-i Mülkiyelerde yapılacak tabloların bir kısmı da dâhil edilerek, sergilenecek eşyalar resimleri gazetelerde yayınlanmasından sonra sergide satılacaktır. Satıştan elde edilecek gelir sadece şehit asker ailelerine ve yaralı askerlerden iş göremeyip ailelerini geçindirmeye muktedir olamayanlara, serginin idaresine memur olan komisyon vasıtasıyla paylaştırılarak uygun miktarlarda verilecektir. Komisyonun Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Efendi’nin nezareti altında askeriyenin muhasebe daire reisi Ferik Saadettin ve Damat Ferik Ahmet Paşalardan; Dahiliye Müsteşarı Ahmed Refik ve Harbiye Teşrifatçısı İbrahim Beylerden oluşturulmasına ve sergiye kabul olunacak eşyanın cinsi ve türü ile sergiden eşya alanların isimlerinin gazetelerde ilan edilmesine, ayrıca özel bir defter ile kayıt altına alınmasına, padişah iradesi ile komisyonun dünkü Perşembe gününden itibaren Yıldız Sarayı’nda tahsis olunan dairede çalışmaya başladığının ilanına karar verilmiştir”.

Ayrıca, gelirleri şehit aileleri ve malûl gazilere bağışlanmak üzere matbuat ve gazeteler de özel neşriyatlar yapılmış, matbaalarda muhtelif kitaplar basılmıştır. Fakat kitaplar basılmadan önce Maarif Nezareti'nin izni ile iane komisyonu tarafından satılabilir onayının alınması gerekiyordu.

İstanbul'da yayımlanan *Servet-i Fünûn* gazetesi de bu yardım kampanyasına destek verenlerden biridir. Özel sayı yayınlayarak gelirini, şehit aileleri, malûl gazilere bağışlama kararı alınmıştır. Gazetenin sahibi ve yazarlarından Ahmet İhsan Bey'in öncülüğünde, 1313 tarihli “*Nüsha-i Mümtaze*” adıyla özel bir sayı hazırlanmış ve ilk etapta, 698 nüsha elden satılarak geliri iane komisyonuna teslim edilmiştir⁶⁷. Bu nüshada özellikle şiir ve hikâyelerde; savaş meydanlarından ziyade cephe gerisindekilerin yaşantılarına ve hislerine vurgu yapılmıştır. Recaizâde M. Ekrem, Abdülhak Hamid, Samipaşazâde Sezai, Uşşakzâde Halid Ziya, Ahmet Hikmet, Cenab Şahabeddin, İsmail Safa, Menemenlizâde Tahir ve birçoklarının yazı ve şiirleri yayınlanmıştır. Burada yer alan makaleler genellikle savaş ve askerlikle ilgilidir.

Cenap Şehabeddin'e ait “Eytam-ı Şühedaya” başlıklı, şehit yetimlerine seslendiği yazısında, o tarihten yirmi yıl öncesine ait gerçek bir hadiseyi anlatmıştır. Bu hadise, Plevne'de savaşmaya giden ve hiçbir zaman dönmeyecek olan bir Türk zabitanın oğluyla vedalaşmasıdır. Geride sekiz yaşındaki oğlunu, üç yaşındaki bir diğer oğlunu, üç aylık kızını ve eşini bırakan bu asker, Cenap

⁶⁷ BOA. Y. PRK.KOM. nr. 9/51.

Şahabeddin'in babasıdır. Yazar şehit çocuklarına şöyle seslenir:

“... Ben bundan yirmi sene evvel bugün sizin olduğunuz gibi, ey aziz kardeşlerim, bir şehidin yetimi olmuştum; benimki de sizinkiler gibi hayatını barut dumanlarına sarmış gitmişti. Bugünkü siz yirmi sene evvel ki bensiniz; ben sizin bütün hissiyatınızı, bütün ruhunuzu, yaralı ruhunuzu bilirim... Ben o cerihanın bir aşınastım. O cerihayı seviniz; o sizin ebedi bir nişan-ı iftiharınızdır... Herkes size vermek istiyor; ben sizden almak, âlâminıza iştirak suretiyle sizin derdinizden bir kısmını almak istiyorum”.

Geliri İane sergisi komisyonuna teslim edilmek üzere Rauf Bey Kütüphanesi'nin “Guzât-ı Osmaniye'ye Mahsus Mektup Paketi” adıyla çıkardığı eserin satışına dair ilan *Sabah* gazetesinde verilmiştir. Ancak geliri iane komisyonuna verilmek üzere teklif edilecek kitap ve risalelerin, iane komisyonunun hususi mührüyle mühürlenmeden satılması suiistimallere yol açabileceğinden, satış ilanı uygun görülmez. (Temmuz 1897)⁶⁸. Yine *Sabah* gazetesi 13 Mayıs 1897 tarihli nüshasında, mecruh gazeteler ile şehit çocuklarına hediye olmak üzere “nüsha-i fevkalâde” çıkaracağını duyurmuştur. Bu duyuru da pul, kâğıt ve diğer masrafları tenzil edilmeden bütün hasılatı mecruh gazilere kalmak üzere iki “nüsha-i fevkalâde” neşredilmek istendiği belirtilir. Birinci

⁶⁸ BOA, BEO. nr. 977/73214.

nüşhasının hasılatı mecruh gazilere, diğer nüşhasının hasılatı ise şehit çocuklarına hediye edilecekti. Nüşhalar 10 paraya satılacak, isteyenlere daha yüksek fiyatlardan yani 1 lira, 1 mecidiye, 5 kuruş, 10 kuruş ve 100 paralık özel basımlar yapılabileceği de belirtilir. Özel nüsha talep eden kişilerin adlarının gazetede yayınlanacağı bildirilir. Taşradan satın almak isteyenlere, posta masrafı gazeteye ait olmak üzere matbaadan talep edebileceklerdi⁶⁹. Bu nüshalardan birincisi 26 Mayıs 1897 tarihinde mecruh gaziler yararına neşredilmiştir⁷⁰. İkincisi ise 9 Haziran 1897’de yayınlanmıştır⁷¹.

Matbuattan bazıları fevkalâde nüshalar neşretmek, bazıları kitap ve risale tahsis ve hediye etmek, bazıları sanat eserlerini teşhir etmek suretiyle gerek İstanbul, gerekse taşrada yardıma iştirak ettiği gibi, değişik şekillerde de iane toplanmakta idi. Bu durumda, kendilerinden toplanan yardımların miktarıyla nerelere teslim edildiğinin kayıtları ile toplanan miktarın iane komisyonuna gönderilmesi ve başka bir yere verilmemesi istenmiştir (3 Temmuz 1897)⁷².

Ağustos 1898 tarihine kadar toplanan yardımların 6 milyon kuruşu geçtiği anlaşılmaktadır. İane sergisinin açılışından itibaren hanımlara mahsus bir gazeteden de her hafta 50 nüsha sergiye gönderilmiştir (Mart 1898)⁷³.

⁶⁹ *Sabah*, nr. 2680, 1 Mayıs 1313.

⁷⁰ *Sabah*, nr. 2693, 14 Mayıs 1313.

⁷¹ *Sabah*, nr. 2707, 28 Mayıs 1313.

⁷² BOA, 975/73095.

⁷³ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/61.

Bazı Cemiyetlerin ve Şahısların Yardım Organizasyonları

Maarif Nazırının başkanlığında oluşturulan Girit Muhtâcîn-i İslamiyesi Komisyonu, Girit'teki muhtaç durumdaki Müslümanlar için yardım faaliyetlerini yürütmüş, toplanan yardımların miktarı ve yapılan harcamalara dair cetvelleri sadarete takdim edilmiştir (1897)⁷⁴.

Osmanlı-Yunan Savaşı'nın şehit aileleri ve malûllerine yardım toplayan cemiyetler genellikle kadınların öncülüğünde çalışmaktaydılar. Bunlardan birisi yaralı ve malûllere yardım toplamak amacıyla, Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın büyük kızının önderliğinde 1897 yılında kurulan “Muhadderat-ı Osmanîye Heyeti” dir. Yabancı hanımların da üye olarak katıldığı cemiyet, yaralı askerlere sağlık malzemeleri ile giyim eşyaları yardımı yapılmıştır.

Kadıköy Hanımlar Cemiyeti de Kadıköy'de Osmanlı hanımları ile yabancı uyruklu hanımların işbirliği içerisinde faaliyette bulunarak yardım toplayan bir cemiyettir. Cemiyetin topladığı yardım paralarının bir kısmı ile Yıldız Sarayı yakınındaki hastanelerden birinin sağlık teçhizatı karşılanmış, kalan diğer meblağ iane sergisi komisyonuna gönderilmiştir. Cemiyetin idare heyeti bu hizmetlerinden ötürü Şefkat Nişanı ile ödüllendirilmiştir⁷⁵. Diğer taraftan, Filibe'de eski belediye başkanı yardımcısı İbrahim Hakkı Efendi'nin teşvikleriyle Filibe Mutasarrıfının

⁷⁴ BOA, Y.A.HUS. nr. 373/64.

⁷⁵ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/41.

başkanlığında oluşan iane komisyonu topladığı aynı ve nakdî yardımları İstanbul'a göndermiştir⁷⁶.

Osmanlı hükümetinin, yangın, deprem, savaş, göç, kıtlık ve benzeri olağanüstü hadiselerin yaşandığı dönemlerde ek kaynak yaratmak amacıyla, daha önceleri de memur maaşlarından kesinti yaptığı bilinmektedir. Aynı uygulamaya bu savaş sonrasında da gidilmiş; Meclis-i Vükela kararı ve padişah iradesi üzerine memurların maaşlarından malûl asker ianesi olarak belirli oranda kesinti yapılmıştır⁷⁷.

Şeker Ahmed Ali Paşa'nın Sergisi

Yıldız Sarayı teşrifat görevlisi Şeker Ahmed Ali Paşa, gelirini şehit askerlerin ailelerine vermek üzere, Beyoğlu'nda Pera Palas Otel'i'nin birinci katında tablolarından oluşan bir sergi düzenlemiştir. Otel idaresi sergi salonunu ücretsiz olarak tahsis ederek katkı sağlamıştır. 4 Mayıs 1897 Salı günü açılan sergi, basın tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Giriş ücreti 5 kuruş olup, öğrencilere indirimli 2 kuruş olan sergiye gösterilen yoğun ilgi gazetelerde haber olarak verilmiştir. Serginin hasılatı vesair muameleleri ile ilgilenmek üzere Seraskerlik Muhasebat Dairesinden Raif Efendi ve polis Hüsnü Efendi ile biraderi Jozef Hüsnü Efendi görevlendirilmiştir⁷⁸. Ahret Ali Paşa'nın teklifi ile hizmet ve gayretlerinden dolayı

⁷⁶ BOA, Y.MTV, nr. 166/181.

⁷⁷ Beyrut Vilayeti Maarif memurlarıyla muallimlerinin 1315 senesi Kanun-i Sani maaşlarından kesilen malûlin ve askerî sınıflara dair aidat seraskerlik adına Beyrut Osmanlı Bankası şubesine teslim edilmiş, poliçesi merkeze gönderilmiştir (BOA. MF.MKT. nr. 506/61.)

⁷⁸ BOA, BEO, nr.946/70898.

Polis Hüsnü ve kardeşi Josef Hüsnü'ye dördüncü rütbeden birer Mecidî Nişanı ihsan edilmiştir. Otelin birinci müdürü Almanya tebaası Hans da, dördüncü rütbeden Osmanî Nişanı, ikinci müdür Avusturya tebaasından Hevillaves'e beşinci rütbeden Mecidî Nişanı verilmiştir⁷⁹. Ressam Ahmed Ali Paşa, sonradan yine gelirini iane komisyonuna verilmek üzere ikinci sergisini Mercan'da düzenlemiş ve giriş ücretlerini öncekine göre daha düşük tutmuştur⁸⁰.

Pul Bastırılması: “Teselya Pulları”

Avrupa'da olduğu gibi posta pullarına gösterilen rağbetten dolayı hem hatıra olması hem de iane sergisi gelirinin arttırılması amacıyla sınırlı sayıda posta pulları çıkartılması düşünülmüştür. Posta Nezareti'nin asli gelirlerine zarar vermeden mevcut beş çeşit pulların üzerine “Teselya” ibaresiyle birer damga vurularak bundan elde edilecek hasılatın yarısının sergi menfaatine tahsisinin uygun olacağı görüşü üzerine⁸¹ basılan posta pullarının komisyona teslimi hususu da bir karara bağlanır. Sergide ve ambardaki posta pullarının muhtelif fiyatlarla satılmasının kayıtlarda karışıklığa yol açmaması için bir düzenleme getirilmiştir. Ambardan seri olarak satılmakta olan pullar, ambar memurluğundan bayiliğe verilecek ve perakende olarak sergide satılan pullar ise alınan karar doğrultusunda bir işleme tabi tutulacaktır (26 Nisan 1898)⁸².

⁷⁹ BOA, İ.TAL. nr.1315/R-223; *Sabah*, nr. 2670, 12 Zilhicce 1314.

⁸⁰ BOA, Y.MTV. nr.171/48; *Sabah*, nr. 2742, 15 Safer 1315.

⁸¹ BOA, Y.MTV. nr. 163/194.

⁸² BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/66.

İane sergisi için bir milyon beş yüz bin adet (1.500.000) pulun kâğıt bahası ve baskı masraflarının Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından karşılanmıştır⁸³. Talep edenlere pulların satışı için bayilikler verilmiştir. Pul bayiliği hakkını alabilmek için, kefalet senedi düzenlenmekte ve bu senet karşılığında bayilere seri şekilde pullar verilmekteydi. Pul parasını peşin olarak ödeyen bayiler ise makbuz ile pulları teslim alabiliyorlardı. Pul bayii Hakkı Efendi, Galata Postanesi'nde özel bir mekânda komisyon tarafından tedarik edilen pulların satışını gerçekleştirmiştir. Bayilik için, komisyon tarafından kefalet senedi ve makbuzlar hazırlanarak pullar teslim edilmiştir. Hakkı Efendi'ye bu hizmeti süresince zamlı maaş verilmiş, ayrıca satış yaptığı yerin kirası ile içindeki yazıhane, dolap ve sair eşyanın parası komisyon tarafından ödenmiştir⁸⁴.

Pul satışları veznedar Rıfki Efendi ile ambar görevlisinin sorumluluğundaydı. Talebin fazla olması halinde, sergi muhasebecisi ile Rıfki Efendi komisyonu bilgilendirmekteydiler. Yine, pul satışlarından elde edilen hasılatın miktarını iane komisyonuna bildirmek zorundaydılar. Bu arada, pul koleksiyoncuları da müracaat ederek belli miktarlarda pul almışlardır⁸⁵. Posta pullarından bir hayli satın alan pul koleksiyoncularından Çakıcı Efendi, üçüncü defa pul talep ettiğinde yazılı olarak müracaat etmesi ve kendisine verilmesi kararlaştırılan miktardan fazla talepte bulunduğu takdirde de komisyona bu hususta bilgi verilmesi

⁸³ BOA, BEO. nr. 1096/82149.

⁸⁴ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/66.

⁸⁵ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 10/4; nr. 10/6.

istenmiştir⁸⁶. Fakat basılan pulların bir kısmının satılamayıp elde kaldığı anlaşılmaktadır. Daha sonraları devlet memurlarına, bu pulların satışının yapıldığı tespit edilmektedir (1902).

İpek Mendil ve Sergi Albümü-Resimli Katalog

Yardımda bulunanlara hediye edilmek üzere, yardım sergisinin anısına özel olarak sınırlı sayıda üretilen ipek mendiller çok ilgi çekmiştir. Hereke Fabrikası'nda imal edilen mendillerin üzerindeki sergi binası ve çevresinin kompozisyonu, Saray Başressamı Fausto Zonaro tarafından tasvir edilmiş olup üzerinde "*Evlâd-ı Şühedâ ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şâhane İâne Sergisi Yadigârı*" ifadesi yer almaktadır. Zonaro, ipek mendil üzerine basılmak üzere sergi binasının karakalem resimlerini çizmiş ve renkli suluboya tablosunu da yapmıştır. Masrafları Padişah tarafından karşılanan ipek mendiller, komutan ve subay aileleri, sergi görevlileri ve daha birçok kimselere hediye edilmiştir⁸⁷.

İane sergisi komisyonu toplantılarında, iane sergisinin ihtiva ettiği nefis eşyanın satışını kolaylaştırmak amacıyla fotoğraflarının çekilerek yayınlanması fikrinin gündeme getirildiği sıralarda, bir albüm hazırlanmasının daha uygun olacağına karar verilir. Almanya'da bir fabrikaya vekâlet eden Mösyö Dölinger adlı bir tüccar, bu konuda bir teklifte bulunarak serginin en nefis ve ender eşyasının boyalı resimlerinden on beş levhalık bir

⁸⁶ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 10/4; nr. 10/6.

⁸⁷ Suluboya resim, karakalem çizimler ve ipek mendil görselleri için bkz. Fatma Ürekli, *Sarayın Son Başressamı Fausto Zonaro: İkbâlden İdbâra*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.64-67.

albümü sipariş tarihinden dokuz hafta sonra teslim etmek üzere hazırlayabileceğini belirtir⁸⁸. Albüm hazırlanması husussu, komisyonca kabul edildikten sonra Osmanlı Bankası'ndan ödemelerin yapılmak suretiyle, 50 bin albüm sipariş edilir. Tanesi 2 kuruşa hazırlanan albümlerin 5 kuruştan satılması planlanan (Eylül 1897)⁸⁹ bu albümlerin çoğu hediye olarak dağıtılmıştır.

Almanya'da özel olarak bastırılan, sergideki 75 parça eşyanın özgün renkleriyle resimlerinden oluşan bu albüm, 16 renkli taşbaskı levha halindedir (13x18 cm). Albümdeki resimlerin Türkçe ve Fransızca açıklamaları da vardır.⁹⁰ Albümün başında, “padişahın himayesi altında son savaşın şehit evlatları ve malûl askerler için düzenlenen iane sergisinde bulunan eşyadan boyalı olarak tersîm ve tab'a en ziyade elverişli olan bazı nefis eşyanın resimlerini havi albüm” ifadesi yer alır. Türkçe takdimde, İane Sergisine dair açıklamada ise, Yıldız Sarayı civarında tesis edilen, Yunan tecavüzlerini men ile devletin şanını yücelten, şehit düşen fedakâr erlerin yetimleriyle malûl gazilerin refah ve saadetinin devamlı olarak teminine tahsis kılındığı vurgulanmaktadır.

Fransızca takdim yazısında, “Bazar de Secours” olarak ifade edilen sergiye dair açıklama

⁸⁸ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/46.

⁸⁹ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/57.

⁹⁰Nürnberg'de F. Schneller Şürekâsı Matbaası'nda 1898'de basılmıştır. (Kunstantalt v. Fritz Schneller&Cie Nürnberg 1898). Albüm için bkz. SALT-Galata Arşivi, nr. AFDIVCG001; Orijinal albümün bir kopyası özel arşivimizde bulunmakta olup, bu albüm ile yardım defterleri ve yardımların dağıtılması hususunda detaylı bir başka çalışma tarafımızdan yapılmaktadır.

şöyledir: “Bu albüm, Osmanlı İmparatorluğu’nu savunmak amacıyla, son savaşta cephelerde malûl kalanlar ve şehit düşenlerin aileleri yararına düzenlenen yardım pazarına padişah, hanedan üyeleri, devlet erkânı, yabancı hükümdarlar ve hayırseverler tarafından bağışlanan eşyanın bir kısmının doğal renklerde taş baskıyla çoğaltılabilen gravürlerini kapsar. Masrafları padişahın özel hazinesinden karşılanan, Yıldız Sarayı yakınında kurulan ve tamamen padişahın iradesiyle gerçekleşen bu Pazar, padişaha sadık orduya daha önceden yapılan çok miktardaki yardıma yeni bir bağış gelmesini sağladı”.

Sultan II. Abdülhamid’in iane sergisine hediye ettiği kıymetli ve seçme eşyadan albümde yer alanlar şunlardır:

Sarı ipek kumaş üzerine kasnak işlemeli, Osmanlı eski sanatlarından zarîf ve süslü, kıymetli örtü; eski Osmanlı nakışlarından, mâvi ipek kumaş üzerine sırma ve işlemeli zarîf ve süslerle bezenmiş oda takımı; Yıldız Sarayı Marangozhanesi’nden fildişi ve sedefle süslenmiş kıymetli sigara takımı; Arap tarzı imal edilenlerden, 2 metre yüksekliğinde, işlemeli büyük camlı dolap; Firûze renginde şal üzerine sırma işlemeli, Osmanlı eski sanatlarına ait, bir benzeri daha olmayan büyük bir örtü; İpekli al kumaş üzerine beyaz sırma işlemeli eski sanat eserlerinden süslü kahve tepsisi örtüsü; Hereke Fabrikası’nda ustalıkla üretilen, yirmi üç metre, kare şeklinde kıymetli büyük halı; beyaz ipek işlemeli, eski el sanatlarından, süslü büyük örtü; Çini Fabrikası’nın üretimlerinden bir metre yirmi beş santimetre yüksekliğinde büyük vazo; yeşil şal üzerine, sırma ile işlenmiş eski sanat eserlerinden

kıymetli süslü örtü; Çini Fabrikası'nın değerli imalatı olan "sır-altına boyalı" vazo.

Padişahın kızı Ayşe Sultan'ın kendi el işi olan hediyelerden kanava işlemeli ve süslü çerçeveleli duvar çantası; kanava işlemeli ve ustalıkla yapılmış masa örtüsü albümde yer almıştır. Yine Kadın Efendi⁹¹ tarafından hediye edilen, kadife atlas ve keten üzerine eski Osmanlı elişlerinden çok güzel sırma ve ipek işlemeli muhtelif örtüler ve seccâdeler de vardır. Kadın Efendi, albümde bulunan bu hediyelerden başka, gayet zarif bir şekilde elmas inci ve ipek işlemeli ve içerisi kuş tüyü dolu bir yastık, mineli ve müzikli, ustaca hazırlanmış bir el aynası ile pırlanta ile bezenmiş sanatkârane pek çok eşya da bağışlamıştır⁹².

Albümde bulunan Almanya İmparatorunun hediyeleri: Berlin Fabrikası sanat eserlerinden harp ve tarihi tasvir eden porselen takım; Berlin Fabrikası'nda üretilenlerden porselen üzerine yaldızlı bronzla işlenmiş lamba ile gâyet süslü porselen çiçeklik ve şamdan; yine aynı fabrika ürünü Almanya İmparatoru ve İmparatoriçesinin armasını gösteren kabartma altın ile işlenmiş tabak. Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralının hediyeleri ise; XV.Louis tarzında gül ağacından yapılmış, bronzla süslü ve ustalıkla hazırlanmış

⁹¹ Kadın Efendi, Sultan Abdülmecid'in hanımı ve Sultan II. Abdülhamid'in manevi annesidir. Abdülhamid 10 yaşında iken annesi Tirimüjgan Sultanı kaybedince Rahime Pirüstü Hanım onun bakımını üstlenmiştir. Padişah manevi annesini çok sevdiğinden onu sarayda "valide sultan" makamına getirmiş ve 1904'te vefatına kadar bu görevde kalmış ve aynı zamanda son valide sultandır.

⁹² Sabuncuzâde Luis Alberi, *a.g.e.*, s.99-100.

camlı dolap; Viyana Fabrikası ürünlerinden firûze renginde altınla süslenmiş vazo.

Bunlardan başka en dikkati çeken eşyadan bazıları ve hediye edenler şöyledir:

İbrahim Paşa, kadife üzerine sırma işlemeli mükemmel eğer takımı; Trabzonlu Nemli-zâde birâderler, büyük ebatta, zümrüt ile süslü eski yapım murassa kılıç; Serasker Rıza Paşa, Osmanlı sanat ürünlerinden gümüşle işlenerek süslenmiş İstanbul'un bazı manzaralarının tasvir edildiği porselen çay takımı; Maârif-i Umûmiyye Nâzırı Zühdü Paşa, Çin mamûlâtından resimlerle bezenmiş ve gümüş musluklu eski büyük küp; Sultan II. Abdülhamid'in Yâveri Fuad Paşa, eski, Japonya'da yapılan lake kürsili bronz büyük vazo; Başkâtibi Tahsîn Bey, Saksonya'da daha önceden yapılmış kabartma çiçekle işlenmiş şamdan; Sultan II. Abdülhamid'in yâveri Fuad Paşa, Çini Fabrikası'nın ustalıkla ürünü, bir metre kırk beş santimetre yüksekliğinde, firûze renginde yaldızla süslenmiş büyük vazo; Tophâne-i Âmire müşîri Zeki Paşa, XV.Louis tarzında bronzla işlenip süslenmiş yazı dolabı; Teşrîf-i Hümâyûn Müdürü Hacı Mahmud Efendi, altından yapılp mine ile işlenip süslenen kıymetli enfiye kutusu; Dâmad ve Yâver Ahmed Zülkifl Paşa, altın üzerine mineli ve pırlanta ile ustaca işlenip süslenen ve kıymetli yedi parçadan oluşan tepsili mükemmel yazı takımı; Mısır Hıdîvi Abbas Hilmi Paşa, Arap mimârî tarzında fildişi ile işlenmiş zarîf sehpa; Orman, Maâdin ve Zirâat Nâzırı Selîm Melhame Efendi, yaldızlı bronzdan yapılmış şamdân; Mısır Hıdîvi Abbas Hilmi Paşa, Arap mimârî tarzında fildişi ile işlenmiş sehpa; Marunî Patrik Vekîli Montran

Yusuf Durian Efendi, Cebel-i Lübnan'da yapıp hazırlananlardan sırma ve ipekten dokunmuş seccâde.

Piyango Düzenlenmesi ve İkramiye Çekilişi

Bu savaş döneminde denetimli olarak pul bastırılması yanında düzenlenen piyangolar, hayır amaçlı yardım ve bağış kampanyalarının önemli unsurlarındandır. Serginin açık olduğu süre içinde çoğu eşya satılmış olmakla birlikte bir kısmı satılamayarak geride kalmıştı. Söz konusu eşyanın nakde çevrilmesinde en pratik çözüm, piyango yoluyla satışının yapılması olmuştur (21 Haziran 1898)⁹³. Piyango uygulamalarında, Sultan II. Abdülhamid döneminde yeni bir düzenleme yapılmış, şahsi menfaate yönelik olanlar yasaklanmış, hayır amaçlı olanlar için yerel idarî makamların verdikleri izinler ile düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, şehit aileleri ve malûl gazilere yardım amacıyla sergi eşyasının satışı için piyango düzenlenerek biletlerin satışı yapılmıştır (20 Aralık 1898). Satılan biletlerin bedelleri sergi adına bankaya teslim edilmiştir⁹⁴.

Elde kalan eşya toptan ticari bir gruba devredilmiş ve grubun bunları özel bir piyango düzenleyerek elden çıkmasına izin verilmiştir. Eşyayı toptan satın alan Tantavizâde Halid Efendi ve Nemlizâde Tahsin Bey ile yapılan mukavele gereğince, bu eşyanın devrine ve piyango tertibi için gereken işlemlerin komisyon adına yapılmasında, Dersaadet Reji Nezareti Muavini İsmail Cenani Bey ile Müze-i Hümayûn Müdür Muavini Halil Bey ve

⁹³ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 10/3.

⁹⁴ BOA, Y.PRK.MK. nr. 8/92.

Fener İdaresi Umumi Müfettişi Mösyö Emil Bodevi'ye yetki verilmiştir⁹⁵.

Sigortalanan bu eşyaların satılması için Osmanlı Bankası ve Anadolu Demiryolu Kumpanyası direktörüne eşyanın tasnifi havale edildikten sonra kazanan numaralara ikramiyelerin verilmesi işlemi başlatılacaktı⁹⁶. Piyango 27 Aralık 1898 tarihinden itibaren oluşturulan sergi komisyonu huzurunda, her bir bilet üzerinde kontrol heyetinin ve piyangoyu tertip edenlerin mühürleri mevcut olduğu halde açık çekiliş yapılmıştır.

Piyango biletlerinin tanıtımında, piyangoonun sergideki her türlü eşyayı kapsadığı, bilet alanların çok kıymetli eşyalar kazanabilecekleri halka duyurulmuştur. Piyango biletleri, komisyon huzurunda çekilmiş, çekilişe katılıp kazananların isimleri gazeteler vasıtasıyla ilan edilmiştir. Talihlilerin ikramiyelerini kırk gün içerisinde almaları gerektiği, almadığında ise haklarını kaybedecekleri de hatırlatılmıştır.

Piyangoda 20 kuruşluk her bilete ikramiye konulmuştur. Satışı yapılan 150 bin bilete ikramiye verildiğinden, çekilişlerin yapılması ve düzenlenmesinin elle yapılması nedeniyle işlemler çok uzun sürmüştür. Biletlere isabet eden ikramiyeler gazeteler vasıtasıyla duyurulduktan sonra teslimata başlanmıştır⁹⁷. İlanlarda, haftanın

⁹⁵ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 10/13.

⁹⁶ BOA, Y.MTV. nr. 180/108.

⁹⁷ *Sabah*, nr. 3274, 20 Şaban 1316; nr. 3275, 21 Şaban 1316; nr. 3276, 22 Şaban 1316; nr. 3277, 28 Şaban 1316; nr. 3280, 26 Şaban 1316; nr. 3281, 27 Şaban 1316; nr. 3281, 27 Şaban 1316; nr. 3282, 28 Şaban 1316; *İkdam*, nr. 1711, 30 Zilkade 1316; nr. 1712, 1 Zilhicce 1316.

hangi günleri ve saatlerinde piyango çekilişin yapılacağı belirtilmiştir. İkramiye kazananların listeleri gazetelerde verilen tam sayfa ilanların dışında, küçük kitapçıklar halinde de basılmış ve 20 paraya satılmıştır⁹⁸. Piyango biletlerinden 3 milyon kuruş gelir elde edilmiş, belirlenen sürelerde piyango biletlerini getirmeyenlerin ikramiyelerinden bir kısmı kalmıştır.

Yardımda Bulunanların Taltifleri-Nişan ve Madalyalar

Bu savaş süresince yararlılık gösteren askeri erkândan başka, yaralıların nakil ve tedavilerinde hizmetleri görülenlere “Yunan Muharebesi Madalyası”⁹⁹ adıyla ihdas edilen madalyalar beratları ile verilmiştir¹⁰⁰. Tesisât-ı Askeriye İânesi Komisyonu’na bağışta bulunanlara verilmek üzere hazırlanan padişah tuğrası ile süslemeleri olan “Nişâne-i Hamiyyet ve İnsaniyyet” ibaresi yazılı “Hamiyyet-i Vataniyye Madalyası”¹⁰¹ iki farklı cinsten olup Darphane-i Âmire’de imâl edilmiştir¹⁰².

Yardım kampanyasına katılımın teşvik edilmesi ve yardım miktarının artırılmasına vesile olması için, sergiye eşya hediye edenler ve sergiden eşya satın alanlara, yardım toplanılmasına öncülük

⁹⁸ *Malumat*, 21 Kanun-ı evvel 1314.

⁹⁹ Madalya için bkz. BOA, TŞH. nr. 406; BOA, BEO. nr. 1009/75667.

¹⁰⁰ BOA, HH.İ. nr. 108/48; nr. 108/89.

¹⁰¹ Tesisat-ı Askeriye İânesi İçin Tesis Buyurulan Hamiyet-i Vataniye Madalyası Esami Defterinde, “18 Mart 1897’de Müze-i Hümayun ve Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürü Hamdi Bey’e verilen madalyaya dair 6 Mart 1313-14 Şevval 314/18 Mart 1897 tarihli bir kayıt vardır (BOA, A.AMD.d. 384, s.13).

¹⁰² BOA, BEO. nr. 889/66644; nr. 894/67043; Y.MTV. nr. 146/65; nr. 147/8.

edenler, eşya ve nakdî yardımların komisyona ulaştırılmasında ve sergi binasında hizmet edenler, komisyon üyeleri, piyango ve pul basımındaki görevliler, madalya nişan, rütbe ve maaş zammı gibi muhtelif şekillerde taltif edilmişlerdir¹⁰³.

Taltif edilenlerin tamamını burada vermek mümkün olmamakla birlikte, konuya açıklık getirilmesi açısından bazı örnekler vermek faydalı olacaktır. Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn resim muallimi ve muavinleriyle, talebeleri tarafından yapılan dört adet yağlı boya tablo sergiye hediye edildiğinden Resim Muallimi Kolağası Sami Efendiye liyakat altın madalya, resim mualim muavinlerinden Ahmed ve Reşid Efendilerin rütbelerinin birer derece terfisiyle taltif edilmişlerdir¹⁰⁴.

Yunan Muharebesi madalyalarının beratları, düşük bir maliyetle Matbaa-i Osmaniye’de basılmıştır. Ağustos 1897’de 12.750 adet madalya beratları, Eylül 1897’de 20 bin madalya beratlarının basımı tamamlanmış olup bunların kağıt, yıldız ve sandık bedelleri ile basım, cilt, nakliye ve sair ücretleri dâhil, bir beratın maliyeti 30 paradır. Dolayısıyla beratların düşük maliyetle basımını sağlayan Matbaa-i Osmaniye Kâtibi Hakkı Bey’in de rütbesi terfi ettirilmiştir¹⁰⁵.

Yardımda bulunan ve yardım toplanmasına öncülük eden Maruni patriği ile patrik vekili

¹⁰³ BOA, Y.MTV. nr. 187/53; Y.MTV. nr. 166/44; nr. 167/71; nr. 180/126; nr. 209/56; Y.PRK.BSK. nr. 58/103.

¹⁰⁴ BOA, Y.MTV. nr. 165/264.

¹⁰⁵ BOA, HH.İ. nr. 109/31.

Baalbek metropolidi ile Halep metropolidine yardımlarından dolayı nişan verilmiştir¹⁰⁶.

İane sergisine eşya hediye eden veya satın alarak yardımda bulunanlar için “Evlâd-ı Şühedâ ve Ma’lûlin-i Guzât-ı Asâkir-i Şâhâne İane Sergisi Madalyası” ihdas edilmiş ve beratları ile verilmiştir. Madalyanın ön yüzünde, iane sergisi binası ve açılış tarihi (1897), arka yüzünde ise, “Nişâne-i İnsaniyyet ve Şevkat” ibaresi yazılı olup defne ve çelenk ile süslüdür. Nişan ve madalyalarla taltif edilenlerin listeleri gazetelerde de yayımlanmıştır¹⁰⁷.

Sergi müddetince satılamayıp geride kalan eşyaları toptan satın alarak piyango yoluyla satılmasına yardımcı olan tüccarlardan Tantavi ve Nemlizâdeler, eşyanın parasını, vaktinden evvel bankaya yatırmak suretiyle gösterdikleri iyi niyet ve gayretleri dolayısıyla taltif edilmelerini iane sergisi komisyonu teklif etmiştir¹⁰⁸. Paris sanatkârlarından Mösyö Emun, sanatsal değeri yüksek bir çekmece hediye etmesi dolayısıyla taltif edilmiştir¹⁰⁹. Sergi menfaatine bastırılan pul kalıplarının resim ve şekli hususunda hizmette bulunanların rütbeleri yükseltilmiştir¹¹⁰. Serginin güvenliğinden sorumlu olanlar ve daha sonra piyango işlerinde de gayret gösterenlere Mecidî Nişanı verilmiştir¹¹¹. Basın mensupları ve bazı gazetelerin imtiyaz sahiplerinin de rütbeleri yükseltilmiş, hediyeler verilmiştir¹¹².

¹⁰⁶ BOA, Y.PRK.BSK. nr. 54/110.

¹⁰⁷ Sabah, nr. 2768, 10 Rebiülevvel 1315; nr. 2914, 9 Şaban 1315.

¹⁰⁸ BOA, Y.MTV. nr. 185/70.

¹⁰⁹ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/44.

¹¹⁰ BOA, Y.MTV. nr. 175/357.

¹¹¹ BOA, Y.MTV. nr. 194/47.

¹¹² Sabah, nr. 3499, 9 Rebiülâhir 1315.

Sergide görevli memurların birçoğunun maaşlarına zam yapılmıştır¹¹³. İane sergisine gelen para ve eşyanın iyi bir şekilde muhafazası için gayret gösteren Sergi Ambarı Muhafızı Tüfengiyandan Muharrem Efendi'ye sergi hizmeti için ayrıca maaş verilmiştir¹¹⁴.

Osmanlı tebaasından, Tepedelenli Ali Paşa'nın eşi Naciye Hanım¹¹⁵ ile Kolağası Faik Bey'in validesi ve hanımına da sergiye verdikleri kıymetli eşyalar dolayısıyla Şevkat Nişanlarıyla taltif edilmişlerdir¹¹⁶. İzmir eşrafından Uşşakizâde Sadık Bey ve eşi, yirmi bin kuruş nakit para yardımı dolayısıyla kendisine ikinci rütbeden Mecidi Nişanı, eşine de ikinci rütbeden Şevkat Nişanı verilmiştir. Kıymetli eşya bağışlayan Osmanlı tebaası Madam Portali'ye üçüncü rütbeden Şevkat Nişanı verilmiştir¹¹⁷. İane sergisine gayret ve fedakârlıkla yardım toplayan Avusturya tebaası Madam Barbie ile İngiliz tebaası Madam Maltas'a üçüncü rütbeden Şevkat Nişanı takdim edilmiştir. Yine kıymetli eşya hediye eden Paris'te bulunan Leonor isimli bir kişi nişan ile taltif edilmiştir¹¹⁸.

Görüldüğü üzere, yardım iştirakini arttırmak ve yardım edenleri taltif etmek amacıyla, yine bağış yapan ve bu faaliyetler kapsamında üstün hizmetleri olan yerli ve yabancı kişilere nişan ve madalyalar verilmiştir.

¹¹³ BOA, Y.MTV. nr. 211/59.

¹¹⁴ BOA, Y.MTV. nr. 211/59; nr. 212/149.

¹¹⁵ BOA, Y.PRK.KOM. nr. 9/41.

¹¹⁶ BOA, Y.MTV. nr. 175/357.

¹¹⁷ BOA, Y.MTV. nr. 175/357.

¹¹⁸ BOA, Y.MTV. nr. 175/357.

Sergiye eşya gönderenlere, eşya satın alanlara yardımseverlere takdir nişanesi olarak ve kıymetli bir yadigâr olması için madalya bastırılması padişahın iradesiyle olmuştur¹¹⁹. Yabancı devlet adamları, elçiler, tüccarlar ve pek çok tanınmış kimseler, kendilerine verilen madalyalardan dolayı padişaha minnettarlığını ifade etmişlerdir¹²⁰. Verilen nişan, madalya, albüm, ipek mendil böyle önemli bir organizasyonun bu serginin hatırası olarak, yardımda bulunanların ailelerine kalan önemli bir yadigâr ve iftihar vesilesi olarak muhafaza edilmiştir. İpek mendillerden birisi bugün Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin'in özel arşivinde bulunmaktadır¹²¹. İane komisyonunda sergi müddetince satılamayıp elde kalan mevcut eşyanın hemen hemen piyango yoluyla satışı gerçekleştirilerek nakde çevrildiğine dair daha önce bilgi verilmişti.

İane Sergisi Yardımlarının Dağıtımı Meselesi

İane sergisi için yapılan nakdî ve aynı yardımları gösteren listelerin komisyon tarafından muntazam olarak hazırlandığı ve aralıklarla gazetelerde yayımlandığına dair bilgilere daha önce değinilmiştir. Komisyon ayrıca, iane sergisi ambarının muhtelif meskûkâta dair makbuzları Osmanlı Bankası'na gönderilen miktarın makbuzlarıyla muhtevaları, kâr ve zararı gösteren defterler de düzenlenerek muhasebeye teslim edilmiştir. Yine ambardan toplanıp sergiye teslim edilen tüm eşyanın teslimat işlemlerine dair senetler

¹¹⁹ Sabah, nr. 2845, 28 Cemaziyelevvel 1315.

¹²⁰ BOA, Y.A.HUS. nr. 404/65.

¹²¹ Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s.64-65.

ile iane sergisinin mevcudunu gösteren özet pusulaları da hazırlamıştır.¹²²

1899 tarihi itibarıyla, iane sergisinin tüm gelirleri (pul, piyango, sergi giriş ücretleri de dâhil) ve masraflarına dair hazırlanan hesap cetvelinde, 8.266.423 kuruş 8 para olarak kaydedilmiştir. Bu paradan, sergi binasının inşaatı, işçiler ve görevlilerin ücretleri, piyango masrafları vs. düşürülmüş ve geriye 7.713.370 kuruş 29 para kalmıştır. Bu meblağın 6.724.210 kuruşu nakit olarak %3 faizle Osmanlı Bankası'nda tutulmakta, yine 360 400 kuruş onar para kıymetinde eşya ile, 241.855 kuruş değerindeki pullar ambarda muhafaza edilmekteydi¹²³. Hesap özetlerinde, Temmuz 1898'de Osmanlı Bankası'nda bulunan yaklaşık 60 bin liranın (6 milyon kuruş) Mart 1899'da, 70 bin liraya (7 milyon kuruş) ulaştığı kaydedilmiştir.

Söz konusu sergi hasılatının şehit aileleri ve gazilere dağıtımı konusunda farklı çözüm arayışları ortaya atılmış ve bir türlü net bir karara varılamamıştır. Bu denli sistemli ve titizlikle toplanan yardım paralarının amacına ulaşması ve hak edenlere dağıtılması konusunda, ne yazık ki iane komisyonu etkili bir çözüm bulmakta zorlanmıştır. İhtiyaç sahiplerinin tespitinde dahi aciz kalınmıştır. Yardım paralarını değerlendirme şekli ve ihtiyaç sahiplerine adil bir şekilde

¹²² Bu konuda tutulan defter, liste, özel pusula ve makbuzlara dair bilgi için bkz. BOA, Y.PRK.ASK. nr.135/86; Y.PRK.KOM. nr. 9/41; nr.9/48; 9/50; 9/58. Y.MTV. nr.10/14; Y.PRK.BSK. nr. 56/18; Y.MTV. nr. 163/234; Y.MTV. nr.165/11; Y.MTV. nr.167/199; Y.MTV. nr.170/90.

¹²³ BOA, Y.MTV. nr.189-141.

paylaştırılması hususu uzun müddet tartışma konusu olmuş, meselenin çözümüne yönelik farklı teklifler öne sürülmüş ve sonra da vazgeçilmiştir.

Şehit ve malûl gazilerin sıkıntı çekmeden geçimlerinin temini için, paranın önce nakit olarak dağıtılması düşünülür. Ancak, seraskerlik makamının ilk tespitlerine göre, cephelerde ve hastanelerdeki şehit aileleri ile yaralı ve iş göremez gazilerin sayısının 13.101 olduğu, ilerleyen araştırmalar neticesinde sayının artabileceği anlaşılır. Dolayısıyla bu paranın paylaştırılması halinde, her birine düşen payın az olacağı ve geçimlerini rahatlatmayacağı kanaatine varılır. Bu arada bir araştırma yapılması ve bütün şehit aileleri ve gaziler içerisinde öncelikle yardıma ihtiyacı olanlara verilmesi de düşünülür ancak bu araştırmanın güçlüğü nedeniyle vazgeçilir. Bu durumda komisyon farklı bir çözüm önerisi olarak, söz konusu meblağ ile büyük bir bina yapılarak kiraya verilmesi ile yaklaşık 5 bin lira gelirin, daimi olarak şehit ailelerine dağıtılmasını uygun bulur.

Bu arada, Osmanlı Bankası'nda bulunan paranın, şehit ailelerine ve gazilere uygun miktarlarda taksim edilmesinde en pratik çözüm olarak, taşralarda Ziraat Bankası sandıklarına ait gayrimenkullerin satın alınmasının teklifi ortaya atılmış, ancak taşrada böyle bir yapılanma olmadığı için bundan vazgeçilmiştir. Ardından şehit ve gazi ailelerinin bulundukları vilayet merkezlerinde akarların temin edilmesi ve kendilerine tahsisi ya da İstanbul'da uygun bir akar bulunarak buradan elde edilecek gelirlerin dağıtılması fikri ortaya atılır¹²⁴. Böylece her birine devamlı surette gelir getirecek ve

¹²⁴ BOA, Y.PRK. KOM. nr. 10/3.

elden çıkmayacak bir gayrimenkule yatırılması ile şehit çocukları ile iş göremez durumdaki gazilerin maaşlarına ek olarak bu maddi teminat ile hayatlarını daha rahat sürdürebileceklerdir.

Bütün bu tartışmaların neticesinde, hak sahiplerine daimi bir gelir getirecek bir akarın İstanbul'da teminine karar verildikten sonra Beyoğlu'nda Altıncı Belediye Dairesi karşısındaki boş arsa haline gelmiş olan mezarlık yerinde büyük bir bina inşa edilmesi ve tamamlanan binanın kiraya verilerek buradan elde edilen gelirin şehit ve gazi ailelerine dağıtılması görüşü üzerinde tartışılır (Temmuz 1899)¹²⁵ Hisse sahiplerinden zaman içerisinde vefat edenlerin hisseleri de diğerlerine bölüşürülecektir. Sonraki dönemlerde ise, binanın kirasının dağıtılacağı kimsenin kalmaması halinde, kira geliri Askeri Tekait Sandığı tarafından toplanacak ve para Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilecektir. Bu süreçte, yeni bir savaş çıkacak olursa, bu savaşın şehit ailelerine dağıtılacaktır¹²⁶. Şehit ailelerinin bulundukları vilayetlerden alınan bilgiler doğrultusunda yapılan müzakerelerde hak sahipleri adına kalıcı ve devamlı gelir getiren bir mülk temin edilmesinin mümkün olamayacağı anlaşılır.¹²⁷ Zira bu hayli masraflı ve sorumluluk isteyen bir iş olarak görüldüğünden mülklerin inşâsı ve işletilmesindeki güçlükler sebebiyle bundan da vazgeçilmiştir. Nihayet, toplanan meblağın belli bir temettü (kâr payı) ve vade ile 5 sene müddetle Osmanlı Bankası'nda bulundurulması, düzenlenen taksitli koçanların ise hak sahiplerine teslim

¹²⁵ BOA, Y.MTV. nr. 192/68.

¹²⁶ BOA, Y.MTV. nr. 182/68.

¹²⁷ BOA, Y.MTV. nr. 188/34.

edilmesi daha pratik bir çözüm olarak kabul görür. Padişaha bütün gerekçeleri ile sunulan bu teklif onayladıktan sonra şehit aileleri ve gazilerin Fırka Kumandanlıkları tarafından belirlenmesine karar verilir. Çünkü iane komisyonu, yardım paralarının paylaştırılacağı aileler ve sayıları hakkında sağlıklı ve net bilgilere sahip değildi. Dolayısıyla her birinin tespiti ancak mahalli ikametlerinde yapılan araştırmalar ile mümkündü.

Bu bakımdan Seraskerlik yardımıyla ordu jurnalleri üzerinden tüm vilayetlerde oluşturulan komisyonlar vasıtasıyla şehit ailelerinin tespiti yapılmış¹²⁸, ayrıca paranın dağıtılacağı hak sahipleri, verilecek miktar ve dağıtım hususunda bir nizamname de hazırlanarak komisyonların buna göre faaliyetlerini yürütmeleri istenmiştir¹²⁹.

Fakat Osmanlı Bankası'nda tutulan meblağın kârının belirli taksitlerle hak sahiplerine verilmesi kararının, ne zamana kadar uygulandığı, kimlere ne şekilde paylaştırıldığı konusunda şimdilik kesin bir mütalaada bulunmak güçtür. Dolayısıyla bu hususun açıklığa kavuşturulması ancak etraflı bir çalışma ile mümkün olabilecektir.

Bununla birlikte, söz konusu iane sergisi paralarından bir kısmının daha sonraki yıllarda, farklı yardım fonlarına aktarıldığına dair bazı tespitler vardır. Sergi müddetince satılamayıp, iane sergisi ambarlarında ve Meskûkat İdâresi'nde muhafaza edilen posta pulları, Hamidiye Hicaz Demiryolu inşaat masraflarında kullanılması için satılarak nakde dönüştürülmüştür (1902). Yine,

¹²⁸ BOA, Y.MTV. nr. 190/67

¹²⁹ BOA, Y.MTV. nr. 194/100.

1904'te de iane sergisi parasından 139 lira 11 kuruşluk miktar söz konusu demiryolu mali idaresine aktarılmıştır.¹³⁰ Ahmed Münşavi Paşa tarafından şehit yetimleri ve malul gaziler ile Hicaz Demiryolu inşa masrafları için tahsis ve teberru edilmiş olan yıllık 2 bin Mısır lirasının 1909 senesine ait kısmı da Darüşşafaka ve Askeri Tekaüd Sandığı ile Hicaz Demiryolu masrafları için kullanılması da bu ianelerin kimi zaman başka yardım fonlarına aktarıldığına dair bir başka misaldir.¹³¹

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, şehit aileleri ve gaziler için son derece önem taşıyan yardımların toplanmasındaki gayret ve titizlik, ne yazık ki hasılatın hak sahiplerine paylaştırılması ve dağıtılması meselesinde gösterilmemiştir. Üstelik savaş şartlarında, şehit ve gazilerin menfaatinin öne çıktığı ve oldukça hassasiyet taşıyan bu yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinde suiistimal ve yolsuzluk şayialarının ortaya çıkması, şüphesiz ki kamuoyu vicdanını olumsuz etkilemiş ve zedelemiştir.

İane Sergisi Komisyonu Hakkında Yolsuzluk Soruşturması

20 Mayıs 1908'de Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Paşa'nın sorumluluğu altında bulunan komisyon tarafından toplanan yardımlarla ilgili şaibeler üzerine tutulan bütün eski hesapların incelenmesi ve suiistimallerin hususunda bir araştırma komisyonu oluşturulmuştur.¹³²

¹³⁰ BOA, BEO, nr.1815/136072; BOA, BEO, nr.2347/176003.

¹³¹ BOA, BEO. nr. 3624/271731.

¹³² BOA, BEO. nr. 3484/261264; nr. 3503/262671; nr. 3543/265721; nr. 3675/275567.

Tahkikatın başlamasının ardından Selim Melhame ailesiyle Avrupa'ya kaçmış ve bu esnada yüklü miktarda para götürdüğüne dair bazı söylentiler de olmuştur. Selim Melhame'nin sorumluluğunda gerçekleşen iane sergisinden başka diğer sergilerin hesaplarının da incelenmesi gerekli görüşmüştü. Başlatılan incelemelerin en kısa sürede tamamlanmasına ve yardım paralarında noksanlıkların tespiti üzerine sorumlularından tahsili işlemlerinin başlatılması da karar altına alınmıştır.

Yapılan incelemelerde, komisyon üyeleri Ahmed Zülkifl ve Dâhiliye eski müsteşarı Ahmed Refik ve Teşrifatî İbrahim Beyler, masraf ve hesap muamelelerinden sorumlu Sadeddin Paşa ile onun idaresi altındaki muhasebe memurları, Sanayi Mektebi eski muhasebecisi Ali, Defter-i Kebîr Kitabeti muhasebe mümeyyizi Hadi, aynı yardımların kayıt ve muhasebe mümeyyizi Tevfik, ambar memurluğu mümeyyizi Kemal Beyler tarafından defterlerin muntazam bir şekilde tutulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bu kayıt evraklarının tamamının Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti mahzeninde muhafaza edildiği, ancak bu süreçte hiçbir makama hesap vermedikleri komisyon tarafından ileri sürülmüştür.

24 Ocak 1909'da Amasya Mebusu Arif Fazıl Efendi, Mebuslar Meclisi Başkanlığı'na bir gensoru önergesi vererek “Şehit çocukları için düzenlenen serginin sâfi hasılatının yekûnu ile, bu meblağdan kaç liranın şehit çocuklarından kaç kişiye dağıtıldığı, geri kalan paraların nerede, hangi dairede muhafaza edildiği” hususunun ilgili

makamdan soruşturulmasını istemiştir.¹³³ Bundan sonra hesapların tetkiki için daha sonra bir heyet oluşturulmuş, Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretlerinde bütün evraklar ve kayıtlar incelenerek ayrıntılı bir mazbata hazırlanmıştır. İane Sergisi muhasebe ve müfettişliği görevinde bulunan Çini Fabrikası Müdürü Nazım Paşa, Sanayi Mektebi eski müdür vekili ve muhasebeci Ali Rıza Bey ile serginin ambar memurluğunda görevli Tüfengiyan Muharrem Bey'in bu dönemde nerede bulunduklarının ve vefat etmişlerse varislerinin isimleri, unvanları ve ikamet yerlerinin, ayrıca sergi komisyonu yazı işlerinde bulunmuş olan Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Mektubî Kalemi hulefasından vefat eden Nazmi Bey'in varislerinin de Zaptiye Nezareti tarafından araştırılarak Maliye Nezaretine bilgi verilmesi istenmiştir¹³⁴.

İncelemelerin yapıldığı esnada, işsiz ve muhtaç bir durumda bulunan Sanayi Mektebi eski muhasebecisi Ali Rıza Bey'in, iane sergisindeki görevi sırasında bazı masrafları şahsi bütçesinden karşıladığını beyan ederek, bu harcamaların tarafına ödenmesini talep etmesi üzerine, almış olduğu eşya bedellerinden dolayı borcuna mahsuben kendisine bir miktar para verilmesi hususu da müzakere edilmiştir¹³⁵.

Bu incelemeler sırasında Selim Melhame Paşa nezaretinde düzenlenen bir başka umumi sergiye ait evraklara da rastlanmış, bu serginin çok kısa bir süre devam ettiği, sergi için başlangıçta bazı masrafların yapıldığı; sergiye gelir olmak üzere

¹³³ BOA, BEO, nr. 3479/260885.

¹³⁴ BOA, ZB, nr. 603/73.

¹³⁵ BOA, BEO, nr. 3986/268886.

Şirket-i Hayriye vapur biletlerine onar para zam yapıldığı dolayısıyla, bu serginin de gelir-gider hesaplarının etraflıca incelenmesi zaruri görülmüştür.¹³⁶ İane sergisi hesapları inceleme sırasında, evrak sandıklarında iptal edilen piyango biletleri, albüm, ipek mendiller ve komisyonun resmi mührü ile bir adet damga ve zımba olduğu tespit edilmiştir.¹³⁷

İane sergisi veznesinde kullanılmak üzere sergi dairesinde bulunan demir bir kasanın Osmanlı Bankası'na ait olduğu anlaşılarak iade edilmiştir.¹³⁸ Yürütülen tahkikat esnasında, farklı yerlerde yapılan suiistimallere dair bazı tespitler de yapılmıştır. Mesela, Hindistan'da yayınlanan iki gazetenin imtiyaz sahiplerinin iane sergisi adına topladıkları ve Karaşi eski Şehbenderi Hüseyin Kâmil Efendi'ye teslim ettikleri meblağın İstanbul'a gönderilmediğinin anlaşılması üzerine Hüseyin Kamil Efendi'nin sahip olduğu arsanın satılarak söz konusu paranın sergi hesabına tahsil edilmesine karar verilmiştir.¹³⁹

Ayrıca ülkenin muhtelif bölgelerinde toplanan yardımların İstanbul'daki merkezî komisyona ulaştırılmadığı ve aşırıldığına dair bazı bilgiler de elde edilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁶ BOA, BEO, nr. 3503/262663.

¹³⁷ BOA, BEO, nr.3557/266761

¹³⁸ BOA, BEO, nr. 3547/265967.

¹³⁹ BOA, BEO, nr. 3517/263713

¹⁴⁰ Tesiat-ı Askeriye, Girit Muhtacini, şehit ve gazi aileleri yararına halktan toplanan nakdi yardımların Sungurlu Kaymakamı tarafından aşırıldığı haberi üzerine inceleme başlatılmıştır. (Eylül 1899) BOA, BEO, nr. 1376/103181.

Sonuç

Doğal afetler, savaş ve göçler gibi olağanüstü durumlarda, padişahın himayesinde düzenli yardım teşkilatlanması, Sultan II. Abdülhamid döneminin özelliklerinden biridir. Kitlesele göç akınlarının olduğu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, aynî ve nakdî yardımlar kurulan komisyonlar vasıtasıyla toplanmıştı. 1894 İstanbul depreminin ardından başlatılan yardım kampanyası ise teşkilatlı ve sistemliydi. Padişahın himayesindeki bu yardım kampanyasında, İstanbul belediye başkanının sorumluluğunda kurulan merkezî komisyonun, hazırlanan bir nizamnâme çerçevesinde şubeler açarak faaliyetlerini hızlı ve düzenli bir şekilde yürütmesi, bundan sonraki bu tip konular için de bir model oluşturmuştur. Hatta bu komisyonun faaliyetlerini, gerektiğinde denetleyen bir üst komisyonun teşkil edildiği de bilinmektedir. Yine bu dönemde, ilk defa ihdas edilen deprem madalyası da yardımları teşvik ettiğİ gibi, sonrası için de bir örnek olmuştur.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın başlarından itibaren de yardım faaliyetleri yürütölmüş; toplanan aynî ve nakdî yardımlar ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldığı gibi, hasta ve yaralıların tedavileri için de kullanılmıştır. Ayrıca memur maaşlarından da belli oranda yapılan kesintiler de bu yardım sandığına aktarılmıştır. Bu savaşta kazanılan zafer ülke içinde büyük bir sevinç yaratmış, İslâm dünyasında ve büyük devletler nezdinde itibar kazandırmıştır. Sultan II. Abdülhamid, kazanılan zaferin ardından tüm Osmanlı halkının dikkatini bu zafere çekmek üzere yardım seferberliği başlatmış, farklı yardım kampanyaları düzenlenmesini

istemiştir. Şehit aileleri ve gaziler için hem nakdî hem de aynî yardımlar toplandığı gibi, padişahın himayesinde yürütülen bu kampanya kapsamında ilk defa olarak “İane Sergisi” düzenlenmiştir. Bu organizasyona başta padişah olmak üzere, hanedan mensupları, devlet adamları, bürokratlar ile ülkenin her tarafından vilayet, kaza, kasaba, nahiye ve köylerden katılım olduğu gibi, Balkan ülkeleri, Avrupa devletleri, İran ve dünyanın farklı yerlerindeki Müslümanlar eşya ya da para olarak katkıda bulunmuşlardır.

İstanbul dışında birçok yerlerde oluşturulan yardım komisyonları, bağışları kaydederek merkeze göndermişlerdir. Osmanlı basını da bu kampanyada önemli rol oynamıştır. Gazetelerde, “bugüne kadar gelen medeniyetler içerisinde, hiçbir ülkede böyle bir yardım sergisi düzenlenmediğine” vurgu yapan haberler yayınlanmıştır. Yine yardım faaliyetlerine çok sayıda dernek ve kuruluşlar da öncülük etmişler, bazı sanatkârlar sergiledikleri eserlerin gelirlerini bağışlamışlardır. Vatan sevgisi ile millî duyguların harekete geçirildiği bu kampanya adeta bir genel yardım seferberliğine dönüşmüştür. Yardıma iştirak, toplumda vatanî ve vicdanî bir görev olarak kabul görmüş ve heyecan yaratmıştır. Yıldız Sarayı merkezli bu kampanya aynı zamanda, toplumun devlete ve padişaha sadakatini kuvvetlendirmiştir. Aslında Sultan II. Abdülhamid, bu kampanya ile çok geniş bir coğrafyadaki Osmanlı halkını, “vatan savunması”, “vatan sevgisi” gibi kutsal değerler için seferber ederek, aynı zamanda birlik ve beraberliğin kuvvetlenmesini de hedeflemiştir.

İane sergisi için Yıldız Sarayı bahçesinde hususi bina inşa edilmiş ve buraya çok kıymetli, sanat değeri yüksek eserler, antika eşyalar, ziyaretçilere hatıra olmak üzere albüm ve ipek mendiller hazırlanmıştır. Yardıma iştirak edenler, organizasyonlardaki görevliler; nişan, madalya, rütbe, maaş vb. gibi şeylerle padişah tarafından taltif edilmişlerdir. Bu derece önemli olan zaferin ve yardımların hatırası olması hasebiyle, takdim edilen madalyalar yardımseverleri memnun etmiştir.

Kazanılan zafer sonrası ateşkes yapılmış, ancak barış anlaşması imzalanmamıştı. İstanbul Tophane Kasrı'nda, Avrupalı devletlerin elçileri ile Osmanlı hükümeti temsilcileri arasında barış müzakerelerinin yapıldığı ve bir türlü barış şartlarının kararlaştırılamadığı bu süreçte, yürütülen bu yardım kampanyası seferberliği, Osmanlı halkının dikkatini zafere ve Yıldız Sarayı'na çektiği gibi, gazetelerde de bu kampanya yer almaktaydı. Bilindiği üzere, 20 Mayıs 1897'de ateşkesin imzalanmasından sonra barış görüşmelerine 4 Haziran'da başlanmış, barış anlaşması ancak 4 Aralık 1897'de imzalanabilmiştir. İane sergisi açma kararı ise 18 Haziran 1897'de alınmış, 17 Ağustos 1897'de komutanlara törenle madalyaları verilmişti.

Sultan II. Abdülhamid döneminin genel karakterini de yansıtan yardımlar, hayır işleri, bu savaşın şehit aileleri ve gazileri için son derece önemli idi. Kamu vicdanı açısından hassasiyet taşıyan yardımların toplanmasındaki disiplin ve titizlik, ne yazık ki hasılatın ihtiyaç sahiplerine paylaşılması, ulaştırılması ve dağıtılması konusunda gösterilememiştir. Yardımlaşmada duyguların yoğun yaşandığı bu savaş döneminde ve

zafer üzerine, bu sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinde suiistimallerin yapılmış olduğu şayialarının yayılması, şüphesiz toplum vicdanını yaralamıştır. Yardımların dağıtımında bir çözüm bulmakta sıkıntı çekilmiş, devam eden muhtelif öneri ve tartışmaların neticesinde, en son olarak belirli kâr payı karşılığında Osmanlı Bankası'nda tutulmasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Ne var ki, bu konu üzerinden on yıl geçmesine rağmen 1908'de yolsuzlukların araştırılmasına karar verilmiştir. Bu konudaki suiistimler ve yolsuzluklarda iane komisyonu başkanı Selim Melhame Paşa sorumlu tutulmuş, komisyonun diğer üyelerinin de iane sergisi komisyonunda tutmuş olduğu hesapları da incelenmiş, tahkikatı yapılmıştı. Ancak bu dönemde Selim Melhame ailesini de alarak yurt dışına kaçmıştır. Bu konuda son söz olarak da şu ilave edilebilir; şehit yakınları, savaş malulleri, gaziler için çok iyi niyetlerle toplanan yardımlar, iyi değerlendirilmez ve dikkatli kontrol ve takip edilmez ise Selim Melhame benzerlerinin her dönemde çıkması muhtemeldir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

A.AMD.d. 384, s.13

BEO. nr. 889/66644; nr. 894/67043; nr.946/70898; nr. 965/72.326; 975/73095; nr. 977/73214; nr.995/74590; nr. 1009/75667; nr.1050/78698; nr. 1077/80728; nr. 1376/103181; nr.1815/136072; nr. 1096/82149; nr.2347/176003; nr. 3447/298459; nr. 3479/260885; nr.

3484/261264; nr. 3503/262663; nr. 3503/262671;
nr. 3517/263713; nr. 3543/265721; nr.
3547/265967; nr.3557/266761; nr. 3624/271731;
nr. 3675/275567; nr. 3986/268886.

DH.MKT. nr. 2169/22.

HH.İ. nr. 108/1; nr. 108/48; nr. 108/74; nr.
108/89; nr. 108/103; nr. 109/31; nr. 109/49.

İ.TAL. nr.1315/R-223

MF.MKT. nr. 385/30; nr. 401/31; nr. 506/61.

TŞH. nr. 406;

Y.A.HUS. nr. 365/52; nr. 369/18; nr. 370/30;
nr. 372/90; nr. 373/64; nr. 380/45; nr. 404/65.

Y.EE, 3/62;

Y.EE.KP. nr. 6/578.

Y.MTV. nr.10/14; nr. 146/65; nr. 147/8; nr.
155/189; nr. 166/181; nr. 162/50; nr. 163/194; nr.
163/234; nr.165/11; nr. 165/264; nr. 166/44; nr.
167/71; nr. 167/157; nr.167/199; nr.170/90;
nr.171/48; nr. 175/357; nr. 180/108; nr. 180/126; nr.
182/68; nr. 185/70; nr. 187/53; nr. 188/34;
nr.189/141; nr. 190/67; nr. 192/68; nr. 194/47; nr.
194/100; nr. 199/83; nr. 209/56; nr. 211/59; nr.
212/149; nr. 313/71.

Y.PRK.ASK. nr. 128/12; nr. 138/68;
nr.135/86.

Y.PRK.BSK. nr. 48/28; nr. 53/94; nr. 54/110;
nr. 56/18; nr. 58/103.

Y.PRK.HH. nr. 31/48.

Y.PRK.HR. nr. 1/63.

Y.PRK.KOM. nr. 9/37; nr. 9/38; nr. 9/41; nr. 9/42; nr. 9/43; nr. 9/44; nr. 9/46; nr.9/48; 9/50; nr. 9/51; nr. 9/57; 9/58; nr. 9/59; nr. 9/61; nr. 9/63; nr. 9/66; nr. 10/3; nr. 10/4; nr. 10/6; nr. 10/13.

Y.PRK.MK. nr. 8/92.

Y.PRK.TKM, nr. 38/61; nr. 39/52.

ZB. nr. 603/73.

İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Albüm nr. 90470.

SALT-Galata Arşivi, nr. AFDIVCG001.

Gazeteler

İkdam

Malumat

Sabah

Kitap ve Makaleler

Adıyeke, A. Nükhet, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1/3, İzmir 1993, s.335-346.

Adıyeke, A. Nükhet-Nuri Adıyeke, “Türk Denizcilik Tarihi Açısından Girit Savaşı ve Önemi”, *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul, 2006, s.15-26.

Aydın, Mahir, *Girit Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Mehmed Salâhi, *Girit Meselesi (1866-1889)*, Yayına Haz: M. Aktepe, İstanbul, 1967.

Osmanoğlu, Şadiye, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul 1966.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Selçuk Yayınları, Ankara 1984.

Ölmez, Âdem, *93 Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, Ankara 2013.

Sabuncuzâde Luis Alberi, *Sultan II. Abdülhamid'in Hal Tercümesi*, Haz: Mahir Aydın, 1997.

Sabuncuzade Louis Alberi, *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz*, Selis Kitap, 2007.

Senaî, Osman, *Osmanlı Yunan Seferi ve Dömeke Meydan Muharebesi*, İstanbul 1314-1315.

Sun, Selim, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Ankara 1965, s. 24.

Tahsin Paşa'nın *Yıldız Hatıraları*, *Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2007, s. 212.

Tukin, Cemal, "Girit", *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, s.85-93.

Tukin, Cemal, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar", *Belleten*, IX/34 (1945), s.163-206.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, Yay: Bekir Sıtkı Baykal, C. III, Ankara 1987.

Ürekli, Fatma, *Belgelerle 1889/1894 Afetlerinde Osmanlı-Amerikan Yardımlaşmaları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007.

Ürekli, Fatma, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Ürekli, Fatma, *Sarayın Son Başressamı Fausto Zonaro- İkbâlden İdbâra*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Vecihi ve Rüfekâsı, *Musavver Tarih-i Harb*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1315 (1897).

Ziya Şakir, *II. Abdülhamid'in Gizli Siyaseti ve Yunan Zaferi*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

EKLER

Resim 1: Fausto Zonaro'nun İane Sergisi binasını gösteren suluboya resmi, 1898, 45x45 cm. (Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu, Env. No. 12/2704).

İane sergisi binası resimleri

Resim 2: İane Sergi Binası Resmi (SALT Galata Arşivi, nr. AFDIVCG001)

Resim 3: İane Sergisi Binasının Fotoğrafı (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Albüm nr. 90470)

Resim 4: İane Sergisi Binasının Fotoğrafı (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Albüm nr. 90470)

CEVDET PAŞA'YA GÖRE BALKANLAR'DA SOSYAL HAYAT ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Some Findings Related to Social Life in Balkans According to Cevdet Pasha

İbrahim YILMAZÇELİK* & Mehmet Rezan EKİNCİ**

Özet

Cevdet Paşa 1823-1895 tarihleri arasında yaşamış devrin en ünlü Türk âlimi ve devlet adamıdır. Hayatı boyunca önemli devlet görevlerinde bulunmuş ve önemli eserler kaleme almıştır. Yazmış olduğu eserlerinde Osmanlı siyasi tarihinin yanı sıra Osmanlı toplumsal hayatı hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Yaptığı görevler sırasında Balkanlar'da da bulunmuş ve bölgeyi yakından tanımıştır.

Cevdet Paşa, 18 Mayıs 1861 tarihinde Rumeli teftişine çıkan Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya refakat ettikten kısa bir süre sonra İşkodra'da meydana gelen isyanı bastırmak üzere "me'mûriyyet-i fevkalâde" ile görevlendirilmiştir. İki ayda bu vazifesini başarıyla tamamlamıştır. 1863'te Bosna eyaletini teftiş göreviyle ilgili hazırlıklarını yaparken 24 Haziran 1863 tarihinde Anadolu kazaskerliği pâyesi tevdi edilmiştir. Bulgaristan'da görülen isyan belirtileri üzerine 1876'da Rumeli teftişiyle görevlendirilmiş; Edirne ve Filibe yoluyla Sofya'ya gitmiştir. Balkanlar'da görev yaptığı sırada bu bölge hakkındaki gözlemlerine eserlerinde yer vermiştir. Cevdet Paşa özellikle Tezakir adlı eserinde Balkanlar'da yaşayan gerek Müslüman ve gerekse Gayr-i Müslimlerin sosyal yaşantıları ile ilgili oldukça önemli bilgiler vermektedir.

Bu çalışmamızda Cevdet Paşa'nın özellikle Tezakir başta olmak üzere Ma'rûzat ve diğer eserlerinde Balkanlar'ın sosyal

* (Prof. Dr.); Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye

** (Yrd. Doç. Dr.); Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mardin, Türkiye

yapısı hakkında vermiş olduğu bilgiler tespit edilmiş ve genel bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Cevdet Paşa, Sosyal Hayat, Bosna, İşkodra, Osmanlı Devleti

Abstract

Cevdet Pasha, who lived between 1823 -1895, is one of the most well know Turkish scholars and statesmen of his time. He assumed significant positions in the state and wrote important books during his life time. In his works, he provided important information not only on the Ottoman politicalhistory but also on social life in general. Due to his duties, he lived in Balkans for a while and had the opportunity to get closely acquainted with the Region.

Cevdet Paşa, a short while after having accompanied Grand Vizier (Sadrazam) Mehmet Pasha who started to conduct an inspection in Rumelia on 18th of May in 1861, was entrusted with a special task, “me’mûriyyet-i fevkalâde” to repress the uprising in Shkodra. He completed this task successfully within 2 months. While carrying out the preparations for inspection to be made in Bosnia in 1863, he was dignified with the title of kadi-ul asker(judge of the Army). Upon the signs of an uprising in Bulgaria, he was charged with the duty of inspection in Rumelia in 1876. He went to Sofia passing by Edirne and Filiba (Plovdiv). During his duties in Balkans, he gave wide coverage in his works to his observations about people living in the region. He provided considerable information on the social lives of both Muslims and non-Muslims in the Region in his book called “Tezahir”.

In this study, we identified the information given on the social structure of Balkans in the works of Cevdet Pasha, particularly in “Tezahir” and “Ma’rûzat” made an overall assessment of the subject.

Key Words: Balkans, Cevdet Pasha, Social Life, Bosnia, Shkodra, Ottoman Emire.

Giriş

Cevdet Paşa, 1823 tarihinde Lofça kasabasında dünyaya gelmiştir¹. Hacı İsmail Ağa'nın oğlu olup, mahalle mektebinden sonra 1839'da İstanbul'a gelerek medreseye girmiştir. Medreseyi bitirip müderris olmuş, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Matematik, felsefe, kozmografya bilimleri üzerinde çalışmış ve kendisini yetiştirmiştir².

Cevdet Paşa, bilim adamı olmak istiyordu. Ancak çevresi politikacılarla dolu idi. Çoğu yetenekli insanın denediği gibi, şiiirler yazmaya başlamış, yazdığı şiiirleri kendisine gösterdiği Fehim Efendi, kendisine “Cevdet” takma adını vermişti³. O zamana kadar Ahmet olan Cevdet Paşa,

¹ “...Bin iki yüz otuz sekiz sene-i hicriyyesinde Rûz-ı Hızır'a kırk gün kalarak Lofça kasabasında tevellüd etmişim...” Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 3.

² “...Hacı Ali Efendi'nin teşvik u ikdamı ile küçük iken Lofça müftisi Hafız Ömer Efendi'den Ulum-ı Arabiyye okumaya başladım. Fevkalade gayret ve ikdam ile az vakit zarfında fûnun-ı Arabiyyede haylice ileriledim. Ulum-ı Şer'iyyede dahi biraz mümarese kesb eyledim. *Halebî ve Mültekaa* okur iken henüz sinn-i bûluğa varmamış olduğumdan mesele-i ihtilamı zihnimde tasavvur edemezdim. Ba'dehu ilm-i mantık ve beyan gibi mukaddimat-ı ulum ile meşgul oldum ve Hafız Ömer Efendi'nin yerine müfti olan Hafız Mehmed Efendi'den dahi bir mikdar ders okudum. Artık ulum-ı aliye tahsili için İstanbul'a azimetim lazime-i halden göründü. Sinnim ise henüz on beş-on altı raddesinde bulunduğu cihetle âgûş-ı vatandan ayrılmak bana göre müşkil idi...” Ahmet Cevdet Paşa *Tezâkir40-Tetimme*, s. 4.

³ “...Lofça'da iken yazıdan izin aldığımda *Vehbî* mahlasını almış idim...Fehim Efendi elli dokuz tarihinde *Cevdet* mahlasını verdi...” Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 16.

ondan sonra Ahmet Cevdet adıyla bilinmeye başlanmıştır. Ahmet Cevdet Efendi, zamanının en ünlü devlet adamları olan Reşit Paşa, Ali ve Fuat paşalarla tanışmış, Reşit Paşa'nın yanında geçirdiği 15 yıl her bakımdan kendisini geliştirmesine yardımcı olmuştur. Bu dönemde Ahmet Cevdet Efendi, idare ve politika hayatında da görev almaya başlamıştır. İlk görevi, Bükreş'te bulunan Fuat Paşa'nın yardımcılığı olmuştur. Bükreş'ten döndükten sonra Bursa'ya gitmiş ve burada kaldıkları kısa süre içerisinde, “Kavaid-i Osmaniye” adlı bir eser ortaya koymuştur. Daha sonra “Darü'l-Muallimîn” okuluna müdür atanmış, aynı zamanda “Maarif Meclisi” üyeliğine getirilmiştir. Özellikle bu meclisin derlenip toparlanmasına çalışmış ve bu çalışmalarıyla dikkatleri üzerinde toplamıştır. Özellikle, Maarif Meclisi üyesi olarak ‘Encümen-i Daniş’in kurulmasında büyük emeği geçmiş ve bu encümene de üye seçilmiştir. Encümen, Ahmet Cevdet Efendi'ye 1774-1826 yılları arasındaki olayları yazmak görevini vermiştir. Bugün “Tarih-i Cevdet” adıyla bilinen eser, bu çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Ahmet Cevdet Efendi'nin, İbni Haldun'un tarih felsefesine ve Naima'nın bu felsefeye bağlı görüşüne önem vererek, yazdığı tarih, yalnız belli bir çağın sağlam belgelere bağlı tarih çalışması değil, aynı zamanda Osmanlı devlet felsefesinin çeşitli devlet adamları elinde nasıl uygulandığının çok dikkatli bir açıklamasıdır. Ahmed Cevdet, Kırım Savaşı sırasında üç cildini tamamladığı tarihini padişaha sunmuş ve Saray Vakanüvisliği'ne atanmıştır (2 Şubat 1855). Bu görev üstünde kalmak şartıyla önce “Meclis-i Ali-î Tanzimat’a, daha

sonradan Meclis-i Vâlâ”ya üye atanmıştır. Ahmed Cevdet, gönderildiği her vazifede başarılı olan bir insandı. Ahmet Cevdet Efendi, İşkodra karışıklıklarının bastırılması⁴, Kozan İsyanı’nın söndürülmesi, Bosna- Hersek Müfettişliği gibi önemli görevlerde de başarı ile iş gördükten sonra, 1868’de Adliye Nazırlığı’na getirilmiş ve kendisine paşalık tevcih edilmiştir. Bir ara Halep ve Bursa valiliği de yapmıştır. Cevdet Paşa, üç defa Maarif nazırlığı, 5 defa Adliye, 2 defa Evkaf, birer defa Dahiliye, Ticaret ve Ziraat nazırlığı yapmıştır. Ayrıca, Şûra-yı Devlet Reisliği’nde de bulunmuştur. Bu hizmetleri sırasında, eser vermeyi de ihmal etmemiş, 12 ciltlik **“Tarih-i Cevdet”** (Tarih-i Vekayi-i Devlet-i Aliyye)ten başka, **“Kısas-ı Enbiya”** adlı eseri yazmıştır. Son olarak **“Meclis-i Has”** üyeliğine getirilmiş ve burada ölünceye kadar bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür (25 Mayıs 1895). **“Tezâkir-i Cevdet”**, tarih çalışmaları sırasında tuttuğu notlar olup⁵, bunlar

⁴ “...1278 sene-i hicriyyesi rebülevvelinin yirmi birinci Çarşamba günü meclis-i mahsusta olunan müzakerenin neticesinde fevkalade komiserlik ile İşkodra’ya memuriyet-i daiyaneme karar verildi. Şöyle ki İşkodra’da ihtilal zuhur ederek...” Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 158-159.

⁵ **Tezâkir**: Cevdet Paşa’nın 1855-1865 yılları arasında vak’anüvislik görevi sırasında bizzât içinde olduğu veya görüp işittiği hâdiselere, iç yüzünü bildiği meselelere, zamanındaki devlet adamlarına dair kaleme alıp vak’anüvislikte halefi Ahmed Lütfi Efendi’ye tezkireler hâlinde gönderdiği yazılardan oluşmaktadır. Bu sebepten dolayı da esere **“Tezâkir-i Cevdet”** adını vermiştir. 40 tezkireden meydana gelen eserin ilk tezkiresi daha önceki vak’anüvislerin durumları hakkında olup, ardından gelen dört tezkire ise Lütfi Efendi’ye bazı vesikalar gönderdiğine dairdir. Altıncı ve otuz dokuzuncu tezkirelerde ise Cevdet Paşa’nın bizzat yaşadığı Tanzimat Devri’nin bir kısım olayları ile bu dönemin hemen hiçbir eserde

yeniden gözden geçirilmiş ve tasnif edilerek 4 cilt halinde yayınlanmıştır. Bunlar daha çok Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısını belirleyen notlardır. Tezakir adlı eserden muhteva olarak farklı fakat tamamlayıcısı niteliğindeki 1839-1876 yıllarının tarihî ve siyasi hadiselerini kapsayan “**Ma'rûzât**” adlı eseri de II. Abdülhamit'e sunmak üzere onun emriyle hazırlamıştır⁶. Onun önemli eserlerinden biri de

bulunmayan siyasi, sosyal, ekonomik ve ahlâkî durumu yer almaktadır. Paşa, döneminin olaylarını iyi bir tetkik ve çok tafsilatlı bir tarzda yazmıştır. Eserde Cevdet Paşa'nın Bosna-Hersek müfettişliği ve Fırka-i Islahiyye'nin faaliyetleri gibi kendisinin katıldığı olaylar, devlet adamlarının birbirleriyle olan çekişmeleri, menfaat çatışmaları, İstanbul'un o zamanki iç yüzü samimi ve sade bir dille anlatılmıştır. Bu bakımdan da Tezâkir salt bir tarihi bilgi olmaktan ziyade sosyolojik bir malzemeye dönüşmüştür. Son tezkirede ise kendi biyografisini ele almıştır. Cevdet Paşa'nın bu eseri ile İbn Haldûn'un et-Ta'rif'i arasında büyük benzerlikler vardır. İbn Haldûn bu hatırat kitabında seyahatlerini, karşılaştığı olayları, gördüğü toplulukları, onların düzen ve âdetlerini, bunlar hakkındaki görüşlerini, kendisi ile alakalı mektupları, vesikaları, şiirleri ve devrinin kültür hayatını tasvir etmiştir. Bu bakımdan Cevdet Paşa'nın Tezâkir'i ile muhteva bakımından aynıdır. Eserin ilk tezkireleri **TOEM**'in 44 (1 Haziran 1333) ve (1 Ekim 1333) numaralı sayılarında “Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı” adıyla yayınlanmıştır. Cevdet Paşa'nın el yazısıyla olan müsvedde Tezâkir-i Cevdet 21 defter hâlinde İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (Cevdet Paşa Evrakı, nr. 1-21) bulunmaktadır. Bu 21 defter Cavid Baysun tarafından transkribe edilmiş ve **TTK** tarafından yayınlanmıştır. Bizim çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynak budur.

⁶ **Ma'rûzât**, Tezakir-i Cevdet'i tamamlayan bir eser olarak takdim şekli ve hazırlanış amacı bakımından içerik olarak Tezakir'den bazı farklılıkları bulunmaktadır. Cevdet Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu arızasında Ma'rûzât ile ilgili olarak: “*Tanzîmat-ı hayriyye'den sonra cılveger-i mücellâ-yı zuhur olan husûsat-ı mühimmenin hülasası şifâhen şeref-sudur olan irade-i seniyye-i hazret-i zıllullâhi icab-ı âlîsi üzre...*”

“Mecelle”dir ⁷ . Sonuç olarak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin yetiştirdiği en büyük bilim adamlarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa, içinden

ifadesiyle bu eseri sultanın emriyle hazırladığını belirtmiştir. Cevdet Paşa’nın 5 cüzdan halinde vesade bir dille kaleme aldığı Ma’rûzât, II. Abdülhamid’in saltanatının ilk devirlerine kadarki hadiselerin özeti şeklinde olup, II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra Yıldız evrakı arasında ancak I. Cüzdanı kayıp olarak bulunmuştur. Sultan’a takdim olunan takımın II. ve V. cüzdanlarına ait olan defterler, Türk Tarih Kurumu’nun Kütüphanesi’nde olup, üzerlerinde Cevdet Paşa’nın el yazısıyla düzeltmeleri bulunmaktadır. Bu defterler Ahmet Refik Altınay tarafından Türk Tarih Mecmuası’nda yayımlanmıştır. Ayrıca İstanbul Belediye Kütüphanesi’nde “Cevdet Paşa evrakı” (nr. 22-25) arasında onun el yazısından çıkma 4 defterlik müsveddeler ise Ma’rûzât’ın IV. ve V. cüzdanlarını içermektedir. Tezakir ile Ma’rûzât aynı konuda ve aynı kalemde çıkma eser olduğu halde Cevdet Paşa’nın Ma’rûzât’ı II. Abdülhamid’in hassasiyetine uygun bir dille kaleme aldığı dikkati çekmektedir. Bu iki eserden birinde bazı hadiseler kısaca diğerinde nispeten geniş ele alınmış olması sebebiyle her iki eserin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. İki eserin birbirini tamamlar nitelikte olması ile Ma’rûzât’ın I. cüzdanının eksikliğinin Tezakir ile giderilmesi mümkün olabilir. I. Cüzdan, Cevdet Paşa’nın arzlarından anlaşıldığı kadarıyla, Tanzimat’tan Sultan Abdülmecid’in saltanatı sonlarına kadarkidönemi 1273 (1856/57), II. Cüzdan, 1273’ten Sultan Abdülaziz’in ilk devirlerine kadar 1279 (1862/63), III. Cüzdan, Sultan Abdülaziz’in Mısır seyahatinden 1279, Fırka-i İslahiyye’nin İskenderun’a çıkışına kadar 1281 (1864/65), IV. Cüzdan, 1281’den 1283’e (1866/67) kadar, V. Cüzdan ise Halep zabtiyyesinin 1283’teki kuruluşundan, Sultan II. Abdülhamid saltanatının ilk devirlerine kadar 1293 (1876/77) olan dönemlerin özeti olan hadiseleri içermektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, Yay. Haz. ve sadeleştiren: Yusuf Halaçoğlu, Babialı Kültür yay., İstanbul 2010, s. 12-14.

⁷ Cevdet Paşa hayatı ve eserleri hakkında pek çok çalışma söz konusudur. Yusuf Halaçoğlu; Mehmet Akif Aydın, “Cevdet Paşa XIX. Yüzyılın Ünlü Türk Âlimi Ve Devlet Adamı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt.7, 1993, s. 443-450.

çıktığı topluma bilim adamlığının yanı sıra devlet adamı olarak da büyük hizmetler yapmıştır. Yetiştirdiği dönemi iyi tahlil etmiş ve karşılaştığı problemlerle ilgili çözümler üretmeye çalışmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, yukarıda da belirtildiği üzere çeşitli tarihlerde devlet tarafından özel görevlere getirilmiştir. Cevdet Paşa, 18 Mayıs 1861 tarihinde Rumeli teftişine çıkan Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya refakat ettikten kısa bir süre sonra İşkodra'da meydana gelen isyanı bastırmak üzere "me'mûriyyet-i fevkalâde" ile görevlendirilmiştir. Bu vazifesini iki ayda başarıyla tamamlamıştır. 1863'te Bosna eyaletini teftiş göreviyle ilgili hazırlıklarını yaparken 24 Haziran 1863 tarihinde kendisine Anadolu kazaskerliği pâyesi verilmiştir. Bulgaristan'da görülen isyan belirtileri üzerine 1876'da Rumeli teftişiyle görevlendirilmiş; Edirne ve Filibe yoluyla Sofya'ya gitmiştir. Balkanlar'da görev yaptığı sırada bu bölge hakkındaki gözlemlerine de eserlerinde yer vermiştir. İşkodra ve Bosna-Hersek'ten Ortadoğu'ya kadar olan geniş alanda yaşayan insanların günlük yaşama biçimlerini, örf ve adetlerini, ekonomik hayatlarını ayrıntılı olarak gözlemlemiş ve kendi gözlemlerinin dışındaki bilgileri de güvenilir kaynaklara dayandırmıştır⁸. Bu sebeple Cevdet Paşa'nın

⁸ İsmail Doğan, "Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezakir", *Ahmet Cevdet Paşa: Vefatının 100. Yılına Armağan*, 9- 11 Haziran 1997. Ankara: TDV Yayınları, 1997: 229-246; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. ve sadeleştiren: Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür yay., İstanbul 2010, s. 51-54, 77-80, 95, 97-128.

Balkanlar'daki sosyal yapı hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir.

Cevdet Paşa'nın İşkodra Görevi Sırasındaki Sosyal Hayatla İlgili Tespitleri

Ahmed Cevdet Paşa, 26 Eylül 1861 tarihinde İşkodra (Arnavutluk'ta) Sancağı dahilinde çıkan karışıklığı gidermek için memuren o havaliye gönderilmiştir⁹. Cevdet Paşa'nın bu bölgenin sosyal hayatı hakkında verdiği bilgiler, onun görevi paralelinde gözlem ve izlenimlerini içermektedir¹⁰.

Cevdet Paşa bu bölge hakkında genel bilgiler verdikten sonra bölgede “kan davalarının” oldukça fazla görüldüğünü, bunların vahşi adamlar olmakla

⁹Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 158-159. “*Karadağlılar kendilerine tanınan hoşgörüğü hiçe sayarak pek vahşice hareket etmekte olduklarından, gerek İşkodra ve gerekse Hersek taraflarında Osmanlı ordusu bunları defetmekle görevlendirilmişti. Bu göreve getirilen İşkodra kumandan ve mutasarrıfı bulunan Çerkes Abdi Paşa çok zor duruma düşmüş ve isyan genişleyerek birçok malisoru da alarak İşkodra şehrinde toplanmışlardı.*” Abdi Paşa beş tabur asker yardımı talep etmiş; ancak ne asker gönderilmesine ne de maliyece imkan olmadığı için Cevdet Paşa, hem askerî hem idarî devlet görevlileri üzerinde bir konumla “*açık talimatla*” padişah oluruyla ve özel bir görevle İşkodra'ya gönderilmiştir. Öyle ki bu görevde mülkiye ve askerî bütün sorumluluk kendisine bırakılmış olup buradaki devlet görevlilerinden kumandan ve mutasarrıf atamaları ile ilgili tasarruf kendisine bırakılmış, bunun için izin alması şartı kaldırılmıştır. Sadece yapılanları Bab-ı Ali'ye, Seraskerliğe, Ordu merkezine ve Hersek'te bulunan Serdar-ı ekrem'e telgrafla bildirmesi şartıyla olağanüstü bir görevle görevlendirilmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 52-54.

¹⁰ İsmail Doğan, “Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezâkir”, *Ahmet Cevdet Paşa: Vefatının 100. Yılına Armağan*, 9-11 Haziran 1997. TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 229-246.

birlikte kendisinin bölgeye gelmesiyle beraber kan davalarının ortadan kalktığını belirtmekte ve bunu da Padişah'ın emirlerine itaat olarak kaydetmektedir¹¹. Cevdet Paşa'nın "...Malisyalarda kan davasıyla kimesne hasmının üzerine kurşun atmadı..." şeklinde kaydettiği **Malisya**: dağ, **Malisör**: dağlı demektir. Yine Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre, İşkodra Malisörlerinin çoğunluğu Katolikti. Bununla birlikte İşkodra'da yaşayanlar arasında Ortodokslar da bulunmaktaydı¹². Bununla birlikte ahalinin önemli bölümünü Müslümanlar oluşturmaktaydı. Müslümanlarla Latinler ve özellikle Katolikler arasındaki münasebetler oldukça iyi olup, Ortodoks olanlar ise Karadağ'a meyl etmekteydiler¹³. Cevdet Paşa bu bölgede

¹¹ "... İşkodra'da gün geçmez kan davasıyla adam öldürülmekte olmağla bu davaların muvakkaten terk ü taili nam-ı şahaneye olarak ilan olundu. Garibdir ki İşkodra'da bulunduğum müddetçe gerek nefis-i İşkodra'da ve gerek Malisyalarda kan davasıyla kimesne hasmının üzerine kurşun atmadı. Bunlar pek vahşi adamlar oldukları halde evamir-i padişahiye ne mertebe itaat ve ihtiram eyledikleri bununla dahi sabit olur..." Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 161.

¹² "...İspiç nahiyesinin yüz kırk kadar haneleri ahali ortodoks olduklarından..." Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 162. "...İspiç nahiyesinin bayrakdar hanedanı ve ekser-i ahali Katolik mezhebinde bulunan Latin taifesi olup Ortodoks mezhebinde bulunanlar dahi usul ve adetleri iktizasınca bayraklara tabi olduklarından..." Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 163.

¹³ "...İşkodra kasabası ahalsinin ekseri ehl-i İslam olup emr-i diyanette salâbetleri derkardır. Malisyaları yani dağları ahalsinin ekseri ise Latin oldukları halde ehl-i İslam ile beynerinde fevkalade ittihad ve ittifak vardır. Çünkü İşkodra ahalsinin ekseri vaktiyle dağlardan inip şeref-i İslam ile müşerref olmuşlar ise de asabiyet-i kadimelerini zayi etmeyip mensub oldukları kabileler ile hala ittihadları daim ve müstemirr idüğinden yekdiğere gelip gitmekte ve bu cihetle

Müslüman-Hristiyan ayrımı yapılmadan gerekli düzenlemelerin yapılmasını teklif etmektedir ¹⁴.

dağlı Latinler kasabaya geldikçe hem-mezheplerine misafir olmayıp be-heme-hal ehl-i İslamdan birinin hanesine inmekte ve her gûna teklif ve tekellûf ber-taraf olarak yekdiğeriyle bir familya azası gibi hüsn-i âmiziş ve ihtilat bulunmuşlardır.” Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 166. “...Ortodoks mezhebinde bulunan Hristiyanlar gerek ehl-i İslam ve gerek Latinler yanında muhakkar olduklarından anlar ittihâd-ı mezheb hasebiyle Karadağlı’nun gayretini güderler. Lakin İşkodra’da Ortodokslar pek azdır. Ehl-i İslam ile Latinler her vechile müttehid olarak hareket ederler ve ikisi de Ortodokslara kafir nazarıyla bakarlar...” Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 167; Mat ve Debre Malisyaları hep müslümandılar. İşkodra’da büyük Malisyalı halkının çoğunluğu Latin asıllı olmakla birlikte müslümanlar ile tek vücut olup İşkodra ileri gelenlerinin nüfuzları altındaydılar. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, s. 59.

¹⁴ “...Meğer ki İşkodra’da İslam ve Hristiyan tefrik olunmaksızın icab-ı hal ü mahalle muvafık olabilecek surette tensikat-ı askeriye icra olunup da cümlesi bir muntazam halde muharebelerde istihdam olunarak bi’t-tedric usul-i medeniyete alıştırılsın...” Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 167; Bosna ve Hersek’te kur’a usulü uygulanarak askeri islahatın tamamlandığını buna karşılık Karadağ taraflarında kura usulü gibi *colonie militaire* usulü üzere mustahfiz askerinin oluşturulmasına Nikşik’te başlanmıştır. Ancak Nikşik ağalarından birinin hizmetkarı iken bir binbaşıya kapılanmış olan bir uşağı subay yapıp onun emrine de o ağayı nefer yapmak gibi akıl almaz uygulamalar sebebiyle iş çekişmeye dönüşerek buradaki askerî islahat başarısız olmuştur. Bu noktada Cevdet Paşa, hedefinin bu usulü Hersek ve Yenipazar tarafında uyguladıktan sonra İşkodra’ya kaydırmak olduğunu belirterek, İşkodra malisyelerinin Latinleri, İslam ahali ile tek dil ve tek vücut olup henüz içlerine jesuit papazları karışmamış olduğundan, Müslümanlar ile birlikte asker olduklarını ve aralarındaki birliğin bir kat daha kuvvetleneceğini bu şekilde de Karadağlılara galip geleceklerini tespit etmiştir. Ancak ne fayda ki İşkodra tarafında askerî tertibata asla teşebbüs olunamadığını ve islahat yapılsaydı Latinler ile Müslümanların askerî birliklerinin getireceği fayda ile ilgili iddiasının da Berlin Muahedesi’nden sonra meydana gelen Gusinye olayı ile

Cevdet Paşa'nın bu bölgede ve daha sonra görevlendirildiği Bosna'da başarılı olmasının temelinde de bu yatmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin zor kullanarak dahi gerçekleştiremediği reformları, Cevdet Paşa kuvvette baş vurmadan sadece halkı ikna ederek başarmıştır¹⁵

Cevdet Paşa bölgede yaşayan insanlar hakkında bilgi verdikten sonra garip bulduğu bir hadiseyi şöyle zikretmektedir. "...Garîbe: Arnavudlar kokoroz ekmeği yemeğe me'luf olup buğday ekmeği indlerinde çörek enva'ından add ü itibar oluna gelmiştir. Bu esnada ise kokoroz bulunmayıp Arnavud asakir-i muvazzafasına asakir-i nizamiyye gibi buğday ekmeği verilmeye başlanmış olduğundan arz-ı şikayet eylediklerinden bölük-başıları meclise celb olundu. Vuku' bulan müzâkere esnâsında reîs-i meclis unvânını hâiz olan Hacı Muhtar Ağa" filan tarihte bir kaht (kıtlık) oldu. İşkodra ahâlîsi bir haftadan ziyâde hep buğday ekmeği yediler. Ne var siz de birkaç gün buğday (ekmeği) ile geçinin. Elbette bir çâresi bulunur" deyu anları tekdîr ile def' eyledi. Hele müteâkıben Korfu'dan kokoroz gelerek ga'ile külliyyen bertaraf

ispatlandığını belirterek ıslahatın yapıl/amamasına hayıflanmıştır. Bununla birlikte Sultan Abdülaziz, hazırladığı askerî teşhisler, raporlar ve ıslahatları sebebiyle Cevdet Paşa'ya Bosna askerine verilen tüfeklerinden birinin çakmağına "*Bosna halkının yiğitlerini askerlik hizmetini kabulleri hakkında sudur-ı izamdan iyiliksever Cevdet Efendi hazretlerinin gösterdiği gayretlerine, askere mahsus takdir hatırasıdır*" cümlesi kazanarak iftihar nişanı olmak üzere kendisine hediye etmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. ve sadeleştiren: Yusuf Halaçoğlu, Babıalı Kültür yay., İstanbul 2010, s. 126-127.

¹⁵ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.121.

oldu...”¹⁶. Kokoroz,Mısır unu anlamında olup “**Kokoroz ekmeği**” veya “**Kokoroz çorbası**” mısır unundan imal edilmiş ekmek ve çorba demektir.

Cevdet Paşa’nın dikkat çekici tespitlerinden bir tanesi de “...İşkodra’(da) silahsız gezmek ayıptır...” olan tespittir¹⁷. Bölge şartları sebebiyle bunun bir gelenek haline geldiği anlaşılmaktadır¹⁸. Cevdet Paşa Arnavudoğulları adetlerini anlatırken

¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 168.

¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 169.

¹⁸ İşkodra kasabası nahiye ve malisyalı gibi bayrakdarlara mümkündür. Şöyle ki Terzihane semti sekiz ve Debbağhane semti yedi bayrak itibar olunmağla kasabanın mecmuu on beş bayraktır ve kasabanın kaffe-i ehl-i İslamı bu bayraklar altında olarak sefere müheyya oldukları cihetle cümlesi müsellağ gezerler ve silahsız gezmek indlerinde muhüll-i namus addolunur. Kasaba Hristiyanları silah taşımak ve sefere eşmek tekellüfünden vareste olmak üzere bayraklardan haric kalıp vaktiyle bunun için bir vergi-i mahsus dahi kabul etmişlerdir ve İşkodra’da silahsız olan adem üzerine kimesne silah çekmediğine mebnî kasaba Hristiyanları dil-azade olarak serbest gezerler. Maamafih Latinlerin ehl-i İslam ile ittihadlarına delil olarak balada işar olunduğu üzere Latinler reis-i ruhanileri vasıtasıyla nikahlarını akd ettikten sonra mahkeme-i şeriyeye gidip nikahı tasdik ettirirler. Amma malisya ve nahiyelerin gerek Müslim ve gerek Hristiyanları ale’l-umum bayrakları altında olarak muharebeye gitmek usul-ı kadimeleri iktizasından olduğu cihetle cümlesi kasabanın ehl-i İslam(ı) gibi silah taşırlar. Sair kasabalar ahalisi dahi bu halde olup fakat Ülkün kasabası ahalisi ber vech-i bala ticaret ile meşgul olarak kendilerini böyle daima silahlı gezmek tekellüfüne mecbur görmezler. Her bayrağın mu’teberan-ı ahaliden bir bayrakdarı vardır ve bu bayraklar semt ve mevkı’ itibariyle müretteb olup bazısının neferatı ziyade ve bazısının neferatı az olur ve bazı nevahide bir ve bazı nevahide müteaddid bayraklar bulunur. İşkodra kasabasının on beş bayrağında tammü’l-esliha ve hep ehl-i İslam olarak beş bin çıkmak yani tufeng-endaz çıkar. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 200-201.

“...Arnavudoğulların oğulları bir parça büyüyüp serpildiği vakit akran ve emsalinden kendi küfvü (akran, denk, eş) bir zâte çocuğun saçını kestirmek adettir ve bir çocuğu saçını kesen kimse ana kumbar olur. Çocuk anın familyasından ma’dud olup o dahi bu çocuğu ile ahirü’l-ömür oğlu makamında tutar. Şu hale göre *kumbar* Türkçe *sağdıç* ve Kürtçe *kirve* demek oluyor...” yine sosyal hayata dair önemli bilgiler vermektedir¹⁹.

Cevdet Paşa, İşkodra ile ilgili vermiş olduğu bilgilerde *bakırı teneke etmek* deyimini de şöyle açıklamaktadır. Bu bilgiler arasında saç kesimi ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. “...Selim Bey ile Kaptan Marko İşkodra’ya gelip Mirdita muteberanından bazılarının li ecli’l-murafaa İşkodra’ya gelecekleri haberini verdiler. Bib Doda Paşa’dan gelen mektubda dahi “ *Mirditleri ikna ederek li ecli’l-murafaa bazı muteberan ile İşkodraya gelmeye sa’y ediyorum*” deyu muharrer idi. Halbuki doğrudan doğruya Mirdita bayrakdarlarına nasihat siyakında ifa ettirilmiş olan tebligat üzerine bayrakdarlardan bazıları “*bunca yüz senelerden beri nezd-i Devlet-i Aliyye’de kazanmış olduğumuz itibarın heba olmasını tecviz etmeyiz. Madem ki İşkodra sancağına merbutuz ve oraya taraf-ı padişahiden bir memur-ı mahsus gelmiş. Biz li ecli’l-murafa’a oraya gitmeliyiz ve şayed ki Bib Paşa muhalefet ederse biz ana uymayup hod-be-hod (kendi kendimize) İşkodra’ya gideriz.*” demeğe başlamışlar. Ale’l-husus Mirdita’nın birinci bayrağı olan Oroş nahiyesi ihtiyarlarına “*Siz bakırı teneke etmek mi istiyorsunuz*” denildikte canları sıkılıp

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 181.

telaş etmişler. Bakır teneke etmenin manası şu oluyor ki Arnavutluk’la olan bayrakların alt tarafında ucu teneke kaplama olup fakat **Oroş bayrağına bakır kaplanmak Sultan Murad tarafından verilmiş bir imtiyaz-ı mahsus imiş. Şimdi bu imtiyazı kaybetmek sözü Oroş ihtiyarlarına ziyade tesir eylemiştir.** İşte bu vechile Mirdita’da Bib Paşa aleyhine sözler söylenmeğe başlanmış olduğundan o dahi hâh nâ-hah (ister istemez) İşkodra’ya gelmek mecburiyetinde bulunduğu tahkikat-ı bakıa iktizasında idi. Binaenaleyh def’i münazaâ için hemen İşkodra’ya gelmesi için kendisine tahrirat yazıldı. Cumadelulânın sekizinde Bib Paşa İşodra’ya geldi. Selim Bey’in ber vech-i bâlâ Mirdita’ya gönderilmesi vesilesiyle oğlunun saç kesme resminin icra olunmuş olmasına teşekkür yollu oğlu Preng Doda’yı dahi beraber getirdi. Taraf-ı daiyanemden dahi yadigar olmak üzere oğluna bir çift tabanca ihda edildi ve mevzu-ı bahs olan münazaâyı fasl etmek üzere tarafeyn ihtiyarlarından mürekkeb bir hakem komisyonu teşkiline karar verildi...”²⁰.

Cevdet Paşa’nın önemli bir tespiti de İşkodra’da yaşayan Latin kökenli Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkilerin gayet iyi olduğu ve birbirlerine oldukça saygılı davrandıkları şeklindedir²¹. Hatta birbirlerinden kız alıp verdikleri

²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 182.

²¹ “...İslam ve Hristiyanın te’lifi bahsine gelince İşkodra Hristiyanlarının ekseri Latin olup ehl-i İslam ile Latinler beyninde tevâdd u ittihad ise hiçbir diyarda görülmemiş bir derecededir. Yek-diğere selam verirler ve alırlar. Latinler Müslüman bayrakdarlara ve Müslümanlar Latin bayrakdarlara tabi olup giderler ve muharebelerde ittihad-ı tam üzere hareket

ve nikahlarını mahkemede tasdik ettiklerini bildirmektedir²². Hatta bazı Latinlerin, Müslümanlara uyar gibi dört kadına kadar evlendiklerive buna izin vermemekte ısrarcı olan papazları öldürdüklerini de kaydetmiştir²³.

ederler. Yek-diğerin vefeyatına şehd deyu ihtiram..." Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 183.

²² "...muhtelit karyelerde bulunan imam ve papaslar için akçe tevzi' olundukta imamın parasında Latinler ve papasın parasında Müslümanlar müşareket ederler. Zira malisyalarda papaslardan başka kan alan olmadığı cihetle Müslümanlar dahi anlara muhtacdırlar. Latinler dahi bir karıdan ziyade karı alacak olduklarında akd-i nikahiçin imama muhtac olurlar. Latin papaslar taaddüd-i zevcatın men'ine pek ziyade sa'y edegelmışler ise de Latinleri adeden vazgeçirmeğe çare bulamıyorlar ve bir de Latinler asla kayd etmeyerek kızlarını ehl-i İslama nikah ile verirler her ne kadar nadir ise de malisyalarda da Latinlerin ehl-i İslam kızı aldıkları dahi vardır. Ez-cümle Bib Doda Paşa'nın zevcesi ve muma ileyh Preng Bey'in validesi müslimedir ki Debre tarafında ehl-i İslam'dan Lori kabilesi bayrakdarının kızıdır. Bib Paşa kendi küfvünü arayıp anı bulmuş ve ihtilafı din bu izdivaca mani olamamıştır. Fakat bu muamele ancak ehl-i İslam ile Latinlere mahsus olup Ortodokslar ikisi indinde dahi muhakkardır ve nefsi-İşkodra'da Latinlerin nikahını rahipler akd ettikten sonra zevce ve zevce mahkemeye getirilip hakimü's-şer huzurunda nikahlarını tasdik ettirirler ve bunun için hakime beş kuruş resim verirler idi. Amma Otodokslar mahkemeye gitmeyip rahiplerinin akd-i nikahiyle iktifa ederlerdi. Latin rahipleri, malisorları efkar-ı taassubiyeye düşürmek esbabına teşebbüsten hali olmayıp Mirdita'da bazı mertebe arzularına nail olmuşlardır. Bib Paşa'yı bazı efkar-ı nabecaya düşüren dahi anlar idi. Sair malisyalarda rahipler icra-yı mâ fi'z-zamire muvaffak olamamışlar ise de sa'yu gayretten geri durmazlardı..." Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 184.

²³ "... Latin rahipleri diğer İşkodra malisyalarda dahi sözlerinin tesiri sarf-ı mesai etmekde iseler de **Latinler öteden beri ehl-i İslam gibi dörde kadar karı tezvic ettirirler.** Rüse-yi ruhaniyenin ilk nasihatlerinden biri ise taaddüd-i zevcatın men etmek hususu olduğundan bu malisyalarda

Cevdet Paşa'nın İşkodra hakkında vermiş olduğu bilgilerde, bu bölgelerdeki şehirler ve buralarda yaşayan insanların mensup oldukları dinler ve konuştukları dillerle ilgili de önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgileri şöyle sıralamak mümkündür:

Vasovik-i bâlâ, Karadağ tarafında ve Vasovik-i zîr hatt-ı imtiyazın haricinde bırakılmış idi. Vasovikliler ise bir kabile olduklarından yekdiğerinden ayrılmayıp kaffesi manen Karadağlıların zîr-i nüfuzunda olarak isyanda musırr idiler. Çünkü **Gusine Kazası** fi'l-asl Bosna eyaletine mülhak ve ahalisi Boşnak olup arazisi dahi Bosna'da cari olan usul üzere çiftlikata münkasem idi ve **Vasovik-i zîr nahiyesi** yedi sekiz yüz haneyi havi olduğu halde hep Gusine bey ve ağalarının çiftlik arazisi idi. Hatta üç yüz hanesi Gusine beylerinden olup ol vakit **Akova kazası** müdiri bulunan Ali Bey'in çiftlikatı idi. Vasovikliler ise çiftlik raiyyesi iken Karadağlılara istinaden çiftlikten halâs ile her biri tasarrufunda bulunan araziye benimsenmiş olduklarından Gusinelilerin tekrar zîr-i hükmüne geçmemek için her türlü fedakarlığı gözlerine aldirmışlar idi. Gusine'ye iki buçuk saat mesafede bulunan **Varjanice** denilen ehl-i İslam karyesi geçen sene muhafaza olunamadığından Karadağlılara tebaiyyet ederek hala ol hal-i pür melal üzere kalmıştır. Lede'l-hâce (ihtiyaç halinde) Karadağlı yedinde bulunan **Vasovik-i bâlâ**'ya istinad ederler ve yazın hayvanlarını yaylalarda sürüp ve vaktiyle arazilerini ziraat ve zahirelerini

rüesa-yı ruhaniyenin çendan itibarı ve sözlerinin tesiri yoktur ve bu babda ziyade ısrar gösteren papasları idam ettikleri çaktır..."Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 198.

iddihar ederek mevsim-i şita hululünden mukaddem hanelerine girip kışın bir tarafa gitmezler²⁴.

Bar kazası ahalisi Boşnak olup Boşnakça teellüm ederler. Fakat **İspiçliler** ekseriya baçıvanlıkla İstanbul'a gelip gittiklerinden Türkçe dahi söylerler. Bar kazasında dahi Boşnakça ve hem de Türkçe tekellüm olunur. **Mirkut nahiyesi** ise bir taraftan **Ülkün** ve bir taraftan İşkodra kazalarına muttasıl olduğundan ahalisi Arnavutça dahi bilir. İspiç bayrakdarının hanesi Zangut mahallesindedir ve Zangut fi'l-asl bayrakdarın familyası ismidir. **Tokemil karyesi** ahalisi daima Karadağlılar ile muharebe üzeredir. Civarlarında bulunan Latinler dahi anlara muavindir. Bar kazasındaki Latin episkoposu baş-piskopos sayılır²⁵.

İspozi kazası ahalisi Boşnak olup Boşnakça tekellüm ederler ve Hristiyanları ittiḥad-ı mezheb hasebiyle Karadağlı'ya maildir. **Zeta nahiyesi** yani Podgoriça ovası ki yirmi karyeyi havi ve İşkodra gölüne müntehidir. **Jabiak Kalasına** karib **Bali Baba** türbesi olup civarına **Baliye** tabir olunur. Burada beş haneden ibaret bir karye olup ahalisi Ortodoks mezhebinde oldukları halde işbu bin iki yüz yetmiş sekiz senesi Rebiülahirinde (Ekim/Kasım 1861) Karadağlılar bu karyeyi ihrak ile ahalisini alıp götürmüşlerdir²⁶.

Koç-i zîr Kazası ahalisi dahi ittiḥad-ı mezheb hasebiyle Karadağlı'ya mail olup ancak içlerinde bulunan Medon Kal'asında taraf-ı devletten müstahfız bulunmak hasebiyle sureta itaat

²⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 169-170-171.

²⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 190.

²⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 191.

üzere bulunmuşlardır. Gerek Koç ve gerek **Rahova** ahalisinin lisanları Boşnak lisanıdır. **Koka ile Funda nahiyeleri** Arnavutluk hududu üzerinde bulunduğundan ahalisi hem Boşnakça ve hem de Arnavutça tekellüm ederler. **Trabiş ile Gruda nahiyeleri** ahalisi Arnavud olup Arnavutça tekellüm ederler. Elhasıl **Pogoriçe** ahalisi Arnavut taifesidirler. **Martinovik karyesi** Gusne'ye tabi bir malisyadır. Ahalisi hep İslamdır ve fi'l-asl Klement malisyasından ayrılmıştır. **Plava kasabası** ile **Vasovik nahiyesi** arasında bir nahiyedir. **Polime nahiyesinin** mecmuu iki yüz otuz beş hane kadar olup işbu beş mahallesi itaattedir²⁷.

Polime nahiyesinin işbu **Arjaniçe karyesiyle** beş mahallesi hak-i isyandır ve Arjaniçe'nin nısf-ı ahalisi İslam olduğu halde muhafaza olunamadıklarından Vasovikliler ile beraber Karadağ'a tabi olmuşlardır ve Graçaniçe'nin beş hanesi ehl-i İslam iken çend sal mukaddem mürted olmuşlardır. **Vusay karyesi** Gusine'ye tabi bir malisyadır. Ahalisi Klement malisyasından gelip burada tavattun ile müslüman olmuşlardır. Gusine kazası filasl Bosna Eyaleti'ne mülhak ve ahalisi hep Boşnak olduğu halde Bosna caddesinin güzergahı olan Vasovik nahiyesi ahalisinin isyanı hasebiyle bu cadde kapanıp İpek kazasından Yenipazar sancağına giden yol dahi eyyam-ı şitada ekseriya mesdud olduğundan Gusine Kazası beri tarafta kalarak İşkodra Sancağı'na mülhak olmuştur. **Vasovik-i zîr** sekiz yüz haneden ibaret ise de Vasovik-i bala ile birleştiği halde üç bin kadar çakmak çıkaracaklarından bahsile miyanelerinde (aralarında) münasib mahalde

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 192.

cesimce bir kule inşası lazım verilmiş olan takrir henüz mevki'i icraya konulamayıp hâli üzere bırakılmış olduğundan Vasovik ahalisi bütün bütün isyan yolunu tuttuklarına kanaat etmeyip hemcivar olan Polime nahiyesi ahalisini dahi tarik-i isyana davet ve icbar ile altı karyesini daire-i şekaavetlerine almışlardır²⁸.

Klement vaktiyle büyük bir kabile imiş müferrik olmuşlar Gusine kazası dahilinde vaki Vusya ve Martinovik karyeleri ahalisi bunlardan müfrez olduğu gibi İpek kazasına tabi Ragova nahiyesi halkı dahi **Klement kabilesinden** ayrılmıştır. İşkodra kazası ve mülhakatı hep Arnavud olup Arnavutça tekellüm ederler. Fakat **Selçe** ve **Kırniçe** karyeleri ahalisi Hırvat ve Ortodoks olup Boşnakça tekellüm ederler. Binaenaleyh bu iki karyenin ahalisi Karadağ'a maildirler. **Şeştan** ahalisi Arnavud olup Arnavudca tekellüm ederler ve Latin mezhebinde olup Karadağlı'ya düşmandırlar. **Morik** ve **Kraina** karyeleri ahalisi ehl-i İslam olup Şeştanlılar anlar ile birlikte Karadağlılar ile muharebe ederler ve Şeştan ahalisi Hırvatlar ile hem-hudud olduklarından Boşnak lisanını dahi bilirler. Kraina nahiyesi hep sengistandır (taşlık). Ahalisi ekseriya kayıklar ile Podgoriça ovasına geçip ziraat ederler. Selçe ve Kırniçe ahalisi Podgoriça ovasında mutasarrıf oldukları yerler için suret-i inkıyad göstermeye mecbur olup Karadağlı'ya mukavemetten aciz olduklarını beyan ile arz-ı mazeret ederler ise de hakikat-i halde ittihad ve kavmiyet ve mezheb hasebiyle Karadağlı'ya maildirler.

²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 193.

İşkodra kasabası bir şehir ve kasabaya benzemez; gayet dağınık ve bağçelik ve ağaçlık bir kasabadır. Asıl kalabalığı göl semtinde olup bu cihete Terzihane denilir. Beri tarafta yani Drin nehri semtinde bağçe ve ayazma (Bizanslılarda, kentlerin kuşatılmaları sırasında su sıkıntısı çekmemek için yapılan, künklerle yeraltı kaynaklarına bağlanmış su depoları.)ve Debbağhane semti denilir. Boyana üzerindeki cısr-i kebirin üst tarafında bulunan dalyanlar sene be-sene terfi olundukça İşkodra gölü taşıp tevessü (genişlemektedir) etmektedir. Halbuki bu dalyanlar kamilen ref' olunsa gölün etrafında alelhusus Podgoriça ovasında hayli arazi-i mezrua meydana çıkar. Drin nehri boyunca Poka toprağında ve Timal malısyası karşısında âlâ ormanlar olduğu tahkik olundu ise de gidilip de keşf ve muayene olunamamıştır. **Zadrîma** müteferrik karyelerden ibaret bir nahiyedir ve ekser-i arazisi ziraate - elverişli- olup ahalisi ziraat ile meşguldür. Fakat Mirdita'dan çıkan serseri makuleleri buraya gelip gideek Zadrimalılara taaddiden hali değiller²⁹.

Leş Kazası malisorları kalîlü'l-aded iseler decerî ve cengaver bir taife olduklarından başka sair malisorlar gibi iş biter-bitmez yerlerine avdet edivermeyip belki mevki'i harbde sebat ile hükümetin emrine muntazır olurlar. Zarîma'nın Kalemîet nam karyesi Leş episkoposunun ikametgahıdır. Polet yani Dukakin malısyaları ayrıca bir episkoposluktur³⁰.

Pukala ve Akbala ve Karacadağ ahalisi umumen malisordur ve işbu nevahi-i selase filasıl Dukakin denilen sancağa merbut iken bu sancak

²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 194-195.

³⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 196.

ilga olunmuş ve halen bu nahiyelere Dukakin tabir olunmakta bulunmuştur. Karacadağ nahiyesi ahalisi mukaddema hep Latin iken karibü'l-ahdde papaslarını idam ettiklerinden piskopos anları aforoz etmekle anlar dahi kaffeten Müslüman olmuşlardır. Mirditlerin kaffesi Latin mezhebindendir ve mecmu'u iki bin beş yüz hane kadar oldukları halde beş nahiyeye münkasem olup her nahiyesinin hakiki olarak kaç haneyi müştemil olduğu mazbur değil ise de yekdiğere karib olduğu cihetle ber vech-i tahmin beş yüz hane olarak yazılmıştır. Asıl Mirditler Oroş ve İşpah ve Kuşnani nahiyesi ahalisinden ibaret olup bu üç nahiye ahalisi bir familya azası ve yekdiğerin karındaşı gibi itibarolanduklarına mebni yekdiğerden kız almazlar ve birinin kan davası diğelerine düşer ve bu üç nahiye Leş Episkoposluğu dairesi dahilinde olup burada Leş Episkoposu tarafından abe ünaviyle bir reis-i ruhani bulunur. Fandi ve Dibri nahiyeleri karabet-i sıhriye ve civariyet hasebiyle mukaddema Mirdita'ya mültehak ve mirditler idadına dahil olmuşlar ise de mezkur üç nahiyeye nisbetleri öyle bir familyası hükmünde olmayıp anlara kız verirler ve anlardan kız alırlar³¹.

Bölgedeki en büyük tehlike Karadağlılar'dan gelmekteydi ki, bu duruma Cevdet Paşa da işaret etmiştir ³² . Karadağlılar, ağırlıklı olarak dağlık

³¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 197.

³² "... İşkodra malisyelerinin (**malisya: dağ malisör: dağlı**) bayrakdarları gelip arz-ı mutavaat ettiklerinde daima hükümetin evamirine tevfi-k-i hareket eylemeleri zımında kendilerine nasayih-i lazime icra olundu. Cümlesi bu kadar yüz senelerden beri Devlet-i Aliyye hizmetkarlığı ile mübah-i oldukları cihetle bundan böyle dahi evamir-i hazret-i padişahiye muhalif harekette bulunmayacaklarına dair teminat verdiler.

bölgelerde yaşayan bir topluluk görülmesine rağmen, Balkanlar'ın diğer benzer bölgelerinde yaşayan toplumlara dahi kıyasla ayırıcı özelliklere sahiptir. Kan davası, baş-burun kesme, yağma-talan gibi gelenekler, Karadağlılara sempati ile bakan batılılara bile zaman zaman vahşice gözükmekteydi³³.

Karadağ'daki kan davalarını inceleyen araştırmacılar, kan davasının görünen sebeplerinin çok önemsiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bir sözlü hakaret, beddua veya bir koyunun başka birisinin merasından geçmesi gibi hususlar kan davasını başlatabilmiştir. Genel inanişaya göre, öldürülen kişinin ruhunun intikam alınana kadar rahat etmeyeceği kabul gördüğünden, kolayca başlayan kan davası aynı şekilde nihayetlenememiştir³⁴. Karadağlıları farklı kılan geleneklerden birisi de

Ancal bunların ekseri Katolik mezhebinde olarak Ortodoks mezhebinde bulunan Karadağlıların hasm-ı canı oldukları halde mezhebinde bulunan Karadağlıların haydudluk yolunda vukua gelen hal ü hareketleri İşkodra dağlılarının ırk-ı gayret ve hamiyetlerini tahrik ile galeyan-ı efkara sebebiyet vermekten hali değiller idi.... Zetiçe iskelesinden Podgoriça'ya kadar düz sahra ve üç saat kadar mesafe olup Karadağlılar haydudlukla buraya kadar gelip îsal-i mazarrattan hâli olmazlar idi ve İşkodra gölünde işleyip *Londora* tabir olunur kayıklara binerek ve güzergahlarında vaki' Aleksandr ve Gramajor adaları sularından ve bir takrible geçerek korsanlıkla gölün her tarafına îsal-i hasar u mazarrat ve ehl-i İslam londoralarına vesair kayıklara ve hatta küçük gemilere hücum ve rampa ederek zabtına cür'et edegelmişlerdir..." Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, s. 174.

³³ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev, Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, 2.Baskı, s.242-247.

³⁴ George Frilley; Jovan, Wlahovitj, *Le Montenegro Contemporain, (Karadağ'ın Şu Andaki Durumu)*, E. Plon et Cie. Imprmeurs-Editeurs, Paris 1876, s.226.

öldürdükten sonra düşmanlarının başlarını kesmeleri ve bunları görülebilecek yerlerde sergilemeleridir. Başkent Çetine'de manastır maksadıyla inşasına başlanan fakat bitirilemeyen bir kulenin duvarları, mızrakların uçlarına geçirilmiş kesik başların sergilenmesi için ayrılmıştır. Tabja isimli bu kulede kesik başları gören seyyahlar şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir³⁵.

Bölgenin tarıma elverişli olamaması, koşulların elverişsizliği ve aşiret yapısının ortaya çıkardığı değerler sonucu, Karadağlılar sık sık kıtlık ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunu bertaraf etmek için erkekler çoğunlukla Türklerin yaşadığı bölgelere yağmaya gitmişlerdir³⁶. İhtiyaçların karşılanması yanında yağma, aynı zamanda erkekliğin sınanması, ün, şan ve şeref kazanılması maksadıyla da yapılmıştır. Zaman içinde yağma ve talan önemli bir gelir kapısı olmuştur. Aşiret için yağma iyi düzenlenmiş bir ticaret yöntemi olarak görülmüş, bu yolla Kuci aşireti önemli miktarda gelir elde ederek yağmayı meslekleri haline getirmiştir. Karadağlı biri, ziyaretçinin birine safça şöyle diyordu “...Eğer Türkler olmasaydı, nasıl yaşayabilirdik bilemiyorum...”³⁷.

³⁵ Sir John Gardner Wilkinson, *Dalmatia And Montenegro Vol.I (Dalmaçya ve Karadağ Cilt I)*, John Murray, Albemarle Street, Londra 1848, s.505.

³⁶ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995, s.314- 315.

³⁷ Michael, Palairat, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 (Kalkınmasız Evrim)*, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2000, s.169. Karadağ'ın Sosyal Yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik; Ali Gökçen

Karadağlılar inançları gereği, Müslümanları yani Türkleri en küçük uygarlığa bile sahip olmayan varlıklar olarak görmüş ve yok edilmesi ile cennetin kapılarının ardına kadar açılacağına inanmışlardır³⁸. Refah ve lüksten uzak bin bir zorlukla hayatını idame ettiren Karadağlı gençler için bu sefilliğe katlanılmasının nedeni, Müslümanlara karşı duyulan nefret olmuştur. Her türlü ritüellerinde bu düşmanlığın izlerini görmek mümkündür. Örneğin şerefe kadeh kaldırırken şu sözler söylenmektedir: “...bugün burada sizin sağlığınıza kadeh kaldırıyorum, ama umarım bunu gelecek sene başka bir Türk yerleşim yerinde yapabilirim...”³⁹. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bölgede yaşayan Müslümanların Karadağlılardan yana oldukça başları dertte idi. Özellikle İşkodra bölgesinde yoğun olmak üzere Bosna’da da bir kısım malisyalılar yani dağlılar, Karadağlılara yakın duruyorlardı.

Cevdet Paşa’nın Bosna’da Sosyal Hayatla İlgili Tespitleri

Cevdet Paşa’nın Bosna’da sosyal hayatla ilgili tespitlerine geçmeden önce bu döneme gelinceye kadarki sosyal yapı hakkında verilen bilgileri kısaca özetlemek gerekirse şunları

Özden, , “Osmanlılar Döneminde Karadağ Coğrafyası ve Toplumsal Yapısı”, *Yeni Türkiye Dergisi RUMELİ-BALKANLAR Özel Sayısı*, Mart-Haziran 2015, Yıl: 21, Sayı: 70, Ankara 2015. , s.5226-5254.

³⁸ Edmond Texier, *Les Hommes de la Guerre d'Orient le Prince de Montenegro*, (Doğunun Savaşçı Adamı, Karadağ Prensi), Librairie d'Alphonse Taride Galerie de l'Odéon, Paris 1854, s. V.

³⁹ George Frilley; Jovan, Wlahovič, *Le Montenegro Contemporain*, (Karadağ'ın Şu Andaki Durumu), s.186.

söylemek mümkündür⁴⁰. Osmanlı Devletinde padişahın aile bireylerinin doğum, sünnet veya düğün gibi törenleri sadece sarayla sınırlı kalmamış Osmanlı taşrasında da kutlanmıştır. Bu törenler Bosna'da da yapılmıştır. Yine bu dönemde özellikle Ahilerin **şed kuşatma törenlerinin** Bosna'da sürdürüldüğü, bu törenlerin bazılarının bir hafta kadar sürdüğü ve törenler sırasında eğlenceler tertip edilerek, yemekler ikram edildiği ve halkın da bu törenlere iştirakinin sağlanarak, bu törenlerin toplumsal hayata canlılık kattığı görülmektedir. Bu dönemde büyük kitleleri bir araya getiren bir diğer organizasyon da Panayırlar olup, yılın belli dönemlerinde yapılan bu panayırlar Bosna'nın ticari hayatına renk katmaktaydı. Cevdet Paşa'nın fazla bahsetmediği ancak tarikatların sürdürdüğü bir toplanma şekli de **helva sohbetleri** olup, bu sohbetlerde çeşitli eğlenceler de tertip edilmekteydi. Bosna'da Dini bayramlar da toplumsal hayatın vazgeçilmezleri arasındaydı⁴¹.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Bosna'da toplumsal hayatın vazgeçilmezleri arasında **kahvehaneler ve meyhaneleri** de zikretmek gerekmektedir. Bu dönemlerde devlet görevlilerin bu mekânlara girmelerine izin verilmemekle birlikte özellikle Yeniçerilerin bu yasağa pek uymadıkları görülmektedir. Buna ilave olarak yine bu dönemde

⁴⁰ Bir Saraybosna sakini olan Başeski Molla Mustafa'nın 1756-1805 yılları arasında tuttuğu kayıtlar oldukça önemli olup; bu bilgiler arasında sosyal hayata dair verilen bilgiler de bulunmaktadır. bkz. Fatma Sel Turhan, "Molla Mustafa'nın İzinde 18.Yüzyılda Bosna'da Sosyal Hayat", *Avrasya Etüdleri*, 48/2015-2, s.65-100.

⁴¹ Fatma Sel Turhan, "Molla Mustafa'nın İzinde 18.Yüzyılda Bosna'da Sosyal Hayat", s.65-100.

asilerin de toplanma mekânları olduğundan bunların bazıları kapatılmış hatta yıktırılmıştır. Osmanlı kayıtlarında Bosna'da meyhanelerin gece gündüz açık olduğuna dair kayıtların doğruluğunu teyit etmek zordur⁴². Bununla birlikte kahve geleneğinin günümüzde dahi canlı olarak sürdürülmesi ve kahveye **Turska kahva** denilmesi, Bosna'daki Osmanlı izlerinin ne kadar derin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

XIX. yüzyıl; Osmanlı devlet adamlarında, güçlü bir devletin ilk şartının sağlam bir ekonomi olduğu bilincinin yerleşmeye başladığı bir dönem olmuş ve devlet gelirlerini artırmak amacıyla ziraat, ticaret ve sanayi başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan daha fazla verim almayolları aranmıştır. Bu çerçevede, tarım ve ticaretin gelişmesi için gerekli altyapının hazırlanması, nehir ve kanalların ulaşımına açılması kara ve demiryolu yapımı, çiftçi, esnaf ve tüccara düşük faizli krediler verilmesi ve vergi yükünün hafifletilmesiyle ilgili bu gibi çalışmalar devletçe ortaya konan iktisadî gelişme projesinin, nedenli ayrıntılı ve köklü bir program olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı H ü k ü m e t i , 1859 tarihinde, Bosna'da Müslüman ile gayr-i Müslim tebaaa rasında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle, eyalete yeni bir düzen vermek amacıyla *Bosna Çiftlikâtı Nizâmname'si*'ni çıkarmıştı. Söz konusu nizamnameyi uygulamada zorluk çeken Bâbıâli, bölgede huzur ve güvenliği sağlayamamış, 1862'de yeniden başlayan ayaklanmalar üzerine

⁴² Fatma Sel Turhan, *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, Küre yayınları, İstanbul, 2013, s.50-59.

Cevdet Paşa ve ekibini, isyanların incelenip yatıştırılması amacıyla Bosna'ya göndermiştir⁴³.

3 Haziran 1863 tarihinde sadrazam olan Fuad Paşa Lübnan, Hersek, Bulgaristan ve Anadolu'nun bazı yerlerindeki toplumsal rahatsızlıkları soruşturmak üzere teftiş heyetlerinin kurulmasına karar vermiş ve önemli devlet adamlarını görevlendirmiştir. Bosna'ya gönderilen teftiş heyetinin başında Ahmed Ziya Bey bulunmaktaydı. Çeşitli yerlere gönderilen bu teftiş heyetlerinin raporlarını değerlendirmek üzere İstanbul'da bir Komisyon-ı Mahsus oluşturulmuş ve bunun başına da Ahmed Cevdet Paşa getirilmişti. Ayrıca Ahmed Ziya Bey kısa bir süre sonra görevinden alınmış ve yerine Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir⁴⁴. Bu değişikliğin sebebi, Ahmed Ziya Bey'in uygunsuz tekliflere yüz çevirmemesine bağlanmaktadır⁴⁵. Sonuçta Cevdet Paşa 20 Haziran 1863 tarihinde denizyoluyla Bosna'ya hareket etmiştir⁴⁶.

O dönemde Bosna eyaleti; Saraybosna, Travnik, Bihke, Banyaluka, İzvornik, Hersek ve

⁴³ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, s.116; Ahmet Zeki İzgöer, "Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", *Divan*, 1999/1, s. 213-214.,

⁴⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20s. 265-266.

⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, s.60-61.

⁴⁶ "...Bâlâda tafsîl olunan umur-ı fevkalade arasında bir taraftan dahi Hersek'ce memuriyet-i teftişe müteferri olan mesail-i mühimme dahi ikmal edilmiş olduğuna binaen mah-ı recebin altıncı günü Mostar'dan hareket ile dördüncü günü Saraybosna'ya muvasalat kılındı. Ol tarafca vaki olan icraatımız ayrıca bir tezkire ile beyan olunacaktır..."Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.19.

Yenipazar olmak üzere yedi sancaktan meydana gelmekteydi⁴⁷. Bosna'da çiftçiler, mültezimlerin baskısı altında bulunduğundan, vergiler de düzenli bir şekilde toplanamamaktaydı⁴⁸. Arazi sahibi olmayan bir bölüm halk ise isyan için fırsat kolluyor ve yapılan propagandalarla isyan düşünceleri başka şehirlerde yayılıyordu⁴⁹. Gümrüklerdeki kaçak mal geçişi önlenemiyor⁵⁰, yolların güvenliği sağlanmıyordu⁵¹. Dolayısıyla ciddi tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardı.

Cevdet Paşa bir yandan bölge hakkındaki tedbirleri planlarken, bir yandan da toplumsal hayatı yani sosyal yapıyı yakından gözlemlemiştir. Bosna halkının temiz ahlâklı insanlardan meydana geldiğini belirten Cevdet Paşa, Bosnalıların millet olarak inançları sağlam, namazlarına düşkün, namus ve iffetli, ilim adamlarına hürmetkâr ve İslâmiyet'e bağlı bir toplum olduklarını kaydetmektedir⁵². Bosna halkı ile oluşturduğu yakınlık onun farklı sosyo-kültürel ortamları dikkate almasını sağlayan sosyal ve beşeri yönünü ortaya koymaktadır. İşini bir sosyolog ciddiyeti ile yapmış ve günümüze önemli bilgiler aktarmıştır⁵³.

Cevdet Paşa kısa bir süre Mostar'da kalmış ve bu süre içerisinde eğitim konusunda bazı bilgiler vermiştir. Bu bölgede Hristiyan Latinlerin de okul ihtiyacının

⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.26.

⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.28.

⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 6.

⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.16.

⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.7.

⁵² Ahmet Zeki İzgöer, “ Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı”, *Divan*, 1999/1, s. 215.

⁵³ İsmail Doğan, “Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezakir”, *Ahmet Cevdet Paşa: Vefatının 100. Yılına Armağan*, 9- 11 Haziran 1997. TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 25.

karşılanması için devletin yardımı gerekmektedir⁵⁴. Ancak bazıları buna karşı çıkmış ve öncelikle barınma ve yiyecek meselesinin çözülmesinin daha önemli olduğunu dile getirmişlerdir⁵⁵. Bunun üzerine Cevdet Paşa “...*İnşallah ibtida evleriniz yapılır. Fakr u fâkadan dahi kurtulursunuz. Ba'dehu mektebler dahi açılır her şey olur biter. Bunlar bir günde olacak şeyler değildir. Bir kerre işler yoluna girsin de ba'dehu bi't-tedric cümlesi husule gelir...*” şeklinde konuşarak bu münakaşalara son vermiştir⁵⁶. Bu arada Mostar'da Müslüman okulunda okutulmak üzere 18 Latin Hristiyan çocuk getirilmiş, ancak bunların “...henüz elif-ba okumamış olduklarından ikinci derecede mekteb-i rüşdiyyeye konulmaları kaabil olmadığı gibi mekatib-i subyaniyye-i İslamiyye'de dahi ecza-i Kur'aniyye ve ilm-i hal okunagelip Hristiyan çocuklarına Kur'ân ve ilm-i hal okutmak dahi münasib olamayacağından ve bunların reddi muvafık-ı hâl ü maslahat olmadığından hemen senevî beş yüz kuruş kira ile bir hane istikra ve şehriye yüz elli kuruş maaş ile bir ehl-i İslam hocası tedarik olunarak Hristiyan çocuklarının talimine...” başlanmıştır. Bu mektepde tahsil gören çocukların sayıları zamanla 50 ye kadar yükselmiş ve Türkçe yazı okumaya

⁵⁴“...Binaenaleyh rüesa tarafından bazı mevaddi havi kaleme almış olduğu istid'anamede devletin ianesiyle mekteb inşası münderic idi. Halbuki sair rüesa mekteb lakırdısına ehemmiyet vermiyordu...” Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, , s.11.

⁵⁵ “...mezkur müzekkere kıraat olundukta Rudineli Vuko Aleksiç kıyam ederek: “*Mekteb ne demektir. Bana çocuklarını barındıracak kulübe ve besliyecek zahire lazımdır.*” Deyu yaygaraya başlayınca sair rüesaya durgunluk geldi...”Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.12.

⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, ,s.12.

başlamışlardır.⁵⁷

20 Aralık 1863 tarihinde Cevdet Paşa ve yanındaki heyet Bosna'ya ulaşmıştır. Cevdet Paşa Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından karşılanmış hatta bir Hristiyan çocuk Boşnakça bir nutuk okumuştur . Daha sonra mekteplerin teftişine başlanmış erkek ve kız okulları ayrı ayrı teftiş edilmiştir⁵⁸. Bu teftişlere ek olarak yani gündüzleri mektepleri teftiş ederken geceleri yabancı konsolosların verdiği balolara da katılmış ve buradaki idarecilerin bunlarla olan münasebetlerini de gözlemlemiştir. Bosna'ya hayran kalmış ve Hersek gibi karışık olmadığından bahisle güzel bir şehir olduğunu, ilerlemeye elverişli olduğunu da kaydetmiştir⁵⁹.

Cevdet Paşa'nın Bosna ile ilgili olarak toplumsal yapı hakkında vermiş olduğu bilgilerden belki de en önemlisi burada yaşayan insanların evlilik usulleri ve birbirleri arasındaki münasebetleri konusunda olanıdır. Cevdet Paşa'nın bu konuda vermiş olduğu bilgiler oldukça anlaşılır olup, sadeleştirmeye dahi gerek yoktur. "...Bosna ekaalim-i bârideden olmağla burada çocuklar geç yetişir ve hayli yaşlanmadıkça balığ olmazlar ve erkekler ile kızlar beyinde âşıkdaşlık usulü carî olup bu yolda birbiriyle gayet serbest ve aleni olarak muhavere ve muhataba ederler ve on beş yaşındaki kızlar henüz yetişmiş add olunmayıp bunlar bu

⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.18.

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.19-20. "...Bosna ve Hersek'de Hristiyanların muharebatı Boşnakçadır. Fakat Latinler yani Katolik mezhebinde bulunanlar Latin harufunu ve Ortodoks mezhebinde bulunanlar İslav harufunu isti'mal etmekte oldukları beyaniyle hatm-i kalam olunur...".

⁵⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.21-22.

aşıklık muamelesinde bulunmazlar. Ekseriya on yedi ve on sekiz yaşına vardıktan sonra bu türlü muhabata ehl olurlar ve senelerce âşıklık ile imrar-ı vakt ederler ve her ne kadar yaşlansalar tezevvüc etmedikçe ehl-i İslam kızları dahi ferace giymeyip açık gezerler. Amma nikahlandığı gibi feracelenib artık kimesne yüzünü göremez ve kızların böyle açık saçık gezmeleri asla iffete münafî add olunmaz ve hakikat-i halde Boşnakların erkekleri ve kızları pek ziyade ehl-i iffet ve ismet kişilerdir. Henüz ahlakı bozulmamış bir kavimdir. Kızlar yirmi yirmi beş yaşına (kadar) açık gezerler ve köyleri büyü-ü müteferrikadan ibaret olup her ferdin hanesi kendi tarlası başındadır. Kasaba tarzında topluca tarafta dolaştık. Bir kızın cebren ırzı hetk olunduğunu işitmedik. Sirkat ise çingenelere mahsus gibidir ve bu müddet zarfında bütün Bosna eyaletinde üç katl vukubuldu. Katillerin Karadağ'dan ve Sırbistan'dan geçmiş hırsız makulesi oldukları sonradan sabit oldu...⁶⁰. Görüldüğü üzere Bosna'daki Boşnakların ahlakına Cevdet Paşa hayran kalmış ve bundan dolayı da yapılacak ıslahatlarda başarılı olunacağına inanmıştır⁶¹. Cevdet Paşa bu bölgeyi tahlil ederken kızların erkekler üzerindeki etkisini çok iyi tespit etmiş, askere alınma meselesini kızlar üzerinden çözmüştür. Saraybosna'daki askere yeşil üniformalar giydirmiş ve yürüyüş tertip ettirmiştir. Bu durum Bosnalı kızların çok hoşuna gitmiş ve kızlar kendi aşıklarını da bu üniformalar içerisinde

⁶⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.23.

⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.25.

görmek istediklerini belirtince, Boşnak gençler gönüllü olarak askara yazılmaya başlamışlardır⁶².

Bu tespitleri yaptıktan sonra Cevdet Paşa, yine evlilik adetleri hakkındaki kıymetli bilgilere şunları da eklemektedir. "...Boşnaklar böyle hüsn-i ahlak ahabı olmalarıyla beraber mütedeyyin ve musallı ve tammü'l-i'tikaad ademlerdir. Ulemaya dahi hürmetleri ve şer'i şerife riayetleri ziyadedir. Fakat bu aşıklık usulüne bazı ulema itiraz eyledikleri halde ez-kadim me'luf oldukları bir muamele olduğundan bu adetin ref'i kaabil değil idi. Çünkü adet insana tabiat-ı saniye olduğundan tebdili ne mertebe güç olduğu vazıhattandır. Maamafih bu usulün icra-yı muamelatında iffete mugaayır olacak bir hal ü hareket vukuundan be-gaayet ictinab ederler. Hatta delikanlılar daima kızların haneleri pîş-gâhına gidip pencereden lakırdı ederler yahud sokak kapısına inip delikanlı ile görüşür ve bazan ana su veyahud kahve verir veyahud delikanlı havli içine girip kız ona abdest almak için ibrik ve namaz kılmak için seccade getirir. Lakin bu arada kazara birinin parmağı diğerin eline dokunacak olursa bu adeta nikah hükmünde tutulur ve hemen akd-i nikah ettirilir. Elhasıl erkek ve kız hayli vakit âşıklık ederek birbirinin tavr u mişvarını öğrenip ve birbirini sevip izdivaca karar verirler ve böyle aşıkdaşlık yolunda olan nikahlar mahkemede akd olunur. Şöyleki zevc ve zevce hod be-hod huzur-ı hakime giderler ve nikahlarını akd ederler ve kendi hanelerinde düğün muameleleri icra etmeyip evvelce tedarik ettikleri bir mahalde icra-yı resm-i zifaf eylerler. Bundan velileri izhar-i infial eder ise de çok geçmeyip barışarak güveyi ve gelini

⁶² Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, s.121.

hanelerine alırlar ve infialleri ca'li olup hakikat-i halde bu muameleden hoşnud kalırlar. Çünkü suret-i âdiyyede düğün yaparak kız kocaya verenler pek çok mesarife dücâr olurlar. Zira sırmalı ve işlemeli ağır elbise ve mefruşat yaptırmak ve haftalarca ziyafetler vermek adet olduğundan kız kocaya veren ademin olanca varı mahvolup gider. Binaenaleyh düğün ederek kız kocaya verenler pek az bulunur. Bu cihetle kızlar kendi kendilerine böyle aşıklık yolunda koca bulmağa mecbur olurlar ve bu babda pek ziyade maharetleri vardır. *Hele gurebayı kolaylıkla çarpıp kendilerini tezvic ettirirler.* Saraybosna'ya giden vülât ve sair me'mûrîn daireleri halkından çoğu te'ehhül ederek orada kalır. Hristiyanlarda ise kızların velileri kızları satarcasına âşıklarından bir hayli akçe almak gibi bir fena adet olduğundan Hristiyan kızları koca bulmak için güçlük çekerler. Ber vech-i bâlâ âşıklık yolunda pek çok kızlar sühûlet ile koca bulurlar ise de mu'teberan-ı ahaliden bazılarının böyle kaçırma yolunda kızlarının tezevvücü güçlerine gittiğinden düğün yaparak kızlarını tezvic ederler. Lakin servetleri dahi biter ve bazılarının kızları kocaya varamayıp evde kalır. Binaenaleyh sırma işlemeli ve ağır bahalı melbusat ile zaid düğün masrafları yaşağ edildi ve Hristiyanların kızlarını satar gibi bedel-i muayyen mukabilinde ere vermeleri adet-i makedûhasının memnû'iyetine dair Bosna ve İzvornik despotlarına tahrirat-ı mahsusa gönderildi..."⁶³. Cevdet Paşa'nın vermiş olduğu bilgilerden en çok dikkat çeken Boşnakların daha ziyade aşıklık üzere evlenmeleri ve nikahlarını yaparak evlenmeleridir. Düğün yaparak evlenmek

⁶³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.25-26.

çok masraflı olduğundan bu yapanların oldukça az olduğu görülür. Düğün yaparak evlenmek masraflı olduğundan bu kızların bir kısmı evde kaldığından düğün masrafları yasak edilmiştir. Hatta Cevdet Paşa Bosna'ya gelen memurların çoğunun mutlaka burada evlendiklerini de kaydetmektedir. Sonuç olarak Boşnak kızlarının güzel olup koca bulmakta zorlanmadıkları, evde kalma gibi bir meselelerinin olmadığı ve Cevdet Paşa'nın evlenmeyi zorlaştıran pahalı düğün masrafları ile muayyen bir bedel takdir edilerek kızlarını satar gibi uygunsuz bir hissiyat uyandıran toplumu huzursuz eden adetlerin ortadan kaldırılmasına yönelik ıslahatlar da yaptığı anlaşılmaktadır. Bu noktada evvelce de belirtildiği üzere Cevdet Paşa'nın görevi olan askerî ve idarî ıslahatların yanısıra toplum huzuruna dönük sosyo-kültürel ıslahatlara da giriştiği ve Boşnakların hayatlarının belirli bir dönemi içinde yaşadıkları bu zor durumun kaldırılmasına itiraz etmedikleri ve hoşnut oldukları anlaşılmaktadır.

Boşnakların oldukça ahlaklı ve devletlerine bağlı olduklarını kaydeden Cevdet Paşa, bu hususta Avusturya memurlarından bazılarının: "...Siz asker yazılmağa rıza göstermişsiniz. Halbuki Devlet-i aliyyenin muzayaka-i maliyyesi var. Size aylık vermez..." diyerek, onları askerlikten vazgeçirmeye çalıştıklarında, Boşnakların cevaben "...Para için askerlik etmek bizim dinimize yakışmaz. Biz askerlik vazifesini ancak din ü devletimiz için ifaya borçluyuz. Erkan-ı vilayet böyle münasib görmüş. Kaza-i erba'a müftileri dahi fetva vermiş. Biz andan dönmeyiz..." şeklinde cevap verdiklerini ve bu askerlerin aşık olduğu kızların da devletlerine gönülden bağlı olduklarını kaydetmiştir. Cevdet Paşa, bu sebeple bu kişilerin

evlenmelerine engel olan borçlanarak ödenen **mihr bedelinin** mutlaka kaldırılmasının gerektiğini bildirmiştir. Zira bu gençlerin evlenmeleri ve kızların vatanlarına bağlı kişiler yetiştirmesinin daha hayırlı olacağını söylemiştir⁶⁴.

Cevdet Paşa Bosna'da bulunduğu sırada kışın çok şiddetli geçtiğinden bahisle karların kalkması ve baharla birlikte insanların mesirelere akın ettiğini kaydetmektedir. Bu eğlencelere de iştirak eden Cevdet Paşa bu konuda da değerli bilgiler vermektedir. "...Cuma ve pazartesi günleri Saraybosna'nın seyr ü temaşa günleri olup bir gün şehrin bir tarafına ve bir gün dahi diğer tarafına çıkarlarmış ve mevsim-i baharda her mahallenin kızları böyle fevc fevc bir ağızdan şarkılar okuyarak mesirelere giderler ve gayet hazin ve müessir şarkılarla âşıklarına mevsim-i safa ve yevm-i temaşa olduğunu ihtar ederlerimiş. Ol gün biz de Vali Paşa ve maiyyet memurları ile birlikte seyir yerine gittik. Gördük ki birçok kızlar el ele tutunup Boşnak lisanınca eş'ar okuyarak kendilerine mahsus ve alafranga oyunlara müşabih güzel oyunlar oynuyorlar. Delikanlılar dahi güzel oyunlar oynuyorlar. Delikanlılar dahi karşılırlarına dizilip temaşa ediyorlar ve gâhice ırz u namusa dokunmayacak vechile yek-diğere söz atıyorlar. Sahihen şayan-ı temaşa bir hal-i feza idi. Kızlara ikramen çalgı getirdip çaldırdık ve bazı hulviyyat ihdasıyla taltif eyledik. Bir mertebe daha kendilerine şetaret ve oyunlarına halâvet geldi..."⁶⁵. Cevdet Paşa mesireden dönerken şahit olduğu bir hadiseyi de anlatmaktadır. Büyük bir hanenin

⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.44.

⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.45.

önünün kalabalık olduğunu görerek durmuşlar ve mesireden dönen kızların burada şarkılar söylediğini ve delikanlıların da sokakta dizilerek onları seyrettiklerini görmüşlerdir. Kendilerinin gelmeleriyle delikanlıların dağıldığını ancak bir tanesinin orada kaldığını görünce bunun durumunu sormuşlardır. Delikanlının parasızlık sebebiyle⁶⁶ üç seneden beri evlenemediğini ve kızın da gönlü olduğunu öğrendikten sonra Cevdet Paşa delikanlıya para vermiş ve Bosna Mollası'na nikahlarını kıydırmıştır. Bunun üzerine ordaki eğlence düğün törenine dörüşmüş ve Cevdet Paşa da bu törene katılmıştır⁶⁷.

Cevdet Paşa'nın Bosna'da kaldığı dönemde bu şekilde fakir gençlere yardım yaparak, onların evlenmelerine çeşitli kereler yardımcı olduğu görülmektedir⁶⁸. Bu arada Cevdet Paşa masraflı

⁶⁶ "...Bosna'da bir delikanlı bir kız ile bir müddet âşıklık ederek nihayet tarafeyn izdivaca karar verdiklerinde delikanlı kıza yüksük gibi bir nişan ve hiç olmaz ise bir altın vermekle nâmezde olur ve müteakiben akd-i nikah edilir imiş...". Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.46.

⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.46-47.

⁶⁸ "...Pazartesi günü diğer bir seyir yerine gittik. Yine böyle bir âşık-ı dîrîne bulup Vali Paşaille bi'l-iştirak yine bin beşyüz kuruş kadar para sarf ederek anın dahi nikahını seyr yerinde Molla Efendi'ye akd ettirdik. Gelin kız meydanda oynayıp gezerken akd-i nikah olunduğu gibi kızlar ve kadınlar etrafını ihata ettiler. Derhal bir eğreti ferace bulup giydirdiler. Andan sonra kimesne gelinin yüzünü görmez oldu. Andan sonra dahi haftada iki gün mesirelere gidip ber minval-i meşruh birer kızı gelin etmeği adet ettik. Böyle âşıklık yolunda kocaya varan kızların velileri tarafından itiraz olunmamak ve suret-i infial gösterilmemek dahi bir yeni adet oldu. Adet-i nâs ancak bu misillü ahval-i fevkalade ile tadil olunabilir. Yoksa bir kavmin adetini değiştirmek en müşkil bir iştir. Zira adet insana tabiat-ı saniyedir...". Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 47.

düğünlerin yapılmasını yasaklamıştı. İslam tüccarlarından “..biri kızını usul-i belde üzere düğün yaparak...” evlendirmek istemiş ve Cevdet Paşa'yı da davet etmişti. Paşa bu davete icabet etmiş ve düğünde aşırı masraf yapılmadığını yerinde görmüştür. Dolayısıyla eskiden yapılan masrafların onda biriyle bu düğünlerin yapılabileceğini de ispatlamıştır⁶⁹.

Cevdet Paşa'nın da belirttiği üzere Bosna kızlarının büyük bir bölümü aşıklık yoluyla koca bulurlardı. Buna velilerinden muhalefet edenler oldukça azdı. Cevdet Paşa'nın masraflı düğünleri yasaklaması Boşnakların çok hoşuna gitmiş ve Boşnakça “...Hünkar Müfettiş Efendi'ye emir vermiş ve buyurmuş ki paranın gittiğine bakma. Altınları su gibi akıt. Kızları tezvîc et. Ta ki gazi yiğitler ve **yeşilli askerler** doğursunlar...” şeklinde şarkılar yapıp mesirelerde âşıklarına karşı oynarken söylemeye başlamışlardır. Cevdet Paşa'ya göre “...**Yeşil ta'biri** Boşnaklar beyninde şerefli ve saadetli makamında müsta'mel olup ancak bunda Bosna askerine giydireceğimiz yeşil şeritli elbiseye dahi telmîh vardır...”⁷⁰.

Cevdet Paşa'nın Bosna'da yapmış olduğu önemli bir tespit de o dönemde Rûz-ı Hızır⁷¹ geleneğinin Bosna'da da canlı olarak yaşadığıdır. Bu konuda Cevdet Paşa şu bilgileri vermektedir. “...Rumeli'de rûz-ı Hızır'a riayet eder

⁶⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 47.

⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 47-48.

⁷¹ **Ruz** (gün) ve **Hızır** (yeşillik) kelimelerin terkibi olan terim;Hidrellez günü yani miladi mayısın altısına denk gelir. Osmanlı Devleti'nde Hicri takvimin kullanıldığı dönemde mali hesaplarda (vergi toplanması gibi) vade ve taksit dönemi olarak belirlenen zamanlardır.

ve bir gün ahali sabahleyin erkenden nehir kenarlarına ve çayırlara çıkarlar ve rûz-ı Hızır gelmedikçe kuzu kesmezler ve ol vakte kadar kuzular analarının kucagında yatıp rûz-ı Hızır'da anasıyla yavrusunu kucagından ayırmağı pek kabîh görürler. Binaenaleyh rûz-ı Hızır'a kadar kuzu kesilmeyip ol gün kuzu kesmeğe başlarlar. Bir aralık İstanbul'da dahi bu kaaideye ittibaen rûz-ı Hızır'dan evvel kuzu kesmek yasağ olup yakın vakitlere kadar bu yasağın hükmü baki idi. Bosna kıtası ekaalim-i bârideden olmak hasebiyle burada rûz-ı Hızır'da bedel-i Ali gününe riayet ederler ki temmuzun yirminci günüdür. Buna Hristiyanlar İlya günü derler. Taşlıca'nın ise mevki'i mürtefi' ve soğuk bir belde olup bütün yazın karşısındaki dağlarda kar eksik olmaz ve Taşlıcalılar asla kuzu yemezler. Kuzular büyüyüp de toklu olmadıkça anları kesmezler ve kesenlere kaatil nazarıyla bakarlar. Haric-i kasabada sürülerle kuzular gezer kimesne kesip yiyemez ne kadar çok paraverilse satmazlar. Fakat beslemek için çocuklara satarlar. Heyet-i Teftişkiye dahi çocuklar vasıtasıyla her gün birer kuzu aldırır ve geceleyin kesdirir idi...⁷².

Bosna halkının temiz ahlâklı insanlardan meydana geldiğini belirten Cevdet Paşa, Bosnalıların millet olarak inançları sağlam, namazlarına düşkün, namus ve iffetli, ilim adamlarına hürmetkâr ve İslâmiyet'e bağlı bir toplum olduklarını kaydetmektedir. Osmanlı döneminde (16 ve 19.yüzyıl arası) Saraybosna vakıfları ile ilgili bir çalışmada; bu dönemler arasında Saraybosna'da 75 camii ve 61 mescid

⁷² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 50.

tespit edilmiştir⁷³. Bu da Cevdet Paşa'nın Bosna halkının İslamiyete ne kadar bağlı oldukları noktasında verdiği bilgileri doğrulamaktadır.

Yine bu dönemde Bosnalıların askere yazılma konusundaki istekleri de dikkat çekmektedir. "...Paşa ile beraber cemiyet içinden çıkarak kışlaya girip de birer şerbet içmek ve biraz teneffüs etmek üzere erkan-ı eyalet ile aza-yı meclisi davet ettim. Bizler kışlanın meydana nazır olan büyük kapısından girer iken yan kapısından birçok halk hücum ederek içeride bir gürültü peyda oldu. "*Bu ne*" deyu sordum. Meğer askere yazılacak gönüllüler yekdiğere müsabakat ile birbirinden daha evvel yazılmak üzere cümlesi birden içeriye hücum etmişler. Artık şerbet içmeğe vakit kalmadı. "*Hemen bu gönüllülere elbise iksa olunsun*" dedim. Ber-mucib-i karar yeşil şeritli talî'a elbiseleri çıkarılıp erkan-ı eyalet ve aza-yı meclis anlara birer birer iksaya müsaraat eylediler. Akşama kadar böyle elbise iksasiyle meşgul oldular. ...asker ve ahali beyninde bir rabita-i üns ü uhuvvet peyda oluverdi. Şöyle ki ol gün yekdiğere olan muamele-i nevaişkaranaleri muayedeye benzerdi. Ol gün Boşnaklar birdenbire askerliğe ol kadar hâhiş-ger ve heris oldular ki gönüllüler fart-ı izdiham ile yekdiğeri çiğneyerek kışlaya girerlerdi. Eşraf-ı beldeden bazı zevat oğlunu yazdırmak için hanesinde ve sokakda ararken oğlunun kendiliğinden gelip elbise giydiğini sonradan haber alırdı. Bu vechile üç karındaş gelip yekdiğerinden bî-haber olarak yazılmışlar. Sonradan pederi gelip

⁷³ Hatice Oruç, " Saraybosna Vakıfları (16.Yüzyıl Sonları-19.Yüzyılın İlk Yarısı) ", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2012, s.72-80.

birini çıkarmak istedi. Halbuki oğullarından hiçbirisi elbiseyi çıkarmak istemediğinden erkan-ı eyalet vasıtasıyla ikna olunarak kura ile içlerinden birisi çıkarıldı...”⁷⁴. Boşnakların devletlerine ne derece bağlı olduğunu gösteren bir diğer örneği de Boşnakça söylenen marş konusunda tesbit etmek mümkündür. Nakarat kısmı Boşnakça *haydi haydi sancak altına* demek olan marş söylenildiğinde, Cevdet Paşa bunun bütün Boşnaklar tarafından canı gönülden söylendiğini kaydetmektedir⁷⁵.

Cevdet Paşa’nın Boşnaklara olan itimatını şu sözleriyle de tespit etmek mümkündür. “.. Boşnakların şeca’atlerinden ve dilirliklerinden bahse hacet görmem. Tarihler buna şahiddir ve her yerde ma’lum ve müsellemler olan mevâddandır.

⁷⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 72.

⁷⁵ “... Bosna kahvehanelerinde saz ile söylenip de Boşnakların en ziyade hazz ettikleri bir destan var imiş ki Hekim-oğlu Ali Paşa’nın Nemçe seferlerinde vaki olan muzafferiyetlerine dair imiş. Fuad Ağa iki gün zarfında bu makamdan ol manzumeye beste yapıp bir güzel marş tertib ve muzika neferatına meşk u talim eyledi ki muzika ile çalınır iken nakaratını hep muzika neferatı bir ağızdan okurlar idi. Haricde kimesne buna vakıf olmadıktan başka Bosna asakirinin öyle resm-i geçid icra edebilecek kadar takım olunmuş oldukları haricde bilinmez belki söylene inanılmaz idi. Rebiülahirin yirminci Çarşamba günü Vali Paşa ve Liva Paşalar ve sair memurin ve bendegan ve daiyan hep üniformalarıyla hükümet konağına gelip tertip olunan alayda cümlemiz piyade olarak..... temaşa için meydana nazır olan hanelere kadınlar toplanmış ve damların üzeri seyirci kızlar ile çiçek bağçeleri gibi donanmış idi. Ber vech-i meşruh Fuad Ağa’nın manzume-i mezkureye marş yolunda rabt-ı nota-i teşrik eylemiş olduğu makam ile terennüm-saz ve muzikacıların cümlesi bir ağızdan *haydi haydi sancak altına* demek olan nakaratını Boşnak lisanı üzere bülend âvâz ile okuyup meydana velvele-endaz olucak ehl-i temaşaya hayret geldi...”. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, ,s. 78-79.

Anların noksanı yalnız talimdedir...”⁷⁶. Tarihi dönemler boyunca Bosna Eyaleti'nin, Osmanlı Devleti açısından büyük bir öneme haiz olduğu görülmektedir. Saraybosna Sicili'nde yer alan “...Eyalet-i Bosna nazargah-ı ağıyar bir serhadd-i sedid ve memalik-i İslamiyeye muhafaza ve kilid mesabesinde olduğu nümudar olarak bilvüzuh ariza-i asar-ı perişanlıktan vikaye ve muhafazasına dikkat lazımeden olduğu...” ifadesi bu sözlerimizi doğrulamaktadır⁷⁷.

Sonuç

Osmanlıların, Balkanlar'daki varlığı XIV. yüzyılda başlamıştır. Balkanlar'daki ilk fetihlerden başlatarak XX. yüzyıla kadar getirebileceğimiz süreçte, Osmanlıların Balkanlar'daki varlığı, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü olma niteliğini güçlendirmiş, hem de Bizans İmparatorluğu'nu sona erdiren devlet olarak, onu bir süper güç durumuna getirmiştir. Bir taraftan Balkan halkları, Osmanlı'nın yönetici ve askeri sınıfında önemli görevler üstlenerek, Osmanlı idari yapısının ve köklü devlet kültürünün gelişimine önemli katkılar sağlarken; diğer taraftan Balkanlar'daki Osmanlı varlığı, bu bölgelerdeki Türk etkisiyle, yarımadanın kültürüne önemli bir zenginlik katmıştır. Böylelikle Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ondan ayrı düşünülemeyecek bir parçası haline gelmiş ve Osmanlı'nın getirdiği güçlü idari ve hukuki sistem ile Osmanlı

⁷⁶Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 70.

⁷⁷Saraybosna Sicili, Defter 65,s.21'den nakleden; Fatma Sel Turhan, “Molla Mustafa'nın İzinde 18.Yüzyılda Bosna'da Sosyal Hayat”, *Avrasya Etüdleri*, 48/2015-2, s.67.

toplumunun kültürel etkileri, Balkanlar'ın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Balkanlar'ın çok uluslu ve kültürlü yapısı, İmparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde bir zenginlik ve hâkimiyeti kolaylaştırıcı unsur olarak görülmüş; ancak zayıflamaya paralel olarak, milliyetçilik akımı ve yabancı ülkelerin çıkar kaygıları ile birlikte, en önemli mesele haline gelmiş ve çöküşte önemli rol oynamıştır. Ancak, Balkanlar'da Osmanlı egemenliğinin tesis edilmesi kolay olmamış ve bu süreç XIV. yüzyılın başından, XV. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Öte yandan, XIX. yüzyılın en başından itibaren başlayan Balkanlar'daki iç karışıklıklar ile Osmanlıların Balkanlar'daki hâkimiyetinin sarsılması ve yarımadadan geri çekilme süreci, hem döneminin süper gücü olan büyük bir İmparatorluğun en önemli meselesi olmuş, hem de bu İmparatorluğun çöküşünde önemli rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve siyasi yapısı ile yerel yönetimlerdeki bozulmalar kadar, Avrupa devletlerinin siyasi ve diplomatik müdahaleleri ile XIX. yüzyılda yayılan milliyetçilik akımlarının, Balkan toplumları üzerindeki etkileri de çöküşün önlenmesi için alınan tedbirleri etkisiz hale getirmiştir.

İşte böylesine karışık bir dönemde Balkanlara giden Cevdet Paşa'nın özellikle başta İşkodra ve Bosna hakkında toplumsal hayat ile ilgili vermiş olduğu bilgiler büyük bir önem taşımaktadır. Zira bu bölgeler yukarıda da belirtildiği üzere başlangıçtan itibaren Osmanlı Devleti için büyük bir önem arz etmiştir. Cevdet Paşa'nın sosyal hayata dair İşkodra'daki Latinlerin Ortodoks Hristiyanlara

ve Müslümanlara karşı tutumlarıyla ilgili verdiği bilgiler hayli dikkat çekicidir. Özellikle Fransa imparatorunun Karadağ'dakine benzer bir Latin Principaute'si meydana getirmek istemesi politikasına karşı, İşkodra'daki Latinlerin bu Fransız politikasına itibar etmedikleri gibi buradaki Müslümanlarla yekvücut hareket ettikleri görülmektedir. Kendi dindaşlarıyla değil de Müslümanlarla beraber hareket eden Latinler, evlilikte de dört kadını eş almayı tercih ederek ehl-i İslam gibi davranmışlardır. Taaddüd-i zevacdan men etmek ile ilgili Hristiyan papazlarının ikazlarına ise onları öldürmeye varıncaya kadar sert bir şekilde cevap verdikleri de görülmektedir. Latinlerin dindaşlarının tersine buradaki Müslüman halkla kültürel ve dinî olarak benzer tutum göstererek onlara benzemeleri ilgi çekmektedir. Cevdet Paşa'nın belirttiği bir diğer nokta ise Bosna'da düğün masraflarının pahada fazla oluşunun evlenmeyi zorlaştıran ve kızların belirli bir bedel takdir edilerek bir meta gibi evlendirilmeleri adetinin toplumda sosyal bir yaraya sebebiyet verdiğini tespitidir. Cevdet Paşa esasen idarî ve askerî ıslahatlar yapmak üzere olağanüstü yetkilerle donatılmış olmasıyla sosyal hayata dair bu meseleyle ilgili de bir reform geliştirerek masraflı düğünlerin yasaklanmasını sağlamıştır. Hatta bu durumun Boşnakların hoşuna gittiği ve dahası Boşnakların kendi ağızlarından deyiş ve şarkılarla kızların evlenerek gazi yiğitler ve yeşil askerler doğurmasını belirttikleri, meselenin ilgi çeken diğer boyutudur. Zira Cevdet Paşa'nın sosyal hayata dair yaptığı bu ıslahatın , Boşnakların Karadağ meselelerinde olan asker ihtiyacı ile ilgili

dolaylı yönden vazifesi olan askerî ıslahatların bir vechesine dönüşmüş olduğu da anlaşılmaktadır.

Altı yüz yıllık Osmanlı tarihinde Bosna'nın büyük bir önemi olmuştur. Buradan devşirilmek suretiyle getirilen pek çok kişi önemli görevlerde bulunmuşlardır. Hersekzade Ahmet Paşa, İkinci Bayezid ve Yavuz Selim devirlerinde toplam beş kere sadrazamlığa getirilmiştir. Hersek-zade'nin dışında “Der-saadet” bürokrasisinde görev alan Hersekli ve Bosnalıların en tanınanı Sokollu Mehmet Paşa olup, Osmanlı Devletinde, 1453’de başlayan “Rumlu Devri”nin bitirilip, “Boşnaklı Devri”nin başlamasının yegâne ismidir. Yine Sadrazamlık yapmış olan bir başka Bosnalı da Lala Mustafa Paşa’dır. Birinci Ahmet Dönemi sadrazamlarından Derviş Mehmet Paşa, “Boşnak” lakabıyla anılan bir başka Bosnalıdır. Dördüncü Mehmet’in Boşnak sadrazamı da Sarı Süleyman Paşa’dır. Bir başka sadrazam da Nevesinli Salih Paşa olup, o da Sultan İbrahim’e sadrazamlık yapmıştır. Bunlardan başka Sokollu-zade olarak anılan Mustafa Paşa, “Estergon Fatihî” olarak meşhur olmuştur. Dördüncü Murat döneminin Boşnak sadrazamı ise Topal Recep Paşa’dır. Yaklaşık olarak dört yüz yıl bölgede kalan Osmanlı’nın Bosna-Hersek’ten yetiştirdiği devlet adamları yukarıda adı geçenlerle sınırlı değildir. Pek çok yüksek dereceli devlet adamı, on binlerce asker, Osmanlı Devletine Devleti’ne hizmet etmiştir.

Müslüman milletlerin yanı sıra Hıristiyan olarak Rumlar, Bulgarlar, Romenler, Makedonlar, Sırp lar ve Hırvatların yaşadığı Osmanlı Devleti’nde, salt Osmanlı diyebileceğimiz

toplulukların başında Boşnaklar gelmekteydi. Ahmed Cevdet Paşa, Bosna izlenimleri sırasında bunu yakından görmüş ve Boşnaklara hayran kalmıştır. Boşnaklar da kendilerine sağlam bir din ve milli bir aidiyet kazandırmış olan Devlet-i Aliyye'nin bayrağı altında varlıklarını sürdürmüşler ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile birlikte büyük sıkıntılara duçar olmalarına rağmen Osmanlı kimliğini unutmamışlardır. Evlerinde Osmanlı yemekleri yiyen, sivil hayatı içerisinde Osmanlılar gibi giyinen, Sarayova Başçarşısı'nda Osmanlı esnafının ahlâk anlayışını kendisine bayrak edinmiş olarak, ticarete hayatında atalarından öğrendiği şekliyle dürüst davranan, günlük hayatında icap eden birçok selâmlaşmayı "*Bayram mübarek ola*" misali Türkçe söylemeye devam eden, bilhassa yaşlı kadın ve erkeklerinin giyim kuşamında Anadolu insanıyla eşleşen, aile içi ilişkilerinde güçlü bağlarını Osmanlı'nın temel halkı gibi koparmamış ve saygı-sevgi temeline dayanan akraba ilişkilerini devam ettiren bu toplum ne Sırlara, ne Hırvatlara, ne Karadağlılara ve ne de diğer Balkan kavimlerine benzer. Artık Bogomil de değillerdir. Boşnak Müslüman Milleti'dir lakin tarihteki prototipi Osmanlıdır.

Bu söylediklerimizin ispatı Cevdet Paşa'nın bu bölgeler hakkında vermiş olduğu bilgilerde kayıtlıdır.

Kaynakça

Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay, İstanbul 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. ve sadeleştiren: Yusuf Halaçoğlu, Babıalı Kültür yay., İstanbul 2010.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Ahmet Cevdet Paşa, “Molla Mustafa’nın İzinde 18.Yüzyılda Bosna’da Sosyal Hayat”, *Avrasya Etüdleri*, 48/2015-2, s.65-100.

Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi*, çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.

Doğan, İsmail, “Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezakir”, *Ahmet Cevdet Paşa: Vefatının 100. Yılına Armağan*, 9- 11 Haziran 1997. Ankara: TDV Yayınları, 1997: 229-246.

Frilley,George; Wlahovitj, Jovan, *Le Montenegro Contemporain*, (*Karadağ’ın Şu Andaki Durumu*), E. Plon et Cie. Imprmeurs-Editeurs, Paris 1876.

Gölen, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Halaçoğlu, Yusuf; AYDIN, Mehmet Akif, “Cevdet Paşa XIX. Yüzyılın Ünlü Türk Âlimi ve Devlet Adamı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, yıl:1993, cilt 7, s. 443-450.

İzgöer, Ahmet Zeki, “Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı”, *Divan*, 1999/1, s.211-223.

Oruç, Hatice “ Saraybosna Vakıfları (16.Yüzyıl Sonları-19.Yüzyılın İlk Yarısı) “, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2012, s.67-88.

Palairer, Michael, *Balkan Ekonomileri 1800-1914 (Kalkınmasız Evrim)*, Çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2000.

Texier, Edmond, *Les Hommes de la Guerre d'Orient le Prince de Montenegro, (Doğunun Savaşçı Adamı, Karadağ Prensi)*, Librairie d'Alphonse Taride Galerie de l'Odéon, Paris 1854.

Todorova, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Turhan, Fatma Sel, *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, Küre yayınları, İstanbul, 2013.

Wilkinson, Sir John Gardner, *Dalmatia And Montenegro Vol.I (Dalmaçya ve Karadağ Cilt I)*, John Murray, Albemarle Street, Londra 1848.

Yılmazçelik, İbrahim; Özden, Ali Gökçen, “Osmanlılar Döneminde Karadağ Coğrafyası ve Toplumsal Yapısı”, *Yeni Türkiye Dergisi RUMELİ-BALKANLAR Özel Sayısı*, Mart-Haziran 2015, Yıl: 21, Sayı: 70, Ankara 2015. , s.5226-5254.

İSTANBUL VE SELANİK YAHUDİ CEMAATLERİNİN GELİŞİM DİNAMİKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Comparative Analysis of Developmental Dynamics of Jewish Congregations in Istanbul and Thessaloniki

Neslihan ÜNAL* & Gülsüm TÜTÜNCÜ**

Özet

İstanbul ve Selanik; Osmanlı İmparatorluğu'nda, Yahudi nüfusunun yoğun olarak yaşadığı başlıca iki kenttir. 15.yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren her iki kent, özellikle 1492 yılı zorunlu Yahudi göçü ile ve bunu izleyen göçlerle gelen Yahudilerin yerleşimi adına Osmanlı iskân politikasının uygulandığı öncelikli kentlerdi. Bu iskân politikasının her iki kentin demografik ve sosyoekonomik yapısına olan etkileri yanı sıra konunun bir diğer boyutu, Osmanlı Yahudi cemaatinin yaşadığı değişim ve gelişimdir. Dolayısıyla burada İstanbul ve Selanik örneği üzerinden bir karşılaştırma yapmak suretiyle, Osmanlı Yahudi cemaatinin oluşumuna etki eden iç ve dış dinamikler ele alınmaya çalışılacaktır. Böylelikle hem İstanbul ve Selanik Yahudi cemaatlerinin oluşumu hem de Yahudilerin her iki kentin sosyoekonomik yaşamındaki yeri ve önemine dair bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul ve Selanik, Osmanlı Yahudileri, Karşılaştırmalı tarih.

Abstract

Istanbul and Thessaloniki are the two main cities in which the Jewish population intensely lives in the Ottoman Empire. Both cities, which fell under the Ottoman dominance in the 15th century, were the primary cities in which the Ottoman settlement policy was implemented in the name of the forced Jewish immigration of 1492, and the subsequent settlement of the Jewish immigrants. Along with the effects of this

* (Dr.), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye

** (Yrd. Doç. Dr.), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye

resettlement policy on the demographic and socio-economic structure of both cities, another dimension of the topic is the change and development experienced by the Ottoman Jewish community. Therefore, by making a comparison over the example of Istanbul and Thessaloniki, the internal and external dynamics affecting the formation of the Ottoman Jewish community will be studied. Thus, it is aimed to make evaluation related to both the formation of Istanbul and Thessaloniki Jewish communities and the place and importance of Jews in the socioeconomic life of both cities.

Key Words: Istanbul and Salonica, Ottoman Jews, Comparative History.

Giriş

Durkheim'in bütünleşme kuramı temel alındığında Türkiye Yahudi cemaatini bütünleştiren en önemli etkenin din olduğu söylenebilir. Aynı şekilde cemaatin işlevsel bir bütünlüğü vardır. Aralarındaki kültürel farklılıklar; dinin etkisi ve ekonomik çıkarların pragmatik dayatması ile göz ardı edilebilmiştir. Tarihsel süreç içinde temel pek çok özelliğini koruyan Yahudi cemaati hâkim kültür olan Türk kimliği ile de entegrasyon yaşamıştır¹. Bu entegrasyon süreci içinde cemaatin yaşadığı iç ve dış dinamikler belirleyici olmuştur. Dolayısıyla İstanbul ve Selanik Yahudi cemaatleri üzerine bir karşılaştırma yapmayı amaçlayan bu çalışma hem cemaatin durumunu hem de Yahudilerin her iki kentin sosyoekonomik yaşamındaki yeri ve önemine dair bir değerlendirme yapmaya çalışacaktır.

¹ Leyla Burçak, *İstanbul'da Yaşayan Türkiye Yahudilerinin Sosyo-kültürel Özellikleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, ss. 19- 38.

1.İstanbul Yahudi Cemaati

1.1.Yahudi Nüfusu ve İskânı

İstanbul, imparatorluğun Yahudi nüfusunun yaşadığı önde gelen şehirlerinden biridir. Bizans İmparatorluğu'ndan beri Yahudi varlığının mevcut olduğu kent, Osmanlı fethi ve sonrasında uygulanan iskân politikası ile bunu izleyen “zorunlu göç” sonucu Yahudilerin ağırlıklı yerleşimine sahne oldu. Seyyah Tudelalı Benjamin'in 1160 yılına dair verdiği bilgiye göre; 1160'ta İstanbul'da, 2.500 Yahudi aile (yaklaşık 17.500 kişi) vardı. Roma İmparatorluğu Yahudilerinin eski zamandan beri yaşadığı ve yerleştirildiği Haliç'in kuzey tarafındaki Hasköy, Eminönü Tahtakale, Bahçekapı, Yemişiskelesi ve Haliç'in karşı kıyısındaki Galata semtleri erken dönem yerleşim yerleriydi.² Bu mevcut Yahudi varlığı İstanbul'da, Rabanit ve Karaylardan oluşan karışık bir Romanyot (Romaniot) cemaatinin yaşadığının kanıtıdır.³ Ancak İstanbul'un demografik yapısında asıl değişim, Osmanlı fethi sonrasında gerçekleşti. Bir Osmanlı şehri haline gelen İstanbul, uygulanan nüfus ve iskân politikası ile büyük bir değişim yaşadı.

II. Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra şehrin iskânına ağırlık vermiş ve Bursa'ya giderek, Rumeli Yahudilerinin İstanbul'a göç ettirilmesini

² Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı, İstanbul, 2008, s.59,77.

³ Mark A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg im Breisgau, Schwarz, 1980, s.105-118. <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/iud/content/pageview/924916> (17.09.2017)

ve Bursa'dan belli sayıda kişinin Eyüp'te yerleştirilmesini emretti.⁴ Fetihten sonra Yahudilere İstanbul'a gelmeleri için çağrıda bulunan II. Mehmed, Balat'ın kuzey kesimleri (Tekfurdağı), Hasköy ve Bahçekapı gibi Bizans zamanından beri Yahudi bakır ustalarının yaşadıkları bölgelerde bedava mülk, elde ettikleri gelirden vergi muafiyeti ve ihtiyaçlarına göre sinagog inşa edebilme izni gibi imtiyazlar⁵ verdi. Böylelikle özellikle Edirne ve Bursa'dan çok sayıda Yahudi İstanbul'a göç etti.⁶ 1456 yılında Rumeli'den sürülen Yahudiler şehre yerleştirilmiştir: İzdinli kırk iki Yahudi aile Samatya'da Balıkesirli Müslümanların boşalttıkları evlere, Filibeli otuz sekiz Yahudi aile Topkapı'ya Kastamonu ve Tekirdağlı göçmenlerin terk ettikleri evlere yerleşmiştir.⁷ Fatih Sultan Mehmed vakfiyeleri; Bahçekapı-Eminönü bölgesinde tamamen Yahudilerin, Fildamı Mahallesinde

⁴ Mehmet Öz, "1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı İstanbulu I*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2014, ss.107-108.

⁵ Rozen'e göre; Osmanlıların İstanbul Yahudilerine özel statü tanıdığını doğrulayan tek bir belge söz konusu değildir. Öte yandan Rozen *sürgün* ifadesi ile; İstanbul'un kuşatılması esnasında şehirden kaçanların zorla geri getirilerek, kaçmalarının cezası olarak bu statüde değerlendirildiklerinin altını çizerken, Osmanlı topraklarına gelen özellikle Sefaradlar için kullanılan "*kendi gelen*" ifadesi dolayısıyla da bu görüşünün sağlamasını yapmaktadır. Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül, 2010, ss.10-12.

⁶ Naim Gülerüz, "Yahudiler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s.404; Shaw, s. 47.

⁷ Halil İnalçık, "İstanbul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:23, s. 232.

Müslümanların, Yahudilerin, Rumların ve liman sahili boyunca genellikle Yahudilerin yerleşmiş bulunduğunu göstermektedir.⁸

İstanbul'daki Yahudi iskânını izleyen gelişme, 1492 yılı “*zorunlu göçü*” ile birlikte Almanya, Fransa ve Macaristan’dan Aşkenaz, Sicilya, Otranto ve Calabria’dan İtalyalı, İspanya ve Portekiz’den Sefarad Yahudileri’nin Osmanlı topraklarına gelişi oldu. Bu göç dalgası, 16. ve 17. yüzyıllarda da devam etti.⁹ Yine 1648 Kmielnitzki katliamından kurtulabilen ya da esir düştükleri Kazaklardan İstanbul Yahudileri tarafından satın alınarak kurtarılabilen yüzlerce Aşkenaz Yahudisi de İstanbul'a gelerek yerleşti.¹⁰

İstanbul’a yerleştirilen Romanyot cemaatler ve fetih esnasında zaten şehirde bulunanlar sürgün ya da sürgünlü olarak değerlendirilirken, yeni gelenler “*kendi gelen*” adıyla anılıyordu.¹¹ II. Beyazıd dönemi; Anadolu, Güney Avrupa ve özellikle İspanya’dan gelen Yahudiler, Fener Rum mahalleleri ile Balat olarak bilinen bölgedeki şehir surları arasındaki Haliç’in güney kıyılarına yerleşmişlerdir.¹² 1642 yılında İstanbul'u ziyaret eden Karay seyyahlardan Samuel Bar David Karayların, Haliç'in iki yakasında Balat ve Hasköy'de ikamet ettiklerini yazarken, 1685 yılına ait bilgi veren Benjamin Behar Eli Yerusalmi de

⁸ İncalcık, İstanbul, s.233.

⁹ Shaw, s. 54-57.

¹⁰ Güleriyüz, Yahudiler, s. 407.

¹¹ Uriel Heyd, “The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century”, *Oriens*, Vol. 6, No. 2, 1953, s.300.

¹² Shaw, s. 77. Güleriyüz, Yahudiler, s.407.

neredeyse tüm Karayların Hasköy'de toplandıklarını ifade etmektedir.¹³

1455 yılı tahririne göre şehrin toplam 33 mahallesinden 7'sinde Yahudiler yaşamaktaydı.¹⁴ Söz konusu mahalle sakinlerinin kökenlerine bakıldığında; Yanbolu, Kesriye, Trikkala, İştîp, Sofya, Prilep, Fener, Nikebolu, Lovéc, Filibe, Livadiye ve İzdin'den gelen Yahudilerden oluştuğu görülmektedir.¹⁵

1455 Yılında İstanbul'daki Yahudi Mahalleleri

Mahalle	Mütemekkin Hane	Hâlî Hane
Avrantharya (Yahudi)	1	12
I. Balat (Müslim, Yahudi, 1 yeniçeri)	46	22
II. Balat (Yahudi, Müslümanlar da var)	51	12
Ipsomethya (Yahudi, Rum, Müslim)	91	16
Sofyan (Yahudi)	18	4
Top-Yıkığı (Yahudi, Anadolu Türkleri)	71	22
Vlaherna Kastel (Yahudi)	2	21

Bu iskân politikası neticesinde İstanbul'un Yahudi nüfusunun durumu şu şekilde seyretti. 1477 tahririne göre İstanbul'da, 1.647 Yahudi hane

¹³ Güleriyüz, Yahudiler, s.407.

¹⁴ Halil İnalçık, *The Survey of Istanbul 1455-The Text, English Translation, Analysis of Text, Documents*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, ss.371-374.

¹⁵ İnalçık, *The Survey*, ss.440-445.

(Hânehâ-i Yehudiyân) -yaklaşık 11.529 kişi- vardı. Bu toplam nüfusun %10'u oranındaydı. 1489 yılında bu sayı 2.491 haneye (17.437 kişi) yükseldi. Devam eden göçlerle birlikte 1535 yılında İstanbul'da 8.070 ¹⁶ Yahudi hane (56.490 kişi) vardır. İnalçık, 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'un Yahudi nüfusunun 15.035'e ulaştığı bilgisini vermektedir.¹⁷ Aynı şekilde 15. yüzyılın sonlarında, Alman Hacı Arnold von Harfi İstanbul'daki Yahudi nüfusunun 36.000 olduğunu belirtirken; bir İspanyol gezginin 16. yüzyıl ortalarındaki tahminine göre de İstanbul'da Yahudilere ait 10.000 hane bulunmaktadır.¹⁸

Güleryüz'e göre 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'un Yahudi nüfusu 50.000 kişidir.¹⁹ Halil İnalçık, 1634 yılında Yahudileri 1.255 avarız hanesi ve 1690 yılında ise 9.642 hane olarak vermektedir. İnalçık ile benzer olarak Robert Mantran, İstanbul'daki Fransız tüccarı Fabre'nin 1689 tarihli muhtırasına göre şehirde, 1.200 Yahudi hanesi olduğu ve 1690/91 tarihli İstanbul, Eyüp ve Galata'da cizye ödemekle yükümlü gayrimüslim

¹⁶ Rozen kitabında İnalçık'ın bu rakamı kaynak göstermeden verdiğinin altını çizmektedir. Bkz. Rozen, s.53. Ancak İnalçık'ın kullanmış olduğumuz İstanbul maddesinde bu rakam, Barkan'ın tahmini olarak verilmiştir. Bkz. İnalçık, İstanbul, s. 237'deki tablo.

¹⁷ Öz, s.114; İnalçık, İstanbul, ss. 233, 235, 237; Shaw, ss.45-46,59; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'da Dış Ticaret", *Osmanlı İstanbulu I*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2014, s.341.

¹⁸ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudi'ler*, İmge, Ankara, 1996, ss.142-143.

¹⁹ Güleryüz, Yahudiler, s.407.

nüfus hakkında bilgi veren belgeye göre de 8.236 Yahudi mükellef olduğu bilgisini vermektedir.²⁰

İstanbul'daki Yahudi Mahalleleri (1691/2)²¹

1	Tekfur Sarayı	81 isim	12	Hasköy	515 isim
2	Sultan Hamamı	72 "	13	Piri Paşa	77 "
3	Balat	1.547 "	14	Galata	1.033 "
4	Fener	55 "	15	Tophane	96 "
5	Bab-ı Cedid	55 "	16	Fındıklı	40 "
6	Aya	55 "	17	Beşiktaş	102 "
7	Cubbe (Cebe) Ali	354 "	18	Ortaköy	637 "
8	Tüfenkhane		19	Kuruçeşme	128 "
9	Kapan-ı Dakik		20	Kuzguncuk	111 "
10	Bab-ı Ayazma	49 "	21	Üsküdar	101 "
11	Balık Pazarı	97 "			

²⁰ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.I, TTK, Ankara, 1990, s.47.

²¹ Heyd, ss. 309-311.

1638/40 tarihli bir diğer sicilde, *kendi gelen* olarak kayıtlı daha küçük Yahudi cemaatleri ise söz konusu haritadaki numaraları ile şöyle gösterilmektedir. 22.Zeyrek, 23. Küçük Pazar, 24. Balkapanı, 25. Alaca Hamam, 26. Sultan Hamamı, 27. Bab-ı Cuhud, 28.Meydancık, 29.Hoca Paşa, 30.Nöbethane ve 31. Mahalle-i Frenk idi. Yine 1623 ve 1688/89 tarihli sicillerde, 32. Samatya’da da Yahudiler bulunmaktadır.²² 1688 yılına ilişkin Haim Gerber’in verdiği detaylı bilgilere göre İstanbul’da; Romanyotlar 1.004 hane ile 5.020, Aşkenazlar 147 hane ile 735 ve Sefaradlar 2460 hane ile 12.300 kişilik bir nüfusa sahiptir. Buna göre kentte 3.611 hane ile toplamda 18.055 Yahudi vardır.²³ 19. yüzyılda ise Yahudilerin 12.000 hane olup, 39.000 nüfusa ulaştığı tahmin edilmektedir.²⁴ 19. yüzyıla ilişkin Shaw’un verdiği bilgiler ise aşağıdaki gibidir.²⁵

19. Yüzyılda İstanbul Yahudi Nüfusu

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzde
1844	12.555	-	12.555	5.87
1856	13.222	-	13.222	5.60
1882	13.212	13.373	26.585	6.95
1885	22.394	21.967	44.361	5.08
1906	23.756	24.033	47.789	5.53
1914	-	-	52.126	5.73

²² Heyd, ss.311-312.

²³ Haim Gerber, *Economic and Social Life of the Jews in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries* (İbrance). Kudüs: Zalman Shazar Center, 1982, ss. 117-19’dan aktaran Rozen, s. 52. Aynı yerde Rozen, toplam Yahudi nüfusunu, düzeltilmiş son rakam ilavesi ile 21.686 olarak vermektedir.

²⁴ İnalçık, İstanbul, ss. 236,237.

²⁵ Stanford J. Shaw, “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, No. 2,1979, s. 266.

Süreç içinde yaşanan gelişmeler dâhilinde alınan kararlar ya da zorunluluklar nedeniyle Yahudilerin yaşadıkları yerlerde değişimler söz konusu oldu. 1597 yılı Valide Camii'nin* (Yeni Camii) yapım kararının alınması örneğinde olduğu gibi. İnşa faaliyetine başlanması sonucu yaklaşık 100 hane olan Eminönü Yahudileri, kendilerine ev verilmek ve vergi muafiyeti getirilmek suretiyle Hasköy'e taşındı.²⁶ Yine Topkapı Sarayı'nın alt kesiminde Haliç'te yaşayan Yahudi cemaatleri, 17. yüzyılda Yeni Camii'nin ve Mısır Çarşısı'nın inşasıyla yerlerinden edilmiş; Karaylar Kâğıthane'ye, Romanyotlar Balat ve Hasköy'e taşınmışlardı. Söz konusu yerler iki yüzyıl boyunca İstanbul'daki Yahudi hayatının merkezi olup; Shaw, daha varlıklı olan Yahudilerin, Galata ve Beyoğlu, Boğaz'ın Avrupa banliyöleri Ortaköy ve Arnavutköy gibi semtlerine, Kadıköy ve Kuzguncuk banliyölerine ve Marmara adalarına yerleşmesini, 19. yüzyıldaki Tanzimat reform hareketinin bir parçası olan Yahudi dirilişinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir.²⁷ Aynı şekilde 1727 yılında cami yanında Balıkpazarı Kapısı'nın dışında yaşayan Yahudilere mülklerini Müslümanlara satarak, diğer Yahudi mahallelerine

* Yapım kararı 1597 yılında alınmasına karşın caminin inşası ancak 1663 yılında sona ermiştir.

²⁶ Mehmet Canatar, "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", *Osmanlı İstanbulu I*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 290. Güler yüz, Yahudiler, s. 407.

²⁷ Shaw, Yahudiler, ss.77-78.

taşınmaları emredildi. Böylelikle Hasköy Yahudilerin yoğun olduğu tek bölge haline geldi.²⁸

Yahudi yerleşim yerlerinde yaşanan iskân değişikliklerine, yangınların da büyük etkisi oldu. 1633 ve 1660 yılı yangınları Yahudilerin başka yerlerde iskân edilmelerine neden oldu. Bu zorunlu yer değişikliklerinin bir diğer sonucu 17. yüzyıla kadar farklı kimliklerini koruyan Romanyot, Sefarad ve Karay Yahudi cemaatlerinin birbirine karışmasını sağladı. ²⁹ Mantran'a göre 1660 yangınından en fazla etkilenen cemaat Romanyotlar oldu ve bu durum onların diğer cemaatlerin içinde dağılmak zorunda kalmalarına neden olmuştur.³⁰

Evliya Çelebi'nin Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı dönemin Hasköy'ü hakkında gözlemleri ise şöyledir.

“Önce bu belde Hasköy namıyla bilinir ancak süslü bir şehir gibidir, zira 3.000 adet kat kat bağlı bahçeli güzel evleri vardır...Özellikle, Küpelioğulları, Murdehay, Nesim, Kemal adlı Yahudilerin hanelerinin imarı, bağ ve bahçelerinin baharı çeşit çeşit limonu ve ekşi narı var ki bir bağda yoktur...Ancak bir hamamı ve bir Müslüman mahallesi var. Başka on bir cemaat tabir ederler, Yahudi mahallesi var. İstanbul'da yangın olup, Şuhud Kapısı'ndan içeride oturan Yahudi evleri berbat olup yandığında yerinde Valide Sultan Camii yapıldı. O Yahudi mahallesine baştan başa dükkanlar yapıp Yahudileri bu Hasköy'e sürüleliden beri “Hasköy'de yirmi cemaat Yahudi fazlalaşıp hepsi 11.000 Yahudi oldu” derler. Sanki bu Selanik şehridir yahut Arabistan'da Safed şehridir, onlar gibi

²⁸ İncalcık, İstanbul, s.236.

²⁹ İncalcık, İstanbul, s. 235.

³⁰ Mantran, s. 58

*Yahudilerle doludur. Yedi kiliseleri, on iki sinagog ve hahamları vardır...Bütün Yahudilerin mezarları bu Hasköy dağlarında beyaz çakıl taşı gibi yere serilmiş yatarlar. Başka yerde olmak ihtimali yoktur. Üsküdar ve Galata'dan hep bu yere getirirler. Ancak birkaç senedir hahamları izin vermiştir. Hâkim izni ile başka yerde de maşatlık yaptılar...*³¹

1.2. Cemaatin Kuruluşu ve İşleyişi

İstanbul Yahudileri birçok dinsel cemaate ayrılmışlardı: Katı bir dinsel ortodoksluğa sahip Romanyot Cemaati, Romalılarınkinden farklı bir ayin uygulayan Karay Cemaati, Sefarad Cemaati ve Aşkenazi Cemaati.³² II. Mehmed İstanbul'u fethettiğinde, Bizans döneminin de hahambaşısı olan Moşe Kapsali'yi Yahudilerin dini ve sosyal işlerinde yetkili kıldığı gibi Karayları da ayrı bir cemaat olarak tanıdı.³³ Dolayısıyla fethin ardından Osmanlı cemaatlerinin en önemlisi haline gelen İstanbul'un lideri Rabi Moşe Ben Eliya Kapsali ve Kapsali'nin hocası Rabi Mordehay Komtino'dur.³⁴ Ticaretle uğraşan Romanyotların, toprak

³¹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 1. Cilt, 1. Kitap, YKY, İstanbul, 2003, s.374-375.

³² Mantran, s. 57.

³³ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç, Ankara, 2003, s. 115.

³⁴ Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İletişim, İstanbul, 1992, s.37-38.

Rozen ise bu bilgiye şüphe ile yaklaşarak, Moşe Kapsali hakkında bilgi veren kaynaklardan Eliyahu Kapsali'nin eserine, aralarında akrabalık ilişkisi bulunması dolayısıyla eleştirel bakmaktadır. Kapsali'nin Bizans döneminden beri haham olmasına ve bunun bir devamlılık arz ederek, İstanbul'un fethinden sonra da baş haham olarak kabul edilmesine dair özellikle Eliyahu'nun aktardıklarına mesafeli yaklaşır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rozen, ss.66-70.

vergilerinin, gümrük paylarının ve hazineye ait paraların toplanmasında önemli görevleri vardı. 1470-1480 yılları arasında İstanbul ve çevresindeki birçok toprak vergisinin toplanması onların denetimindeydi.³⁵ II. Bayezid dönemi İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelmesi ile Hahambaşı Kapsali zenginlerin Pidyon Seva'im (göçmen satın alma tazminatı) ödeyerek, yenilere yardım etmelerini emretti.³⁶ Kapsali dönemine ait bir diğer gelişme de zamanın hukuk otoritelerinden İtalyalı Rabi Joseph Kolon ile Kapsali'nin dinsel bir hukuk meselesi üzerine girdikleri tartışmadır. Aile hukuku konusunda Kapsali'yi Yahudi yasalarını ihlal etmekle suçlayan Rabi Kolon, Kapsali'yi “herem” yani aforoz ile tehdit etti. Yaşanan çatışma, Kolon'un hatasını anlaması ile nihayete ermiştir.³⁷ Yine Kapsali, o dönem güçlü bir cemaat olan Karayların Talmud okumalarına alınmalarını yasaklayarak, bu cemaatin etkisini azaltmıştır.³⁸ Dönemin bir diğer önemli ismi Komtino, İstanbul'da İbrani kültür hareketinin liderlerindendi. Dinsel eğitime paralel olarak laik eğitimi ve genel kültürün dinsel kültürden önemsiz olmadığını savundu. Rabi Mordehay Komtino ayrıca hocası Katalonyalı Hanoh Saporta'nın etkisiyle, Karaylara karşı olumlu bir tutum takındı ve önemli Karay liderlerine de hocalık yaptı.³⁹ Kapsali'nin ölümünden sonra yerine bir başka Romanyot Yahudisi olan Haham Eliyahu Mizrahi geçti.⁴⁰ Bu

³⁵ Epstein, ss.105-118.

³⁶ Güleriyüz, Yahudiler, ss.403-404.

³⁷ Sharon, s.38.

³⁸ Sharon, ss.37-38.

³⁹ Sharon, s.38-39.

⁴⁰ Lewis, s.148

dönem, I. Selim'in Yahudilere duyduğu güven sonucu para basımı, sarraflık gibi önemli mali işler kendilerine bırakıldı. Evliya Çelebi Seyahatname'de Defterdar Abdüsselam Efendi'nin, daha sonra Müslüman olmuş bir Yahudi olduğunu yazmaktadır.⁴¹

1526 yılında Mizrahi'nin ölümünün ardından ise bu iki büyük grup arasındaki anlaşmazlıklar, İstanbul için bile bir hahambaşı üzerinde uzlaşmayı imkânsız hale getirdi.⁴² 15. ve 16. yüzyıllar itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda baş hahamlık gibi bir makamın söz konusu olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. II. Mehmed'in Bizans Hahamı Kapsalı'nın hahamlığını tanıdığına dair bir hayli kanıt bulunmasına karşın, bu imparatorluğun değil, kentin baş hahamlık makamıdır. Bu açıdan Lewis, Osmanlı Yahudilerinin örgütlenme biçimini modern Avrupa'dan ziyade modern Amerika'ya benzediğini belirtir.⁴³ Aynı Lewis gibi Shaw'a göre de ne Kapsalı ne de Mizrahi, imparatorluğun hahambası olmayıp, İstanbul Yahudi cemaatinin Sultana ödediği cizye vergisinin toplayıcıları ve bu cemaatin başyargıycıydılar. Başkent harici Yahudiler üzerinde her ikisinin de bir otoritesi yoktu.⁴⁴

İstanbul Yahudi cemaati, fetih öncesi ve fetih sonrası gelişmeleri yanında büyük bir Yahudi göçüne ev sahipliği yapması dolayısıyla öne çıkan dört Yahudi cemaatinin birbirleri üzerinde üstünlük kurma yarışı ve rekabetine sahne oldu. Bunu gerek Romanyot hahamların tutumunda gerekse göç ile

⁴¹ Güleriyüz, Yahudiler, ss.403-404

⁴² Lewis, s. 148.

⁴³ Lewis, s.148.

⁴⁴ Shaw, Yahudiler, ss. 66-67.

birlikte sayısal üstünlüğü elde eden Sefaradların cemaat içinde baskın bir hale gelişinde görmek mümkündür. Ancak Haham öğretisini reddedip yalnızca Tevrat'ı kabul ettikleri için Karaylar, bu iktidar savaşına katılmıyorlardı. Dolayısıyla onlar, rekabette olan bu iki haham cemaatinden farklıydılar.⁴⁵ Yorumuna karşın, Haham Kapsali'nin Karaylara karşı tutumu ve onları etkisizleştirme çabası dikkate alınması gereken bir husustur. Yahudi cemaatlerinin duraklamaya girmesinin de temel nedenini liderlik sorunu olarak gören Sharon'a göre; buna en dikkat çekici örnek Kovo'nun idamı gibi "*küçük bir meselede*" İstanbul'da idamı durduracak bir cemaat lideri bile bulunmamış olmasıdır. Hatta Sabetay Sevi olayını hazırlayan başlıca neden de cemaatin bir lider çıkaramayıp, pasif kalmış olmasında aranmalıdır.⁴⁶

İstanbul'un aksine Sefaradların karşılarında yerli cemaatler bulmadıkları Selanik gibi şehirlerde benzer sorunlar hiç yaşanmaz. Sefaradlar sayıca az olan İtalyan ve Aşkenaz cemaatlerini de etkileri altına alırlar.⁴⁷ 16. yüzyıl itibarıyla Romanyotların ve Sefaradların İstanbul Yahudilerine hâkim olma ve hahambaşılığı ele geçirme mücadelesine girdiğini vurgulayan Mantran'a göre; mücadeleyi kazanan Sefarad Yahudilerinin lehine yaşanan gelişme ise 1633 yangını oldu. Bu yangın, Sefarad ve Romanyotları karşılıklı olarak sağlam kalmış

⁴⁵ Esther Benbassa –Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2003, s. 98.

⁴⁶ Sharon, s.67-68.

⁴⁷ Heyd, s.308

binalara yerleşmeye ve aynı sinagoglarda ibadet etmeye zorlamıştır.⁴⁸

Öte yandan Sefaradların gelişi ile sayıları artan İstanbul Yahudi cemaati var olan örgütlenme günün ihtiyaçlarını karşılamayınca, kendini yeniden organize etmeye başladı. Ayrıca devletle yoğunlaşan temasları yürütebilmek için, bir nevi cemaat temsilciliği durumunda olan kâhyalık müessesesi kuruldu. İlk kâhya olarak, deneyimli bir kişi olan ve Türkçeyi gayet güzel konuşan Haham Saltiel atandı. ⁴⁹ Rozen'e göre; kâhyanın ortaya çıkışının nedeni, İber Yarımadası'ndan gelen göç ile birlikte, Rum Patriğinin muadili olan hahambaşının bu işe uygun olmadığı, çünkü Yahudilerin ona itaat etmeyeceklerinin Osmanlılar tarafından fark edilmesinden kaynaklanmış olabileceği yönündedir. Bu yüzden Osmanlılar, şehrin Yahudilerini ilgilendiren tüm mali meselelerde pazarlık edebilecekleri başka bir memura sorumluluk yüklemeye karar verdiler.⁵⁰ Böylelikle 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar Yahudi cemaatinin idaresinde, cemaat başı ve ona yardımcı olan cemaat kâhyası etkin bir rol oynadı. ⁵¹ 1749 yılında Hasköy kadısının Yahudi cemaati arasından Isak oğlu Avram, Nesim oğlu Avram ve Avram oğlu David'in bir yıllığına cemaat başlıklarının yenilenmesini onaylaması ve yine iki yıl sonra 1751 yılında kadının Elyakum oğlu Avram, Avram oğlu Beyan, Isak oğlu Salmon ve Yakob oğlu Yasif'in atamasını onaylaması ve kaydetmesi örnekleri cemaat başı

⁴⁸ Mantran, s.58.

⁴⁹ Güleryüz, Yahudiler, s. 404.

⁵⁰ Rozen, s. 74.

⁵¹ Canatar, s.293.

kavramının 18. yüzyılda da önemini koruduğunu göstermektedir.⁵²

Genel olarak Yahudi cemaati tek bir lider tarafından birleştirilmiş değil de kendini yöneten topluluklar halinde örgütlenmişti. Bunlar da kahal (kadash, kehilla, çoğulu kehillot) denilen daha küçük topluluklara ayrılmıştı. İstanbul, Selanik, İzmir, Edirne gibi büyük şehirlerde, kendi hahamı, sinagogu, hastanesi, mezarlığı, okulu, mezbahası olan ve mensuplarına seküler ve dini liderlik yapan çok sayıda kahal vardı.⁵³ Örneğin; Selanik Talmud Torah'da toplanan, cemaatin önde gelenleri yeni bir topluluk veya tapınak oluşturanları açık bir şekilde aforoz etmekle (herem) tehdit etti. Ancak bunun etkisi uzun sürmedi ve bölünmeler devam etti. Sonuçta 16. yüzyılın ortalarına doğru Selanik'te 26, İstanbul'da 44 gibi yüksek sayıda kahal vardı.⁵⁴

İstanbul modelinde şehir cemaatlerinden oluşan Genel Kurul (maamad kolelet) düzenli olarak toplanır ve tüm topluluklar için kararlar alınırdı. Buna karşılık, Selanik'te oy birliği ile aldığı kararlarını topluluklar bütününe uygulatma gücü olmayan ve yalnız önemli sorunların çözümünde devreye giren “*ad hoc*” adında kurul vardı. Bu oluşum, 16. yüzyıl sonuna kadar devam etti.⁵⁵ İşleyiş açısından her topluluğun bir hahamı (rav, haham, marbiz tora) vardı ve Haham topluluktan maaş alırdı. Yürütme kurulu tarafından seçilir ve

⁵² Fariba Zarinebaf, “Intercommunal Life in Istanbul During the Eighteenth Century”, *Review of Middle East Studies*, Vol. 46, No. 1, 2012, ss. 82-83.

⁵³ Shaw, Yahudiler, s.75-76.

⁵⁴ Shaw, Yahudiler, s.83.

⁵⁵ Benbassa ve Rodrigue, s.108-109.

halkın onayı ile iş başına gelirdi. Haham yalnızca dini eğitimden sorumlu olmayıp, aynı zamanda yasama gücü de onda idi. Bu yetki sayesinde; kanun hükmünde kararnameler (askamot, takanot) çıkartır, Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklarda karar verirdi. Dini bir lider olarak sinagogda vaaz verir ve şehrin bütün hahamlarının katıldığı yasama toplantılarında cemaatini temsil eder. Dini mahkemelerde (bet-din) hahamın yanında iki de yargıç (dayanim) bulunurdu. Yardımcıları arasında ayinleri yöneten hahamlar, hayvanları dini kurallara göre kesen kişiler (şohatim), dini eğitim veren mahalle mekteplerinde (Talmud Tora ya da Meldar) görevli öğretmen (melamed) ile çeşitli memurlar bulunurdu.⁵⁶

1.3.Yahudi Cemaatinin Sosyo-ekonomik Durumu

1.3.1. Sosyal Hayat ve Örgütlenme

Bizans Dönemi'nden itibaren varlığını devam ettiren İstanbul Yahudi Cemaati, Osmanlı Döneminde II. Mehmed'in uyguladığı iskân politikası sebebiyle büyüdü. Yahudi toplumu Bizans Dönemi'nde birkaç sınıfa ayrılıyor ve kendilerine ait ibadethanelerde ibadet ediyorlardı.

Zaman içinde Bizans Yahudilerinin kullandığı dil Grekçe haline geldi. Bu nedenle fetihten sonra "*Rumca Konuşan Yahudi*" anlamında Bizans'tan itibaren İstanbul'da yaşayan Yahudileri ifade etmek için Romanyot tanımı kullanıldı. Ancak Bizans yönetimi ve Yahudi toplumu arasındaki ilişkiler olumsuz politikalar nedeniyle iyi değildi. Yahudi topluluğu siyasal ve sosyal bazı

⁵⁶ Benbassa ve Rodrigue, s.110-111.

haklardan mahrum bırakılmış ve İmparator III. Leon (717-741) döneminde tahkikata uğrayarak zorla vaftiz edilmişti⁵⁷. Bizans yöneticileri ile aradaki bu olumsuzluk Yahudi toplumunu belirli bir coğrafyaya sıkıştırdı⁵⁸ ve içe kapalı bir toplum yapısına neden oldu.

Fetih sonrasında, Yahudilerin Bizans valisine yardım etmedikleri geçerli tanıklarla tespit edilince Yahudiler esir alınmadı ve sinagoglarına zarar verilmedi. Yahudiler Müslüman bir orduya direniş göstermeyen gayrimüslim halka İslam tarafından tanınan ayrıcalığı hak etmişlerdi⁵⁹. Fetihten sonra İstanbul'un nüfusunu arttırmak ve mamur hale getirmek için Anadolu ve Rumeli'de yaşayan pek çok Romanyot Yahudi İstanbul'a sürüldü ve "Sürgün" olarak anılmakla beraber İstanbul Romanyot cemaatinin bir parçası oldular⁶⁰. II. Mehmed'in bu sürgünleri İstanbul'a yerleştirme nedenlerinden biri özellikle Hristiyan tacirlere

⁵⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.150.

⁵⁸ Bu sıkışmaya ilişkin bilgiler 1176'da şehri ziyaret eden İspanyol Yahudisi Tuledalı Benjamin'in verdiği bilgilere dayanır. Benjamin; Bizanslıların Yahudileri Haliç'in öte yakasına göndererek şehir merkezinde Yahudi bırakmadıklarını, bu nedenle Yahudilerin deniz ticaretinde geliştiklerini anlatır. Benjamin aynı zamanda Rabanitler ile Karaylar hakkındaki Bizans dönemi bilgilerinin de önemli kaynaklarından. Tuledalı Benjamin-Ratisbon Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2001'den aktaran Yahya Başgan, "İstanbul'un Fethi ve Yahudiler", *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, cilt:11, sayı:3, Eylül 2014, ss.63-84.

⁵⁹ Rozen, s.10.

⁶⁰ Rozen, s.45, Başgan, s.66.

karşı bir denge oluşturmak ve şehrin geliştirilmesini teşvik etmekte⁶¹.

Sürgün ile gelenler, öncelikle geldikleri yerlerdeki ekonomik çıkarlarını kaybetmemek ve İstanbul'da yenilerini elde etmek için çok çaba sarf ettiler. Bu çaba özellikle ticaret ile uğraşanlara önemli bir hareketlilik sağladı. Ticaret merkezleri arasında mekik dokuyan bu tüccarlar, aile kurumunun oluşmasında yeni kuralların doğmasına neden oldular. Pek çoğu 1470'ten sonra Osmanlı idarecilerinin izni ile ekonomik faaliyet kapsamında Balkanlara döndüler⁶².

Sefarad göçleri gelmeye devam ettikçe Romanyotlar Sefaradlara karşı kimliklerini koruma mücadelesine girdiler. Sefaradlar açısından ise önemli bir uyum sorunu vardı⁶³. Romanyotlar ile aralarındaki kültür farklılığı iki cemaatin bütünleşmesini zorlaştırdı. Sefaradların en önemli avantajları servetleriydi. Bu servete dayanarak ve Osmanlı toprakları dışında yaşamaya devam eden akrabalarıyla olan iletişimlerini kullanarak, dış ticareti ele geçirdiler.

16. yüzyıl sonunda İstanbul'da üç Yahudi cemaati vardı: Sefarad, Romanyot ve Karay (Karai/Karayim)⁶⁴. Dinsel açıdan Romanyotlar ve Sefaradlar, Rabanitdir; yani Talmud ve Miş'a'yı kabul ederler; Karaylar ise sadece Tevrat'ı kabul ederler. Karayların İstanbul cemaatleri arasında azınlıkta kalması Yahudi cemaatinin en içe kapalı toplumu olmalarına neden olur. Bu üç büyük

⁶¹ Lewis, s. 142

⁶² Rozen, s.46.

⁶³ Benbassa-Rodrigue, ss.93-94.

⁶⁴ Heyd, s.308.

cemaatin yanı sıra 16.yüzyıldan itibaren Aşkenazi Yahudileri’de İstanbul Yahudi cemaatinin bir parçası olurlar. Aşkenaziler, Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden özellikle Lehistan’dan Osmanlı’ya göç eden çoğunlukla Almanca ya da Almanca-İbranice karışımı Yiddişçe⁶⁵ konuşan muhafazakâr bir cemaatti⁶⁶. Romanyotlar, önceleri Grekçe konuşurken Sefaradların etkisinin artması ile Ladino dili kullanmaya başlamışlardı. 18.yüzyılda İbranice; yerini günlük konuşma dili olan Yahudi İspanyolcasına (Ladino) terk etti⁶⁷.

İlk göçler 1492 İspanya’dan hemen ardından da 1493 Sicilya’dan başlamıştı. İlk gelen İspanyol sürgünleri genelde zengin ya da bir konuda yüksek beceri sahibi isimlerdi. Servet sahibi Don Samuel Benveniste, Yehuda Valensi, Don İsak Alaton ve Osmanlı topraklarının ilk matbaasını kuran Nahmias kardeşler bu ilk gelen gruptandır⁶⁸. İlk gelenlerin yaptıkları ekonomik katkı azımsanmayacak bir boyuttaydı. Bu nedenle II. Beyazıd’ın *“Bu krala (Ferdinand) nasıl akıllı ve uslu Fernando diyebiliyorsunuz? Kendi ülkesini yoksullaştırıyor ve benimkini zenginleştiriyor”*

⁶⁵ Yiddişçe’de Alman dilinin özellikleri çok azdı. Buna karşın sadece İbranice bilen birinin de Yiddişçe’yi anlaması oldukça zordu. Bu nedenle İbranice temelli bambaşka bir dil olduğu iddia edilmiştir. Dan D. Y. Shapira, “Yiddish–German, Slavic, Or Oriental?”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, Sayı: 24, Kış 2010, s. 129.

⁶⁶ Refika Ocak, *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yahudiler*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2004, ss.36-38.

⁶⁷ Güleriyüz, Yahudiler, s. 405.

⁶⁸ Eroğlu, Yahudiler, s.125.

dediği rivayet edilmektedir⁶⁹. Zenginlik İstanbul'da Yahudi sosyal yaşamını belirleyen en önemli öğelerden biridir. Zenginliğin yanında saray ile ilişkiler ve ailenin dayandığı soy diğer belirleyici faktörlerdir⁷⁰. Saraya ulaşmak için zengin tüccar ailelerin ve Yahudi hekimlerin önemli bir avantajı vardı⁷¹.

İlk gelen Sefaradlar büyük travmalar yaşayarak İstanbul'a ulaşmışlardı. Parçalanmayan aile yoktu. İlk gelen Sefaradlar arasında ailelerini kaybetmiş ve hayatlarını yeniden kurmak isteyen bekârlar çoğunlukta idi. Ancak bu süreçte kadınlar için önemli bir sorun olarak Halakha⁷² kuralları karşısına çıktı. Eşleri ölen, eşinin nerde olduğu bilinmeyen ya da İspanya'da kalan kadınlar için evliliği feshettirmek önemli bir sorundu. Özellikle boşanmanın onaylanması için gerekli olan kayınbirader onayı da hukuksal bir karmaşa yarattı. Sorunu çözmek için Hahamlar kuralları esnetmiş ve pratik çözümler üretmişlerdi. Zira üremenin yeniden sağlanması ve sosyal kalıpları yeniden oluşturmak en önemli konulardandı. Bu süreçte pek çok kadın ve erkek İber yarımadasında olsa asla yapmayacakları evlilikler yaptı, evlenme yaşı düştü

⁶⁹ Güleriyüz, Yahudiler, s.404; Ocak, s. 18.

⁷⁰ Rozen, s. 195.

⁷¹ Saraya yakınlığın bir kadına bile nasıl bir güç kazandırdığının en önemli örneği; Ester Kira'dır.

⁷² Halakha: Aile ve sosyal hayatın dayandığı Yahudi Hukukudur. Bu hukuk kuralları yıllar içinde toplumu çevreleyen gelenek, görenek ile İber yarımadasından gelen kanuni derlemelerin bir sonucu olarak 16.yy. ortasında oluşan Shulhan Arukh'a dayanır. Ben-Naeh, Y., "The Ottoman-Jewish Family: General Characteristics". *Open Journal of Social Sciences*, 5, 2017, p.26. <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2017.51003>

ve aileler tarafından ayarlanan evlilikler arttı⁷³. Özellikle miras hukuku nedeniyle aile içi evliliklerin giderek arttığı görülmektedir. Zaten göç sırasında önemli maddi kayıplara uğrayan servet sahibi aileler, servet kaybetmemek adına iç evliliğe daha fazla yönelmiştir.

“ 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı şehir hayatının gerçekleri (kalabalık yaşam koşulları, halk sağlığını koruma önlemlerinin yetersizliği, salgın hastalıklar); İspanyol Yahudi ailelerin travmatik bölünmeleri, Akdeniz toplumu ve ailesine özgü köklü gelenekler, İstanbul'daki Yahudi ailesini şekillendiren etkenler arasındaydı.”⁷⁴

Yahudileri de kapsayacak şekilde gayri Müslimlere yönelik kılık kıyafet düzenlemesi yapan ilk ferman II. Selim döneminde çıkmış, bu şekilde gayri Müslimlerin Müslümanlardan kaliteli kıyafet giymeleri yasaklanmış, giyebilecekleri renkler belirlenmişti. III. Murad Yahudilere şapka takma zorunluluğu getirmişti⁷⁵. Zaman zaman gayri Müslimlerin daha önce belirlenmiş kurallara aykırı şekilde giyinmemeleri vurgulanarak hatırlatılmıştır⁷⁶.

Yahudi cemaatinin en parlak dönemi 16.yüzyıl oldu. Cemaatin ekonomik çöküşü; 17.yüzyılda yoğun göçlerden kaynaklanan dinamizm, yeni buluş ve fikirlerin akışı ortadan kalkınca; kısacası cemaatin Avrupa ile teması

⁷³ Rozen, ss. 104-106.

⁷⁴ Rozen, s.193.

⁷⁵ Ocak, s.40, Sharon, ss.151-152.

⁷⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no:37, Ankara, 1999, s.393.

azalınca başladı. Ayrıca 17.yüzyılda Sebatay Sevi olayı ile yaşanan bölünme cemaati ciddi şekilde olumsuz etkiledi⁷⁷.

1.3.2. Hahambaşılık

Fetih sonrasında oluşan Hahambaşılık kurumunun Yahudi cemaatinin tamamını temsil edecek bir otoritesi olmadı⁷⁸. Her Kongregasyon⁷⁹ bağımsız olarak hareket etti. Yahudiler ne kadar bölünmüş olduklarını İber Yahudilerinin gelişinden sonra fark ettiler. Buna rağmen Hahambaşılık kavramı her zaman Romanyotlara, Sefaradlardan daha fazla bir anlam ifade etti⁸⁰. Yahudi cemaati açısından liderlik sorunu Nasi, Eşkanazi ve Aben Yaeş gibi liderlerin ortadan kalkması ve Ester Kira'nın trajik sorunu nedeniyle daha da ciddi bir sorun haline geldi⁸¹.

Hahambaşılık kurumu İstanbul cemaati açısından Kâhyalık Kurumu oluşana kadar devlet

⁷⁷ Güleriyüz, Yahudiler, s.404.

⁷⁸ Yaron Ayalon genel kabul gören bu yaklaşımın 1984 yılında yayınlanan Yosef Hacker'in makalesine dayandığını belirtmektedir. Ancak Ayalon'a göre Hacker'in bu analizinin tamamen doğru kabul edilebilmesi için yeterli kanıt olmadığı görüşü de pek çok tarihçi tarafından ileri sürülmüştür. Ayalon'a göre en açık gerçek 1835 öncesinde Osmanlı Yahudi Cemaati'nde hiyerarşik bir Rabanit liderliğin olmadığıdır. Yaron Ayalon, "Rethinking Rabbinical Leadership in Ottoman Jewish Communities", *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 107, No. 3 (Summer 2017), p.326.

Hacker'in makalesi için bakınız: Yosef Hacker, "'Ha-Rabanut ha-rashit' ba-impéryah ha-'Othmanit bame'ot ha-15 veba-16," *Zion* 49.3 (1984): 225–255.

⁷⁹ Kongregasyon; Sinagog çevresinde örgütlenmiş Yahudi Mahallesi için kullanılan tanım. Kahal.

⁸⁰ Rozen, s.70.

⁸¹ Sharon , ss.67-68.

yöneticileri ile aracılık görevini de üstlenmişti. Ancak resmi olarak kurumun tanınması ve ilk resmi atamanın yapılması 1835'te gerçekleşti⁸². Resmi şekilde atanan ilk Hahambaşı Abraham Levi idi. Hahambaların bireysel ve toplumsal hayatın merkezinde yer alan Halakha'yı toplumsal hayatta uygulamaya zorlama yetenekleri cemaat içinde oynadıkları en önemli roldü⁸³. Ancak bu liderlik çoğunlukla cemaat içi yönetim konusunda sınırlı bir alanda kalıyordu. Bab-ı Ali ile ilişkiler ise zengin ve nüfuzlu aileler üzerinden ilerlemekteydi. II. Selim ve III. Murad dönemleri, Yahudilerin Osmanlı Sarayında en fazla nüfuz elde ettikleri dönemlerdi⁸⁴. Bab-ı Ali ile yakınlaşmayı başaranlar ise çoğunlukla dönemin ünlü hekimleri ve servet sahibi ailelerdi⁸⁵. Karaylar; Romanyotlar ile Sefaradların ekonomik güçlerinin çok uzağındaydılar.

En nüfuzlu ve Osmanlı sarayında lider olarak öne çıkmış Yahudi ileri gelenlerinin en başında ise şu isimler yer almaktadır: Kanuni Döneminde Frenkoğlu diye anılan ve II. Selim döneminde Naxos Adası ve Kiklad Takımadaları Dükü Unvanı verilen Jozef Nasi ve Teyzesi “*La Sinyorita*” lakaplı Dona Gracia Nasi; Sokullu Mehmet Paşa'nın dostu ve İnebahtı Savaşından sonra Osmanlı-Venedik müzakerelerinde görevlendirilen Salamon Ben Natan Eşkanazi ve III. Murad döneminde Midilli Dükü Unvanını alan; Osmanlı-İngiltere arasındaki diplomatik ilişkileri başlatan Salamon Aben Yaeş⁸⁶.

⁸² Eroğlu, s.184.

⁸³ Ayalon, s.324.

⁸⁴ Eroğlu, s.129.

⁸⁵ Benbassa-Rodrigue, s.98.

⁸⁶ Güleriyüz, Yahudiler, s.404

1.3.3. Kahallar ve Gündelik Yaşam

Hahamların görevlerini yerine getirebilmeleri için çok sayıda yardımcıları vardı⁸⁷. Hahamların en önemli yardımcıları cemaat adına ödenecek vergileri toplayan Maarihim ve günlük işlerin yürütülmesine yardımcı olan Menunim idi⁸⁸. Şahatim, hayvanları dini kurallara göre kesen kişi, Melamed; mahalle mektebinde görevli öğretmendi⁸⁹. Dini Mahkemelerde (Bet-din) Hahama iki yargıç (Dayanim/ tekil Dayan) eşlik ederdi. Kahallar'da Türkçe ekâbir tanımına karşılık gelen **Tovei Ha-'ir** ya da **Ha-nikhsadim** olarak tanımlanan bir lider zümresi vardı. Genellikle bu ileri gelenler o Kongregasyonda yaşayan servet sahibi ailelerin fertlerinden ve saygın din âlimlerinden oluşurdu⁹⁰.

Kahalların her birinin sahip olduğu sinagoglar yapıldıkları döneme ve cemaatin yerleşme şartlarına göre farklı isimler alabiliyordu. Örneğin; İstanbul'da Kendi Gelen Sinagogu, Romanyotların Sürgünlü Sinagogu ve Balat'daki Gerus Sefarad İber Yarımadasını terk etmeye zorlananlar tarafından kurulmuştu⁹¹. İstanbul'da yeni bir Kahal kurulmasına karar verildiğinde

⁸⁷ Benbassa-Rodrigue, ss.110-111.

⁸⁸ Ocak, s.34. Rozen, s.66, Rozen; Menunim'in Türkçedeki Mahallebaşına karşılık geldiğini ve hahamın yanında sektiller bir yardımcı olarak görev yaptığını belirtmektedir.

⁸⁹ Rozen, s.28.

⁹⁰ Rozen, s.66.

⁹¹ Shaw, ss.104-105. Rozen, s. 77; Gerus (Kovulma) Sefarad Sinagogunun, Sefaradların İstanbul'da kurdukları ilk sinagog ve bu bölgenin ilk Sefarad yerleşimi olduğu tahmin edilmektedir. Muhtemelen en başta Sefaradlar tek bir sinagoga sahipti ve sonrasında bu tek cemaat bölümlere ayrıldı. 1555'te Sefaradlara ait kongregasyon sayısı 10 olmuştur.

öncelikle bir Sinagog inşası ya da onarımı için izin alınması gerekiyordu; çünkü Cemaatin tüm örgütlenmesi Sinagog üzerinden gerçekleşmekteydi. Sinagog inşası ve onarımı yüklü bir maliyet getirdiğinden yeni bir Kahal kurulma girişimi genellikle zengin aileler tarafından yapılıyordu⁹². Osmanlı idarecilerinden bir sinagogun onarımı veya inşası için izin almak ise İslam geleneği nedeniyle hassas bir konuydu ve tek dayanağı, fetih sırasında Yahudilerin Müslüman bir orduya direnmemelerinden gelen ayrıcalık haklarına dayanıyordu. İslam geleneği Gayri Müslim ibadethanelerinin onarılmasını ve inşasını yasaklasa da Osmanlı yöneticileri sinagoglar olmadan Yahudilerin şehirdeki varlıklarını sürdüremeyeceklerini anladıklarından fetih sırasındaki ayrıcalığı kullanarak pragmatik bir çözüm bulmuşlardı⁹³.

İstanbul'da pek çok sinagog bulundukları yerlerin ya da binanın ismini almıştı; Yeniköy, Unkapanı, Balıkpazarı, Çorapçıhan sinagogları buna örnektir. Yine kurucularının mesleklerinin ismini alan ya da bağışçıların isimlerini alan örnekler ise; Aşkenazilerin Galata'da kurdukları Tofre Begadim (Terziler), Balat'da bulunan Çakacı (Çuhacı) Sinagogu ve Hasköy'de Hamon ailesi tarafından yaptırılmış olan Hamon Sinagogudur⁹⁴.

Yahudi cemaati aynı zamanda cemaati, Yahudi olmayanlar karşısında güçlendirmek için oluşturulmuş Hazakot denilen kurallara sahipti. Hazakot kurallarının uygulanmasını denetleyen ve

⁹² Rozen, ss.81-84.

⁹³ Rozen, s.11.

⁹⁴ Shaw, ss.104-105.

anlaşmazlıkları çözen cemaatler üstü Dayane-i Hazakat adı verilen bir hâkimler kurulu vardı⁹⁵. 18.yüzyıl başlarında çökmeye başlayan sosyal hayat günlük dinsel gereklilikleri bile yerine getirmek için ihtiyaç duyulan İbraniceyi bilmeyen; din kitaplarından ve dini görevlerden giderek uzaklaşan bir cemaat yarattı⁹⁶.

1.3.4. Eğitim ve Matbaa

Aileler çocukların eğitiminden sorumluydular. Erkek çocuklarının eğitimine özel ilgi gösterilirdi. Eğitim her kongregasyon tarafından ayrı ayrı düzenlenmişti, her cemaat imkânlarına göre çocuklara sinagogda eğitim verecek bir öğretmen tutuyordu. Okul eğitimine parası yetmeyen yoksul aile çocukları kamu bütçesinden okutuluyordu. Zengin aileler bu bütçeye sürekli katkı sağlıyordu. Klasik Yahudi eğitimi özellikle dini eğitime dayanırken Yahudi eğitiminin laikleşmesi ve gelişmesi yönündeki ilk çaba Kamondo'nun Peripaşa'daki Yahudi okulunda Abdülaziz döneminde gerçekleşti. Ancak bu girişim Haham İzak Akriş ve Salomon Kimhi (Kamhi) ile Kamondo'nun arasını açtı. Akriş ve Kimhi; Kamondo'nun desteklediği okulda Hristiyanlık propagandası yapıldığı gerekçesiyle Kamondo'yu herem cezasına çarptırdılar. Çok sayıda veli, herem korkusuyla çocuklarını okuldan aldı. Kamondo, Bab-ı Ali'deki nüfuzunu kullanarak Haham Akriş'i tutuklatınca, Yahudiler Abdülaziz ile görüşerek,

⁹⁵ Rozen, s.84, Hazakot kuralları arasında en dikkat edileni; Bir Yahudi tarafından Yahudi olmayan birinden kiralanan mülke başka bir Yahudi talip olamazdı ve Yahudilerin Yahudi olmayan iş ortakları ile bir başka Yahudi ortaklık kuramazdı.

⁹⁶ Güleriyüz, Yahudiler, s.404.

Akriş'in serbest bırakılmasını sağladılar ve Kolelet toplanarak Kamondo'nun Herem cezasını kaldırdı⁹⁷. İstanbul'un din akademileri arasında en tanınmışları Eliya Mizrahi ve Jozef Levi'nin okullarıdır. Nasi Ailesinin himayesinde bulunan bu okullarda büyük Talmud uzmanları yetişti⁹⁸.

Matbaanın Osmanlı topraklarında Yahudiler tarafından kurulması hem dini eserlerin kaybolmamasında hem de eğitimin işleyişi anlamında önemli rol oynadı. İlk Osmanlı matbaası Sefarad; David ve Samuel İbn Nahmies tarafından 1493'te İstanbul'da kuruldu ve Nahmias ailesi 1518'e kadar bu mesleği sürdürdü. Nahmias kardeşlerin bastığı ilk eser, 1493 tarihli Yakub Ben Asher'in Arba'ah Turim adlı eseridir⁹⁹. Ancak çoğu araştırmacı eserin 1493 yılında basıldığından şüphe etmektedirler¹⁰⁰.

1551-1553 Halicz Kardeşlerin Matbaası, 1559 -1593 Salamon Jozef Jabes'in matbaası ve 1579-1595 Don Jozef Nasi tarafından Ortaköy Belveder Konağı'nda kurulan Jozef Nasi'nin

⁹⁷ Eroğlu, s.129.

⁹⁸ Sharon, s.104.

⁹⁹ Naim Gülerüz, "Yahudi Basımevleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s.398; Mehmet Ali Akkaya, "Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, C.1, Sayı:1, 2008, s.5.

¹⁰⁰ 1493 tarihi kabul edildiğinde, 1493 ve 1505 arasında başka bir baskı yapılmaması pek çok araştırmacı tarafından şüpheli karşılanmıştır. Offenberga ise 1493 tarihinin doğru olduğunu 1505'e kadar baskı yapılmamasının nedeninin Venedik savaşı nedeniyle yaşanan kâğıt kıtlığı olduğunu savunur. A. K. Offenberga, "İstanbul'da Basılan İlk Kitap", Çev. Rıfat Bali, *Müteferrika*, Sayı 4, 1994, ss.1-12.

ölümünden sonra karısı Reyna tarafından işletilmeye devam eden matbaa; İstanbul'da 16.yüzyılda kurulan diğer ünlü matbaalardır¹⁰¹. Mesleğe 15.yüzyılda İtalya'da başlayan ve 16.yüzyılda İstanbul'da devam eden Soncino ailesinin matbaası 16.yüzyılın en çok eser basan matbaası olmuş; matbaa uzun yıllar Soncino aile fertleri tarafından işletilmiştir¹⁰².

İstanbul'daki Yahudi matbaalarında basılan kitapların ilk sayfalarında " *[falanca tarihte], bu yüce İstanbul şehrinde, İsmail'in, yüce hükümdar sultan [falancanın] saltanatında tamamlandı-ebediye yaşasın, Tanrı yardımcısı olsun ve hükümdarlığı ebediye yücelsin, amin.*¹⁰³" yazardı. Bir diğer kalıp, şu şekilde biter: " *Onun ve bizim yaşadığımız dönemde Yahudiye kurtarılacak ve İsrail barış içinde yaşayacak.*¹⁰⁴ " şeklindeki standart ifade yer alırdı. Bu ifadeler belki yöneticilerin sempatisini kazanmak için kullanılmaktaydı, ancak Osmanlı idarecileri yabancı dildeki kitapların içeriğine tamamen ilgisiz davranmaktaydılar ve aynı tarihlerde Venedik'te basılan İbranice kitaplarda bu ifadeler yer almamaktaydı.

18.yüzyılda İstanbul, İbranice Matbaacılığın en büyük merkezlerinden biri oldu. Ribı Yona Ben Yaakov Aşkenazi dönemin en ünlü matbaacısıdır.

¹⁰¹ Güleryüz, Basımevleri, s.398.

¹⁰² Yasin Meral, "Osmanlı İstanbulu'nda Yahudi Matbaası ve Basılan Bazı Önemli Eserler", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Feridun Emecen- Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 27-29 Mayıs 2014, s.460.

¹⁰³ Rozen, s.42.

¹⁰⁴ Rozen, s.43.

Ribi Yona'nın 1711'de Vilnali Ribi Naftali Ben Azral Eskenazi ile Ortaköy'de ortak açtığı matbaa en büyük matbaalardan biri oldu. 1741'deki bir yangında tamamen zarar gören matbaa küçük çapta tekrar kuruldu, Ribi Yona'nın ölümünden sonra oğulları ve torunları matbaacılık geleneğini devam ettirerek, 1777'ye kadar matbaayı faal tuttular. 1782'de Haim Eli Pardo'nun matbaasının kapanmasından sonra İstanbul Yahudileri 1801'e kadar matbaasız kaldılar; 1801'de Rafael Haim Pardo matbaası kuruldu¹⁰⁵. Yahudilerin ilk gazetesi ise 1853'te Raşi harfları ve ladino diliyle yayınlanmaya başlayan Leon de Hayim Kastro'nun kurduğu Orİsrael gazetesidir¹⁰⁶.

1.4. Ekonomi ve Dış Ticaret

Sarraflık ile uğraşan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda, önemli bir finansal etkisi olmuştur. Osmanlı'da resmi finans daha çok faiz ve borç verme yasağının uygulanmadığı yerlerde Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıklar ile gelişmiştir¹⁰⁷. Yahudi cemaati bu öncü konumdan 18.yüzyıl sonrasında kopmaya başlamış ve finansal konularda Rumlar daha fazla öne çıkmıştır.

1.4.1. Vergiler

1540, 1595, 1608 ve 1623 tarihli Osmanlı vergi sicillerinde İstanbul; Büyük İstanbul ve Küçük İstanbul adıyla anılan iki Yahudi cemaati yer

¹⁰⁵ Güleryüz, Basımevleri, s.398.

¹⁰⁶ Silvyo Ovadya, "Yahudi Basını", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s.398.

¹⁰⁷ Pauline Grosjean, "The Institutional Legacy of The Ottoman Empire: Islamic Rule and Financial Development in South Eastern Europe", *Journal of Comparative Economics*, 39 (2011), p.2.

almaktadır. Vergi konusunda Romanyotlar iskân politikası sonucu İstanbul'a gelmelerine rağmen sürgün statüsünde kendi gelenlere sağlanan bazı vergi ayrıcalıklarından mahrum kaldılar¹⁰⁸.

Yahudilerde Hristiyanlar gibi cizye ödüyorlardı ve tahrir defterlerinde kayıt altına alınmaktaydılar. Osmanlı Yahudi cemaatinden toplanmak üzere bir meblağ belirliyor ve belirlenen meblağı cemaat temsilcileri cemaatler arasında paylaştırılıyordu. Pek çok konuda anlaşılamayan cemaatler ekonomik çıkar için birlikte hareket edebiliyordu. Yahudi cemaatinden baş vergisine ilaveten üç düzenli vergi alınır: İspence¹⁰⁹, taşınmaz mülk vergisi¹¹⁰ ve rav akçesi. Osmanlı ayrıca çok sayıda münferit vergide toplardı¹¹¹.

Rav akçesi sadece İstanbul'dan değil imparatorluğun başka yerlerindeki Yahudi cemaatlerinden de toplanırdı. *“Rav akçesi ilk toplandığı zamanlarda, hahambaşının atanmasına karşılık ödediği bir vergi olabilir; belli bir dönemde, rav akçesinin o yıl toplanan toplam baş vergisi miktarına göre sabitlenen bir götürü vergi, maktu (sabit) vergi haline geldiğidir. Rav akçesi, her ne kadar hahambaşı ya da bir başkası tarafından, yani belli bir birey tarafından*

¹⁰⁸ Rozen, s.12

¹⁰⁹ İspence; İstanbul'un fethinden önce Balkanlarda gayrimüslimlerden toplanan vergidir. Örfi bir vergi olan ispençe çift resminin karşılığı bir baş vergisidir. Reayanın yerine getirmekle mükellef olduğu bazı hizmetlerin nakde çevrilmesidir. Halil İnalcık, “İspence”, **TDV, İA**, C.23, s.177.

¹¹⁰ Taşınmaz mülk vergisi; avarız haneleri üzerinden hesaplanır ve cemaatin kullanımında olan taşınmaz mülkler için alınır. Halil Sahilioğlu, “Avarız”, **TDV, İA**, C.4, s.109.

¹¹¹ Rozen, s.27.

*Osmanlılara teslim edilse de cemaatin tümü tarafından ödenirdi.*¹¹² Rav Akçesi sıklıkla Rum Papazlar tarafından atama üzerine ödenen Pişkeş/Peşkeş ile karşılaştırılırdı. Her iki vergi ortak hukuksal gerekçeye dayanır ve Gayrimüslimlerin kendilerine ait bir yargıya sahip olmaları karşılığında ödedikleri vergidir. Bu vergiler, Müslümanların Gayrimüslimlere olan hukuksal üstünlüğünü vurgular. Farkları ise Pişkeş, atama üzerine bireysel olarak kişi tarafından ödenirken Rav Akçesi, Hahamların organizatörlüğünde cemaatin tümü tarafından yıllık sabit bir tutar olarak ödenir¹¹³.

Tüm Osmanlı tebaasının sırtındaki en ağır vergi yükü ise düzensiz/münferit vergiler ve angaryalardır. Yahudiler savaş zamanında askeri amaçlarla kullanılmak üzere zanaatkâr ve para desteği sağlamak zorundadır. Yahudi cemaatinin ödediği belli başlı düzensiz vergiler şunlardır: Nüzül, Suhret, Salgın, Celep ve Tavan akçesi¹¹⁴. Münferit vergiler içindeki angaryaların yerini 1551'den sonra çoğunlukla para almıştır¹¹⁵.

1.4.2. Meslekler

Yahudi cemaati, askeri sınıf ve Müslüman din adamlarınca yapılan işler dışında her ekonomik

¹¹² Rozen, s. 27.

¹¹³ Rozen, s.29-30.

¹¹⁴ Nüzül; ihtiyaç durumunda kullanılmak üzere ordu için un ve arpa tedarik etmek. Suhret; Kale inşasında bedenen çalışmak ya da maddi destek sağlamak. Salgın; yolculuk yapan Osmanlı Subay ve idarecilerinin misafir edilmesi.Celep; et tedariki için taşra'dan İstanbul'a sığır taşınması ve gerektiğinde kasaplık hizmetinin sağlanması. Tavan akçesi; değerli maden arıtmacılığı için ödenen vergi.

¹¹⁵ Rozen, s.32.

faaliyete ve işe az ya da çok varlık gösteriyorlardı. Yahudi Cemaatinin en fazla ün kazandığı meslek hekimliktir. II. Murad'ın Hekimi İshak Paşa (Galon/Galen) ve II. Mehmed'in hekimî Yakub Efendi (Üstad Jacoba) Osmanlı tarihinde en bilinen hekimlerdir. 16.yüzyıl boyunca Hamon ailesinden olan hekimler etkili oldu. Ailenin temeli II. Beyazıd ile I. Selim'e hekimlik yapan Joseph Hamon'a dayanıyordu. Hamon ailesi aynı zamanda ticaret ile uğraşan hem servet sahibi hem de şecere olarak itibarlı bir aile idi. Ailenin ünü; Moşe Hamon, 1540'ta Venedik ile barışı sağlayınca daha da arttı¹¹⁶.

17.yüzyılda Yahudi hekimler ünlerini ve saraydaki konumlarını korudular. 1618 tarihli Etibaa-i Yahud başlıklı listede saray hizmetinde bulunan 40 Yahudi hekimin isimleri bulunmaktadır. Yahudilerin hekimlik uzmanlığı 18. ve 19. yüzyıllarda devam etti ve İsak Paşa Molho, Elias Paşa Kohen, Mentos Paşa Galimidi, Jak Paşa Nişim, İsak Paşa Hacez, Jak Paşa Mandil, Angelo Bey Akşioti, Menahem Bey Hodara, Elias Bey Modiano, Rafael Bey Dalmediko, Viktor Bey Galimidi ve daha birçoğu orduda da en üst rütbelere kadar yükseldiler¹¹⁷. Yahudilerin hekimlikte olan başarıları genel kabul gördüğünden 1847'de Sultan Abdülmecid, Kaşer mutfak problemi nedeniyle Tıbbiye'de Yahudi öğrenci olmadığını öğrenince, Yahudi öğrencilere yönelik bir mutfak kurdurmuş ve Yahudi öğrenciler cumartesi günü derslerden

¹¹⁶ Shaw, Yahudiler, ss.135-136.

¹¹⁷ Güleriyüz Yahudiler, s.408.

muaf tutulmuştur. Bunun üzerine 29 Yahudi öğrenci Tıbbiye'ye kayıt yaptırmıştır¹¹⁸.

Sefaradların gelişinden sonra özellikle 16.yüzyılda bahçecilik Yahudiler için önemli bir uğraş haline gelmişti. Evler arasında uzanan bahçelerde ticari anlamda bahçecilik yapıyorlardı. 16. ve 17. yüzyıllarda meyve ve enginar yetiştiriciliğinde yükselmişlerdi¹¹⁹.

Yahudi cemaati yemek içme konusunda kesin dinsel kurallara bağlı olduklarından (kaşrut) süt, şarap ve et üretimi ve ticaretini özellikle kendi kullanımları için yapmaktaydılar. Şarap, bu gıda üretimi ve satışında dış ticareti de yapılan karlı bir maldı. Nasi ailesinin yaptığı ticaret kollarından biri şaraptı¹²⁰.

Balkanlardan Rumeli'ye yapılan zorunlu bir angarya olan celepkeşanlık İstanbul'un et tedariki için önemli ama riskli bir işti. Celepkeşanlık, pek çok Yahudi iş adamının iflasına sebep olduktan sonra cemaatin bu yükümlülüğü bir vergiye dönüştürme girişiminde bulunduğu bilinmekle beraber sonucun ne olduğuna dair kayıt bulunmamaktadır¹²¹.

Galanti'nin Evliya Çelebi'den aktardığına göre 1638 tarihinde Yahudiler; tasfiyeciler (kalıpçılar), inciciler, kuyumcular, kuyumculuk tasfiyecileri, halis altın ve gümüş amelesi, hamızı kibrit hazırlayıcıları gibi işlerde çalışmaktaydı. Bankerlik, sarraflık, antikacılık, simsarlık, eczacılık

¹¹⁸ Ocak, s.43; Güleriyüz, Yahudiler, s.405;

¹¹⁹ Rozen, s.225.

¹²⁰ Rozen, s.226.

¹²¹ Rozen, s.226.

ve tercümanlık gibi işlerde ise özellikle başarılı ve neredeyse tekel halinde idiler¹²². İmparatorluğun en usta sarrafları Yahudilerdi. İmparatorlukta farklı para birimleri kullanıldığından madeni paranın değerini belirlemek hassas bir işti. Yahudi sarraflar sıklıkla değerli maden paraların kenarını kırpmakla suçlanıp, bu konuda sorun yaşadıklarından en sonunda cemaat sarraflıkla uğraşılmasını yasakladı. Yahudiler, sarraflık konusunda o kadar baskındılar ki bu karar sonucunda İstanbul Darphanesi kapandı¹²³.

17.yüzyılda Yahudiler diplomatik misyonlarda görevlendirildiler. En bilinen görevler; III. Mustafa döneminde Kara Mustafa Paşa'nın hekimliğini yapan ve 1699 Karlofça Antlaşması görüşmelerine katılan Israel Konegliano (Konian) ve Ruslara karşı ittifak öneren İsveç Kralının elçisi ile görüşmek üzere Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından görevlendirilen Aslan Ağa lakaplı Moiz ben Yuda Beberi'dir¹²⁴.

Kadınların oynadıkları ekonomik rol sosyal statülerine, ailevi durumlarına, yeteneklerine ve dinsel kurallara göre belirlenirdi. Üst sınıfa mensup Yahudi kadınlar mal alır, satar kiralarlardı, kâr amaçlı yatırım yapabilirler, kredi borcu verebilir ya da ticaret ile uğraşabilirlerdi. Aşağı sınıfa mensup kadınlar ise ürettikleri el işlerini satar, hizmetçi olarak çalışır ya da müzik, dans, kozmetik, medikal

¹²² Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, ss.114-115; Rozen'de Yahudi cemaatinin mücevher işlerini ve maden işçiliğini detayları ile anlatmaktadır. Rozen, s.229.

¹²³ Rozen, s.229.

¹²⁴ Güleriyüz, *Yahudiler*, s.404.

tedavi gibi küçük dallarda hizmet verirlerdi¹²⁵. İstanbul'da Yahudi kadınları; kadınlara yönelik seyyar satıcılık yaparak, küçük esnaflıkla ekonomik gelir elde etmiş, hatta saray ile bağlantılar kurabilmişlerdir.

Cemaatin 18.yüzyılda başlayan gerilemesi Yahudi esnafı olumsuz olarak etkilemiştir. Olumsuzluğun başlıca nedeni Yahudi Cemaati zayıfladıkça onların yerine geçmek isteyen Hristiyan ve Müslüman esnaflardır. Konunun en belirgin örneği Mahmut Paşa Camii etrafında toplanan aktar loncasında görülmüş, Müslüman aktarlar aralarında anlaşarak, Yahudi meslektaşlarının geleneksel olarak aldıkları payları ödememişlerdir. Konu hukuksal olarak Yahudi esnafın lehine çözümlenmiştir¹²⁶.

1.4.3 Dış Ticaret

Bizans döneminden itibaren ticaret konusunda ön plana çıkan Yahudiler, Sefaradların gelişi ile bu konuda daha da başarılı hale gelmişlerdi. Sefaradlar, Avrupa'da kalan akrabalarını kullanarak dış ticarete etkin oldular. Zaten Yahudi cemaatinde yaşanan dil değişimi; 19.yüzyılda Osmanlı Yahudilerinin Avrupalı akrabaları ile anlaşamamaya başlamasına neden olarak, Yahudilerin dış ticaretten çekilmesine ve Rumların ön plana çıkmasına sebep oldu.

¹²⁵ Ben-Naeh, p.39.

¹²⁶ Suraiya Faroqi, "18. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'da Hristiyan ve Yahudi Esnaf", *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, C.1, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, ss. 296-297.

Yahudiler; Osmanlılar ile yabancı tüccarlar arasında aracılık yapmışlar ve ticaretin her alanında faaliyet göstermişlerdi¹²⁷. Özellikle mültezimlik, sarraflık, hekimlik, simsarlık, bankacılık gibi dallarda etkili olmuşlardı¹²⁸. Erken dönemlerde İspanya ve İtalya Yahudileri İstanbul, Selanik ve Safed'de gelişmiş bir yünlü kumaş sanayi kurmuşlardı¹²⁹. Esir ticareti ile de uğraşmışlar ancak İslam gelenek ve kuralları nedeniyle esir ticaretinde kalıcı olmamışlardı¹³⁰. Romanyotların fetih sonrası İstanbul ve çevresinin toprak vergilerini toplamaları, mültezimliğe geçişini kolaylaştırdı. 1582'de bir bölgenin gümrük ve iskelelerinin çoğu Yahudilerin eline geçince, tüccarlara zararı olduğu gerekçesiyle Yahudilerin emin ve mültezim olarak görev yapmaması emredildi¹³¹.

16.yüzyılda Yahudilerin Osmanlının bankacılık işlerini ellerinde bulundurmaları dış ticarete hâkim olmalarını kolaylaştırdı. Buna en belirgin örnek 1552'de Portekiz-Felemenk Marranolarından olan bankacı Mendes ailesidir¹³². Hamon, Nasi, De Segura, Aben Yaeş aileleri gibi az sayıdaki servet sahibi aile uluslararası ticaretin en önemli aktörleridir. Zaman zaman bu ailelerin Levantenlerle iş birliği yaparak çok geniş bir ticaret

¹²⁷ Tabakoğlu, s. 341.

¹²⁸ Eroğlu, s.168.

¹²⁹ Tabakoğlu, s.341.

¹³⁰ Eroğlu, s.171, Rozen, s.24; Rozen'in aktardığına göre 1559, 1560 ve 1575'te çıkarılan fermanlar, zimmilerin köle alışverişi yapmalarını yasakladı. Bir süre sonra Yahudi ve Hristiyanlar köle alabilmek için vergi ödemeye başladılar.

¹³¹ Eroğlu, s.168, Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, İletişim, İstanbul, 1998, ss.53-54, Rozen, s.25.

¹³² Tabakoğlu, s.341.

ağına hükmedebildikleri görülmüştür¹³³. Yahudilerin 15. ve 16.yüzyıllarda ticaret maddeleri; tekstil ve giyim eşyası, deri eşya ihracatı, yün ticareti, tekstil boya maddeleri ithalatı, doğudan ithal edilen ipek, inci, mücevherat ve baharatın Batı'ya ihracı, maden ve metaller ile hafif hırdavat ticaretidir¹³⁴. Gerileme döneminde ise baharat, et, kumaş çeşitleri, ilaç, yağ ve şarap ticareti yaparak iç ticarete yöneldiler. Uluslararası dış ticareti Hristiyanlara bıraktılar. Meslek olarak ise kumaş boyacılık, terzilik, dokumacılık, ciltçilik ile uğraştılar¹³⁵.

2.Selanik Yahudi Cemaati

2.1. Yahudi Nüfusu ve İskânı

Selanik kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudi nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir diğer önemli kentti. Bu yoğunluğun altında yatan başlıca sebep, Osmanlı'nın uyguladığı iskân politikasıdır. Selanik'e en büyük Yahudi nüfus, Sultan II. Bayezid dönemi, 1481-1512 yılları arasında yerleştirildi. 1492 yılında İspanya'dan gelen Sefarad göçüyle Selanik, Osmanlı yönetiminin Yahudileri yerleştirdiği üç önemli yerleşim yerinden biri oldu. 1492 yılında İspanya'dan, 1493 yılında Sicilya ve Güney İtalya'dan ve 1497 yılında Portekiz'den sürülen Sefarad Yahudilerinin önemli bir kısmının Selanik'e yerleşimi ile 1519 yılı tahrir defterine yansıyan şekliyle kentteki milletlerin genel manzarası şu şekildedir. Müslümanlar 282 mücerred (bekâr), toplam 1,374 hane; Rumlar

¹³³ Rozen, ss. 233 – 236.

¹³⁴ Gülerüz, Yahudiler, s.407.

¹³⁵ Shaw, s.219.

(Ortodoks) 55 mücerred, toplam 1,087 hane ve Yahudiler 930 mücerred, toplam 3,174 hane.¹³⁶ 1530 yılında Selanik merkezde, 48 müslim, 11 gebran mahallesi ile 3 gebran ve 20 Yahudi cemaati bulunmaktadı.¹³⁷ 1567-1568 tarihli Selanik mufassal defterine göre ise, yirmi altı Yahudi cemaati bulunmaktadır.¹³⁸

17. yüzyılda ise Selanik'te, elli altı Yahudi mahallesi olup, Osmanlı sicillerinden 1828 yılına ait kayıtlarda Selanik'te on altı Yahudi mahallesi bulunmaktadır. Yahudi mahallelerindeki söz konusu bu değişim için Anastasiadou, 19. yüzyılda kent nüfusunun %65'i Yahudi ve Rumlardan oluştuğuna göre; Müslüman mahalleleri diğer cemaatlerin mahallelerine kıyasla hem تنها hem de daha küçüktür tespitini yapmaktadır.¹³⁹ Yine Bizans

¹³⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 Temmuz 1977 Ankara), Meteksan, Ankara, 1980, (İttihat ve Terakki), s.355.

Özgür Kolçak'ın verdiği bilgiye göre; 1519 tarihli icmal tahrir defterinde bu sayı, 930 mücerred ve 3.143 hanedir. Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 22.

¹³⁷ *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937 / 1530) I*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2003, s. 2

¹³⁸ Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 77 – 78.

¹³⁹ Apostolos E. Vacalopoulos, *A History Of Thessaloniki*, çev. T.F. Carney, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1963, s.83; Apostolos E. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-*

dönemi Kazancılar Meryemi Mahallesi ve hipodrom ile deniz arasında uzanan mahallede yaşayan Yahudiler için; Sefaradların gelişi, yeni bir düzenlemeyi zorunlu hale getirdi. Bu olaydan sonra Yahudi mahalleleri kentin ova kesiminde yoğunluk kazandı.¹⁴⁰ Selanik'te Yahudiler genellikle liman çevresinde ve liman dâhilindeki İskele Kapısı semtinde yaşarlardı. Burası günümüzde Yunanlıların Plateia Eleftherias (Özgürlük, bağımsızlık) adını verdikleri meydanın karşısına denk düşmektedir.¹⁴¹

Selanik'in Yahudi Nüfusu

Yıl	Hane	Yüzde
1518	3.143 ¹⁴²	
1519		%56 ¹⁴³

1833, çev. Peter Megan, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1973, s. 246; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff), VIII. Kitap, YKY, İstanbul, 2003, (VIII. Kitap), s. 73; Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s.66.

¹⁴⁰ N. C. Moutsopoulos, “İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent”, *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı*, (Haz. Gilles Veinstein), İletişim Yay., İstanbul, 2001, ss. 28-29.

¹⁴¹ Vacalopoulos, Macedonia, p. 247; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 83; Osman Öndeş, *Asırlar Boyunca Selanik*, Hayat Matbaası, 1972, s. 11.

¹⁴² Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Milliyet Yay., İstanbul, 1995, s. 137.

¹⁴³ Gilles Veinstein, “Seküler Bir Paradoks”, *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı*, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yay., İstanbul, 2001, ss. 48 – 49.

1520	2.645 15.000 kişi	%54,3 ¹⁴⁴ %50 ¹⁴⁵
1525	2.465 ¹⁴⁶	
1530	2.509 ¹⁴⁷ 2.509 (17.653 kişi) ¹⁴⁸	%52 ¹⁴⁹
1567/68	2.945 + 2.274 mücerred = 16.999 kişi	%61 ¹⁵⁰
1568	2.807 ¹⁵¹	
1571	3.860 ¹⁵²	
1589	23.942 kişi ¹⁵³	
1613	2.933 + 2.270 mücerred	%63,98 ¹⁵⁴ %68 ¹⁵⁵

¹⁴⁴ Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans: Kısve Bahası Petitions and Ottoman Social Life 1670-1730*, Brill, Leiden, 2004, p. 49.

¹⁴⁵ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, YKY, İstanbul, 2007, s. 64.

¹⁴⁶ Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant" *The Journal of Economic History*, Vol. 20, No. 2, 1960, s. 246.

¹⁴⁷ Harun Yeni, *Demography and Settlement in Paşa Sancağı Sol-Kol Region According to Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri Dated 1530*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006, ss. 49 – 50.

¹⁴⁸ Shaw, *Yahudiler*, s. 60.

¹⁴⁹ Veinstein, *Seküler*, ss. 48 – 49.

¹⁵⁰ Delilbaşı, *Via Egnatia*, ss. 78 – 79.

¹⁵¹ Stoianovich, *The Conquering*, p. 246.

¹⁵² Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Konya, 2007, s. 646.

¹⁵³ Shaw, *Yahudiler*, s. 60. Shaw; 1613 yılı için ise nüfusu, 22.767 kişi olarak vermektedir.

¹⁵⁴ Heath W. Lowry, "When Did the Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613", *The Jews of The Ottoman Empire*, (Ed. Avigdor Levy), The Darwin Press, New Jersey, 1994, ss. 208 – 210.

¹⁵⁵ Veinstein, *Seküler*, ss. 48 – 49.

Selanik'in demografik yapısına hâkim olan Yahudi nüfus, 17. yüzyılda yirmi altı cemaatten meydana gelmekteydi. 1613 tarihli Selanik tapu tahrir defterine göre bu sayı; yirmi altı iken, 1623 tarihli Selanik mufassal tahrir defterinde yirmi yedidir. 1613 tarihli defterde geçen söz konusu cemaatlerin isimleri şunlardır:¹⁵⁶ Cemaat-ı İspanyol, Cemaat-ı Çiçilyan, Cemaat-ı Moy(Movi), Cemaat-ı Lizbon, Cemaat-ı Dalyan, Cemaat-ı Arbon, Mahalle-i Obranlu, Cemaat-ı Etz (Er)-Haim, Cemaat-ı Köhne Katalan, Cemaat-ı Aragon, Cemaat-ı Çiçilyan-ı Köhne, Cemaat-ı Katalan nam-ı diğer Geruş, Cemaat-ı Şalom, Cemaat-ı Midraş, Cemaat-ı Polye, Cemaat-ı Portugal, Cemaat-ı Geruş Kastilyan, Cemaat-ı Avora Portugal, Cemaat-ı Alaman, Cemaat-ı Geruş Kalavraş, Mahalle-i Kane, Cemaat-ı Motalto, Cemaat-ı Estrok, Cemaat-ı Köhne Kalavraş, Cemaat-ı Cedid Portugal ve Cemaat-ı Korfus olmak üzere toplam 2.918 hane ile 2.220 mücerred idi.

1613 yılı Yahudi nüfusu ile ilgili olarak, yukarıda bahsi geçen bilgilerin arasındaki farklılıklara karşın, Selanik'te yaklaşık 20.000 Yahudi olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan Traian Stoianovich ve Gilles Veinstein, 1664 yılında Selanik'te 40.000 Yahudi olduğunu belirtirken; Stoianovich bunun 1715'te 30.000'e, 1734'te 20.000'e ve 1783'te 18.000'e düştüğünü kaydetmektedir. Selanik Yahudi nüfusunun

¹⁵⁶Eroğlu, Yahudiler, ss.19-20,98-99; Ahmet Hikmet Eroğlu, "Osmanlı Hoşgörüsü ve Selanik'te Yahudi Yerleşimi" *Rumeli Kültürü*, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayını, Sayı: 17, 2007, (Osmanlı Hoşgörüsü), s. 10; Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.

azalmasına neden olan gelişmeler ekonomik olduğu kadar toplumsal gelişmelerinde bir sonucudur. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısı Sabetay Sevi olayı, dokuma sektörünün içine düştüğü bunalım ve göç gibi etkenler Selanik'in Yahudi nüfusunun azalmasına neden oldu.¹⁵⁷ Yine sayısı hakkında bir bilgi olmamakla beraber; 1733 yılında İstanbul ve Selanik'ten Yahudiler, Kudüs'e yerleşti.¹⁵⁸ Öte yandan İstanbul'a gelen Polonya mültecileri de 1748 tarihli padişah fermanıyla Selanik ve civarına yerleştirildi.

*“Üç yüzden fazla Polonya vatandaşı Osmanlı uyruğunu kabul etmek üzere gemilerle İstanbul Boğazı'na gelmişler ve kendilerinin uygun yerlerde iskân edilmeleri ricasını bildirmişlerdir. Bu talebin yerine getirilmesi doğrultusunda Polonya vatandaşlarının aileleri ile birlikte Selânik ve civarına yerleştirilmeleri için gereken düzenlemeler yapılmış, iskân edildikten sonra da himaye edilecekleri bildirilmiştir.”*¹⁵⁹

Venedik konsülünün Nisan 1741 tarihli verdiği bilgiye göre; Selanik nüfusu, 80.000 kişidir. Bunun 40.000'i Yahudi idi.¹⁶⁰ Yüzyılın ikinci yarısı için Stoianovich, Selanik'te Yahudilerin, nüfusun

¹⁵⁷ Stoianovich, *The Conquering*, pp. 246 – 247, bkz. dipnot: 38; Gilles Veinstein, “Balkan Eyaletleri 1606-1774”, *Osmanlı İmparatorluğu I, Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, (Balkan Eyaletleri), ss. 392 – 393.

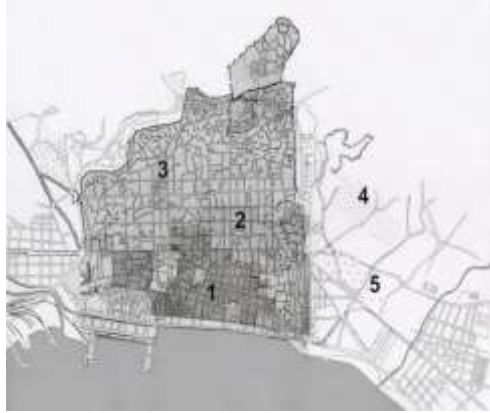
¹⁵⁸ Avigdor Levy (Ed.), *The Jews of The Ottoman Empire*, The Darwin Press, New Jersey, 1994, p. 724.

¹⁵⁹ *Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:77, Ankara, 2006, ss. 175 – 176.

¹⁶⁰ Mertzios, Μνημεία, p. 304'den Aktaran Vacalopoulos, Macedonia, p. 310.

%50'sinden %20'sine düştüğünü, yeniçerilerin de yerleşmesiyle Müslüman nüfusun %30'dan %55'e yükseldiğini ve ayrıca Rum-Ortodoks nüfusunda %20'den %25'e çıktığını belirtmektedir.¹⁶¹ Bunun yanı sıra özellikle 1790'dan sonra Ali Paşa'nın baskısı ile artan göçler kentin Rum-Ortodoks nüfusunu da arttırdı.¹⁶² Rum nüfusun artışı dışında altı çizilmesi gerekli husus, kentte artan yeniçeri nüfusedir. 18. yüzyılın sonlarında Selanik'te yeniçeriler ve onların ailelerinin sayısı 60.000 toplam nüfus içinde 28.000 ile 30.000 kişiydi.¹⁶³

Selanik (20. Yüzyıl Başı)¹⁶⁴

¹⁶¹ Stoianovich, *The Conquering*, p. 251.

¹⁶² Tekeli ve İlkin, *İttihat ve Terakki*, s. 359.

¹⁶³ Félix-Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce, formé d'après une année moyenne depuis 1787 jusau'en 1797.I* (Paris: Impr. De Crapelet, year VIII), 52'den Aktaran Traian Stoianovich "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800" *The Journal of Economic History*, Vol. 13, No. 4, 1953, (Land Tenure), p. 400; Veinstein, *Balkan Eyaletleri*, s. 392.

¹⁶⁴ Cristina Pallini ve Annalisa Riccarda Scaccabarozzi, "In Search of Salonika's Lost Synagogues. An Open Question

2.2. Cemaatin Kuruluşu ve İşleyişi

Selanik'teki Yahudi varlığı çok eskilere dayandırılmaktadır. Aziz Paulus'un I. yüzyılda “*Selanik'teki Helenleşmiş Yahudilere*” ithafen yazdığı mektuplar, Gezgin Tudelalı Benjamin'in, 1170 yılında kentteki Yahudi cemaatinin 500 üyesi olduğunu belirtmesi, buna kanıt olmaktadır. Yine 1290'da II. Charles tarafından İtalya'dan, Vicente Ferrar'ın anti-Semitik konuşmaları sonucu 1375'te Macaristan'dan ve 1391'de de İspanya'dan kovulan Yahudiler, Selanik'e yerleşmişti. Nitekim sonraki gelişmelerle, Selanik'teki yerel Yahudilere yani Romanyotlara, ülkelerinden kovulan İtalyan ve Aşkenaz Yahudilerde eklendi.¹⁶⁵

1492 yılında kente ilk gelenler, önceden Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalan ve bu yüzden “*pişmanlık duyanlar*” olarak nitelendirilen bir grup Mayorkalıydı. Bu gruba, 1493 yılı başında gelen Kastilyalılar ve Sicilyalılar eklendi. Kökeni Avusturya, Transilvanya ve Macaristan'a dayanan Aşkenaz Yahudilerin gelişi ise Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526'daki Orta Avrupa Seferleri sonrasına denk düşmektedir.¹⁶⁶

Demografik yapısı bu denli hızlı değişen ve pek çok farklı yerden gelen Yahudi için Selanik, artık yeni vatanları olmuştu. Ancak bu hızlı değişim

Concerning Intangible Heritage”, <http://www.quest-cdejournal.it/focus.php?id=354> (18.10.2017)

1. Yahudi Mahalleleri, 2. Grek Ortodoks Mahalleleri, 3. Türk Mahalleri, 4. Yahudi Mezarlığı, 5. Türk Mezarlığı.

¹⁶⁵ Veinstein, Seküler, s. 45; Shaw, Yahudiler, s. 15; Orhan Türker, “Selanik Musevileri” *Tarih ve Toplum*, Sayı: 196, 2000, s.39.

¹⁶⁶ Veinstein, Seküler, ss. 47-48.

cemaat içi sorunları da beraberinde getirmişti. Talmud'u kabul etmeyen Karai mezhebine bağlı Yahudilerle (Karaylar) kentin diğer cemaat mensupları arasındaki anlaşmazlıklar, Karay Yahudilerinin İstanbul'a göçlerine neden oldu.¹⁶⁷ Cemaati meşgul eden diğer bir olay, Portekiz kökenli Baruş'un yarattığı huzursuzluklardı. Baruş, Müslümanlar ile cemaat arasında aracılık yapması için Müslümanlar tarafından Yahudi kâhyası olarak görevlendirilmiş olmasına karşın, beslediği çetelerle kenti soymaya girişmişti. Ayrıca iki veba salgını ve bir eczacının ilaçlar arasındaki bir sıçanı kovalarken devrilen lamba sonucu çıkan büyük yangın; 1545 yılında, 5.000'den fazla evin ve on sekiz sinagogun yanmasına neden olmuştu.¹⁶⁸

16. yüzyılda; Romanyot, Sefarad ve Aşkenaz olmak üzere üç Yahudi topluluğunun başı çektiği Selanik'te, Yahudilerin bir çatı altında örgütlenmeleri görüş ayrılıkları dolayısıyla pek mümkün olamamıştı.¹⁶⁹ Bu yüzden her cemaatin hahamı o cemaatin başkanı konumundaydı. Ancak 17. yüzyılla birlikte cemaat ileri gelenlerinin çabalarıyla, mevcut sorunları konuşmak için bir araya gelinerek, nihayetinde bir hahambaşılık kurulmasına karar verildi.¹⁷⁰ Bununla ilgili ilk ortaya atılan fikir, üç üyeli haham konseyi kurulmasıyken, bunun için yüzyılın ortalarında başlayan girişimler, meyvelerini ancak 1680 yılında

¹⁶⁷ Eroğlu, Osmanlı Hoşgörüsü, ss. 11-12; Eroğlu, Yahudiler, s. 98.

¹⁶⁸ Veinstein, Seküler, s.53.

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Shaw, Yahudiler, ss. 80-84.

¹⁷⁰ Eroğlu, Osmanlı Hoşgörüsü, s. 11; Benbessa ve Rodrigue, ss. 106.

vermiş¹⁷¹ ve hahambaşılık kurumu, üç üyeli haham konseyiyle birlikte ortaya çıktı. Bu aynı zamanda Sabetay Sevi tartışmalarının neden olduğu krize de bir yanıtı.¹⁷²

Özellikle Selanik'teki merkezi örgütlenme, 1520 yılında kurulan Talmud Torah'ın* çatısı altında şekillendi. Kentteki farklı kesimlerin temsilcilerinden oluşan yönetim kurumu, yoksul öğrencilerin eğitimi için; peynir, yağ gibi bazı maddelerden özel vergiler alma ya da para toplama hakkına sahipti. Ayrıca kurumun öğrenciler için dini kitap bastığı bir matbaası vardı. Selanik'teki Talmud Torah, çok önemli ruhani liderler yetiştirmiş ve eğitim kalitesiyle ün yapmış bir okuldu. Bu yüzden çok uzak yerlerden bile aileler, çocuklarını iyi bir eğitim almaları için buraya gönderiyordu.¹⁷³ Hatta Selanik'teki Talmud Torah, Amsterdam Talmud Torah'sı için bir model olarak alınmıştı.¹⁷⁴

Selanik'teki çoğu cemaatin ibadethaneleri haricinde kendilerine ait bir hastanesi, Talmud Torah yani ilkokulu, mezarlığı, mezbahası, hayır

¹⁷¹ Levy, ss. 721-722.

¹⁷² A. Rosanes, *Divrei Yemei Yisrael be-Togarmah* (History of the Jews in the Ottoman Empire), Vol.1, Tel Aviv, 1930, p. 215'den Aktaran Levy, p. 68; Shaw, *Yahudiler*, s. 200.

* Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat esaslarına yönelik dini eğitim veren okullar. Torah: Tevrat, Yahudi yasasının ve eğitiminin tümü.

¹⁷³ Benbessa ve Rodrigue, s. 113; Shaw, *Yahudiler*, s. 90; Anastassiadou, s. 58.

¹⁷⁴ M. Molcho, "SINAI", Vol. 50,1962, p. 461'dan Aktaran Hyman Cooper, **The Responsa Of Rabbi Joseph İbn Leb**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of London, London, 1963, s. 101.

kurumları, cemaatin en bilgili üyeleri arasından seçilen hâkimlerin (dayan) oluşturduğu bir mahkemesi (bet din, beit din) vardı.¹⁷⁵

Kentteki sinagog, Talmud Torah, Yeshivah (Yeşivot ya da Yeşiva)** , hastane ve yetimhane gibi kurumlar, cemaatin vakıf gelirleriyle finanse edildiği için cemaat üyelerinden düzenli vergi alınırdı. “*Pesha*” isimli bu vergi, yıllık sermaye vergisi idi. Hatta bundan elde edilen gelirlerin bir kısmı, cizye vergisini ödeyemeyen Yahudilere yardım amaçlı bir kenara ayrılırdı.¹⁷⁶ Osmanlı Devleti’nde Yahudi hanelerinden alınan vergi, kentten kente farklılık arz etmekteydi. 17. yüzyılda İstanbul’da 660 akçeye kadar yükselen vergi, Selanik’te 180 akçe idi.¹⁷⁷

Osmanlı Yahudi cemaatinin birtakım ihtiyaçlara cevap verebilmek ya da sorunları çözmek adına bazı düzenlemeler yapma yoluna gittiği görülmektedir. Bu yapılan düzenlemelerin amacı, cemaat üyelerinin sosyal hayatına çeki düzen vermektir. Yahudi kadınların giyim kuşamlarına yönelik getirilen kısıtlamalar buna örnektir. Bu kısıtlamalar; Yahudi kadınları, Yahudi olmayanların gözünden korumayı amaçlıyordu. Bu

¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, ss. 117-124; Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, ss. 295-352; M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukuku”, *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, Klasik Yay., İstanbul, 2005, ss. 171-224.

** Hahamlık akademisi, Başları ‘rosh yeshivah’ tır.

¹⁷⁶ Shaw, Yahudiler, s. 119.

¹⁷⁷ Gerber, ss. 44-45, (İbranice)’den Aktaran Benbassa ve Rodrigue, s.117.

yüzden Yahudi olmayanların kıskançlık ve nefretinden sakınmanın yolu, Yahudi kadınların aşırı süs ile dikkat çekmemeleriydi. Yine Selanik Hahamı Shmuel de Medina tarafından özellikle Sefarad kadınlara faizciliğe ortak olmamaları öğütlenmekteydi. Ona göre; Yahudi kadınların aile içinde saygıdeğer bir konumda kalabilmelerinin yolu, faizciliğe ortak olmamaktı.¹⁷⁸ Bundan başka 1558 yılında Selanik'te yasallaşan, herhangi bir Yahudi davacının kendi mahkemeleri dışında Yahudi kardeşine dava açmaması yasağı hem cemaati hem de üyelerini korumaya yönelik bir yasaktı. Aynı şekilde Selanik'te, yirmi yaş üzeri kimse Selanik dışında imal edilmiş giysi ve üretimi giymemeliydi.¹⁷⁹

2.3 Sosyo-ekonomik Yaşamda Selanik Yahudileri

2.3.1. Gündelik Yaşam ve Sabetay Sevi Olayı

Kentin Yahudi sakinleri; demircilik, bakırcılık, marangozluk, tenekecilik, kasaplık, çömlekçilik, mermercilik, tornacılık, sepicilik, arabacılık, ipçilik, kunduracılık, terzilik, kuyumculuk, elmas tıraşlaması, zeytinyağı ve sabun imalatı yaparak, hayatlarını idame ettirmekteydiler. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Michel Febvre; İstanbul, İzmir, Halep, Selanik, Kahire gibi büyük kentlerde yaşayan Yahudilerin sarraflık, bankacılık, tefecilik, sırmacılık, simsarlık, doktorluk, eczacılık, tercümanlık gibi işleri tercih

¹⁷⁸ Ruth Lamdan, "Communal Regulations as a Source for Jewish Women's Lives in the Ottoman Empire", *The Muslim World*, Vol.95, 2005, ss. 253, 258.

¹⁷⁹ Cooper, ss. 116-117.

etmelerinin nedenini; yorucu olmayıp, çok para getiren işler olmasına ve bu mesleklerde insanları kandırmanın daha kolay olmasına bağlamıştır.¹⁸⁰ Selanik Yahudilerinin yaklaşık iki yüzyıl süren Altın çağı, 1700'lerle birlikte yerini, zorlu döneme bırakmış olsa da Yahudiler, Osmanlı sultanlarına diplomatik konularda yardımcı olmaya devam etti. Genellikle üniversite eğitimi almış olan Selanik'teki Yahudi hekimler hem İslam hem de Rönesans tıbbi konusunda bilgi sahibiydiler.¹⁸¹

Yine madencilik ve dokumacılık Yahudilerin tekelinde olan mesleklerdi. Dokumacılık ve kumaş boyacılığında rakipsiz hale gelen Yahudiler; geceli gündüzlü evlerde, sokaklarda tüm aile bireyleri birlikte çalışırlar ve üretim yaparlardı.¹⁸² Bu yüzdendir ki, kentin Yahudi mahalleri pislikten, zehirli su birikintilerinden kurtulmazdı. Yahudilerin yaygın olarak yaşadıkları konut tarzı, kortijo (cortijos) idi. Ortası avlulu, bir ya da iki hatta üç katlı Kortijolar, genellikle kiremit çatılı binalardı.¹⁸³ Kortijolarda yaşam, bir avlunun etrafında oluşturulan odalarda sürmekteydi. Mutfak, tuvalet ve banyo gibi yaşam alanlarının zemin katta yer aldığı kortijolarda; dışı kapalı, içe dönük toplu bir yaşam tarzı hâkimdi.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Eroğlu, Yahudiler, s. 174.

¹⁸¹ Evangelia A. Varela, "Bizans ve Osmanlı Döneminde Selanik'te Sağlık ve İlaç", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: VI, Sayı: 2, 2005, s.197.

¹⁸² Shaw, Yahudiler, ss. 144-146; Veinstein, Seküler, ss.56 – 57.

¹⁸³ Shaw, Yahudiler, 89; Veinstein, Seküler, ss.56 – 57.

¹⁸⁴ Mine Tanaç Kiray, *Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları* "İzmir

Kendilerine has kıyafetleri olan Selanikli Yahudi kadınların “*Kofya*” denilen başlıkları vardı. Kumaştan yapılan bu başlıkların arkasında, saç örgüsünü sokacak dikdörtgen bir torba bulunur ve torbanın ucundan kadife kaplanmış deriden bir dörtgen sarkardı. Bu dörtgen, nazardan korunmak için ağaç ve göz motiflerinde işlenmiş incilerle süslüydü.¹⁸⁵ Yine Selanik ve civarında “*kamiza larga*” denilen, uzun hayat bağışlayacağına inanılan uzun bir gömlek dikilirdi. Kamiza larga, erkek çocuklara sünnet düğününde; kız çocuklara ise, isim takma törenlerinde giydirilirdi.¹⁸⁶

Selanik aynı zamanda tüm Yahudi toplumu için geçmişten bugüne tarihi anlamlar yüklenen kültürel merkezlerden biri oldu. Şair Samuel Usque, Selanik’i “*İsrail metropolü, doğruluğun şehri, sadık şehir, bir zamanlardaki Kudüs’ün olduğu gibi Yahudi ulusunun anası*” olarak nitelendirirken, sinagogları, okulları ve yoğun Yahudi nüfusu ile kent “*küçük Kudüs*” olarak görülmüştür.¹⁸⁷

Selanik’teki bu kültürel gelişim ve zenginliğin oluşmasında matbaanın önemli bir payı olduğu açıktır. Selanik’e ilk matbaa, 1512 yılında bir Portekizli tarafından getirildi.¹⁸⁸ Sonra İtalya’dan gelip Selanik’e yerleşen Israel Sonsino’nun torunu Gershon ben Moshe oğlu Elizer ile birlikte burada

Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2004, s. 76.

¹⁸⁵ Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1999, s. 156.

¹⁸⁶ Besalel, s. 163.

¹⁸⁷ Shaw, Yahudiler, ss. 153-156; P. Risal, *La Ville Convoitée Salonique*, Les Éditions Isis, İstanbul, 2001, s. 97.

¹⁸⁸ Veinstein, Seküler, s. 53; Türker, s. 39.

1530 yılında İbranice yayınlar basan bir matbaa kurdular ve 1530 ile 1547 yılları arasında Sonsinoların Selanik'teki matbaasında, kırka yakın İbranice kitap basıldı. Yine 1709 yılında Abraham ben David ve Yomtov Canpillas tarafından Selanik'te kurulan diğer bir matbaa oldu.¹⁸⁹ Buna göre; 18. yüzyılda basılmış Yahudi kitaplarının sayısının kentlere göre dağılımı şöyledir.¹⁹⁰

**18. Yüzyılda Basılmış Yahudi Kitaplarının Sayısının
Kentlere Göre Dağılımı**

Kentler	1731-1750	1751-1770
İstanbul	62	34
Selanik	33	39
İzmir	14	13
Kahire	1	-
Toplam	110	86

Selanik'in en eski sinagogu, Roma kökenli olan Etz-Ha-Haim (Yaşam Ağacı) Sinagogu olup, bunun dışında İtalya ve Orta Avrupa'dan gelen Yahudiler İtalya (1450) ve Aşkenaz (1470) sinagoglarını kurdular. Ancak kentteki sinagoglarının çoğu, 1492 yılındaki büyük göç sonrası Yahudilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 16. yüzyılda inşa edildi. Bunlar; Sefarad, Kastilya, Mayorka, Katalan, Aragon, Sisilya, Otrando, Pulia, Kalabra, Portukal, Lisbon, Evora, Provincia, Kalabrya, Neve, Tsedek, Kyana ve

¹⁸⁹ Shaw, Yahudiler, ss. 167-168, 229.

¹⁹⁰ A. Rosanes, Korot ha-Yehudim be-Turkiyah ve-Artzot ha-Kedem (History of the Jews in Turkey and the Lands of the East), Vol.4 -5, Sofia,1934-1937, pp. 355-364'den Aktaran Levy, s. 92.

Şalom sinagoglarıydı. Selanik'teki sinagoglarla ilgili olarak altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntı var ise o da bazı sinagoglarda ihtiyacı olanların geçimlerini sağladıkları dokuma atölyelerinin bulunmasıdır.¹⁹¹

Sabetay Sevi'nin ölümünün ardından Selanik, Mesihlik hareketinin yeni üssü durumuna geldi. Bunun bir nedeni, Sabetay'ın dul eşinin yani Ayşe'nin (Jochebed, Yohebed) Selanik'te olmasıydı. Sabetay Sevi'nin ölmeden iki yıl önce evlendiği Ayşe'nin yanı sıra, dönemin en itibarlı Hahamlardan olan babası Joseph Filozof, meşhur bilgin Salomon Florentin ve Barzilai da Selanik'teydi. Hatta Sabetay Sevi taraftarlarının idaresini ele alan Ayşe; kardeşi Jacop (Yakup) Qucrido'yu, Sabetay Sevi'nin ruhunun içinde yer aldığı mistik bir vazo olarak düşünmekteydi.¹⁹² Böylelikle Yakup'a inananların oluşturduğu bir tarikat ortaya çıktı. 1683 yılında Selanik'teki Yahudiler arasında kitlesel din değiştirmeler görüldü ve kısa bir sürede üç yüz aile Müslüman oldu.¹⁹³

Sabetay Sevi'nin Selanik'teki müritleri ve onun soyundan gelenler görünüşte Müslüman ancak özünde Sabetay Sevi'nin izinden gitmeye devam ettiler. “Dönme”¹⁹⁴ ya da avdetiler olarak

¹⁹¹ Anastassiadou, ss. 45-52.

¹⁹² Gershom G. Scholem, “Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, Ankara, 1988, s. 225; Örs, s. 368.

¹⁹³ John Freely, *Kayıp Mesih, Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 255.

¹⁹⁴ Ayrıca bkz. Abdurrahman Küçük, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, (tarihsiz)

adlandırılan Sabetaycılar,¹⁹⁵ hem ibadetlerini hem de faaliyetlerini gizliden yürütme yolunu seçti.¹⁹⁶ Özellikle Gazze’li Nathan tarafından Selanik’te kurulan okul, Sabetay Sevi’nin öğretilerini yaymayı ve açıklamayı misyon edinmiş faaliyetleriyle dikkatleri üzerine çekmeyi başardı.¹⁹⁷

Sabetay Sevi Olayı’nın Yahudi cemaati üzerinde yarattığı etki; cemaat içinde fikir ayrılıklarına ve bölünmelere neden olmasıydı. Yakup’un ardından Sabetaycıların kendi aralarında da bir bölünmeye maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, 1700’lerde bilgin dönmelerden birinin oğlu olan Osman Baba’nın (Baruehyu Russo, Baruhya Ruso) Sabetay Sevi’nin cisimleşmiş şekli olduğunun ilan edilmesi idi. Hatta 1716 yılına doğru da Osman Baba’nın Tanrı’nın cisimleşmiş hali olduğu sonucuna varıldı ve Avrupa Yahudiliğinin en büyük merkezlerinde, bu doktrinini yaymak için Selanik’ten görevliler gitti.¹⁹⁸

Sabetay Sevi Olayı, cemaat üzerinde bölünmelere neden olduğu kadar cemaatin gelirlerinin de düşüşüne neden olmuştu. Zaten

¹⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abraham Galante, **Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri**, Zvi-Geyik Yay., İstanbul, 2006; Rifat N. Bali, “Sabetaycılık Konusunda Bir Bibliyografya Denemesi”,

http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/sabetay_sevi_bibliyografya.pdf, (10.08.2012), ss. 1 – 18.

¹⁹⁶ Shaw, Yahudiler, s. 214.

¹⁹⁷ Shimon L. Khayat, “Benayahu’s “Sefunot, the Sabbatian Movement in Greece”, *The Jewish Quarterly Review*, Vol.71, No.4, 1981, p. 253. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sefünöt, Sēfer Shānāh le-hēker kehillōt Yiśrā’ēl bam-Mizrāh, Sefer XIV. Jerusalem, 1977, pp.15+557.

¹⁹⁸ Scholem, s. 229.

dokuma endüstrisindeki mevcut bunalımla göç eden Yahudiler yüzünden cemaatin gelirlerinde bir düşüş söz konusuydu. Buna bir de İslamiyet'e geçen Yahudilerin eklenmesi demek, cemaatin darboğaza girmesi ve cemaat içi kurumlarının işlevsiz hale gelmesi anlamına gelmekteydi.¹⁹⁹

Sosyal hayatta Müslüman gibi davranan Sabetaycılar, Ramazan'da oruç tutar, Müslüman isimler kullanırlar ama evlerinde gizlice Yahudi ibadetlerini yerine getirirlerdi. İki din arasında kalan Sabetaycılar Müslümanlara göre sahte Müslüman, Yahudiler için inkârcı olarak görülmüştü ve bu yüzden ne Müslümanlar ne de Yahudiler tarafından kabul görmüşlerdi.²⁰⁰ Hatta rivayete göre; Sabetaycılar, Selanik'teki Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği 1912 yılına kadar, yedi kişilik bir heyeti her sabah kentin girişine göndererek, Sabetay Sevi'nin gelmesini beklemişlerdi.²⁰¹ Sefarad kökenli Fransız Sosyolog Edgar Morin'e göre; dönmelerle birlikte Sefarad kültürü ve Osmanlı İslam kültürü arasında bir köprü kurularak, bu sayede yeni bir kültürel oluşum ortaya çıkmıştır. Nitekim 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında siyasi ve toplumsal değişimin hız kazanmasıyla birlikte dönmeler, Osmanlı yenilik hareketlerinde etkin bir rol alacaktı. Ayrıca Morin için “*dönme*”, Osmanlı İslam toplumunun ilk dünyevileşmiş yüzüdür.²⁰²

¹⁹⁹ Shaw, Yahudiler, s. 195.

²⁰⁰ Anastasiadou, ss. 67-69.

²⁰¹ Shaw, Yahudiler, s. 214.

²⁰² Edgar Morin, Vidal et Les Siens, Seul, Paris, 1989, pp.34-35'den Aktaran Cemil Oktay, “Edgar Morin'in Kalemile

2.3.2. Ekonomik Yaşamda Yahudiler

Ekonomi açısından 16. yüzyıl hem Selanik hem de sakinleri olan Yahudiler için altın bir çağ oldu. Kanuni dönemi Yahudi göçmenler Selanik limanını, Balkanların ekonomi merkezi haline getirdi. Bu Yahudi göçmenler kentin, Adriyatik ve Ege Denizi, Orta Avrupa ile Akdeniz arasındaki kavşak konumundan yararlanan ve diğer Yahudi topluluklarla ilişki ağını kullanan tüccarlardı. Ayrıca bu tüccarların Makedonya'nın ve Teselya'nın başlıca pazarları olan Kavala, Üsküp, Manastır, Yanya, Kastoria, Arta, Larissa, Tırhala ve uluslararası ticaretin büyük merkezlerinde temsilcileri olan aracıları da vardı. Bu dönem, Selanik özellikle Venedik'le ticari ilişki içindeydi ve Ragusa Cumhuriyeti, Venedik ve Selanik arasındaki kara ticaretinin ara istasyonu oldu.²⁰³

Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısı, Selanik ekonomisinin dolayısıyla Selanik Yahudilerinin zorlayıcı bir döneme girdiğinin işaretiydi. 1650'lerden sonra Makedonya'daki Yahudi tüccarların önemlerini yitirmelerine sebep olan iki gelişme vardı. Birincisi, Batı ve Atlantik çevresindeki ekonomik gelişmelerin Yahudi sermayesi için sağladığı iş olanaklarının dış göçe neden olmasıydı. İkincisi, Rum tüccarların Yahudi tüccarlar karşısında kaydettiği gelişmeydi.²⁰⁴

Selanik", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, 1992, ss.497-498.

²⁰³ Veinstein, Seküler, s. 54.

²⁰⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin. *Cumhuriyet'in Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s.18; Stoianovich, *The Conquering*, p. 244; Shaw, *Yahudiler*, ss. 169, 186 – 189.

Mesleki açıdan bakıldığında; Selanik'in yerel Yahudi nüfusu, sarraflardan (bankerler) celeplerden, üzüm bağlarından, mandıralardan ve köle tacirlerinden vergi toplamakla uğraşmaktaydı. Öte yandan ileri gelen Müslüman memurlarını ya da yeniçeri kumandanlarını finanse eden Yahudiler, kentin gümrük imtiyazı ve kent dışındaki tuzlaların imtiyaza verilmesiyle de ilgiliydi.²⁰⁵ Hamallık, aktarlık, tuhafiyecilik, eskicilik gibi işler Yahudilerin tekelinde olup, semercilik, tenekeçilik, demircilik, boyacılık, çuha dokumacılığı başlıca uzmanlaştıkları mesleklerdi.²⁰⁶

Osmanlı merkezîyetçi yapısının Selanik üzerindeki uygulamaları; kentin, bir liman kenti olarak ticaretten ziyade Bursa örneğinde olduğu gibi, dokuma endüstrisi ile öne çıktı. Ağırlıklı bir Yahudi yerleşimi olması ve yeniçeri kıyafetlerini dokuma yükümlülüğü ile Selanik, merkezin kontrolünde dokuma imalatında ihtisaslaşan ve endüstriyel örgütlenmesini buna göre inşa eden ya da ettirilen bir kentti.

Osmanlı'da çuha/çuka dokumacılığı²⁰⁷ özellikle Selanik'teki Yahudiler tarafından yapılmaktaydı. Svoronos; Yahudilerin çuha dokumayı, Kastilya'da öğrendiklerini belirtmektedir.²⁰⁸ II. Beyazid dönemi, Selanik Yahudilerine yeniçeriler için çuha dokumaları karşılığında, Rumeli'de miri fiyatla yün toplamaları izni verildi. Ancak bu yükümlülük o kadar basit

²⁰⁵ Mazower, s.69.

²⁰⁶ Türker, s. 40.

²⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kolçak.

²⁰⁸ N. Svoronos, *Le Commerce de Salonique Au XVIII Siècle*, Presses Universitaires De France, Paris, 1956, s.187.

olmayıp; öncelikli şartı, her yıl belli bir miktar çuhanın teslim edilme zorunluluğu vardı. 16. yüzyıl başı bu miktar 95.000 zıra iken yüzyılın sonunda 280.000'e çıktı.²⁰⁹ Burada dokunan çuhalar, “*barani*” denilen yağmurluk ve “*mirahuri*” denilen elbise dikiminde kullanılırdı.²¹⁰ Ayrıca kalın Selanik çuhasından dolama yapılarak, saraydaki görevlilere verilirdi.²¹¹

İtalyan Seyyah Jacob Condorini'ye göre; 17. yüzyılda Selanik'te yalnızca iplik eğirme ve dokumacılıkla uğraşan 10.000 civarında hane vardı.²¹² 40.000 yeniçeri için mavi ve yeşil çuha işleyen Selanik Yahudileri bundan başka, türlü türlü

²⁰⁹ Halil Sahillioğlu, “Yeniçeri Çuhası ve II. Beyazid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2-3, 1974, s. 419.

Osmanlı yönetiminin çuhaların dokunması konusunda ne denli hassas olduğuna dair çarpıcı örnek 1569 tarihli şu iki hükmüdür: İlk hükümde; “Selanik'te baş gösteren tâun dolayısıyla etraftaki köylere çıkan ve çıkmak isteyen çocuklarına karşılık olarak cemaat ileri gelenlerinin birbirlerine kefil olup taahhütlerini yeniledikleri bildirilen Yahudilerin, işlenmesini üstlendikleri mirî çukaları vaktinde eksiksiz teslim etmelerinin temini”, buyrulmaktadır. Yine “Selanik'te ortaya çıkan tâun nedeniyle mirî için çuka işleyen Yahudiler'in dükkânlarını ve tezgahlarını terkedip etrafa dağıldıkları bu nedenle mirî çukanın zamanında yetiştirilemeyeceği duyulduğundan, etrafa dağılan Yahudiler'in yerlerine getirtilerek mirî çukayı zamanında işleyip teslim etmelerinin sağlanması; aksi halde görevlilerin sorumlu tutulacağı” bildirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı idaresi için çuhaların zamanında teslim edilmesi, vebadan daha da önemli bir önceliğe sahiptir. 7 Numaralı Mühimme Defteri, ss. 228, 324

²¹⁰ Sahillioğlu, *Yeniçeri Çuhası*, s. 417.

²¹¹ Tayyip Gökbilgin, “Selanik”, *İ.A. Cilt: X*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966, s. 344.

²¹² M. Molcho, “SINAI”, Vol. 50 1962, p. 463'den Aktaran Cooper, s. 352.

Selanik keçesi ve kenarları kırmızı ipekten mavi peştamallar işlerler, halı dokurlardı.²¹³

Dokuma işinden sorumlu olmalarının doğal sonucudur ki, Yahudi tüccarlar yeniçeri ocağı ile yakın ilişki içinde olup, yeniçerilerde ocağın ihtiyaçlarını karşılamak için ocak bezirgânı adında bir görevli ve özel girişimci vardı. Bu görev, babadan oğla geçmekteydi ve bununla ilgili düzenleme İstanbul ve Selanik'teki birkaç Yahudi ailesinin tasarrufundaydı.²¹⁴

Selanik'in Yahudi nüfusunun yükümlülüğündeki dokuma endüstrisi ile Osmanlı idaresi yakından ilgilenecek gerek üretimin kalitesi gerekse devamlılığı konusuna hassasiyetle yaklaştı. 17. yüzyılda Selanik Yahudilerinin İstanbul'a eksiksiz teslim etmeleri gereken çuha miktarı 285.000 zıradır. 1626-1630 yıllarına ait hükümleri içeren 3457 Numaralı Maliye Ahkâm Defteri'nde, İstanbul'un çuhaların teslimatının eksiksiz yapılmasına ne denli önem verdiğini gösteren, Selanik kadısına yazılan pek çok hüküm yer almaktadır.²¹⁵ İç ve dış kaynaklı olumsuz gelişmeler ve devletin sektörü ayakta tutmaya yönelik

²¹³ Çelebi, VIII. Kitap, s. 75; Öndeş, s. 13; Vacalopoulos, Thessaloniki, p. 86.

²¹⁴ Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Belge Yay., İstanbul, 1999, s. 36.

²¹⁵ Murat Serdaroğlu, *3457 Numaralı Maliye Ahkâm Defterine Göre Osmanlılarda Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009, ss. 24,42,48 – 49. Hüküm No: 71,72,85,177,178,217.

girişimleri ile Selanik'in dokuma endüstrisi, 19. yüzyıla değin varlık göstermeye devam etti.²¹⁶

Öte yandan ticaret konusundaki uzmanlıklarıyla nam salan Yahudiler, Selanik nüfusunun çoğunluğunu oluşturdıkları gibi, kent ekonomisini yönlendirme konusunda da bu yeteneklerini başarıyla sergilediler. Avrupa dillerine, bankacılık işlemlerine hâkim olmaları ve Avrupa'nın pek çok ticari merkezindeki Yahudilerle ilişki halinde olmaları ekonomiye yön vermelerini kolaylaştıran etkenlerdi. Özellikle de ticari hayattaki başarılarının devamlılığını ve verimliliğini sağlayan en önemli şey, işlerini aile ortaklığı sistemi üzerine inşa etmeleriydi. İstanbul ve Selanik'teki Yahudiler; Trakya'dan Güneydoğu Avrupa'ya ve Tuna'dan yukarıya doğru Macaristan, Avusturya ve Orta Avrupa içlerine ve en doğuda Polonya ve Rusya'ya kadar yaygın ticaret ağları kurdular ve böylelikle ekonomide tekel olmayı başardılar.²¹⁷

Selanik'te Yahudilerin en faal yürüttükleri işlerden biri bankacılıktı. Borsa alanındaki tecrübeleri özellikle Amsterdam Borsası'ndaki Yahudi hâkimiyetinin nedeni, her şeyden haberdar olmalarıydı. 1698 tarihli Fransız konsolosunun konuyla ilgili raporu hem Yahudilerin ticari başarılarını hem de onlar için Selanik'in önemini özetlemektedir.

“Güney ile birlikte doğu ve batı arasındaki ilişkinin Selanik camiası vasıtasıyla kuruluyor

²¹⁶ Söz konusu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*, İmge, Ankara, 2015, ss. 204-210.

²¹⁷ Shaw, Yahudiler, ss. 146 – 147.

olmasından dolayı Venedik, Selanik'in en önemli bağlantı noktası olduğunu düşünür. Dünyanın iki kısmındaki yani Venedik'in sorumluluk alanı ile Kuzey ülkelerini idare eden Amsterdam için Selanik yönetim merkezidir. Bu ise ticaret hakkında dünya üzerindeki tüm bilgi ve haberleri almak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla cumartesi ve pazar Hristiyanlar dini ibadetleriyle meşgulken, Yahudiler cemaatleri içinde, her hafta sistemlerini inşa etmektedirler. Bu sistemde, hafta boyunca alınmış küçük ayrıntıları da içeren bilgiler, cemaat başları ve hahamlar tarafından dikkatle ayıklandıktan sonra pazar öğleden sonra Yahudi ajan ve simsarlarına aktarılırdı. Bunlar, büyük akıllarıyla aralarında önceden kararlaştırılmış bir plandan sonra ertesi gün manipülasyona başlamak için hazırlardır. Bu plan, pazartesi sabahı, bireysel yatkınlığa göre: ya satış ya alış ya da değiş tokuşta paylaşılır. Yahudiler daima ticari malların büyük bir kısmını stokta tuttukları için menkul kıymetlerin düşüş veya yükseliş ya da bazen ikisinden de yararlanmakta ve her zaman en uygun anlara hükmedebilirlerdi."²¹⁸

1650 sonrası gelişmeleri, Yahudi ticaret kesiminin önemini yitirmesinin nedeniydi. Bahsi geçtiği üzere Yahudilerin güç kaybında etkili olan iki gelişmeden ilki; dünya ticaretindeki yön değişimi ve Girit'i kaybeden Venedik ticari gerileyişinin ²¹⁹ Yahudileri ticari alternatifler aramaya zorlaması ve bunun da dış göçü tetiklemiş olmasıydı. İkincisi yükselişe geçen Rum-Ortodoks tüccarlardı. Rum Ortodoks tüccarların Yahudilere karşı tercih edilir hale gelmesinde iki neden

²¹⁸ Werner Sombart, *Jews an Modern Capitalism*, Batoche Books, Kitchener, 2001, pp. 121 – 122.

²¹⁹ Risal, p. 98; Vacalopoulos, Macedonia, p. 257.

etkiliydi. Bu dönem üretim faaliyetleri ağırlıklı kırsal alanlara kaymış ve bu yeni bir ticari örgütlenmeyi zorunlu hale getirmişti. Selanik başta olmak üzere büyük kentlere yerleşmiş olan Yahudi tüccarlar, ticaretteki bu dönüşüm için yaygın bir konumda değillerdi. Öte yandan 1650 sonrası tercümanlık kadrolarında öne çıkmalarıyla merkezle ilişkileri gelişen Rumlar, ayrıca İngilizlerin de ticarete öncelikli tercihleriydi ve bütün bu etkenler, onlara üstünlük sağladı.²²⁰ 17. ve 18. yüzyılda Selanik'te Yahudi tüccarların hâkimiyeti zayıflarken özellikle cemaat içinde ağırlıklı kan kaybını İspanyol kökenli Yahudiler yaşadı. Ayakta kalanlar ise Fransız korumasından faydalanan Livorno'dan gelen İtalyan kökenli ve Portekiz kökenli Yahudiler oldu.²²¹

Sonuç

İmparatorluğun iki gözde kenti İstanbul ve Selanik, birçok açıdan iletişim ve etkileşim halinde olmaları dolayısıyla merkez-çevre ilişkisinin de en güzel örneğini sergilemektedir. İstanbul ve Selanik, Osmanlı Yahudi cemaatinin, oluşum ve gelişimindeki benzerlik ya da farklılıkları ortaya koymak için anlamlı iki Osmanlı kenti olma özelliğine sahiptir. İstanbul Yahudi Cemaati; Romanyotlar, Sefaradlar, Aşkenazlar ve Karaylar olmak üzere dört ana gruptan oluşmaktadır. İstanbul'da cemaate, sürgün ve kendi gelen çatışması damga vurmuştur. Fetih sonrasında iki Romanyot kökenli hahamının liderliği esnasında, Sefaradlara ve Karaylara karşı tutumları buna örnektir. Öte yandan İstanbul, imparatorluğun en

²²⁰ Tekeli ve İlkin, Cumhuriyet'in Harcı, s. 16.

²²¹ Tekeli ve İlkin, İttihat ve Terakki, s. 358.

kalabalık Yahudi nüfusuna ve en karmaşık örgütlenme şekline sahiptir. Ancak tüm imparatorluk Yahudilerinin başı olma iddiasına sahipken başarılı olamayıp, cemaatin ihtiyacı olan liderlik vasfını sergileyememiştir. Kâhyalık müessesinin doğuşuna neden olan bu süreç dolayısıyla en güçlü olduğu dönem olan fetih sonrasında fırsatını değerlendiremeyip, tüm Yahudi cemaatini otoritesi altına alma fırsatını kaçırmıştır. Sonuçta; Cemaat, 1835 yılında resmi kurumsal kimlik kazanana kadar liderlik sorunu yaşamıştır. Dolayısıyla mevcut otorite eksikliği, İstanbul'da saraya nüfuz etmenin başlıca yol olarak gözükmesine neden olmuştur. Bunu en etkili şekilde kullananlar servet sahibi, Sefaradlardır. Yine İstanbul'da Romanyotlar elde ettikleri makamları servet olarak görürken, Sefaradlar ise zenginlikleri ile itibar elde etmeyi düşünmüşlerdir. Romanyotlar, Bizans döneminden itibaren coğrafyanın kültürüne sahip oldukları için otorite ile iş birliğine daha yatkındırlar. Sefaradlar ise servetlerine güvenmiş ve servet kaynaklı itibarın değişkenliğini acı tecrübe etmişlerdir. Cemaatin genel ekonomik faaliyetlerine hâkim olan unsur, ticaretti. Zaten hem iskân politikası hem de göçmenlere kucak açılmasının temelinde Yahudi servetinden faydalanma düşüncesi öncelikli bir rol oynadığı için, ticari hayattaki faaliyetlerini özgür bir ortamda yürütme imkânı elde etmişlerdi.

Öte yandan Selanik'te cemaat; Romanyotlar, Sefaradlar ve Aşkenazlardan oluşan üç ana gruba sahiptir. Rabanî- Karay çatışmasına sahne olan Selanik Yahudi cemaatinde, Karay'ların diğer Yahudi cemaatleri ile anlaşmazlığı, 16. yüzyılda İstanbul'a göçlerine neden oldu. Selanik'te

Sefaradların hâkim olduğu bir cemaat söz konusudur. Bu nedenle kent, cemaat içi mücadelelerden uzak daha uyumlu bir cemaat örgütlenmesi sergilemektedir. Selanik'in daha istikrarlı bir cemaat görüntüsüne sahip olduğuna en güzel örnek, cemaat sayılarının bile uzun yıllar içinde radikal değişimler göstermemiş olmasıdır. 16. yüzyılın sonuna kadar cemaat, önemli sorunlarını «*ad hoc*» yoluyla çözmeye çalışmış ancak 17. yüzyılda gündeme gelen hahambaşılık kurulması kararı, 1680'de «*üç üyeli haham*» konseyinin kurulması ile sonuçlanmıştır. Aynı şekilde imparatorluğun tüm Yahudilerinin başlıca etkinlik alanı olan ticaret, Selanik Yahudilerinin de temel faaliyetidir. Fakat Selanik Yahudi cemaat üyelerinin ekonomik hayatına yön veren gelişme, merkez tarafından dokuma sektörünün ön plana çıkartılması ve bunun kent ekonomisi için bir zorunluluk halini almış olmasıdır. 16. yüzyılda 95.000 zıra olan talebin, yüzyıl sonu 280.000 zıraya çıkması bu durumu özetlemektedir.

Her iki kentin cemaati karşılaştırıldığında nüfus açısından Selanik, İstanbul'a göre daha istikrarlı ve göç dalgalanmalarından daha az etkilenmiştir. Selanik Yahudi nüfusu, İstanbul Yahudi nüfusuna göre daha homojendir. Ancak Selanik nüfusu, 18. yüzyılda (Yeniçeri yerleşimi, Çuha üretimi ve Rumlarla rekabet) sonucunda Yahudi göçü veren bir kent haline gelir. Bu göç, ağırlıklı İstanbul'dır.

İstanbul ve Selanik Nüfusu

Yıl	İstanbul	Selanik
1477	1.647 hane (%10)	
1519		3.174 hane (%56)
1530		2.509 hane (%52)
1535	8.070 hane	
1613		2.933 hane (%64)
1690	9.642 hane	

Yahudilerin iskanı konusunda İstanbul'da idareciler daha aktif rol oynamış ve belli bir yönlendirme söz konusu olmuştur. (Hasköy, Balat ve Galata) Fakat Selanik'te Yahudilerin iskanına yönelik belirgin bir yönlendirme görülmezken, Selanik'in Yahudi nüfusu, 18. yüzyılda düşüşe geçmiştir. Bu gerilemenin başlıca nedeni, çuha üretimi ve dokuma sanayiindeki çöküştür. İstanbul Yahudi nüfusu daha sık yer değiştirmeye maruz kalırken (Yangınlar, Yeni Camii'nin yapımı gibi yer değiştirmeye zorlayıcı kararlar) Selanik'te bu tür yer değiştirmeye zorlayıcı kararlar daha azdır. Öte yandan kentin demografik yapısını şekillendiren Yahudi nüfusu olduğu için Selanik'te Yahudilerin yaşam alanlarına müdahaleye gerek kalmamıştır. Yine İstanbul'da Kahal'lar arası geçiş fazladır. Selanik'te bu geçişlere sebep olabilecek bir rekabet söz konusu değildir. Kâhyalık kurumunun oluşumunda İstanbul cemaatinin lidersizliği etkili iken, Selanik'te Sefaradların gelişi ile ihtiyaç unsuru olarak doğmuştur. Ancak Kâhya Baruş örneğinde olduğu gibi merkezden uzaklık, suistimallerin doğmasına neden olur. İki kent açısından daha da önemli olan bir fark, İstanbul'un

Yahudi cemaati için siyasi ve ticari bir merkez olmuş olması, Selanik'in ise Yahudi eğitimi ve kültürü için bir merkez haline gelmiş olmasıdır. Selanik'e «Küçük Kudüs» denmesi, tüm Yahudiler için ifade ettiği anlamı özetlemektedir. Sinagoglar sosyal ve dinsel bir merkez olmaları yanı sıra Selanik'te ihtiyaç sahipleri için dokuma atölyeleri bulundurmaları dolayısıyla ekonomik bir rol de üstlenmiş durumdaydılar.

Ayrıca Sebatay Sevi olayının her iki kent cemaati üzerindeki etkisi belirgin olsa da ölümünden sonra Selanik'te bulunan eşi aracılığıyla etkisini hissettirmeye devam etmiştir.

Kaynakça

167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937 / 1530) I, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2003.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:37, Ankara, 1999.

Akkaya, Mehmet Ali. “Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:1, 2008, ss.1-16

Altınay, Ahmet Refik. *Eski İstanbul*, İletişim, İstanbul, 1998.

Anastassiadou, Meropi. *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010.

Ayalon, Yaron “Rethinking Rabbinical Leadership in Ottoman Jewish Communities”, *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 107, No. 3 (Summer 2017) pp, 323–353.

Aydın, M. Akif. “Osmanlı Hukuku”, *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, Klasik Yay., İstanbul, 2005, ss. 171 – 224.

Bali, Rıfat N. “Sabetaycılık Konusunda Bir Bibliyografya Denemesi”, http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/sabetay_sevi_bibliyografya.pdf, (10.08.2012), ss. 1 – 18.

Başgan, Yahya. “İstanbul’un Fethi ve Yahudiler”, *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, cilt:11, sayı:3, Eylül 2014, ss.63-84.

Benbassa Esther ve Aron Rodrigue. *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)*, çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

Ben-Nae., Y. (2017) “The Ottoman-Jewish Family: General Characteristics”. *Open Journal of Social Sciences*, 5, pp.25-45. <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2017.51003>

Besalel, Yusuf. *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1999.

Burçak, Leyla. *İstanbul’da Yaşayan Türkiye Yahudilerinin Sosyo-kültürel Özellikleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

Canatar, Mehmet. “1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’ne Göre Nefs-i

İstanbul’da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler”, *Osmanlı İstanbulu I*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2014, ss.283-310.

Castellan, Georges. *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Milliyet Yay., İstanbul,1995.

Cooper, Hyman. *The Responsa Of Rabbi Joseph Ibn Leb*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, London, 1963.

Delilbaşı, Melek. “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, ss. 73 – 91.

Epstein, Mark A. *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg im Breisgau, Schwarz, 1980, <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/iud/content/pageview/924916>

Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Osmanlı Hoşgörüsü ve Selanik’te Yahudi Yerleşimi” *Rumeli Kültürü*, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayını, Sayı:17, 2007, ss. 6 – 15.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Andaç Yay., Ankara, 2003.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff), VIII. Kitap, YKY, İstanbul, 2003.

Farooqi, Suraiya. “18. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'da Hristiyan ve Yahudi Esnaf”, *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, C.1, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, ss.287-308.

Freely, John. *Kayıp Mesih, Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Galante, Abraham. *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*, Zvi-Geyik Yay., İstanbul, 2006.

Galanti, Avram. *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947.

Gökbilgin, Tayyip. “Selanik”, *İ.A.*, Cilt: X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966, ss. 337 – 349.

Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:77, Ankara, 2006.

Groepler, Eva. *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Belge Yay., İstanbul, 1999.

Grosjean, Pauline. “The Institutional Legacy of The Ottoman Empire: Islamic Rule and Financial Development in South Eastern Europe”, *Journal of Comparative Economics*, 39 (2011), pp. 1-16.

Güleryüz, Naim. “Yahudi Basımevleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Tarih Vakfı Yayı, İstanbul, 1994, s.398.

Güleryüz, Naim. “Yahudiler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, ss. 403-408.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 1. Cilt, 1. Kitap, YKY, İstanbul, 2003.

Hacker, Yosef. “‘Ha-Rabanut ha-rashit’ ba-imperyah ha- ‘Othmanit bame’ot ha-15 vaha-16,” *Zion* 49.3 (1984): pp. 225–255.

Heyd, Uriel. “The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century”, *Oriens*, Vol. 6, No. 2, 1953, pp. 299-314.

İnalcık, Halil “İstanbul”, *TDV İ.A*, C:23, ss.220-239.

İnalcık, Halil. “İspence”, *TDV, İ.A*, C.23, s.177.

İnalcık, Halil. *The Survey of Istanbul 1455-The Text, English Translation, Analysis of Text, Documents*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

Khayyat, Shimon L. “Benayahu’s “Sefunot, the Sabbatian Movement in Greece”, *The Jewish Quarterly Review*, Vol.71, No.4, 1981, pp. 253 – 256.

Kiray, Mine Tanaç. *Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları “İzmir Örneği”*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2004.

Kolçak, Özgür. *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Küçük, Abdurrahman. *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, (tarihsiz).

Lamdan, Ruth. "Communal Regulations as a Source for Jewish Women's Lives in the Ottoman Empire", *The Muslim World*, Vol.95, 2005, pp. 249 – 263.

Levy, Avigdor (Ed.), *The Jews of The Ottoman Empire*, The Darwin Press, New Jersey, 1994.

Lewis, Bernard. *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Lewis, Bernard. *İslam Dünyasında Yahudiler*, İmge, Ankara, 1996.

Lowry, Heath W. "When Did the Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613", *The Jews of The Ottoman Empire*, (Ed.Avigdor Levy), The Darwin Press, New Jersey, 1994, pp. 203 – 213.

Mantran, Robert. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.I, TTK, Ankara, 1990.

Mazower, Mark. *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, YKY, İstanbul, 2007.

Meral, Yasin. “Osmanlı İstanbulu’nda Yahudi Matbaası ve Basılan Bazı Önemli Eserler”, *Osmanlı İstanbulu*, II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, Ed. Feridun Emecen- Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 27-29 Mayıs 2014, ss.455-469.

Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life 1670-1730*, Brill, Leiden, 2004.

Moutsopoulos, N. C. “İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent”, *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar’ın Uyanışı*, (Haz. Gilles Veinstein), İletişim Yay., İstanbul, 2001, ss. 24 – 41.

Ocak, Refika. *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yahudiler*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2004.

Offenberg, A. K. "İstanbul'da Basılan İlk Kitap", Çev. Rıfat Bali, *Müteferrika*, Sayı 4, 1994, ss.1-12

Oktay, Cemil. “Edgar Morin’in Kalemıyla Selanik”, *Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, 1992, ss. 495 – 499.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Ovadya, Sîlvyo. “Yahudi Basını”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, ss. 398-400.

Öndeş, Osman. *Asırlar Boyunca Selanik*, Hayat Matbaası, 1972.

Örs, Hayrullah. *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Öz, Mehmet. “1455 Tahriri ve İstanbul’un İskân Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı İstanbulu I*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2014, ss. 107-125.

Pallini, Cristina ve Annalisa Riccarda Scaccabarozzi. “In Search of Salonika’s Lost Synagogues. An Open Question Concerning Intangible Heritage”, <http://www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=354> (18.10.2017)

Risal, P. *La Ville Convoitée Salonique*, Les Éditions Isis, İstanbul, 2001.

Rozen, Minna. *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül, 2010.

Sahilioğlu, Halil. “Avarız”, *TDV, İ.A, C.4*, s.109.

Sahillioğlu, Halil. “Yeniçeri Çuhası ve II. Beyazid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2-3, 1974, ss. 415–466.

Scholem, Gershom G. “Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1988, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/774/9885.pdf>, (10.08.2012), ss. 217 – 244.

Serdaroğlu, Murat. *3457 Numaralı Maliye Ahkâm Defterine Göre Osmanlılarda Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

Sevilla-Sharon, Moshe. *Türkiye Yahudileri*, İletişim, İstanbul, 1992.

Shapira, Dan D. Y. “Yiddish–German, Slavic or Oriental?”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, ss.127-140.

Sharon, Moshe Sevilla. *Türkiye Yahudileri*, İletişim, İstanbul, 1992.

Shaw, Stanford J. “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, No. 2, 1979, ss. 265-277.

Shaw, Stanford J. *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, Kapı Yay., İstanbul, 2008.

Sombart, Werner. *Jews an Modern Capitalism*, Batoche Books, Kitchener, 2001.

Stoianovich Traian. “Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800” *The Journal of Economic History*, Vol. 13, No. 4,1953, pp. 398 – 411.

Stoianovich, Traian. “The Conquering Balkan Orthodox Merchant” *The Journal of Economic History*, Vol. 20, No. 2, 1960, pp. 234 – 313.

Svoronos, N. *Le Commerce de Salonique Au XVIII Siècle*, Presses Universitaires De France, Paris, 1956.

Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul’da Dış Ticaret”, *Osmanlı İstanbulu*, II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, Ed. Feridun Emecen-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 27-29 Mayıs 2014, ss.325-354.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. “İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (11-13 Temmuz 1977 Ankara), Meteksan, Ankara, 1980, ss. 351 – 382.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Cumhuriyet’in Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

Türker, Orhan. “Selanik Musevileri” *Tarih ve Toplum*, Sayı: 196, 2000, ss. 39 – 42.

Ünal, Neslihan. *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*, İmge, Ankara, 2015.

Vacalopoulos, Apostolos E. *A History of Thessaloniki*, çev: T.F. Carney, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

Vacalopoulos, Apostolos E. *History of Macedonia 1354-1833*, çev. Peter Megan, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1973.

Varella, Evangelia A. “Bizans ve Osmanlı Döneminde Selanik’te Sağlık ve İlaç”, *Osmanlı*

Bilimi Araştırmaları, Cilt: VI, Sayı: 2, 2005, ss. 196 – 198.

Veinstein, Gilles. “Balkan Eyaletleri 1606-1774”, *Osmanlı İmparatorluğu I, Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, ss. 349 – 413.

Veinstein, Gilles. “Seküler Bir Paradoks”, *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanlar'ın Uyanışı*, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yay., İstanbul, 2001, ss. 45 –67.

Yeni, Harun. *Demography and Settlement in Paşa Sancağı Sol-Kol Region According to Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri Dated 1530*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

Yörük, Doğan. “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”, *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:17, Konya, 2007, ss. 625 – 652.

Zarinebaf, Fariba. “Intercommunal Life in Istanbul During the Eighteenth Century”, *Review of Middle East Studies*, Vol. 46, No. 1, 2012, ss. 79-85.

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA MANASTIR VİLAYETİ'NDE SUÇ VE ASAYİŞE DAİR BAZI TESPİTLER*

Some Observations about the Crime and Public Order in Manastir (Bitola) Province at the Beginning of the XXth Century

Gürsoy ŞAHİN**

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, XX. yüzyılın başlarında Manastır şehrinde günlük hayatı olumsuz etkileyen adı suçlar ile ilgili verileri tespit etmek ve asayiş durumunu irdelemektir. Bu kapsamda gündelik hayatı etkileyen olumsuzluklar, şehrin asayiş durumu ve suç haritası ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Selanik ve Kosova vilayetleri gibi önemli bir merkez olan Manastır vilayeti, Türklerle birlikte Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Yahudi ve Arnavutların bir arada yaşadığı bir şehir özelliği taşımaktadır. Manastır, sahip olduğu kültürel çeşitlilik ve konumu sebebiyle Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketlerinde ön planda yer almıştır.

Çalışmada çok dinli ve çok kültürlü bir sosyal yapıya sahip olan Manastır'ın günlük hayatında karşılaşılan cinayet, adam yaralama, hırsızlık, gasp ve dağa kaldırma gibi adı suçlar ile ilgili veriler irdelendi. Bu şekilde elde edilen bulgular çerçevesinde, XX. yüzyıl başlarında Manastır şehrinde gündelik hayatın nasıl devam ettiği hakkında tespitlerde bulunmak, şehrin kendisine has demografik, kültürel ve iktisadi durumunun suç türleri ve oranları üzerindeki etkisi üzerinde değerlendirmeler yapmak mümkündür.

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca desteklenmiştir. Proje No: 17.FENED.01.

** (Doç. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye. e-posta: gsahin@aku.edu.tr

Araştırmada zaman olarak Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umumi Müfettişliği görevine başladığı ve Münzsteg Programı olarak adlandırılan reform tasarısının yürürlüğe konulduğu 1903 yılına odaklanılmıştır. Çalışmada mekan olarak Manastır Vilayeti’nin sancak ve kazaları ile buralara bağlı olan yerleşim yerleri dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamında 653 adet örnek vaka incelemesi yapılmıştır.

Çalışmanın temel kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri arasında yer alan ve incelenen yıllara ait suç ve asayiş ile ilgili bilgiler veren 183 numaralı Manastır cerâm istatistik defteri oluşturmuştur. İlâveten araştırmayla ilgili bilgi ve yorumlara yer veren diğer kaynaklar da dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manastır Vilayeti, Suç, Asayiş, Balkanlar, II. Meşrutiyet Öncesi, XX. Yüzyıl.

Abstract

The main purpose of this study was to investigate the data about the ordinary crimes affecting the daily life negatively in the Manastir province at the beginning of the XXth century and to examine the status of public order. Within this scope, negative situations affecting the daily life and public order and crime map of the city were tried to be revealed.

Being an important centre such as the Thessaloniki and Kosovo provinces, the Manastir province has the feature of a province in which the Greek, Bulgarians, Serbians, Vlachs, Jews, and Albanians lived together with the Turks. Manastir is a city, was at the forefront of the renewal movements of the Ottoman Empire due to its cultural diversity and location.

Related to the ordinary crimes such as murder, injury, robbery, hijack, and kidnapping encountered in the daily life in Manastir having a multi-religious and multi-cultural social structure, the data were examined in the present study. Within the frame of the obtained data, it was possible to identify how daily life continued in Manastir province at the beginning of the XXth century and to evaluate the effect of its own demographic, cultural and economic states on the types and rates of crime.

The study focused on the year 1903 in which Hüseyin Hilmi Pasha took up a position of The General Inspectorate of Rumelia and the reform proposal called as Münzsteg

Programme was put into force. The districts and townships of Manastir Province and settlements connected to these sites were taken into consideration as the places of the current study. In the scope of the study, a total of 653 case studies were investigated.

The main source of the study was crime (cerâim) statistics book of Manastir numbered 183 and providing information about crime and public order of the years examined and taking place in the Ottoman Archives of the Prime Ministry. Moreover, other sources including information and comments related to the study were also taken into consideration.

Key Words: Manastir (Bitola) Province, Crime, Public Order, Balkans, Before the Second Constitutionalist Period, XXth Century.

Giriş

Manastır, XIX. yüzyıl Osmanlı teşkilatında Selanik ve Kosova vilayetleri ile birlikte “*Vilâyet-i Selâse*” denilen idari yapılanma içerisinde yer alan önemli bir merkezdir¹. 1835’te Rumeli Vilayeti merkezi olan Manastır, 1839 yılında Makedonya²’nın orta kısmını oluşturan bir eyalettir. Manastır Eyaleti 1853’te tekrar düzenlenmiştir. 1864 yılında ilk vilâyet teşkilâtı kurulduğunda şehir,

¹ Mucize Ünlü (Sarı), *Manastır Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1996, s. 115; keza bkz. Mustafa Alkan, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Yıl: 2015, s. 245-246.

² “*Makedonya*” olarak adlandırılan coğrafi bölgenin siyasi sınırlarını net bir şekilde çizmenin çok kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde bölge “Selânik, Manastır ve Kosova” vilâyetleri içinde yer almıştır. Bkz. *Makedonya’daki Osmanlı Evrakı*, (Proje Yöneticisi: İsmet Binark, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 1, 8.

Rumeli Eyaleti'nin merkezi olmuştur³. 1867'de Selanik Eyaleti'ne bağlı bir sancağa dönüştürülmüş, 1873 yılında tekrar vilayet haline getirilmiştir. Bu sırada Manastır, Serfice, Görice, Debre ve İlbasan sancaklarına bölünmüş olan asıl Manastır, Merkez, Pirlepe, Kırçova, Ohri, Resne ve Florina gibi yerleşim birimlerine ayrılmıştır⁴.

Şehir, 1843 yılında Osmanlı ordu teşkilatında yapılan bir düzenleme ile Üçüncü Ordu'nun merkezi olmuştur⁵. Manastır'ın stratejik konumu sebebiyle Üçüncü Ordu'nun mevcudu 15 Haziran 1904 tarihine kadar kademeli olarak 66.524 nefere ulaşmıştır⁶. Keza 1881-1912 yıllarında Rusya, İngiltere ve Avusturya devletlerinin konsoloslukları da Manastır'da kurulmuştur⁷. Şehir, sahip olduğu stratejik konum ve sosyal yapısı sebebiyle Osmanlı yenileşme tarihinde önemli bir yer tutmuştur⁸.

Manastır vilayetinin idari taksimatına bakıldığında 1905 yılında 5 sancak, 18 kaza, 34 nahiye ve 1998 köyden oluştuğu görülmektedir. Manastır merkez sancak yanında Serfice, Debre, İlbasan ve Görice sancakları bulunmaktadır.

³ *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, s. 8; Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, (Aralık 2005), s. 71.

⁴ Necati Çayırılı, "Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)", *Türk Kültürü*, Ankara 2001, S. 458, s. 375; A. Altıntaş, *a.g.m.*, s. 71.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Hacısalıhoğlu, "Bitola", *Encyclopaedia of Islam*, 3rd ed., Leiden-Boston-Brill, 2014, s. 54-57.

⁶ Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 226.

⁷ Kristaq Prifti, "Manastır", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınevi, Ankara 2003, s. 562.

⁸ M. Ünlü (Sarı), *a.g.e.*, s. 116; K. Prifti, *a.g.m.*, s. 562.

Manastır sancağına bağlı olarak merkez kaza, Pirlepe, Florina, Kırçova ve Ohri kazaları; Serfice sancağına bağlı Kozana, Kayalar, Naslic, Grebene, Alasonya kazaları; Debre sancağına bağlı olarak Mat, Debre-i Zir ve Rakalar kazaları, İlbasan sancağına bağlı Gramiş (Garamoş) ve Peklin kazaları; Görice sancağına bağlı Kesriye, İsterova ve Kolonya kazaları bulunmaktaydı⁹.

Araştırmada XX. yüzyılın başlarında Manastır Vilayeti'nde günlük hayatı olumsuz etkileyen adı suçlar ile ilgili verileri tespit etmek ve asayiş durumunu irdelemek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Müslümanlarla daha çok problem yaşayan milletlerin hangisi olduğu, gayrimüslimlerden hangi milletlerin kendi aralarında sorunlar yaşadıkları, hangi kazalarda daha çok suç işlendiği, katl, yaralama, dağa kaldırma vb. suçlardan hangilerinin daha fazla işlendiği, verilen cezalar, suç aletleri ve olay mahallinin neresi olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Keza çok dinli ve çok kültürlü bir sosyal yapıya sahip olan şehirde gündelik hayatı etkileyen cinayet, adam yaralama ve hırsızlık gibi adı suçlar ile ilgili veriler irdelenerek elde edilecek bulgular neticesinde XX. yüzyılın başında Manastır'da gündelik hayatın nasıl devam ettiği, şehrin kendisine has demografik, kültürel ve iktisadî durumunun suç türleri ve oranları üzerindeki etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın temel kaynaklarını Osmanlı Arşiv Belgeleri arasında bulunan “*cerâim defterleri*” oluşturmuştur. Osmanlı şehirlerinde

⁹ M. Ünlü (Sanı), *a.g.e.*, s. 15.

günlük hayatta karşılaşılan adî suçlara dair istatistikî bilgilere ulaşmak için başvurulacak en önemli arşiv kaynakları arasında yer alan “*cerâim defterleri, cerâim-i umûmiye cetvelleri ve vukuât-ı cinâiye cetvelleri*” vilayet içerisinde işlenmiş bütün adî suçlara dair istatistikî ve açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Söz konusu defter/cetvellerde suçun türü, failler ile ilgili bilgiler, milliyet, suçun işlendiği yer ve suçun nedeni vb. bilgiler bulunmaktadır¹⁰.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Manastır Vilayeti'ne ait dört adet cerâim defteri tespit edilmiştir. Bunlar BOA, TFR.I.d., (Tefişat-ı Rumeli Evrakı) 183 numaralı¹¹, TFR.I.d., 184 numaralı¹², TFR.I.d., 186 numaralı¹³ ve TFR.I.d., 188 numaralı defterlerdir¹⁴. Söz konusu defterlerden

¹⁰ Fatih Öztıp, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, vi; keza bkz. Abdülkadir Gül, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1-2, 2013, s. 1-29; Fatih Öztıp, “Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devletinde “Kız Kaçırma” Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916)”, *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 2, (2015), s. 291-292.

¹¹ BOA, Tefişat-ı Rumeli Evrakı/Rumeli Müfettişliği Defteri (TFR.I.d.), nr. 183, defter 22 Ocak 1903 (22 Şevval 1320), 12 Mart 1908 (8 Safer 1326) tarihlerini arasını kapsamaktadır.

¹² BOA, TFR.I.d., nr. 184, defter H. 18.M.1324 (14 Mart 1906)'ten H. 11.S.1325 (27 Mart 1907)'e kadar olan dönemi kapsamaktadır.

¹³ BOA, TFR.I.d., nr. 186, defter H. 8.S.1326 (12 Mart 1908) tarihinden başlayıp H. 14.R.1327 (5 Mayıs 1909) tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır.

¹⁴ BOA, TFR.I.d., nr. 188, defter H. 18.M.1324 (14 Mart 1906)'ten H. 20.S.1325 (4 Nisan 1907)'e kadar olan dönemi kapsamaktadır.

1902 yılından 1908 yılına kadar geçen döneme ait adî suçlara dair istatistiki bilgilere ulaşmak mümkündür.

Çalışmada temel olarak kullanılan kaynak ise TFR.I.d., 183 numaralı Rumeli Müfettişliği Cerâim İstatistik Defteri olmuştur. İncelenen cerâim defterinde vilayette işlenen suçlara dair bilgiler birkaç başlık halinde kaydedilmiştir. Defterde, cürmün çeşidi başlığında kaybolma, dağa kaldırma, sair, suçlunun mezhebi, mağdurun mezhebi yer almaktadır. Bilahare kazası, tarihi, yakalanan kişi sayısı, suçun mahalli, açıklaması, haber veren ve şikayet edilen sütunları yer almaktadır. Ancak bazı vakalarda bilgi sütunları tam olarak doldurulmamıştır. Bazı olaylarda ise konuyla ilgili bütün sütunlar doldurulmuştur¹⁵.

Araştırmada zaman olarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği görevine başladığı ve Mürzsteg Programı olarak adlandırılan reform tasarısının yürürlüğe konulduğu 1903 yılına odaklanılmıştır. Çalışmada mekan olarak Manastır Vilayeti'nin sancak ve kazaları ile buralara bağlı olan yerleşim yerleri dikkate alınmıştır. Bu çerçeveden olmak üzere 653 adet örnek olay incelenmiştir. 183 numaralı defter, 22 Ocak 1903-12 Mart 1908 yani Rumeli Umumi Müfettişliği dönemini kapsamaktadır. Araştırılan suç ve asayiş konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Manastır'ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymak gerekmektedir.

¹⁵ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

I. Manastır Vilayeti'nin Genel Durumu

Manastır, Türklerle birlikte Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Yahudi ve Arnavut gibi etnik unsurların bir arada yaşadığı bir Osmanlı şehridir¹⁶. Manastır'ın XIX. yüzyılın sonlarına doğru genel nüfusunun 31.347 kişi olduğu anlaşılmaktadır¹⁷. Şehrin 1900 yılındaki nüfusu ise toplam 37.000 kişi olup bu nüfusun 10.500'ü Türk, 10.000'i Bulgar, 7.000'i Ulah, 5.500'ü Yahudi, 2.000'i Çingene, 1.500'ü Arnavut ve 500'ü ise diğer milletlerden oluşmakta idi¹⁸.

1906-1907 yıllarında gerçekleştirilen nüfus sayımlarında Manastır Vilayeti'nin toplam nüfusu 816.701'dir. Bu nüfusunun 328.551'ini Müslümanlar oluştururken geri kalan nüfusun 286.001 kişisi Rum, 196.588'i Bulgar, 5.556'sı Ulah'tır¹⁹. Manastır ile birlikte Selanik ve Kosova Vilayetlerinin oluşturduğu Makedonya'da ise toplamda 3 milyona ulaşan nüfusun 1 milyon 500 bini Müslümanlardan oluşurken, 890.000'ini Bulgar, 301.000'ini Rum, 100.000'ini Sırp ve yine 100.000 kadarını da Ulahlar oluşturmaktaydı²⁰. Farklı bir kaynaktan bu rakamlar 1.508.507 Müslüman, 896.497 Bulgar, 307.000 Rum, 100.717

¹⁶ M. Ünlü (Sarı), *a.g.e.*, s. 115; keza bkz. M. Alkan, *a.g.m.*, s. 245-246.

¹⁷ K. Prifft, *a.g.m.*, s. 562.

¹⁸ M. Hacısalıhoğlu, "Bitola", s. 54-57.

¹⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınevi, İstanbul 2010, s. 348; keza eski tarihli nüfus rakamları için bkz. M. Ünlü (Sarı), *a.g.e.*, s. 116.

²⁰ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 80.

Sırp ve 99.000 Ulah şeklinde kaydedilmektedir²¹. Rumeli Umumi Müfettişi olarak görev yapan Hüseyin Hilmi Paşa'nın 1904 yılında yaptırdığı nüfus sayımında ise halkın %51.80'inin Müslüman olduğu geri kalan %48.20'lik nüfusun büyük çoğunluğunun Ortodoks Hristiyan ve çok azının da Yahudi olduğu tespit edilmiştir²².

Makedonya'nın kuzey-güney istikametinde uzanan “*Pelagonya*” isimli verimli ve geniş bir ovanın en büyük şehri²³ olan Manastır'ın genel ekonomisinde tarımın önemli bir yeri vardır. Bölgede mısır, buğday, çavdar, arpa vs. ürünler üretilmektedir²⁴. Keza hayvancılık, vilayetin önemli geçim kaynaklarından olup Manastır ve çevresinde bağcılık ve meyvecilik de yapılmaktadır. XIX. yüzyıldan itibaren bölgede ticaret ve sanayinin payı gittikçe artarken Manastır-Selanik arasındaki demiryolu sayesinde bu artış daha da hızlanmıştır²⁵. Şehirde 1835-1862 ve 1897'de meydana gelen büyük çaplı yangınlar, 1831 ve 1837'de kolera salgınları, 1847'de şiddetli fırtına ve dolu yağışı gibi doğal afetler kentin iktisadî hayatını olumsuz etkilemiştir²⁶.

²¹ A. Altıntaş, *a.g.m.*, s. 73; Mehmet Hacısalihoğlu, “Makedonya”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 440.

²² *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, s. 4.

²³ Sevil Bülbül, *Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 10.

²⁴ Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayeti Tarihçesi*, Beynelmillel Ticaret Matbaası, Manastır 1327, s. 107.

²⁵ Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 106-108; M. Ünlü (Sarı), *a.g.e.*, s. 28-29.

²⁶ N. Çayırılı, *a.g.m.*, s. 375.

Bölgede nüfusun büyük bir kısmının kırsal alanlarda yaşamakta olduğu ve kırsal ekonominin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Dağlık alanlarda küçük mülkiyet yaygın iken ovalık kesimde yarıcılık ve ortakçılık yoluyla işletilen büyük çiftlikler bulunuyordu. Ortakçılar elde ettiği ürünün %12,5'ini devlete, %5'ini çetelere, %41,5'ini toprak sahibine verirken %41,5'i de kendilerine kalmakta idi²⁷. Manastır kaza merkezindeki ailelerin çiftliklerinin bulunduğu, çiftlikleri hizmetkârlar ve yarıcıların idare ettiği anlaşılmaktadır. Müslümanların yaklaşık %50'si arazi sahibi, %25'i memur, %17'si sanatkar ve esnaf, ve %7 ise işsiz ve atıllardan oluşmaktadır. Çoğunlukla Manastırlılar şehir dışına çıkmayı istemezler. Çalışmak için dışarıya gitmek yerine az bir maaşla Manastır'da sade ve kanaatkârane yaşarlar. Esnafın çoğunluğunu saraçlar, halıcular, perukarcılar, şekerciler, nalıncılar, kahveciler, aşçılar, yemişçiler ve helvacılar oluşturur. Gençlerden bir kısmı ticaret hayatına atılmıştır. Çiftçilerin ise daha az çalıştıkları kaynaklarda ifade edilmektedir²⁸.

Mehmet Tevfik'in eserine göre 1911-1912 yıllarında Manastır Vilayeti'nde 130.866 hane, 1.113 cami ve medrese, 93 tekke, 1101 kilise, 9 havra, 28 kışla, 5 redif dairesi, 7 elbise ambarı, 14 cephanelik, 9 hastane, 11.608 dükkan ve mağaza,

²⁷ İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 68.

²⁸ Manastırlı İslam hanımları evlerinin sahipleri, müdirleri, hizmetçileri, her şeyleridir. Kızları okutmak için meyl ve arzu uyanmıştır. Kadınları yaklaşık %10 ile 15'i okumuştur. Rüstiye tahsili görenler çoğalmaktadır. Sokaklarda dolaşan çocuk sayısı %7'den %5'e kadardır. Bkz. Edhem Nejat, "Manastırda Hayat-ı Aile", *Türk Yurdu*, Yıl 1, No 8, 23 Şubat 1327, s. 244-247.

705 fırın, 917 han, 30 hamam, 3.905 değirmen, 41 fabrika, 460 mahalle, 5 sancak, 22 kaza, 37 nahiye, 2.089 karye, 1.259 mektep ve 78.034 talebe mevcuttur²⁹. Manastır şehrinde ise 24 cami, 5 kilise, 9 havra ve 9 medresenin mevcut olduğu, mülki ve askeri okullar ile 14 han, 2482 dükkan, 7 hamam, 6 un fabrikasının yer aldığı görülmektedir³⁰.

II. Manastır Vilayeti'nde Asayiş

XIX. yüzyılda Balkanlarda yayılmaya başlayan ulusçu fikirler, bölgenin Osmanlı idaresinde devam eden yaklaşık beş yüz yıllık düzenini derinden etkilemiştir. Özellikle 1876'da Tersane Konferansı'nda Bosna-Hersek ve diğer Rumeli toprakları için ıslahat programı önerilmişti. Bu programa göre, özerk bir idare öngörülmele birlikte ıslahatın uygulanması Avrupa askeri gücüne dayanan uluslararası bir komisyona bırakılacaktı. Osmanlı hükümetinin kabul etmediği bu öneri, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin şartı gereği yeniden gündeme getirilmiştir. Böylece Rumeli'de ıslahat yapılmasını öngören anlaşma ile yeni kurulan Bulgaristan ve özerk Doğu Rumeli Vilayeti dışında Osmanlı hükümetinin idaresine iade edilen bölgelerde ıslahat yapılması hususu, uluslararası bir özellik kazanmış oluyordu³¹. Esasen Makedonya Sorunu'nu kendi amaçlarına göre çözmek isteyen Bulgarlar için Girit'in özerklik kazanma süreci bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Buna göre; önce bir büyük gücün desteğini garantiye almak ve sonra Makedonya'da bir isyan çıkarmak hedeflenmiştir.

²⁹ Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 111.

³⁰ K. Prift, *a.g.m.*, s. 562.

³¹ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 81.

Öte yandan siyasi özerkliğin gerçekleşmesini sağlayacak asıl etkenin isyan olmadığı, bilakis “büyük bir gücün isyancıların yararına müdahalesi” olduğu değerlendirilmesi yapılmaktaydı³². Sultan II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin ıslahat taleplerinin ve dış müdahalelerin sonuçlarını gayet net bir şekilde bildiği için bu tür zorlamalara boyun eğmek istemiyordu. Avrupalı devletlerin baskıları sonucu 1880 yılında Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi adıyla bir ıslahat programı hazırlanmış ancak özerklik kaygılarından dolayı yürürlüğe sokulmamıştı³³.

Osmanlı-Rus Harbi ve Berlin Anlaşması, daha ziyade Müslüman ahaliyi olumsuz etkilemiştir. Manastır Vilayeti’nde özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde ciddi miktarda eşkıyalık ve anarşi olayı yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte Bulgarların komiteler kurarak çetecilik faaliyeti yürüttükleri görülmektedir. Komitacıların, Makedonya’da asayiş bozmak, katliam yapmak veya resmi binaları kundaklayarak karışıklıklar çıkarmak gibi bir eylem planı benimsedikleri görülmektedir³⁴.

Bu süreçte Manastır’da özellikle Debre, Ohri ve İsterova kazalarında anarşi olayları son derece arttığı görülür. Öyle ki Arnavut çeteleri halkı canından bezdirmekte idi. Manastır yanında Selanik, Kırçova, Resne ve Ohri gibi şehir ve kasabalarda halkın gündüz vakti dahi soyulduğu

³² Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi*, (Çeviri İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 150.

³³ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 81.

³⁴ M. Aydın, *a.g.m.*, s. 209.

anlaşılmaktadır. Sayıları yüz elli civarında olan çetelerin gerçekleştirdiği cinayet ve şiddet olayları sebebiyle Manastır’da yılda altı bine yakın insan hayatını kaybetmekte idi. 1887 yılında Halil Rıfat Paşa, Manastır Valiliğine atanmış, aynı yıl “*Manastır Vilayeti Köylerinin Güvenliği Tüzüğü*” hazırlanarak yürürlüğe konulmuştu. Bu düzenleme sayesinde vilayet içerisindeki düzensizliğe son verilmiş, huzur ve asayiş sağlanmıştı. Ancak bu dönem iki yıl sürmüş, 1889’da H. Rıfat Paşa görevden alınmıştır³⁵.

Komitacılık faaliyetlerinin devam ettiği Manastır ve bütün Makedonya’nın XX. yüzyılın başlarında özellikle 1902 senesinde son derece karışık ve gergin olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte Osmanlı yönetiminin Balkan devletlerine karşı savunma önlemleri almak dışında bölgedeki hakimiyetini güçlendirmeye dönük belirgin bir politikası bulunmamaktadır. Osmanlı yetkilileri bir taraftan bölgede asayiş ve düzeni sağlamak için önlemler alırken bir yandan da ıslahat programlarının yürürlüğe konulmasına çalışmışlardır³⁶.

Manastır’da Bulgarların organize ettikleri ve 23 Eylül 1902’de patlak veren “*Cuma-i Bâlâ*” ayaklanması³⁷ bütün dikkatleri bölgeye çekmiş, Osmanlı hükümeti yabancı müdahalesine fırsat

³⁵ M. Ünlü (Sarı), *a.g.e.*, s. 139-144; N. Çayırılı, *a.g.m.*, s. 375.

³⁶ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yayınları, İstanbul 1995, s. 32.

³⁷ BOA, Mümtâze Kalemî Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04.), nr. 82/65, Tarih: H. 18.07.1320 (21 Ekim 1907); BOA, A.MTZ.(04), nr. 83/7, Tarih: H. 21.07.1320 (24 Ekim 1902).

vermemek için acil tedbirler almıştır³⁸. Esasen Bulgar komitecilerinin amaçları Osmanlı kuvvetleriyle askeri bir mücadeleye girişmek olmayıp Avrupa devletlerinin müdahalesine zemin hazırlamaktı³⁹. Çok az köylünün katıldığı olaylar, kaynaklarda isyandan ziyade sadece bir terör eylemi olarak değerlendirilmektedir. 1902 yılının Kasım ayı ortalarına kadar Cuma-i Bâlâ'daki olaylar bastırılmıştır. Olaylar sırasında yaklaşık 15 köyde büyük maddi zarar oluşmuş, 200 kişi sınırı geçerek kaçmış ve 37 kişi ise hayatını kaybetmiştir⁴⁰.

Bu dönemde Vilâyet-ı Selâse'de yoğunlaşan olaylar ve Avrupalı devletlerin baskıları üzerine Osmanlı yönetimi artan asayişsizliği ve Bulgarların çetecilik faaliyetlerini engelleyebilmek için 29 Kasım 1902'de Rumeli Vilayeti hakkında bir talimat yayınlandı. Bu talimat ile Rumeli Umumi Müfettişliği'nin kurulması kararlaştırıldı⁴¹. Böylece eski Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa, Avrupalı devletlerin de onayı ile 1 Aralık 1902'de⁴² Rumeli Umum Müfettişi (Vilâyât-ı Selâse Müfettiş-i

³⁸ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 85-86; M. Alkan, *a.g.m.*, s. 247; Meltem Begüm Saatçı, "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Edt. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 559; M. Hacısalihoğlu, "Makedonya", s. 440; Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, (Kış 2010), s. 78.

³⁹ M. Aydın, *a.g.m.*, s. 217.

⁴⁰ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 162.

⁴¹ Meltem Begüm Saatçı Ata, "Vilayat-ı Selâse Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansıması", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 8, S. XXII, (Haziran 2015), s. 253.

⁴² BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), nr. 1957/146718, Tarih: H. 29.08.1320 (1 Aralık 1902); keza bkz. M. Alkan, *a.g.m.*, s. 244.

Umumisi) olarak atandı. Paşa, 8 Aralık 1902 tarihinde Selanik'te görevine başladı⁴³. Osmanlı yetkilileri, Rumeli Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve başlamasının ilk yılı dolmadan, her üç vilayette de emniyet ve asayişin sağlanacağı, geri kalan iki yıllık süreç içerisinde ise planlanan ıslahatın tamamen gerçekleştirilebileceği hususunda bir kanaate sahipti⁴⁴.

Rumeli vilayetlerinde asayişin sağlanması için Osmanlı hükümetinin hazırladığı reform paketine karşılık Avrupalı devletler de “*Viyana Islahat Programı*” olarak bilinen farklı bir tasarı hazırladı. Bu tasarı 23 Şubat 1903'de Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmiştir⁴⁵. Söz konusu reform paketinde jandarma teşkilatında Müslüman olmayanlara da yer verilmesi, genel af ilan edilmesi, polis ve köy koruculuğunun yeniden düzenlenmesi ve malî konularda düzenlemeler yapılması ile ilgili hususlar yer almıştır⁴⁶.

“*Cuma-i Bâlâ*” ayaklanmasından sonra 2/3 Ağustos 1903 tarihinde Makedonya İç Devrim Örgütü tarafından örgütlenen ve bölgenin en ciddi

⁴³ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 85-86; F. Adanır, *a.g.e.*, s. 168; Sevilya Aslanova Saylak, “*Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)*”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 19, (Kış 2016), s. 115; *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, (Proje Yöneticisi: İsmet Binark, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 12.

⁴⁴ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 87-88.

⁴⁵ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 87; F. Adanır, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁶ Nadir Özbek, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909*”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 16, (Güz 2004), s. 82; *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, s. 12.

ayaklanması olarak bilinen “İlinden Ayaklanması” (Aya İlya Günü Yortusu Ayaklanması) patlak vermiştir⁴⁷. Gerçekleşen ayaklanma Makedonya’nın o güne kadar gördüğü en kanlı ayaklanma olarak değerlendirilmekte olup ölü sayısı 2.000 civarında olurken, 16.000 kişinin evsiz kaldığı anlaşılmaktadır⁴⁸. Farklı kaynaklarda ise yaşanan isyan sonucunda 5.000 kişinin hayatını kaybettiği, 200 köyün yandığı, 6.000 Makedonyalının öldürüldüğü, 30.000 kişinin Bulgaristan’a kaçtığı, 70.000 kişinin evsiz kaldığı kaydedilmektedir⁴⁹.

İlinden Ayaklanması sürecinde yaşanan gelişmeler tam bir propaganda ve baskı aracına dönüşmüş⁵⁰, bilahare Avrupa devletleri 2 Ekim 1903 tarihinde “*Mürzsteg Tasarısı*” olarak adlandırılan yeni bir reform tasarısını Osmanlı

⁴⁷ M. Hacısalıhoğlu, “Makedonya”, s. 440; M. B. Saatçı, “Makedonya Sorunu”, s. 562-564; *Makedonya’daki Osmanlı Evrakı*, s. 13; İlhan Tekeli, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İlhan Tekeli-Selim İlkin), 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 73 (s. 67-77); Yakup Ahbab, “Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *KAREN Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 1, S. 1, s. 121-122; Meltem Begüm Saatçı, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004, s. 140.

⁴⁸ G. Tokay, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁴⁹ Bkz. İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁰ Kruşevo’da Bulgar eşkıyası tarafından çıkarılmak istenen ve bastırılan isyan hakkında Roma gazeteleriyle neşredilen yanlış haberlerin içyüzü hakkında Rumeli Vilayati Müfettişi tarafından bir özet gönderildiği ve bu yalanların tekzip edilmesi için ilgililere tebliğ edilmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, Hariciye Tahrir (HR.TH.), nr. 293/35; diğer örnekler için bkz Y. Ahbab, *a.g.m.*, s. 119-151.

hükümetine dayatmışlardır. Mürzsteg reform programına göre bölgeye Avrupa'dan askeri ve sivil temsilciler gönderilecek ve bunlar Makedonya'nın ıslahı için müfettiş-i umumi ile birlikte çalışacaktı⁵¹. Osmanlı yönetiminin bağımsızlığını zedeleyen ağır hükümlere itiraz edilmesine rağmen kabul edilmek zorunda kalınan dokuz maddelik “*Mürzsteg Tasarısı*”nın Balkanlar'daki güvenlik teşkilâtının yeniden yapılandırılmasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir⁵². Söz konusu ıslahat programı kapsamında uluslararası nitelikte bir jandarma komisyonunun kurulduğu görülmektedir⁵³.

Bölgede kurulan jandarma teşkilatının başına İtalyan General De Giorgis (Corcis Paşa) atanmıştır⁵⁴. Bulgaristan dışında diğer tüm Balkan devletlerinin “*Mürzsteg Tasarısı*”ndan memnun oldukları anlaşılmaktadır⁵⁵. Makedonya, jandarma komisyonu tarafından Manastır, Selanik, Üsküp, Drama ve Serez olmak üzere beş denetim bölgesine ayırarak her bölgeye bir jandarma taburu

⁵¹ M. Hacısalihoglu, “Makedonya”, s. 440-441; Abdulhamit Kırmızı, “Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli Islahatı, 1902-1908”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 2, (Edt. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik, S. Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2013, s. 982.

⁵² K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 95-96; N. Özbek, *a.g.m.*, s. 83; M. Alkan, *a.g.m.*, s. 250-251; G. Tokay, *a.g.e.*, s. 47; A. Dikici, *a.g.m.*, s. 76-77.

⁵³ M. B. Saatçı Ata, “Vilayat-ı Selâse”, s. 255.

⁵⁴ BOA, BEO, nr., 2268/170098, Tarih: H. 17.11.1321 (4 Şubat 1904); BOA, BEO, nr., 2273/170433, Tarih: H. 24.11.1321 (11 Şubat 1904); K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 97; N. Özbek, *a.g.m.*, s. 83; Nimet Ayşe Bakırcılar, “Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'eleşi ve Balkan Harb-i Ahiri”, *History Studies*, C. 3, 2011, s. 32.

⁵⁵ G. Tokay, *a.g.e.*, s. 49.

yerleştirmiştir. Ayrıca bu bölgelerden her biri bir Avrupa devletinin kontrolüne bırakılmıştı. Tasarıya göre Manastır, İtalyan jandarmasının yetki alanına dahil edilmişti⁵⁶. Bütün bu düzenlemeler kuşkusuz bölgede Osmanlı hâkimiyetinin sınırlanması anlamına gelmekteydi⁵⁷.

Arnavutlar ve Makedon komiteleri, Hristiyanların, Osmanlı jandarması olarak görevlendirilmesini engellemek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Osmanlı yetkilileri Müslüman ahalinin bu konudaki çekincelerini gidermek için bu tür uygulamaların yeni ve Müslümanlar aleyhinde bir şey olmadığını, ülkenin birçok vilayetinde hatta İstanbul'da da bu tür uygulamaların bulunduğunu bildirmiştir. Bulgar komitaları ise Hristiyanların jandarma ve köy bekçisi olarak kaydedilmelerine izin vermediği gibi bu işe teşebbüs edenleri öldürmüştür⁵⁸. Esasen Osmanlı hükümetinin de istemediği bu uygulama Avrupalı devletlerin baskısı sebebiyle Kasım 1903'te kabul edilmek zorunda kalındı. Böylece 1904 ilkbaharında İki sivil memur ile Makedonya jandarması için 25 Avrupalı subay Makedonya'ya ulaştı⁵⁹.

Şarkî Rumeli Vilâyeti'yle ilgili gerçekleştirilen çeşitli düzenlemeler ve bilahare Makedonya'da gerçekleşen Cuma-i Bâlâ ve ardından 1903 İlinden ayaklanmaları Osmanlı yönetiminin bölgedeki hâkimiyetini ciddi ölçüde sınırlandırmıştır. Ancak Avrupalı devletlerin dış

⁵⁶ M. B. Saatçı Ata, "Vilayat-ı Selâse", s. 255.

⁵⁷ N. Özbek, *a.g.m.*, s. 83.

⁵⁸ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 94-95.

⁵⁹ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 181, 217.

müdahalelerinin yaşandığı bu süreçte Osmanlı jandarmasının bölgede kısmen etkin ve güçlü bir yapıya kavuştuğu da kaynaklardan anlaşılmaktadır⁶⁰. Keza yaşanan olumsuzluklara rağmen Sultan II. Abdülhamid'in temkinli politikası, o dönemde Bulgarlar ile silahlı bir çatışmaya girilmesini önlerken 1903 sonbaharında yeni bir Osmanlı-Rus savaşına da meydan vermemiştir⁶¹.

Mürzsteg kararları veya jandarma teşkilatındaki düzenlemelere rağmen Makedonya'da huzur ve asayiş kurulamamıştır. Esasen Mürzsteg Tasarısı'nın, Makedonya'da yaşanan sorunları çözmekten ziyade ertelediği, diğer yandan bölgede bir düzenleme sağlamak yerine çete faaliyetlerinin artmasına neden olduğu anlaşılmaktadır⁶². Jandarma teşkilatının silah ve kadro itibarıyla yetersizliği sebebiyle çetelerin ve Bulgar komitacıların faaliyetleri önlenememiş, alınan tedbirler ise karışıklığı ortadan kaldırmaya ve asayiş sağlamaya imkan vermemiştir⁶³. Devlet otoritesinin ve asayişin sağlanamadığı bölgede artan çetecilik faaliyetleri ile Balkan veya Avrupa devletlerin stratejileri arasında kalan halk karşı koyamadığı veya kendisine yakın bulduğu tarafta yer almıştır⁶⁴.

⁶⁰ N. Özbek, *a.g.m.*, s. 82.

⁶¹ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 95.

⁶² S. Aslanova Saylak, *a.g.m.*, s. 123.

⁶³ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 97.

⁶⁴ M. B. Saatçı, "Makedonya Sorunu", s. 556.

III. Manastır Vilayeti'nde İşlenen Suçlar

Manastır Vilayeti'nin içinde bulunduğu siyasi koşullar suçları artırırken kamu düzeni ve asayişin sağlanmasını zorlaştırıyordu. Makedonya'daki gergin ortam karşısında Osmanlı güvenlik güçleri olaylara ılımlı bir tavırla yaklaştıkları, yaşananların Avrupa kamuoyunun ilgisini çekmemesi için çaba gösterdikleri hatta Osmanlı jandarmasının komitacılara rastlamamayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır⁶⁵.

Bu ortam içerisinde Manastır genelinde yaşanan olaylar incelendiğinde katl, yaralama, yangın çıkarma, gasp, şekavet-i adiyе vb. olaylar yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olayların yanında vilayet genelinde ahalinin elinde mevcut silahların müsaderesi, ihtilale iştirak, şekavet-i siyasiye gibi Bulgar çetelerinin eylemleri dikkat çekmektedir⁶⁶. Bu durum söz konusu yerlerde isyan hareketliğinin veya komitacıların oldukça etkili olduklarının göstergesi sayılabilir. Zira komitacılar bölgeyi yönetilmez hale getirerek Avrupalı devletlerin müdahalesini sağlamak amacını gütmüşlerdir.

⁶⁵ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 161.

⁶⁶ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

Tablo-1: Vilayet Genelinde İşlenen Suçlar

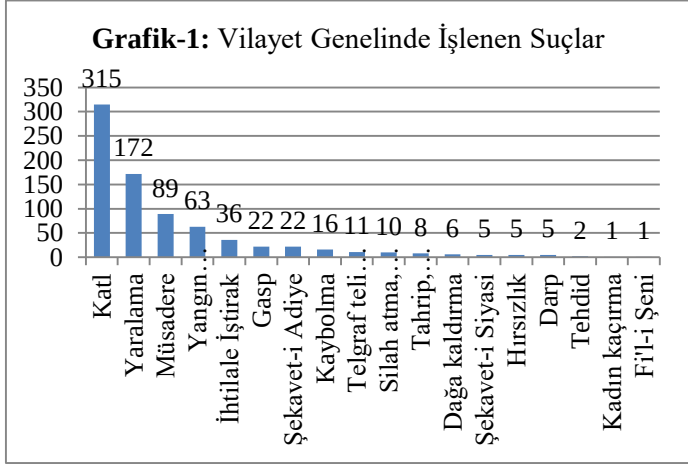
İşlenen Suç	Miktarı (Adet)	Yüzdesi
Katl	315	%40
Yaralama	172	%22
Müşadere	89	%11
Yangın Çıkarma	63	%8
İhtilale İştirak	36	%5
Gasp	22	%3
Şekavet-i Adiye	22	%3
Kaybolma	16	%2
Telgraf teli çalma	11	%1
Silah atma, teşhir, satışı	10	%1
Tahrip, yağma, itlaf	8	%1
Dağa kaldırma	6	%1
Şekavet-i Siyasi	5	%1
Hırsızlık	5	%1
Darp	5	%1
Tehdid	2	%0
Kadın kaçırma	1	%0
Fi'l-i Şeni	1	%0
Toplam	789	%100

Vilayetin genelinde 1903 yılına ait tespit edilen olay sayısı 789'dur. Araştırma kapsamında incelenen 653 örnek olaydan bazısında birkaç mağdur bulunabilmektedir. Yani bir olayda hem katl hem yaralama⁶⁷ veya hem yaralama hem de gasp görülebilmektedir⁶⁸. Toplam olay sayısı ile

⁶⁷ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 8.

⁶⁸ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 10.

incelenen olay sayısı arasındaki fark bundan kaynaklanmaktadır. Vilayet genelinde yaşanan suçlara bakıldığında %40 gibi bir oranla katl suçu ön plana çıkmaktadır. Bunu yaralama, silahların müsaderesi, yangın çıkarma ve ihtilale iştirak takip etmektedir⁶⁹.

İşlenen suçlara bakıldığında bölgedeki siyasi gerginlik net olarak görülmektedir. İşlenen ilk beş suça bakıldığında siyasi olaylarla yakından ilgilidir. Katl, yaralama, silah müsaderesi, yangın çıkarma ve ihtilale iştirak suçları karakteristik hale gelmiştir.

Vilayette karşılaşılan yangın çıkarmanın 63 adet gibi önemli bir miktarda olması dikkat çekmektedir. Yangın, Bulgarların çıkarmaya çalıştıkları isyanın bir işareti olarak kabul edilmiştir. Örneğin yukarıda bahsedilen İlinden İsyanı, 2 Ağustos 1903 akşamında Manastır'ı Selanik, Pirlepe ve Ohri'ye bağlayan telgraf hatlarının

⁶⁹ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

kesilmesiyle başlamıştır. Bulgarlar ise isyanın işareti olarak Manastır çevresindeki köylerde Müslümanların samanlıklarını ateşe vermişlerdir⁷⁰.

Manastır cerâim defterlerinde karşılaşılan dağa kaldırma olayı da sıkça yaşanmaktadır. Vilayetteki dağa kaldırma eyleminin genellikle fidye alabilmek maksadıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Amerikalı misyoner Miss Ellen Stone ve arkadaşı Katerina Tsilka, Razlık ve Yukarıcuma arasında 3 Eylül 1901’de kaçırılarak dağa kaldırılmış, yaklaşık altı ay sonra 23 Şubat 1902’de 50.000 lira fidye alındıktan sonra Strumiça’da serbest bırakılmışlardır⁷¹. Bu süreçte Osmanlı yönetimi önce olayın faili olduğu gerekçesiyle suçlanmış, olayın aslının böyle olmadığı anlaşıncaya bu kez suçluları ortaya çıkarmak için uygulanan yöntemler sebebiyle eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti bu suçlamalar karşısında zor durumda kalmış kaçırılanlar için ödenen fidye Osmanlı kasasından çıkmıştır⁷².

⁷⁰ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 197.

⁷¹ Miss Stone’un dağa kaldırılması ile ve akabinde yaşanan süreçle ilgili bkz. BOA, Hariciye Nezareti Paris Sefareti, (HR.SFR.04.), nr. 550/56, Tarih: M. 17 Eylül 1901; BOA, A.MTZ.(04), nr. 72/28, Tarih: H. 01.07.1319 (14 Ekim 1901) ve kurtarıldığı hakkında bkz. BOA, A.MTZ.(04), nr. 74/74, Tarih: H. 07.12.1319 (17 Mart 1902), BOA, A.MTZ.(04), nr. 75/58, Tarih: H. 26.12.1319 (5 Nisan 1902); M. Aydın, *a.g.m.*, s. 217-218. İ. Tekeli, fidye miktarını 14.500 altın olarak bildirmektedir. Bkz. İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 73. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Richard M. Cochran, *Katerina Dimitrova Stephanova Tsilka*, Reprinted by the Institute for Albanian & Protestant Studies, <http://instituti.org/wp-content/uploads/2014/12/COCHRAN-Katerina-Tsilka-Biography1.pdf> (E.T. 29.10.2017).

⁷² M. B. Saatçı, “Makedonya Sorunu”, s. 559.

Komiteciler, bu tip hareketleriyle bir taraftan komiteye para temin etmeyi planlarken diğer taraftan da Osmanlı yönetiminin Makedonya'da asayişini sağlayamadığı kanaatini oluşturarak Osmanlı hükümetini kötüleme ve Avrupalı devletlerin müdahalesine zemin hazırlamak amacını güdüyorlardı. Bu tür hareketlerini tekrarlamayı adet haline getiren komiteciler, 1904 senesinde benzer düşüncelerle Makedonya'daki konsoloslardan birisini dağa kaldırarak önemli miktarda fidye almayı planlamışlar ancak Osmanlı yöneticilerin aldığı tedbirler sayesinde başarılı olamamışlardır⁷³.

Vilayette fidye amaçlı adam kaçırma faaliyetlerinin yanı sıra hırsızlık ve gasp suçu da oldukça yaygın idi. Vilayet genelinde çalınan veya gasp edilen eşya veya mallara bakıldığında ilk sırayı 1.356 adet ile koyunun aldığı görülmektedir. Ayrıca beş kez telgraf teli, dört adet binek hayvanı, iki adet tüfek, iki adet para, bir adet manifatura eşyası, bir miktar kahve ve bir konyak çalındığı veya gasp edildiği anlaşılmaktadır⁷⁴. Hırsızlık ve gasp suçlarındaki yaygınlık asayişte yaşanan sıkıntılarla ilgidir.

a. Suçların Kazalara Göre Dağılımı

Araştırılan 1903 yılında vilayette karşılaşılan suçların toplamının 618 olduğu görülmektedir. Kazalara göre dağılımında 113 olay ile Manastır ilk sırayı alırken 111 olay ile Pirlepe ikinci sırayı almıştır. Bilahare 75 olay ile Kırçova, 69 olay ile Florina ve diğer kazalar gelmektedir. Vilayet genelinde karşılaşılan olayların kazalara göre

⁷³ M. Aydın, *a.g.m.*, s. 217-218.

⁷⁴ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

dağılımına bakıldığında ilk sıraları %18 ile Manastır merkez, yine %18 oran ile Pirlepe, %12 ile Kırçova, %11 ile Kesriye, %9 ile Florina, %7 ile Ohri ve yine %7 ile Görice gibi kazaların aldığı ve diğer kazaların ise bu sıralamayı takip ettiği görülmektedir⁷⁵.

Tablo-2: Suçların Kazalara Göre Dağılımı

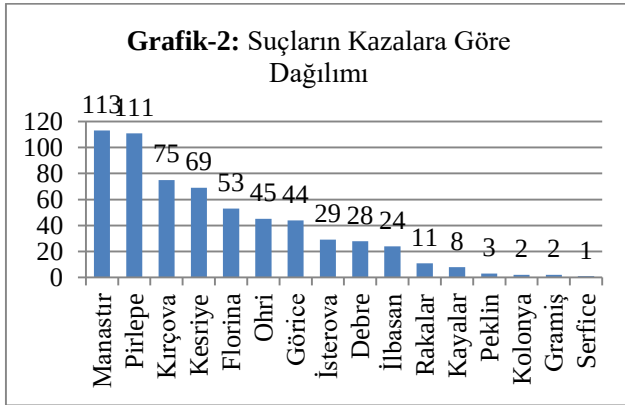
Kazası	Miktarı (Adet)	Yüzdesi
Manastır	113	% 18
Pirlepe	111	% 18
Kırçova	75	% 12
Kesriye	69	% 11
Florina	53	% 9
Ohri	45	% 7
Görice	44	% 7
İsterova	29	% 5
Debre	28	% 5
İlbasan	24	% 4
Rakalar	11	%2
Kayalar	8	%1
Peklin	3	%0
Kolonya	2	%0
Gramiş	2	%0
Serfice	1	%0
Toplam	618	%100

Fikir vermesi açısından Manastır merkez (140.067), Pirlepe (65.239), Kırçova (37.345), Kesriye (63.104), Florina (46.641), Ohri (56.808), Görice (66.025) gibi kazaların 1896-1897 yıllarına

⁷⁵ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

ait nüfuslarına⁷⁶ bakıldığında yaşanan olayların kazalara göre dağılımının nüfus oranları ile birebir örtüşmediği görülmektedir.

Suçların kazalara göre dağılımında bölgedeki siyasi gerginliğin ve Bulgar komitacıların faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Manastır nüfus olarak bölgenin en kalabalık şehri olduğu için suç oranının burada daha yüksek olduğu görülür. Ancak 65.239 nüfusa sahip olan Pirlepe’de 111 suçun işlenmesi oldukça dikkat çekmektedir. Nüfusun suça göre oranına bakıldığında Pirlepe’nin daha üst sırada olduğu anlaşılır. Bu durum grafik üzerinde şu şekilde gösterilebilir;

Cerâim defterlerinde suçlara karşılık verilen cezalar da kaydedilmiştir. Ancak defterde verilen bilgiler sınırlı sayıda olduğu için tüm suçlara yönelik örneklerle ulaşılmaması mümkün olmamış, bazı kazalardaki çeşitli suçlarla ilgili örnekler tespit edilebilmiştir. Buna göre toplam 39 olayda suçlulara verilen cezalar kaydedilmiştir. Bunlardan

⁷⁶ M. Ünlü (Sarı), *a.g.e.*, s. 125.

beş tanesi idama mahkum edilirken, 11 kişi 15 yıla, bir kişi 10 yıla, dört kişi 5 yıla, bir kişi 4 yıla, beş kişi 3 yıla, bir kişi 2 yıla mahkum edilmiştir. Yedi kişinin cinayet zanlısı olarak hakkında işlem yapılırken dört kişi ise mahkum olarak kaydedilmiştir⁷⁷.

Defterden hangi kazalarda ve hangi suçların karşılığında ne cezalar verildiğini tespit etmek mümkündür. Örneğin İsterova'da bir kişi katl suçu sebebiyle, İlbasan'da ise şekavet-i adiye sebebiyle bir kişi idama mahkum edilmiştir. Bu cezaların dışında İsterova'da katl sebebiyle bir kişi 15 sene, yine İsterova'da ahz-ı nukud sebebiyle bir kişi 15 sene, Görice'de teşhir-i silah sebebiyle bir kişi 5 sene cezaya çarptırılmıştır. İsterova'da katl sebebiyle bir kişinin cinayet zanlısı olarak mahkumiyeti devam ederken Kesriye'de ise yağma sebebiyle bir kişinin mahkum olduğu anlaşılmaktadır⁷⁸.

Çeşitli suçlardan cezalara çarptırılan kişilere verilen cezaların infaz edilip edilmediği defterlerden tespit edilememektedir⁷⁹. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Makedonya'da ıslahat yapılması tartışılırken “*Viyana Islahat Programı*” kapsamında bütün siyasi suçlu ve mahkumlar için genel af ilan edileceği ifade edilmiştir. Öte yandan genel affı da içeren ıslahat programının Osmanlı hükümeti tarafından 23 Şubat 1903'de kabul edilmesi ve siyasi suçlu olarak değerlendirilen komitacı, anarşist ve suikastçılara yönelik genel bir af ilan edilmesinde ısrar edilmesi, Bulgarların

⁷⁷ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

⁷⁸ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

⁷⁹ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

yeniden ayaklanma hazırlıklarını destekleyeceği sebebiyle endişeye sebep olmakta idi. Bu süreçte Müslümanların yanında Sırp ve Rumların da tedirgin olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir⁸⁰.

Osmanlı hükümeti, çok geçmeden büyük devletlerin baskısıyla genel bir af ilan etmek zorunda kalmıştır. 6 Ocak 1904 tarihinde ilan olunan aftan ciddi bir suçu olmayanların faydalanabilecekleri bildirilirken hükümet hiç olmazsa “*Memâlik-i şâhâne’de humbara ve dinamit ve sâir âlât ve edevât-ı muhribe ile demiryolu ve köprüleri ve emâkin-i emîriyye ve ecnebî vapurunu tahrip etmelerinden dolayı mahkum olan eşhâs müstesna olmak üzere*” azılı teröristlerin aftan yararlanmaması ve serbest kalmamalarından yana idi⁸¹. Aftan faydalanarak üç vilayette serbest bırakılacakların vilayetteki sayısının 2.000’i bulduğu ve bu kişilerin serbest kalır kalmaz Bulgar çetelerine katıldıkları anlaşılmaktadır⁸².

Bölgede faaliyet gösteren çetecilere suçları sebebiyle verilen cezaların zaman zaman bireysel olarak affedildiği de görülmektedir. Örneğin 27 Nisan 1903 tarihinde Selanik’ten İstanbul’a doğru hareket eden Fransız bir şirkete ait vapurda, Köprülü kazasından Bulgar muallimi Yorgi’nin koyduğu saatli bombanın patlaması sonucu büyük ölçüde hasar meydana gelmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda Üsküp’te yakalanan Yorgi, mahkeme tarafından idam cezasına çarptırılmış

⁸⁰ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 87, 93.

⁸¹ M. Aydın, *a.g.m.*, s. 229-230.

⁸² K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 93.

ancak Sultan II. Abdülhamid'in affetmesi ile bu cezadan kurtulmuştur⁸³.

b. Suç Mahalli, Suç Aletleri ve Bölgedeki Silahlanma

Günlük hayatta yaşanan olayların daha çok nerelerde yaşandığı ile ilgili verilere cerâim defterlerinden ulaşmak mümkündür. Cerâim defterlerindeki verilere göre suç mahallerinin kırsal kesimde daha çok olduğu görülür⁸⁴.

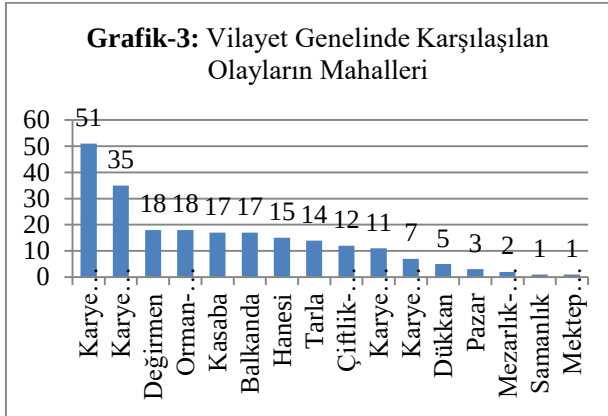
Tablo-3: Vilayet Genelinde Karşılaşılan Olayların Mahalli

Olay Mahalli	Miktarı (Adet)	Yüzdesi
Karye Cıvarı	51	%22
Karye Dahili	35	%15
Değirmen	18	%8
Orman-Koru	18	%8
Kasaba	17	%7
Balkanda	17	%7
Hanesi	15	%7
Tarla	14	%6
Çiftlik-Mera-Mandıra	12	%5
Karye Harici	11	%5
Karye Hududu	7	%3
Dükkan	5	%2
Pazar	3	%1
Mezarlık-Dergah vb.	2	%1
Samanlık	1	%0
Mektep civarı	1	%0
Toplam	227	%100

⁸³ M. Aydın, *a.g.m.*, s. 218.

⁸⁴ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

Cerâim defterinde, araştırılan bir yıllık döneme ait 227 olayın mekanı tespit edilmiştir. Olayların en çok %22 ile karye civarı ve %15 karye dahilinde meydana geldiği görülmektedir. Bu mahalleri değirmen, orman, koru, kasaba, balkan ve haneler de hadiselerin yaşandığı mekanlardır⁸⁵. Suç mahallerine bakıldığında daha ziyade kırsal alanda gerçekleştiği görülür. İşlenen suçların köy ve çevresinde meydana gelmesi dikkat çekicidir. Osmanlı güvenlik teşkilatının şehir ve kazalardaki varlığı caydırıcılık unsurunu içermektedir. Ancak köylerde Osmanlı kolluk kuvvetlerinin denetiminin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgedeki eşkiya baskısını da söylemek mümkündür. Zira eşkiya köylere inerek köylüler üzerinde baskı kurmaktadır. Bu da suç mahallinin köy ve çevresi olmasına zemin hazırlamaktadır⁸⁶.

⁸⁵ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

⁸⁶ Bu anlamda örnek için bkz. Fatih Öztö, "Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devletinde "Adam Öldürme" Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916), *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 3, (2015), s. 82.

Vilayet genelinde yaşanan olaylarda kullanılan suç aletleri incelendiğinde olayların en çok ateşli silahla gerçekleştiği görülmektedir. İncelenen cerâim defterinde karşılaşılan toplam 43 olaydan 24 gibi önemli bir miktarı ateşli silahla öldürme veya yaralama ile gerçekleşmiştir. Bunun %56 oranına denk geldiği görülmektedir.⁸⁷ Ateşli silahı takiben balta ve bıçak gibi aletlerin 7’şer defa kullanıldığı bunların ikisinin de oransal olarak %16’ya olduğu anlaşılmaktadır. Keza kamanın %7, odunun %3 ve mavzerin ise %2 olduğu görülür.⁸⁸

Manastır’da halk arasında ciddi bir silahlanma olduğu gerek arşiv belgelerinden⁸⁹ gerekse incelenen cerâim defterinde görmek mümkündür.⁹⁰ Bölgedeki Bulgarların silahlanmasının çok ciddi boyutlara ulaştığı aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır. Defterden tespit edildiği üzere Osmanlı yetkililerinin müsadere suretiyle Bulgarların elinde bulunan 10.216 gibi büyük çoğunluğunu fişeğin oluşturduğu toplam 12.528 adet martini, gra, muhtelif tüfek, tabanca, revolver, bomba, külçe kurşun ve manliher gibi çeşitli tip ve özellikte silah ve cephaneye el konulmuştur. İslam ahalisinde 13 adet silah veya cephane bulunabilmiştir.⁹¹

⁸⁷ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

⁸⁸ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

⁸⁹ BOA, BEO, nr. 1829/137138, Tarih: H. 07.01.1320 (16 Nisan 1902); BOA, BEO, nr. 2024/151761, Tarih: H. 22.12.1320 (22 Mart 1903).

⁹⁰ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

⁹¹ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

Tablo-4: Vilayet Genelinde Ele Geçirilen Silahlar

Silahın/Cephanenin Türü	Bulgarlarda (Adet)	İslamlarda (Adet)
Fişek	10.216	3
Martini	520	2
Gra	410	5
Muhtelif Tüfek	375	1
Tabanca	365	-
Revolver	273	2
Külçe Kurşun	96	-
Kapaklı	86	-
Çakmaklı	77	-
Çifte	62	-
Kama	18	-
Bomba	13	-
Berdan	6	-
Mermi	5	-
Balta, Kazma, Kılıç	4	-
Manliher	1	-
Tekli	1	-
Toplam	12.528	13

Esasen Makedonya’daki silahlanmanın XIX. yüzyılın sonlarından itibaren organize bir şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır⁹². Ancak Bulgarların, Nisan 1902’de Makedonya’daki gerginliğin ve silahlanmanın sebebini Osmanlı hükümetine yüklemeye çalışarak “*bölgedeki Bulgar halkı, malını kurtarmak için çaresizlikten silaha sarılmaktaydı*” şeklinde propaganda yaptıkları anlaşılmaktadır⁹³.

⁹² M. Aydın, *a.g.m.*, s. 213-214.

⁹³ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 161.

Bölgedeki silahlanmanın ve silaha ulaşmanın kolaylığının bir göstergesi olarak 20 Mart 1903 tarihli arşiv belgelerindeki bir örnek dikkat çekicidir. Buna göre Rumeli vilayetlerinden diğer Osmanlı memleketlerine silah ve cephane kaçakçılığı yapıldığı, bunun önlenmesi hususunun Selanik, Manastır, Yanya gibi ilgili valiliklere tebliği istenmiştir⁹⁴. Bu süreçte Osmanlı hükümeti, bölgedeki silahlanmanın önüne geçmek amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Ancak kesin sonuca ulaşamamıştır. Bunun sebebi Osmanlı hükümetinin silah müsadere konusunda Avrupalı devletlerin tepkisini çekmek istememesidir. Bu nedenle temkinli davranmayı tercih etmiştir. Bu anlamda 30 Nisan 1903'te Makedonya'daki komitacıların ellerindeki silahları toplamak isteyen hükümet yetkililerinin bu kararından Avrupalı devletleri haberdar ettiği anlaşılmaktadır. Keza silahlanmanın engellenememesinin bir diğer nedeni ise Makedonya'daki devlet memurlarının suiistimalleridir⁹⁵.

Gerek Manastır ve gerekse Makedonya'da alınmaya çalışılan tedbirlere rağmen huzur ve asayiş temin edilememiş, çete ve komitacıların eylemleri engellenememiştir. Jandarma teşkilatının başına getirilen General Corcis Paşa, teşkilatı ıslah etmek için ciddi çaba harcadıysa da komita faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle jandarmanın kadrosunda açık bulunması ve kullanılan silahların eşkıya ile baş edebilecek yeterlilikte olmadığı anlaşılmaktadır. Corcis Paşa, 1906 yılının Temmuz

⁹⁴ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), nr. 670/20, Tarih: H.20.12.1320 (22 Mart 1903).

⁹⁵ M. Aydın, *a.g.m.*, s. 233.

ayında jandarma teşkilatındaki yetersizliklerden ve 1902 yılında kabul edilen nizamnamenin uygulanmamasından bahsetmektedir. Bu şartlar altında Bulgarların silahlılaşması ve komita faaliyetleri önlenememiştir⁹⁶.

c. Suçların Milliyetlere Göre Dağılımı

Bölgenin siyasi ve sosyal yapısının çeşitlilik arz etmesi suçların milliyetlere göre dağılımını da etkilemektedir. İncelenen 183 numaralı defterde karşımıza çıkmaktadır. Deftere göre 1903 yılında failleri tespit edilebilen 374 olay yaşanmıştır. Bütün olaylar değerlendirildiğinde Bulgarların 160 olayda fail oldukları görülmektedir. 125 olayın faili ise meçhul kalmıştır. Müslümanlar 84 olayın faili iken Rumlar da 5 olayda fail olarak tespit edilmiştir. Sırp, Ulah ve Yahudilerin herhangi bir eylemde fail olarak kaydedilmedikleri anlaşılmaktadır⁹⁷.

Esasen kaynaklara göre adam öldürme fiilin genellikle yakın sosyal çevre içinde ortaya çıkması beklenir. Bu tür suçlarda fail ve mağdurun belirli bir süre ilişki içinde olması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur⁹⁸. Ancak Manastır’da dikkat çeken husus neredeyse bütün suçlarda Bulgarların yüksek oranda fail olduğudur. Bu durumla karşılaşılmasında ve asayişin bozulmasında özellikle Bulgar çetelerinin etkin olduğu hatırlatılmalıdır. Bulgarların nüfus olarak genellikle kırsal kesimde yoğunlaştıkları ve Bulgar Eksarhlığı

⁹⁶ K. Beydilli, *a.g.m.*, s. 96-97.

⁹⁷ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

⁹⁸ Tülin (Günşen) İçli, “Adam Öldürme Olayında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörlerin Önemi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, (1987), s. 23.

etkisinde kaldıkları görülmektedir⁹⁹. Öte yandan ortakçılık sisteminin işlediği tarım ekonomisine dayanan bölgede yaşayan Bulgarların büyük bir kısmının ziraatla meşgul olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu şartlarda “*işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik gibi sorunların*” da kişileri şiddete sevk ettiği iddia edilebilir¹⁰⁰.

Çalışmada öncelikle Manastır’da yaşayan Müslümanlara yönelik eylemler değerlendirilmiştir. Müslümanlara yönelik gerçekleşen toplam 153 olaydan 86’sının failini Bulgarlar oldukları görülmektedir¹⁰¹. Oransal olarak %56’lık bir miktarda Bulgarların Müslümanlara yönelik eylem gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ardından Müslümanların kendi aralarında yaşadıkları sorunlar %30’luk bir yer tutarken %14’lük olayın faili tespit edilememiştir¹⁰².

Bulgarlara yönelik eylemlerde toplam 157 olaydan 76’sının faili meçhul kalırken Bulgarların kendi aralarında yaşanan olay sayısı 45 ve Müslümanlarla yaşadıkları olay sayısı ise 36 olarak tespit edilmiştir. Müslümanlara yönelen toplam eylem sayısı 153 iken Bulgarlara yönelik eylem sayısı 157 olarak gerçekleşmiştir¹⁰³. Manastır’da Bulgarlara yönelik eylemler değerlendirildiğinde Bulgarlara yönelik eylemlerin %48’i meçhul

⁹⁹ İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁰⁰ İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 68; F. Öztop, “Suç Cetvellerine Göre”, s. 80; Zahir Kızmaz, “Şiddetin Sosyo - Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 251.

¹⁰¹ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹⁰² BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹⁰³ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

kalmıştır. Bulgarların kendi aralarında yaşadıkları sorunlar %29'luk bir dileme denk gelirken Müslümanlarla yaşanan sorunlar ise %23 olarak tespit edilmiştir¹⁰⁴.

Bulgarların Manastır'da veya genel olarak Makedonya'daki yayılma düşüncesi ve çete faaliyetleri gerek Osmanlı yönetimi gerekse diğer Balkan devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Balkan devletleri, Bulgarları dengelemeye çalışırken Osmanlı Devleti de hakimiyetini korumak amacıyla hareket etmekteydi¹⁰⁵. Bulgarlara yönelik eylemlerin bir kısmının meçhul kalmasının arkasında bahsedilen ortak tepkinin etkisi bulunmalıdır.

Vilayetteki Rum nüfusun hem şehirlerde hem de kırsal kesimde yaşadığı anlaşılmaktadır¹⁰⁶. Bulgarlar ve Müslümanlar ile kıyaslandığında Rumların daha az olaydan etkilendiği anlaşılmaktadır. Rumlara yönelik toplam 34 olayın 18'inin faili Bulgarlar olurken 10 olay meçhul kalmış, 5 olay Rumların kendi aralarında yaşanmış ve 1 olayın failinin ise Müslümanlar olmuştur¹⁰⁷. Vilayet genelinde Rumlara yönelik yaşanan olayların %53'ünün faili Bulgarlar olurken % 29'luk olayın faili tespit edilememiştir. Rumların kendi aralarında yaşadıkları sorunlar %15 ve Müslümanlarla yaşanan sorunlar ise %3 olarak tespit edilmiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁴ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹⁰⁵ G. Tokay, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁶ İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁰⁷ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹⁰⁸ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

Makedonya’da Yunan çetelerinin de faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Esasen Yunan çeteciliğinin ana hedefi, Bulgar komitacıların gerçekleştirmeye çalıştığı gibi bir ayaklanmayla Osmanlı yönetimine son verip “*Makedonya’yı Türklerden arındırmak*” değildir. Bu çeteler Yunan çıkarlarını ön planda tutarak Makedonya’da Yunan hâkimiyetini tesis etmeyi hedeflemişlerdir. Burada vurgulanması gereken husus, Osmanlı makamlarının Yunan çetecilerine karşı ciddi önlemler almadığı, Yunan mahkumların bir kısmının beraat ettirildiği, hapis sürelerinin kısaltıldığı yani daha hoşgörülü davranıldığıdır¹⁰⁹. Hatta Bulgar çetelerine karşı mücadele eden Rum çetelerinin Bulgar-Makedon örgütlerinden zarar gören Müslümanlar, bölgedeki memurlar¹¹⁰ ve Osmanlı hükümeti tarafından desteklendiği de kaynaklarda ifade edilmektedir¹¹¹.

1903 yılı Ağustosundaki İlinden İsyanı, Rum çeteleri için bir dönüm noktası olmuştur. Bu ayaklanma ile Makedonya’nın gelecekteki paylaşımında Bulgarların gerisinde kaldıklarını düşünen Rumlar, Bulgar komitacıların Müslüman halkın dışında Rum köylerine de saldırması üzerine Osmanlı yönetimine yakınlaşmaya başlamıştır. Esasen bu isyana kadar olan dönemde de Yunan başkentinden, Rumeli’deki Yunan Konsoloslarına Bulgar komitacılarının eylemlerinin önlenmesi

¹⁰⁹ G. Tokay, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹⁰ M. Hacısalihoglu, “Makedonya”, s. 441.

¹¹¹ Hasip Saygılı, “Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya’da Yunan Komitacıları ve Osmanlı Devleti”, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 11 S. 21, s. 157.

hususunda Osmanlı makamlarına destek sağlanması talimatı verildiği anlaşılmaktadır¹¹².

Yunan komitecilerinin bölgedeki köylere giderek “*düşman çetelerinin hareketlerini önleme*”ye çalıştıkları, maksatlarının askerî olmaktan ziyade “*propaganda*” odaklı olduğu tespit edilmektedir. Rumlar tarafından asıl düşman olarak görülen Bulgarlar dışında, Arnavutlar ve Ulahlar da çetecilerin hedefinde yer almıştır¹¹³.

Manastır’da yaşayan Sırlara yönelik eylemlerin toplamı 24 olarak tespit edilmiştir. Bu olayların 16’sının faili meçhul kalmış, 7’si Bulgarlar ve 1’i de Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiştir¹¹⁴. Oransal olarak değerlendirildiğinde Manastır’da yaşayan Sırlara yönelik eylemlerin %67’sinin faili incelenen defterden tespit edilememiştir. %29’a denk gelen olayın faili Bulgarlar olurken %4’lük olayın failleri ise Müslümanlar olmuştur¹¹⁵.

Ulahlara yönelik gerçekleşen eylemlerden toplamda 5 kişi etkilenmiştir. Bu eylemleri gerçekleştirenlerden 4’ü Bulgar iken 1’i ise meçhul kalmıştır¹¹⁶. Kaynaklarda 2/3 Ağustos 1903 tarihinde gerçekleşen İinden İsyanı sırasında Ulahların, Rum çetelerinin zulmüne maruz kaldığı bildirilmektedir¹¹⁷. Ancak bunun örneklerine incelenen defterde rastlanmamıştır. Ulahlara yönelik eylemlerin %80’i Bulgarlar tarafından

¹¹² H. Saygılı, *a.g.m.*, s. 158-159, 161.

¹¹³ H. Saygılı, *a.g.m.*, s. 158-159.

¹¹⁴ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹¹⁵ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹¹⁶ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹¹⁷ H. Saygılı, *a.g.m.*, s. 158-159.

gerçekleştirilirken %20'lik kısım meçhul kalmıştır¹¹⁸.

Manastır'da yaşayan 5.500 civarında¹¹⁹ Yahudi'ye yönelik incelenen deftere yansıyan tek bir olay bulunmaktadır. Bir Müslüman'ın bir Yahudi'yi yaralaması ile sonuçlanan bu olay dışında herhangi bir olaya rastlanılmamıştır¹²⁰. Selanik kentinde yoğunlaşan Yahudilerin esasen bir şikayeti olmayıp bölgenin Osmanlı yönetiminde kalmasından yana tavır sergiledikleri görülmektedir¹²¹.

d. Ele Geçirilen Suçlular

Manastır genelinde, Osmanlı kuvvetleri tarafından önemli miktarda çetecinin sağ olarak ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Kazalarda çete mensuplarının daha çok sağ yakalanmaları yöre ahalisinin Osmanlı birliklerini desteklemesinin bir göstergesidir¹²². Ahalinin bu tür destekleri ise Osmanlı hükümeti tarafından taltif edilmiştir¹²³. İncelenen defterde bu tür çokça örnek bulunmaktadır¹²⁴. Bu anlamda 426 çete mensubu sağ olarak yakalanmıştır. Bu yakalananların 172 kişi gibi önemli bir çoğunluğu İlbasan'da, 70'i

¹¹⁸ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹¹⁹ M. Hacısalihioğlu, "Bitola", s. 54-57.

¹²⁰ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 6.

¹²¹ İ. Tekeli, *a.g.e.*, s. 68.

¹²² F. Adanır, *a.g.e.*, s. 193-194.

¹²³ BOA, BEO, nr. 2256/169180, Tarih: H. 01.11.1321 (19 Ocak 1904); BOA, DH.MKT. nr. 1006/53, Tarih: H.16.07.1323 (16 Eylül 1905); BOA, DH.MKT., nr. 575/43, Tarih: H. 6.06.1320 (10 Eylül 1902).

¹²⁴ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1, 2, 7, 23.

Pirlepe'de, 49'u İsterova'da, 34'ü Manastır'da ele geçirilmiştir¹²⁵.

Tablo-5: Kazalara Göre Sağ Olarak Ele Geçirilen Suçlular

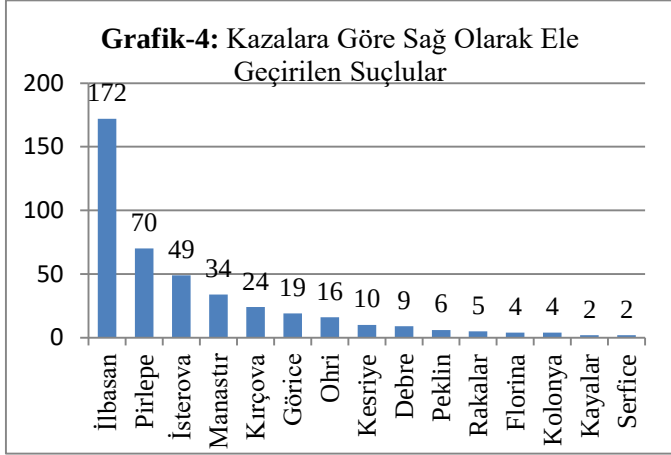
Kazası	Miktarı (Adet)	Yüzdesi
İlbasan	172	%40
Pirlepe	70	%16
İsterova	49	%12
Manastır	34	%8
Kırçova	24	%6
Görice	19	%4
Ohri	16	%4
Kesriye	10	%2
Debre	9	%2
Peklin	6	%1
Rakalar	5	%1
Florina	4	%1
Kolonya	3	%1
Kayalar	2	%1
Serfice	2	%1
Toplam	426	%100

İncelenen defterde çete mensuplarının %40'ı İlbasan'da, %16'sı Pirlepe'de, %12'si İsterova'da ve %8'i Manastır'da sağ olarak ele geçirildiği görülmektedir¹²⁶. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere 1903 Haziranında Makedonya'daki Hristiyanların büyük bir kısmı komitacıların hareketlerine karşı düşmanca davranmaktadır. Çetelerin daha etkin olarak hareket ettiği düşünülen dağlık bölgelerde bile köylüler, komitacıların emirlerini zorlamayla

¹²⁵ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹²⁶ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

yerine getirmekte idi. Esasen kaynaklarda Osmanlı hükümetinin askeri açıdan tamamen duruma hakim olduğu, bu gücünü komitacılara karşı sert bir şekilde kullanmamasının sadece Avrupalı devletlerin yeni baskı veya şikayetlerinden çekinmesinden kaynaklı olduğu ifade edilmektedir¹²⁷.

Osmanlı kuvvetlerinin bölge halkı tarafından desteklenmesi sayesinde çetecilerden önemli bir kısmı sağ olarak ele geçirilirken bir kısım çeteci de çatışmalarda öldürülmüştür. Örneğin 1903 yılının Mayıs ayı sonunda B. Cvetkov'un çetesi ile girilen çatışmada 17 çeteci öldürülmüştür¹²⁸. İncelenen dönemde vilayet genelinde toplamda 67 kişinin ölü olarak ele geçirildiği görülmektedir. En fazla çetecinin 24 kişi ile Kırçova'da, 16 çetecinin Debre'de, 4'er kişinin Pirlepe, Görice, Florina ve

¹²⁷ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 194.

¹²⁸ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 193-194.

Rakalar'ın ölü olarak ele geçirildiği görülmektedir¹²⁹.

İncelenen defterde en çok çetecinin Kırçova'da öldürüldüğü ardından Debre, Pirlepe, Görice, Florina ve Rakalar'ın geldiği anlaşılmaktadır¹³⁰. İlbasan'da sağ yakalanan sayısı daha fazla idi.

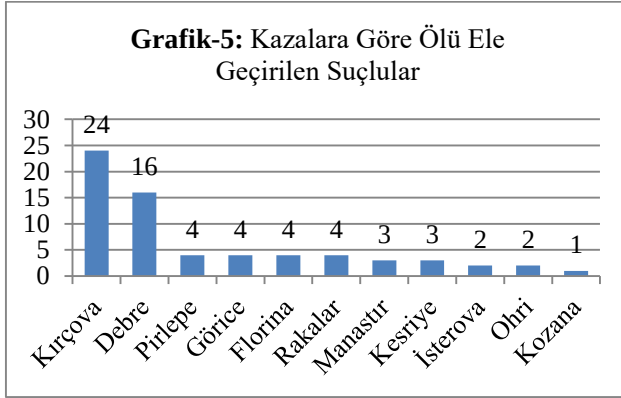
Tablo-6: Kazalara Göre Ölü Ele Geçirilen Suçlular

Kazası	Miktarı (Adet)	Yüzdesi
Kırçova	24	%36
Debre	16	%24
Pirlepe	4	%6
Görice	4	%6
Florina	4	%6
Rakalar	4	%6
Manastır	3	%4
Kesriye	3	%4
İsterova	2	%3
Ohri	2	%3
Kozana	1	%2
Toplam	67	%100

Tablodaki verileri grafik üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür.

¹²⁹ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹³⁰ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

Tablo ve grafikte görüldüğü üzere çetecilerin %36'sı Kırçova'da, %24'ü Debre'de, %6'sarlık kısmı Pirlepe, Görice, Florina ve Rakalar'da ölü olarak ele geçirilmiştir¹³¹.

e. Hukuk-ı Umumi Davası Açılma Gerekçeleri

İncelenen defterde 1903 yılında 37 adet olay için kamu davası (hukuk-ı umumi) açılmıştır. Bu davaların 27'si Bulgarlara yönelik olurken 8'i Müslümanlara ve 2'si Rumlara yönelik açılmıştır. Oransal olarak vilayette %73 oranda Bulgarlara yönelik hukuk-ı umumi davası açıldığı görülmektedir. Bulgarların ardından %22 ile Müslümanlar ve %5 ile Rumlar yer almaktadır¹³².

Toplam 76 adet kamu davasından 36 tanesi ihtilale iştirak, 16 tanesi silah bulundurma, 11'i telgraf teli tahribi ve 3'er tanesi ise siyasi ve adi şikayet ile silah atışı sebeplerinden

¹³¹ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹³² BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

kaynaklanmıştır. Defterde ihtilale iştirak suçunun ilgili sütununda failin milliyeti yazılmamıştır. Ancak ihtilal amacıyla olan millet Bulgarlar olduğu için bu suçun failleri Bulgarlar olmalıdır. Keza iki adet köprü tahribi, bir koyun hırsızlığı ve bir de katl sebebiyle kamu davası açılmıştır¹³³. Defterde bazı hırsızlıklar veya katl için kamu davası açılmazken burada bahsi geçen olaylara neden kamu davası açıldığı düşündürücüdür. Esasen 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesi’ne göre suçların; cinayet, cünha ve kabahat olarak üçe ayrıldığı, bir suçun işlenme şekline göre cinayet veya cünha olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin bir hırsızlık suçunda bir veya birkaç kişinin teşebbüs ettiği silahlı hane soygunu “*cinayet*” kapsamında değerlendirilirken, bir kişinin gündüz vakti boş bir haneden hırsızlık yapması “*cünha*” olarak değerlendirilmiştir¹³⁴.

Kamu davalarının açılma gerekçelerine bakıldığında %47 oranında ihtilale iştirak, %21 silah bulundurma, %15 oranında telgraf teli tahribi, %4’er oranında siyasi ve adî şikayet, %3 oranında köprü tahribi, %1’er oranlarında koyun hırsızlığı ve katl gibi eylemler dikkat çekmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi İlinden İsyanı’nın, Manastır’ı Selanik, Pirlepe ve Ohri’ye bağlayan telgraf

¹³³ BOA, TFR.I.d., nr. 183, s. 1-35.

¹³⁴ Fatih Öztıp, “Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devletinde “Kız Kaçırma” Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916), *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 2, (2015), s. 291-292; keza Fatih Öztıp-Demet Karasu, “Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Hırsızlık” Suçları ve Failleri (R.1329/1913-1914)”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 10, (Temmuz 2017), s. 116.

hatlarının kesilmesiyle başladığı hatırlanırsa¹³⁵ bu tip eylemlerin iletişim ve ulaşımın kesilmesi amacına yönelik olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Sonuç

Manastır, Türklerle birlikte Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Yahudi ve Arnavut gibi etnik unsurların bir arada yaşadığı bir Osmanlı şehridir. Osmanlı idari teşkilatında “*Vilâyet-i Selâse*” denilen idari yapılanma içerisinde yer alan Manastır; Selanik ve Kosova vilayetleri gibi önemli bir merkez konumundadır.

Araştırmanın amacı, XX. yüzyılın başlarında özellikle Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umumi Müfettişliği görevine başladığı ve Mürzsteg Programı olarak adlandırılan reform tasarısının yürürlüğe konulduğu 1903 yılında Manastır şehrinde günlük hayatı olumsuz etkileyen adî suçlar ile ilgili verileri tespit etmek ve asayiş durumunu irdelemektir. Bu bağlamda gündelik hayatı etkileyen olumsuzluklar ve şehrin asayiş durumu ortaya konulmaya çalışıldı.

Çalışmada Manastır’a ait cerâim defteri temel kaynak olarak kullanıldı. Müslümanlarla hangi milletlerin daha çok problemi olduğu, gayrimüslimlerin hangi milletlerle sorunlar yaşadıkları, hangi kazalarda daha çok suç işlendiği, katl, yaralama, dağa kaldırma vb. suçlardan hangilerinin daha fazla işlendiği, verilen cezalar, suç aletleri ve olayların mekanlarının neresi olduğu tespit edilmeye çalışıldı.

¹³⁵ F. Adanır, *a.g.e.*, s. 197.

Burada vurgulanması gereken ilk husus XX. yüzyılın başlarında çok önemli siyasi gelişmelere ev sahipliği yapan Manastır'daki gündelik hayatın, dönemin siyasi ortamından fazlasıyla etkilendiğidir. Vilayette düzen ve asayişin sağlanması Osmanlı kolluk kuvvetleri için ciddi bir problem oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin tepkisini çekmemek adına bölgedeki kuvvetlerini rahatlıkla kullanamamıştır. Bunun sonucu olarak günlük hayatta katl, yaralama, yangın çıkarma, adî eşkıyalık, gasp, hırsızlık, telgraf teli hırsızlığı/tahribi, silah atma/teşhiri/satışı, tahrip, yağma, itlaf, darp, dağa kaldırma, fi'i şeni ile ihtilale iştirak ve şekavet-i siyasiye gibi suçlarla karşılaşmıştır.

Asayişle ilgili en çok sorunun yaşandığı kazalar Manastır, Pirlepe, Kırçova, Kesriye ve Florina olmuştur. En çok kullanılan suç aletleri arasında ateşli silahlar, bıçak, balta ve kama yer almaktadır. Ayrıca yaşanan olay veya suçların mahalli olarak karye dahili ve civarı, orman, koru, değirmen, karye balkanı ve pazar gibi ortak kullanım alanları ile kişilerin hanesi, tarlası veya dükkanı gibi özel mülkiyet alanları ön plana çıkmaktadır. İşlenen suçların genellikle köy ve çevresinde meydana gelmesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Osmanlı kolluk kuvvetlerinin şehir ve kazalardaki varlığı caydırıcılık unsurunu içerirken köylerde denetimin kısmen yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

İlbasan, Pirlepe, İsterova ve Manastır kazaları en çok çetecinin sağ olarak ele geçirildiği yerlerdir. Bu durum, örnekleri incelenen defterde de çokça karşımıza çıkan Hristiyan yöre ahalisinin

Osmanlı birliklerini desteklemesinden kaynaklanmıştır. İncelenen defterden anlaşıldığı üzere Manastır'daki Hristiyanların büyük bir kısmı komitacıların hareketlerine onay vermemiştir.

Manastır'da Osmanlı yetkililerinin kamu düzenini ihlal gerekçesi ile gerçekleştirdikleri adli işlemlerde özellikle Bulgarların ön plana çıktıkları görülmektedir. 1903 yılında en çok ihtilale iştirak, silah bulundurma ve telgraf teli çalma veya tahrip etme gibi suçlar sebebiyle kamu davaları açılmıştır.

Vilayet genelinde çalınan veya gasp edilen eşya veya mallara bakıldığında ilk sırayı bir yılda 1.356 gibi önemli bir miktar ile koyunun aldığı görülmektedir. Ayrıca telgraf teli, binek hayvanı, tüfek, para, manifatura eşyası gibi ürünlerin de çalındığı veya gasp edildiği anlaşılmaktadır.

Bölgedeki silahlanmanın çok ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Defterden tespit edildiği üzere Osmanlı yetkilileri bir yıl içerisinde müsadere suretiyle Bulgarların elinde bulunan 12.528 adet çeşitli tip ve özellikte silah ve cephaneye el koyarken İslam ahalisinde on üç adet silah veya cephane bulunabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki silahlanmanın önüne geçmek amacıyla çeşitli tedbirler aldığı ancak kesin sonuca ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Silahlanmanın önüne geçilmesi hususunda vurgulanması gereken en önemli husus Osmanlı hükümetinin silah müsadere si konusunda Avrupalı devletlerin tepkisini çekmemeye çalıştığı ve son derece temkinli davrandığıdır. Keza bu konuda Makedonya'daki devlet memurlarının suiistimallerinin görüldüğü de ifade edilmelidir.

Suçlulara verilen cezalar arasında idam veya hapis cezaları dikkat çekmektedir. Örneğin İsterova’da bir kişi katl sebebiyle idama mahkum edilmiş, İlbasan’da bir kişi şekavet-i adiyе sebebiyle aynı cezaya çarptırılmıştır. Yine İsterova’da bir kişi katl sebebiyle on beş sene hapse mahkum edilmiştir. Çeşitli cezalara çarptırılan kişilere verilen cezaların infaz edilip edilmediği defterlerden tespit edilememektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Osmanlı hükümeti, Makedonya’da gerçekleştirilen ıslahatlar kapsamında siyasi suçlu ve mahkumlar için zaman zaman bireysel veya 1904’te olduğu gibi genel af ilan etmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak XX. yüzyılın başlarında Manastır başta olmak üzere Makedonya’nın diğer vilayetlerinde asayiş sorunları had safhaya ulaşmıştır. Osmanlı Devleti asayişini sağlamak amacıyla çeşitli güvenlik tedbirleri almış ancak buna rağmen bölgede asayiş istenen düzeyde sağlanamamış, çete ve komitacılık faaliyetleri engellenememiştir. Bunda Osmanlı Devleti’nin Avrupalı devletlerin tepkisini çekmemek için çekingen davranmasının etkisi de vardır. Manastır’da asayişin sağlanamaması günlük hayatta karşılaşılan suç oranlarını da artırmıştır.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), nr. 1957/146718, Tarih: H. 29.08.1320 (1 Aralık 1902).

BEO, nr. 1829/137138, Tarih: H. 07.01.1320 (16 Nisan 1902).

BEO, nr. 2024/151761, Tarih: H. 22.12.1320
(22 Mart 1903).

BEO, nr., 2268/170098, Tarih: H. 17.11.1321
(4 Şubat 1904).

BEO, nr., 2273/170433, Tarih: H. 24.11.1321
(11 Şubat 1904).

BEO, nr. 2256/169180, Tarih: H. 01.11.1321
(19 Ocak 1904).

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.) nr.
670/20, Tarih: H.20.12.1320 (22 Mart 1903).

DH.MKT. nr. 1006/53, Tarih: H.16.07.1323
(16 Eylül 1905).

DH.MKT., nr. 575/43, Tarih: H. 6.06.1320
(10 Eylül 1902)..

Hariciye Nezareti Paris Sefareti,
(HR.SFR.04.), nr. 550/56, Tarih: M. 17 Eylül 1901.

Hariciye Tahran (HR.TH.), nr. 293/35.

Mümtâze Kalemi Bulgaristan Evrakı
(A.MTZ.04.), nr. 82/65 Tarih: H. 18.07.1320 (21
Ekim 1907).

A.MTZ.(04), nr. 72/28, Tarih: H. 01.07.1319
(14 Ekim 1901).

A.MTZ.(04), nr. 74/74, Tarih: H. 07.12.1319
(17 Mart 1902).

A.MTZ.(04), nr. 75/58, Tarih: H. 26.12.1319
(5 Nisan 1902).

A.MTZ.(04), nr. 83/7, Tarih: H. 21.07.1320
(24 Ekim 1902).

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı/Rumeli Müfettişliği Defteri (TFR.I.d.), nr. 183, Tarih: 22 Ocak 1903 (22 Şevval 1320)-12 Mart 1908 (8 Safer 1326).

TFR.I.d., nr. 184, Tarih: H. 18.M.1324 (14 Mart 1906) – H. 11.S.1325 (27 Mart 1907).

TFR.I.d., nr. 186, Tarih: H. 8.S.1326 (12 Mart 1908) – H. 14.R.1327 (5 Mayıs 1909).

TFR.I.d., nr. 188, Tarih: H. 18.M.1324 (14 Mart 1906) – H. 20.S.1325 (4 Nisan 1907).

Kitap ve Makaleler

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi*, (Çeviri İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Ahbab, Yakup, “Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *KAREN Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 1, S. 1, s. 119-151.

Alkan, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908), *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, (Yıl: 2015), s. 242-255.

Altıntaş, Ahmet, “Makedonya Sorunu ve Çete Faliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, (Aralık 2005), s. 69-91.

Aslanova Saylak, Sevilya, “Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 19, (Kış 2016), s.107-139.

Aydın, Mahir, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 209-234.

Bakırcılar, Nimet Ayşe, “Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes’elesi ve Balkan Harb-i Ahiri”, *History Studies*, C. 3, 2011, s.15-43.

Beydilli, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes’elesi’ne Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 77-99.

Bülbül, Sevil, *Manastır Şehri’ndeki Osmanlı Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Cochran, Richard M., *Katerina Dimitrova Stephanova Tsilka*, Reprinted by the Institute for Albanian & Protestant Studies, <http://instituti.org/wp-content/uploads/2014/12/COCHRAN-Katerina-Tsilka-Biography1.pdf> (E.T. 29.10.2017).

Çayırılı, Necati, “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”, *Türk Kültürü*, Ankara 2001, S. 458, s. 371-376.

Dikici, Ali, “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, (Kış 2010), s.75-108.

Edhem Nejat, “Manastırda Hayat-ı Aile”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, No 8, 23 Şubat 1327, s. 244-247.

Gül, Abdülkadir, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı

Örneği)", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1-2, 2013, s. 1-29.

Hacısalihoglu, Mehmet, "Makedonya", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 437-444.

Hacısalihoglu, Mehmet, "Bitola", *Encyclopaedia of Islam*, 3rd ed., Leiden-Boston-Brill, 2014, s. 54-57.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınevi, İstanbul 2010.

Kırmızı, Abdulhamit, "Balkanlar Üzerinde Diploması Savaşı: Rumeli Islahatı, 1902-1908", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 2, (Edt. Z. İskefiyeli, M. B. Çelik, S. Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2013, s. 973-1014.

Kızmaz, Zahir, "Şiddetin Sosyo - Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 247-267.

Makedonya'daki Osmanlı Evrakı, (Proje Yöneticisi: İsmet Binark, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996.

Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayeti Tarihçesi*, Beynelmillel Ticaret Matbaası, Manastır 1327.

İçli, Tülin (Günşen), "Adam Öldürme Olayında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörlerin Önemi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S 2, (1987), s. 21-45.

Özbek, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 16, (Güz 2004), s. 59-95.

Öztop, Fatih, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

Öztop, Fatih, “Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devletinde “Adam Öldürme” Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916), *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 3, (2015), s. 75-85.

Öztop, Fatih, “Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devletinde “Kız Kaçırma” Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916), *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 2, (2015), s. 288-298.

Öztop, Fatih - Karasu, Demet, “Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Hırsızlık” Suçları ve Failleri (R.1329 / 1913-1914)”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 10, (Temmuz 2017), s. 114-131.

Priftt, Kristaq, “Manastır”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınevi, Ankara 2003, C. 27, s. 562-563.

Saatçı Ata, Meltem Begüm, “Vilayat-ı Selâse Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansımaları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 8, S. XXII, (Haziran 2015), s. 251-268.

Saatçı, Meltem Begüm, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004.

Saatçı, Meltem Begüm, “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Edt. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.553-567.

Saygılı, Hasip, “Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya’da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti”, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 11 S. 21, s. 147-185.

Tekeli, İlhan, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı I Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İlhan Tekeli-Selim İlkin), 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 67-77.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yayınları, İstanbul 1995.

Ünlü (Sarı), Mucize, *Manastır Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1996.

Ekler

Ek.1-2 Manastır Vilayeti ve Makedonya Haritaları

Memalik-i Osmaniyye: Manastır Vilayeti, Erkan-ı Harbiyye-yi Umumiyye Dairesi, 1300. (İ.B.B. Atatürk Kütüphanesi).

M. B. Saatçı, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, s. 278.

Ek.3-4 183 Numaralı Manastır Cerâim İstatistik Defterinden Örnekler

